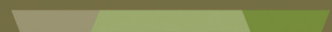
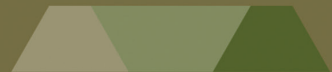
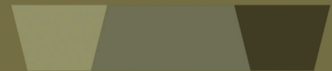

VernAC-Bef

2016

การประชุมวิชาการ

“สรรค์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมประจำปี 2559”

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
24 มิถุนายน 2559 ณ โรงแรมเซนทาราคอนเวนชันเซ็นเตอร์ จังหวัดขอนแก่น

Proceedings

การประชุมวิชาการ สรรคส์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559
(VernAC-BEF 2016)

- พิมพ์ครั้งที่ 1 : มิถุนายน 2559
จัดพิมพ์เผยแพร่ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
123 ถ.มิตรภาพ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002
โทรศัพท์ : 043-362046 โทรสาร : 043-362047
Email : vernac.kku@gmail.com
Website : <https://vernacbef2016.wordpress.com>
พิมพ์ที่ : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40000 โทรศัพท์ 043-328589-91
ลิขสิทธิ์ของ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ถนนมิตรภาพ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40002

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมประจำปี 2559” Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี 2559

สถาบันภาคีร่วมจัดโครงการ

สมาคมบตี คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์แห่งประเทศไทย
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง

หลักการและเหตุผล

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2557 เป็นต้นมา เครือข่ายคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์สามสถาบัน ได้มีการจัดกิจกรรมทางวิชาการที่เอื้อให้เกิดโอกาสและพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในด้านการวิจัยของนักศึกษาและคณาจารย์ที่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องระหว่างสถาบัน ภายใต้เครือข่ายความร่วมมือของ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ อาทิ การบรรยายพิเศษ การสัมมนาบัณฑิตศึกษา จนกระทั่งมีการขยายขอบเขตความสนใจของเครือข่ายนักวิชา การจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ในสาขาสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมสรรค์ สร้างและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นการ จัดประชุมวิชาการระดับชาติ “สรรค์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อม ทางวัฒนธรรม” ขึ้น ในปี พ.ศ.2557 สำหรับในครั้งนี้ การจัดประชุมวิชาการระดับชาติได้เปิดเวทีที่กว้างขึ้น นำสู่การเปิดโอกาสให้นักวิจัยและ นักวิชาการผู้ที่สนใจ เข้าร่วมการนำเสนอผลงาน โดยที่ประเด็นผลงานที่จะนำเสนอในการประชุมครั้งนี้ ครอบคลุมถึง สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สถาปัตยกรรมไทย การอนุรักษ์ การพัฒนา และการจัดการมรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ทฤษฎี แนวความคิด การออกแบบสถาปัตยกรรม สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โดยคาดหวังว่าการประชุมในครั้งนี้จะเป็นเวทีสำคัญ ในการเผยแพร่ผลงานผลงานวิจัยและองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทางวิชาการและการวิจัย มีการแลกเปลี่ยน ความรู้ความคิดเห็น ในหมู่ของนักวิชาการ นักวิจัยและพัฒนามาตรฐานในการผลิตผลงาน

วัตถุประสงค์โครงการ

1. เพื่อนำเสนอผลงานวิชาการและงานวิจัยด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม
2. เพื่อเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นและประสบการณ์ทางด้านวิชาการจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และสถาปัตยกรรม
3. เพื่อเสริมสร้างเครือข่าย นักวิชาการ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรและหน่วยงาน ในสาขาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิตและปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยมีภาคีเครือข่ายร่วมจัด คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์สามสถาบัน ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น

คณะกรรมการจัดงานประชุมวิชาการ

ศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์ ที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์ ดร.วีระ อินพันทัง ที่ปรึกษา
ดร.จันทน์ยี่ จิรันธรณัฐ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประธานคณะกรรมการจัดงาน
ผศ.ดร.วันดี พินิจวรสิน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรรมการจากภายนอกสถาบัน
ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรรมการจากภายนอกสถาบัน กรรมการจากภายนอกสถาบัน
ประธานสมาคมบตีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ผศ.ดร.ทรงยศ วีระทวีมาศ กรรมการจากภายในสถาบัน
ผศ.ดร.นพดล ตั้งสกุล กรรมการจากภายในสถาบัน
ผศ.ดร.สีการ ราชีสุทธิ กรรมการจากภายในสถาบัน
ดร.วรัญญู ลาขโรจน์ กรรมการจากภายในสถาบัน

คณะผู้จัดทำ

คณะทำงานจัดทำเอกสาร

ที่ปรึกษา

คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

นพดล ตั้งสกุล

ประธานกรรมการจัดงานมหกรรมการประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านสถาปัตยกรรม
และการวางแผน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

กองบรรณาธิการ

จันทนีย์ จิรัณธนัฐ

ประธานการจัดประชุมวิชาการ / ผลิตเอกสาร / จัดรูปเล่ม

หทัยรัตน์ วงศ์สุพรรณ

ผู้ประสานงาน

दनัย นิลสกุล

ออกแบบปก

กรรณภััส สิริเกียรติ

อาร์ตเวิร์คปก

ผู้พิจารณาบทความจากหน่วยงานภายนอก

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.วีระ อินพันทัง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ สิทธิพร ภิรมย์ริน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันดี พิณจิวสิน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สรนาถ สินอุไรพันธ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชชา ไตรวิชัย

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีชญา มหัทธนนทวิ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิงหนาท แสงสีหนาท

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้พิจารณาบทความจากหน่วยงานภายใน

รองศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งสวัสดิ์ ไชยะกุล

รองศาสตราจารย์ ดร.วารุณี หวัง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงยศ วีระทวีมาศ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชำนาญ บุญญาพุทธิพงศ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพดล ตั้งสกุล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนสิชา เพชรานนท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เขมโชค ภูประเสริฐ

ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ

ดร.นยทัต ตันมิตร

สารานจากประธานคณะกรรมการอำนวยการ

นับเป็นโอกาสอันดีที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นได้มีโอกาสจัดกิจกรรมทางวิชาการสำคัญครั้งนี้ ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการที่ทางคณะฯได้รับความไว้วางใจ ให้เป็นเจ้าภาพจัดงานประชุมทางวิชาการระดับชาติของเครือข่ายคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผนพร้อมกันถึงสามงานสำคัญ ทางคณะฯ จึงได้ดำเนินการจัดการประชุมครั้งนี้ขึ้นในวันเดียวกันเพื่อเปิดโอกาสให้นักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสได้รับฟังและแลกเปลี่ยนมุมมองผ่านงานวิจัยและผลงานวิชาการที่ครอบคลุมศาสตร์ด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผนได้อย่างทั่วถึงทุกสาขา จึงมีดำริให้จัดงาน “มหกรรมการประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผนประจำปี 2559” ขึ้นในวันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน 2559 ณ โรงแรมเซนาทาราคอนเวนชั่นเซ็นเตอร์ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งการประชุมวิชาการระดับชาติทั้งสามรายการประกอบด้วย

(1) การประชุมวิชาการการวางแผนภาคและเมือง ครั้งที่ 5 (URPAS 2016) จากเครือข่ายทางวิชาการ 7 สถาบัน ในครั้งนี้จัด การประชุมภายใต้หัวข้อ “Partnership for New Urbanization” : ซึ่งมีประเด็นที่เป็นกรอบความสนใจเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองและภูมิภาค รูปแบบและนวัตกรรมในการพัฒนาเมืองอย่างเป็นรูปธรรม การบริหารจัดการโครงการพัฒนาด้านต่างๆ ของเมืองให้เกิดความยั่งยืน เป็นต้น

(2) การประชุมวิชาการ สรรคส์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมประจำปี 2559 (VernAC-BEF 2016) จากเครือข่ายทางวิชาการ 4 สถาบัน ซึ่งได้พัฒนาจากกิจกรรมการสัมมนาหลักสูตรระดับปริญญาเอกสามสถาบันเมื่อ ปี 2557 เป็นครั้งแรก และได้ขยายวงกว้างสู่เวทีการประชุมวิชาการในปีถัดมา โดยในเวทีนี้ ประเด็นที่น่าสนใจจะเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สถาปัตยกรรมไทย การอนุรักษ์พัฒนาและการจัดการมรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน ทฤษฎี แนวความคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

(3) การประชุมวิชาการเทคโนโลยีอาคารด้านพลังงานและสิ่งแวดล้อมครั้งที่ 3 (BTAC 2016) จากเครือข่ายร่วมจัด จำนวน 5 สถาบัน โดยมีมหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดประชุมทั้งสามครั้งที่ผ่านมา สำหรับครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตในการประชุม เป็นพลังงานและสิ่งแวดล้อมกับงานสถาปัตยกรรมและเมือง

สำหรับมหกรรมการประชุมวิชาการระดับชาติทางสถาปัตยกรรมและการวางแผนครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการเปิดเวทีนำเสนอผลงานวิจัยและการค้นพบทางวิชาการแล้ว ยังได้จัดให้มีการบรรยายพิเศษโดยองค์ปาฐกที่มีชื่อเสียงระดับประเทศและมีความเชี่ยวชาญจากหลากหลายสาขา อาทิ ดร.ณรงค์ชัย อัครเศรณี นายกสภามหาวิทยาลัยขอนแก่น, ศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์ เมธีวิจัยอาวุโส (สกว.) และศาสตราจารย์วิจัยดีเด่น (สกอ.), ดร.สุรเดช ทวีแสงสกุลไทย, ผศ.ดร.สันต์ สุวัจราภินันท์ และ อ.จุลพร นันทพานิช ทำให้งานมหกรรมการประชุมวิชาการในครั้งนี้ อัดแน่นไปด้วยเนื้อหาสาระและความเข้มข้นทางวิชาการที่น่าสนใจติดตามเป็นอย่างยิ่ง

ในนามคณะผู้จัดงานประชุมวิชาการครั้งนี้ ต้องขอขอบพระคุณวิทยากรและผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งที่อยู่เบื้องหน้าในการบรรยายพิเศษและที่อยู่เบื้องหลังในการให้ความช่วยเหลือในการพิจารณาคุณภาพของบทความทุกชิ้นที่มานำเสนอในงานประชุม ครั้งนี้ ผู้นำเสนอผลงาน คณะทำงาน รวมทั้งผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่านที่ได้ให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมทางวิชาการในครั้งนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพดล ตั้งสกุล

ประธานคณะกรรมการอำนวยการ

งานมหกรรมการประชุมวิชาการด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผน ประจำปี 2559

สาส์นจากประธานการประชุมวิชาการ

การประชุมวิชาการ “สรรคส์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559” จัดขึ้นภายใต้ความร่วมมือระหว่างสถาบันเครือข่าย ในครั้งนี้มีบทความที่เข้าร่วม 13 บทความ ซึ่งมีบทความหลักที่พิจารณาและศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมใน 3 กลุ่ม ตั้งแต่ความสนใจระดับเรือนที่อยู่อาศัยแต่ละประเภท ไปสู่ระดับผังเมือง รวมถึงการมีความสนใจในระดับการตีความและความหมายในทางสถาปัตยกรรม

บทความกลุ่มแรก ว่าด้วยการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างประเภทเรือน ทั้งในมิติประวัติ ศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน พลวัตและการเปลี่ยนแปลง คุณค่าและภูมิปัญญาที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งในแต่ละบทความ ผู้ศึกษาได้มีการลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนามและนำมาวิเคราะห์ รวมไปถึงอภิปรายและนำเสนอมุมมองที่น่าสนใจอย่างมาก นอกจากนี้บทความที่ว่าด้วยการถอดความรู้กระบวนการเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีป ได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพทางวัฒนธรรมที่มีอยู่และทำให้ตระหนักถึงความสำคัญอย่างยิ่ง

บทความกลุ่มที่สอง ว่าด้วยการพิจารณาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่มีความสัมพันธ์กับบริบทในลักษณะต่างๆ เช่น การวิเคราะห์ในระดับการจัดการพื้นที่เมือง ผลกระทบต่อระบบนิเวศจากการขยายตัวของเมือง การนำเสนอประเด็นการศึกษาสถาปัตยกรรมผ่านการวิเคราะห์เกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชน

บทความในกลุ่มสุดท้ายว่าด้วยเรื่องแนวคิดทฤษฎีและความหมายทางสถาปัตยกรรม ซึ่งแต่ละบทความมีความน่าสนใจเป็น อย่างยิ่ง อาทิ การสถาปนาพระมหาเจดีย์ที่ผู้เขียนมุ่งทำความเข้าใจกระบวนการและแนวคิดที่นำมาสู่รูปแบบเฉพาะ ซึ่งยัง ไม่มีการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมมาก่อน และยังต้องการการวิพากษ์ในเชิงลึกต่อไป สำหรับบทความที่จับประเด็นชื่อชานกับ พื้นที่ โดยตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันนั้น นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจและไม่มีใครได้รับการอภิปรายในลักษณะนี้มากนักในการศึกษาทางสถาปัตยกรรมโดยทั่วไป นอกจากนี้บทความที่เน้นไปที่การศึกษาแนวคิดและความหมายในมุมมองกว้างคือ บทความว่าด้วยสำนึกถิ่นที่ของเมืองอุบลราชธานี กับบทความความว่าด้วยแนวคิดสาธารณะเมือง ล้วนแสดงให้เห็นถึงการศึกษามีความเชื่อมโยงมิติทางวัฒนธรรมกับกระบวนการคิดผ่านการอภิปรายและให้แง่มุมมองทางวิชาการที่มีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบอย่างน่าสนใจ

ทั้งนี้ในการประชุมวิชาการครั้งนี้มีความพิเศษเนื่องด้วยได้รับเกียรติจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันต์ สุวัชรานันท์ เป็น วิทยากรรับเชิญบรรยายพิเศษ เรื่อง “สัญญาวิทยากับการตีความในการศึกษาสถาปัตยกรรม” ที่ได้อภิปรายกรอบทฤษฎีสัญญาวิทยากับแนวทางถอดรหัสในทางสถาปัตยกรรม ซึ่งกระตุ้นให้นักวิชาการได้ตระหนักถึงความสำคัญและเข้าใจหน้าที่ของกระบวนการวิทยานี้ รวมไปถึงความน่าเชื่อถือและการยอมรับในวงวิชาการได้อย่างดี และช่วงสุดท้ายของการประชุมได้รับเกียรติปิดท้ายด้วยการบรรยายพิเศษ โดยองค์ปาฐก ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์ ว่าด้วยประเด็น “สถานการณ์แนวโน้มการวิจัยด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม” ที่นับเป็นคุณูปการต่อการศึกษาและการ ทำงานวิจัยทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยเป็นอย่างยิ่งเนื่องด้วย ทั้งยังเป็นการสะท้อนภาพการวิจัยของนักวิชาการและ นักศึกษาในช่วงเวลาที่ผ่านมาและทิศทางที่กำลังก้าวไป อีกทั้งได้ชี้ให้เห็นถึงทิศทางความเป็นไปได้ในการต่อยอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม สร้างองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งการบรรยายพิเศษทั้งสองประเด็น ทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนี้ ล้วนได้รับแง่มุมมองทาง วิชาการ สามารถนำไปต่อยอดและวางแนวทางการทำงานวิชาการได้อย่างดี

สุดท้ายนี้ กองบรรณาธิการและผู้จัดการการประชุมวิชาการ สรรคส์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559 ขอขอบคุณนักวิชาการทุกท่านที่ให้ความสนใจและส่งบทความมาร่วมนำเสนอ และขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้เสียสละเวลาในการพิจารณา แนะนำ แก้ไข ทุกบทความในครั้งนี้ รวมไปถึงเจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน มา ณ ที่นี้

ดร.จันทิพย์ จิรัชณัฐ

ประธานการจัดประชุมวิชาการ

สรรคส์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพดล ตั้งสกุล

ประธานคณะกรรมการอำนวยการ

งานมหกรรมการประชุมวิชาการด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผน ประจำปี 2559

กำหนดการ Oral Presentation

การประชุมวิชาการ “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม
ประจำปี 2559: VernAC-BEF 2016”

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำปี 2559
วันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน 2559 ณ โรงแรมเซนทาราคอนเวนชันเซ็นเตอร์
จังหวัดขอนแก่น

ห้องราชพฤกษ์ 3

ลำดับ	เวลา	ชื่อเรื่อง	ผู้เขียน	ผู้ดำเนินรายการ
1	13:00 - 13:15	Vernac 01 ถอดความรู้กระบวนการเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปจากแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นสู่แหล่งมรดกโลก และแนวทางสำหรับราชอาณาจักรไทย	เกรียงไกร เกิดศิริและนันทวรรณ ม่วงใหญ่ มหาวิทยาลัยศิลปากรและ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
2	13:15 - 13:30	Vernac 02 คุณค่าของเรือนโคราชในทัศนคติของผู้อยู่อาศัย	การุณย์ ศุภมิตรโยธินและวารุณี หวัง มหาวิทยาลัยขอนแก่น	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
3	13:30 - 13:45	Vernac 03 ปัญญาสร้างสรรค์ตึกแถวในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย	ปัทม์ วงศ์ประดิษฐ์และ เกรียงไกร เกิดศิริ มหาวิทยาลัยศิลปากร	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
4	13:45 - 14:00	Vernac 04 ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล	ลลิตา บุญมี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
5	14:00 - 14:15	Vernac 05 วิฤตติการเปลี่ยนแปลงสภาวะอุณหภูมิอากาศมีผลมาจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วหรือภัยทางธรรมชาติ	เอกรินทร์ อนุกุลยุทธธน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
6	14.15 - 14:30	Vernac 06 การริเริ่มสวนดาดฟ้าโดยบุคลากรระดับล่าง: กรณีศึกษาสำนักงานเขตหลักสี่	ทำเนียบ อุฬารกุล, คัทลียา จิระประเสริฐกุลและวันดี พินิจวรสิน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
7	14:30 - 14:45	Vernac 07 การปรับตัวของชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี	คมเชต เพ็ชรรัตน์, วันดี พินิจวรสิน และอรศิริ ปาณินท์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
8	14:45 - 15:00	Vernac 08 ทิศทางการขยายตัวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด โครงการบ้านเอื้ออาทรศิลา จังหวัดขอนแก่น	ณัฐวดี ทิศโนทัยและจันทนีย์ จิรัณธนัฐ มหาวิทยาลัยขอนแก่น	ดร.จันทนีย์ จิรัณธนัฐ
	15.00 - 15.15	พักรับประทานอาหารว่าง (จัดเตรียมไว้หน้าห้องประชุม)		

ลำดับ	เวลา	ชื่อเรื่อง	ผู้เขียน	ผู้ดำเนินรายการ
9	15.15-15.30	Vernac 09 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของพื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนเรือนและระบบนิเวศในครัวเรือนของเกษตรกรกลุ่มอินแปง ภูมิศึกษา บ้านบัว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร	นเรศ วชิรพันธุ์สกุล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
10	15:30 - 15:45	Vernac 10 การสถาปนาพระมหาเจดีย์ต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ในวัดสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ	ภัทระ โมตรารัตน์และทรงยศ วีระทวีมาศ มหาวิทยาลัยขอนแก่น	ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
11	15:45 - 16:00	Vernac 11 ภูมินาม การให้ความหมายของพื้นที่: ภูมิศึกษา ชุมชนรอบหนองหาน กุมภวาปีจังหวัดอุดรธานี เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่	อมฤต หมดทองและสุพิชชา ไตรวิวิชญ์ และอรศิริ ปาณินท์ มหาวิทยาลัยศิลปากรและ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
12	16:00 - 16:15	Vernac 12 สำนึกในถิ่นที่เมืองอุบลราชธานี	दनัย นิลสกุลและนพดล ตั้งสกุล มหาวิทยาลัยขอนแก่น	ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
13	16.15 - 16.30	Vernac 13 แนวคิดสาธารณะของพื้นที่สาธารณะในเมือง	ศุภชัย ชัยจันทร์และณรงพณ ไล้ประกอบทรัพย์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
14	16:30 - 17:00	บรรยายพิเศษ โดยองค์ปาฐก ศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์ เมธีวิจัยอาวุโส (สกว.) และศาสตราจารย์วิจัยดีเด่น (สกอ.) สถานการณ์และแนวโน้มการวิจัยด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม		
15	17:00 - 17:20	พิธีปิดการประชุมสรรคฺสาสะสาปะถยกรรณพ้่นถ้่นแลสะภาวแหวดล้อมทางวัถนบรรรรพระจําปี 2559 (VernAC-BEF 2016) ห้องราชพฤกษ์ 6		
16	17:20 - 18:00	พักผ่อนตามอัธยาศัย		
17	18.30 - 21.00	งานเลี้ยงรับรองผู้เข้าร่วมงานมหกรรมการประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านสถาปัตยกรรมและการวางแผน		

สารบัญ

<p>สารสันจากประธานคณะกรรมการอำนวยการ งานมหกรรมการประชุมวิชาการด้านสถาปัตยกรรม และการวางแผน ประจำปี 2559</p> <p>สารสันประธานการจัดประชุมวิชาการ สรรคสารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559</p> <p>กำหนดการการประชุม</p> <p>กำหนดการ Oral Presentation</p>	<p>iv</p> <p>v</p> <p>vi</p> <p>vii</p>
<p>■ ถอดความรู้กระบวนการเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป: จากแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นสู่แหล่งมรดกโลก และแนวทางสำหรับราชอาณาจักรไทย</p> <p>Lesson Learned from the Nomination Process of Cultural Sites in Mainland of Southeast Asia: From Tentative List to be the World Heritage and Guidelines for the Kingdom of Thailand</p> <p>เกรียงไกร เกิดศิริ และนันทวรรณ ม่วงใหญ่</p>	<p>1</p>
<p>■ คุณค่าของเรือนโคราชในทัศนคติของผู้อยู่อาศัย</p> <p>The Value of Korat House in the Attitude of Occupant</p> <p>กาญจณีย์ ศุภมิตรโยธิน และวารุณี หวัง</p>	<p>23</p>
<p>■ ปัญญาสรรค์สร้างตึกแถวในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย</p> <p>The Wisdom of Shophouse in South-west of Thailand</p> <p>ปัทม์ วงศ์ประดิษฐ์ และเกรียงไกร เกิดศิริ</p>	<p>39</p>
<p>■ ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล</p> <p>The Significance of the Vietnamese Settlement in Ubon Ratchathani on its Historical Place</p> <p>ลลิตา บุญมี</p>	<p>55</p>
<p>■ วิฤทธิการเปลี่ยนแปลงสภาวะอุณหภูมิอากาศ มีผลมาจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว หรือภัยทางธรรมชาติ</p> <p>Natural crisis disaster for Climate condition effected by the urban rapid growth or the Natural Disaster</p> <p>เอกรินทร์ อนุกุลยุทธอน</p>	<p>67</p>
<p>■ การริเริ่มสวนดาดฟ้าโดยบุคลากรระดับล่าง: กรณีศึกษาสำนักงานเขตหลักสี่</p> <p>The Making of Rooftop Garden by Lower-Level Employees: The Case of Laksi District Office</p> <p>ทำเนียบ อุซารกุล คัทลียา จิระประเสริฐกุล และวันดี พินิจวรสิน</p>	<p>85</p>
<p>■ การปรับตัวของชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี</p> <p>Adaptation of the Rai-lakthong’s Wickerwork communities in Phanat-nikhom, Chonburi.</p> <p>คมเชต เพ็ชรรัตน์ วันดี พินิจวรสิน และอรศิริ ปาณินท์</p>	<p>101</p>

สารบัญ

- **ทิศทางการขยายตัวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด โครงการบ้านเอื้ออาทรศิลา จังหวัดขอนแก่น**
The Expansion of Housing Units, Semi-Detached House Baan Eua-Arthorn Project,
Sila Khonkaen
ณัฐวดี ทิศโนทัย และจันทนีย์ จิรัณธนัฐ

119

- **การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของพื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนเรือนและระบบนิเวศในครัวเรือนของ
เกษตรกรกลุ่มอินแปลง กรณีศึกษาบ้านบัว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร**
The Changes in Relation of Multi-Purpose Basement space and Ecological System of
In-Pang Group Residence, Case study Ban Bua, Kudbhak District, Sakolnakhon Province.
นเรศ วชิรพันธุ์สกุล

135

- **การสถาปนาพระมหาเจดีย์ต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ในวัดสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ**
The Establishment of PhraMahaChedi in the Early 26th Buddhist Era in the Monastery
of Luang Pu Man Bhuridatta Thera’s Lineage
ภัทระ ไม้ตระกูลรัตน์ และทรงยศ วีระทวีมาศ

151

- **ภูมินาม การให้ความหมายของพื้นที่: กรณีศึกษา ชุมชนรอบหนองหานกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่**
Toponym and Its Definition Through Pha Dang Nang Ai Tale: A Case Study of Communities
Around Nong Harn Lake, Udon Thani Province
อมฤต ทมวดทอง สุพิชชา ไตวิวิชัย และอรศิริ ปาณินท์

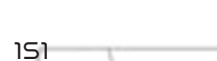
169

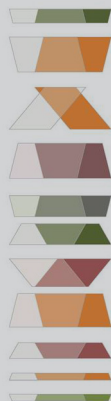

- **สำนึกในถิ่นที่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี**
Sense of Place in Ubon Ratchathani Old Commercial District
दनัย นิลสกุล และนพดล ตั้งสกุล

179

- **ภาพสะท้อนความเป็นสาธารณะบนพื้นที่สาธารณะในเมือง**
Reflection of Publicness on Urban Public Space
ศุภชัย ชัยจันทร์ และนรภน ไล่ประกอบทรัพย์

197

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

ถอดความรู้กระบวนการเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรม
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป: จากแหล่งในบัญชีรายชื่อ
เบื้องต้นสู่แหล่งมรดกโลก และแนวทางสำหรับราชอาณาจักรไทย
Lesson Learned from the Nomination Process of Cultural Sites in
Mainland of Southeast Asia: From Tentative List to be the World
Heritage and Guidelines for the Kingdom of Thailand

เกรียงไกร เกิดศิริ* และนันทวรรณ ม่วงใหญ่**

บทคัดย่อ

การพิจารณายกย่องแหล่งมรดกโลก (World Heritage List) ในปัจจุบันมีขั้นตอนและแนวทางการปฏิบัติที่ซับซ้อนมากขึ้น ตลอดจนกรอบเกณฑ์ และนิยามต่างๆ ก็มีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เพื่อคัดกรองแหล่งที่มีศักยภาพอย่างแท้จริงเข้าสู่กระบวนการขอรับการพิจารณาของคณะกรรมการมรดกโลก โดยให้รัฐภาคีสมาชิกที่ต้องการนำเสนอแหล่งนั้น ต้องดำเนินการประเมินศักยภาพแหล่งของตนเองที่ต้องการนำเสนอ เทียบกับแหล่งอื่นๆ ที่ได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก หรือแหล่งในบัญชีรายชื่อชั่วคราวที่รอรับการพิจารณาว่ามีศักยภาพหรือไม่

จากการศึกษาพบว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ไม่มีแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมใดของประเทศไทยได้รับการยกย่องให้เป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม อันสะท้อนให้เห็นถึงการไม่มีแผนยุทธศาสตร์ เป้าหมาย และตัวชี้วัดอย่างเป็นรูปธรรม อันทำให้ขั้นตอนการดำเนินการต่างๆ นั้นเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางการเมือง และภาคราชการที่มักจะเร่งรัดให้มีการดำเนินการ โดยปราศจากความเข้าใจในรายละเอียดที่ต้องดำเนินการ อีกทั้งในแหล่งต่างๆ ยังไม่มีการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งที่เพียงพอที่แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่ซับซ้อนและแท้จริงที่จะนำไปสู่แนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม

ทว่าเมื่อศึกษาถึงกลยุทธ์การดำเนินการ ของรัฐภาคีสมาชิกต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป จะเห็นได้ว่าต่างประสบความสำเร็จในการดำเนินการ ด้วยให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยเพื่อการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการ ทั้งที่ดำเนินการโดยนักวิชาการภายในประเทศของตน และความร่วมมือกับนักวิชาการต่างประเทศ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดแผนการดำเนินการ แผนการบริหารจัดการ ฯลฯ ทั้งนี้ขั้นตอนการศึกษาเปรียบเทียบ ยังเป็นการประเมินตนเอง เพื่อให้รัฐภาคีพิจารณาถึงศักยภาพ คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล รวมทั้งจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค อย่างตรงไปตรงมาจะนำไปสู่การวางแผนการบริหารจัดการ ซึ่งการถอดบทเรียนกลยุทธ์การดำเนินการของ

* อาจารย์ประจำ ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** อาจารย์ประจำ ภาควิชาการท่องเที่ยว คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานวิจัยเรื่อง “แผนยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภูมิภาคด้วยการจัดการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป” สนับสนุนทุนวิจัยโดย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีงบประมาณ 2556.)

รัฐภาคีสมาชิกกลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปเหล่านี้สามารถนำมาสู่การสะท้อนย้อนคิดเพื่อการวางแผนการดำเนินการต่างๆ ของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี

ABSTRACT

The operation process of nomination of a site as a World Heritage becomes more complicated due to criteria and definitions which have been changed, so that there will be only qualified sites, selected by the committee. However, the value of each site needs to be evaluated, and should be compared with other sites on the World Heritage List or the Tentative List.

It was found from the study that during the past two decades, there has been no site which is capable of being nominated as a cultural site. This well reflects that there have been no strategic plans, goals, or exact indicators, but the process, instead, needed to follow other factors, such as political situations and governmental sectors. This also reflects that there has been no understanding in the body of knowledge which can portray the under laid value. Importantly, such understanding will finally lead to the most proper operation.

However, it was found from the study, about the strategic plan of state parties in Southeast Asia, that body of knowledge, especially in academic issues, is essential. In other words, people in academic fields are not only the key persons in their countries, but also the collaborators with academic people from other countries, to prepare the operation and administration plans. In addition, comparative studies are important steps of self-assessment. That is, the state parties will be able to realize the Outstanding Universal Value, comprising the strengths, weaknesses, opportunities, and threats, for operation and administration plans. Such lesson learned from the state parties in Southeast Asia will finally be good reflection for Thailand.

คำสำคัญ: แหล่งมรดกโลก แหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล การศึกษาเปรียบเทียบ การประเมินตนเอง กลยุทธ์ แผนยุทธศาสตร์ รัฐภาคีสมาชิก

Keywords: World Heritage List, Tentative List, Outstanding Universal Value, Comparative Study, Self-Assessment, Strategy, Strategic Plan, State Party

บทนำ

การพิจารณาขอยกแหล่งมรดกโลกหลังจากทศวรรษที่ 2000 เป็นต้นมานั้น ได้รับความสนใจของรัฐภาคีสมาชิกมากขึ้น เนื่องจากหากมีแหล่งได้รับการยกย่องให้เป็นแหล่งมรดกโลกนั้นตอบโต้เกี่ยวกับการสร้างอุดมการณ์และจิตสำนึกของประชาชนในรัฐภาคีสมาชิกที่ครอบครองแหล่งดังกล่าวนั้น รวมถึงยังเสมือนเป็นการรับรองคุณภาพสำหรับการท่องเที่ยวด้วย จึงมีรัฐภาคีสมาชิกเริ่มให้ความสนใจส่งแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมเข้าขอรับการประเมินยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกมากขึ้นอย่างก้าวกระโดด จากเหตุผลและประโยชน์ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้รัฐภาคีสมาชิกต่างเร่งรัดที่จะเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของตนเพื่อเข้าสู่อำนาจพิจารณาเป็นจำนวนมาก ทำให้คณะกรรมการมรดกโลกได้ออกแนวทางปฏิบัติ และขั้นตอนต่างๆ ในการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมให้รัฐภาคีสมาชิก (State Parties) ต้องปฏิบัติและเตรียมความพร้อมเพื่อจัดทำเอกสารข้อมูลประกอบการนำเสนอ

ระบบและกลไกสำคัญที่คณะกรรมการมรดกโลกได้ออกแบบเพื่อให้เกิดกระบวนการคัดกรองคุณภาพ และคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่จะเสนอขอรับการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลกนั้น คือ “การทำการศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Study)” แหล่งที่ต้องการนำเสนอกับแหล่งที่มีลักษณะเช่นเดียวกันแหล่งอื่นๆ ที่ได้รับการยกย่องเป็น “แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม (World Cultural Heritage)” และ “แหล่งที่อยู่ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List)” ซึ่งอยู่ในกระบวนการดำเนินการ เพื่อให้รัฐภาคีสมาชิกได้ทำการทบทวนศักยภาพในแง่มุมต่างๆ ของแหล่งที่ต้องการนำเสนอ โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Value)” ตลอดจน “แผนการบริหารจัดการ (Management Plan)” ที่จะนำไปสู่การธำรงรักษาคุณค่าด้านต่างๆ ของแหล่งไว้ หากได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกแล้ว

ทั้งนี้ จากการศึกษาพบว่า ในประเทศไทยมีความพยายามจะดำเนินการเพื่อนำไปสู่การยกย่องแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมให้ได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม แหล่งจำนวนหนึ่งได้รับการเสนอบรรจุชื่อในแหล่งบัญชีรายชื่อเบื้องต้นแล้ว และแหล่งจำนวนหนึ่งที่มีความประสงค์จะเสนอชื่อเพื่อขอรับการบรรจุชื่อเข้าสู่แหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ทว่าในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ไม่มีแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยแหล่งใดประสบความสำเร็จในการยกย่องให้เป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมเลย ในขณะที่ประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างประสบความสำเร็จในการดำเนินการ

เนื่องมาจากขาดความเชี่ยวชาญและขาดการศึกษาหลักเกณฑ์ต่างๆ ของคณะกรรมการมรดกโลกที่เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก นอกจากนี้ ยังขาดองค์ความรู้ทางวิชาการที่จะใช้ประกอบในการเสนอการขอรับการพิจารณา และเพื่อการกำหนดนิยามและความหมายของแหล่งให้สอดคล้องกับเกณฑ์มาตรฐาน ตลอดจนการนำเสนอบนฐานของความต้องการที่จะยกย่องแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของตน โดยมีได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งอื่นๆ ตามเกณฑ์ที่คณะกรรมการมรดกโลกได้กำหนด เพื่อให้ดำเนินการในลักษณะการประเมินตนเอง เพื่อให้ทราบจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ตลอดจนคุณค่าและความหมายของแหล่งเมื่อเทียบกับแหล่งอื่นๆ อันหมายถึงการเสนอถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลของแหล่งที่ต้องการนำเสนอ นั้นเมื่อเทียบกับระดับสากล นอกจากนี้ การดำเนินการที่ปราศจากการสร้างวิสัยทัศน์ อันนำไปสู่การกำหนดแผนยุทธศาสตร์ซึ่งจะกำหนดตัวเป้าหมาย และตัวชี้วัดอย่างเป็นรูปธรรม ได้ทำให้ขั้นตอนการดำเนินการต่างๆ นั้นแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางการเมือง อีกทั้งกระบวนการเร่งรัดให้ดำเนินการโดยภาคราชการที่ยึดโยงการดำเนินการกับกรอบงบประมาณ ตลอดจนค่านิยมเรื่องการจะต้องผลักดันให้เรื่องต่างๆ บรรลุผลในช่วงสมัยของข้าราชการการเมือง และข้าราชการประจำ โดยปราศจากความเข้าใจถึงรายละเอียดที่คณะกรรมการมรดกโลกได้กำหนดให้ต้องดำเนินการนั้นก็เป็อุปสรรคสำคัญ เพราะจะไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้ง ซึ่งปกติมักจะใช้ระยะเวลาในการดำเนินการที่ยาวนาน ด้วยเพราะต้องสร้างองค์ความรู้ให้ทราบถึงคุณค่าที่ซับซ้อนและแท้จริง เพื่อจะนำไปสู่แนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม ทั้งนี้ การเร่งรัดการดำเนินการดังกล่าวเหล่านั้นให้รับนำเสนอข้อมูลของแหล่งไปยังคณะกรรมการมรดกโลก จะเป็นการผูกปัญหาใหม่ที่ทำให้การดำเนินการขั้นต่อไปเป็นอุปสรรคด้วย

เหตุดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาเปรียบเทียบสถานการณ์ การดำเนินการเสนอชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมต่างๆ ของรัฐภาคีสมาชิกอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปที่เสนอขอรับการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมดังจะเห็นได้ว่าในทศวรรษที่ผ่านมา นั้น รัฐภาคีสมาชิกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป อาทิ ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามต่างประสบความสำเร็จในการนำเสนอแหล่งเพื่อขอรับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม ในการนี้ จึงนำไปสู่การศึกษา

เพื่อถอดบทเรียนให้ทราบถึงกลวิธีในการดำเนินการอย่างไร เพื่อนำมาสู่การวางแผนบริหารจัดการและสร้างกลยุทธ์ในการดำเนินการสำหรับการเสนอชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยต่อไป

คำถามการวิจัย

- แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับการบรรจุรายชื่อในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) แล้วนั้น มีบริบทอย่างไร และสามารถถอดองค์ความรู้มาสู่กระบวนการเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของไทยให้เข้าสู่แหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น และแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม (World Cultural Heritage) ได้อย่างไร

- แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่ผ่านการเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) แล้วนั้น มีจุดแข็ง จุดอ่อน ศักยภาพ และอุปสรรค ในการดำเนินการเป็นอย่างไร และควรที่จะมีกลยุทธ์ต่อการดำเนินการในขั้นต่อไปอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

- เพื่อศึกษาและถอดความรู้เกี่ยวกับการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อเข้าสู่การพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลก

- เพื่อศึกษาแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่ได้รับการเสนอชื่อในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น เพื่อวิเคราะห์ถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค เพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนสู่การขอรับการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ผลการศึกษา

1. การศึกษาว่าด้วยแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป มีแหล่งที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น “แหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น” เพื่อรอการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม และแหล่งมรดกภูมิทัศน์วัฒนธรรมจาก “องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือยูเนสโก (UNESCO)” จำนวนทั้งสิ้น 26 แห่ง เรียงตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

ราชอาณาจักรกัมพูชา มีแหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเป็นแหล่งวัฒนธรรม 9 แห่ง

- ปราสาทบันทายฉมาร์ (Ensemble de Banteay Chmar)
- ปราสาทบันทายเปรียนคร (Ensemble de Banteay Prei Nokor)
- ปราสาทเบ็งเมเลีย (Ensemble de Beng Mealea)
- ปราสาทพระขรรค์แห่งกำปงสวาย (Ensemble du Prah Khan de Kompong Svay)
- กลุ่มปราสาทซัมโบเปรียกุก (Groupe de Sambor Prei Kuk)
- ปราสาทแหล่งเกาะแกร์ (Le site de Koh Ker)
- แหล่งโบราณคดีอังกอร์โบเรย์ที่พนมตา (Site d'Angkor Borei et Phnom Da)

- แหล่งโบราณคดีอูดอง (Site d'Oudong)
- แหล่งกุเลน (Site des Kulen)

ราชอาณาจักรไทย มีแหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเป็นแหล่งวัฒนธรรม 4 แห่ง

- พิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ (Phimai, its Cultural Route and the Associated Temples of Phnom roong and Muangtam)
- อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท (Phuphrabat Historical Park)
- วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (Wat Phra Mahathat Woramahawihan, Nakhon Si Thammarat)
- อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา (Monuments, Sites and Cultural Landscape of Chiang Mai, Capital of Lanna)

สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ มีแหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเป็นแหล่งวัฒนธรรม 7 แห่ง

- กลุ่มเมืองโบราณในพม่าตอนเหนือ: อังวะ, อมรปุระ, สะกาย, มิงกุน, มัณฑะเลย์ (Ancient cities of Upper Myanmar: Innwa, Amarapura, Sagaing, Mingun, Mandalay)
- ถ้ำบาตาลีง และถ้ำข้างเคียง (Badah-lin and associated caves)
- แหล่งโบราณคดีพุกาม และสถาปัตยกรรม (Bagan Archaeological Area and Monuments)
- ทะเลสาบอินเล (Inle Lake)
- เมืองวัฒนธรรมมอญ: พะโค, หงสาวดี (Mon cities: Bago, Hanthawaddy)
- แหล่งโบราณคดีเมียวู และสถาปัตยกรรม (Myauk-U Archaeological Area and Monuments)
- วัดไม้แห่งสมัยคองบองเมืองมัณฑะเลย์ (Wooden Monasteries of Konbaung Period: Ohn Don, Sala, Pakhangyi, Pakhange, Legaing, Sagu, Shwe-Kyaung (Mandalay))

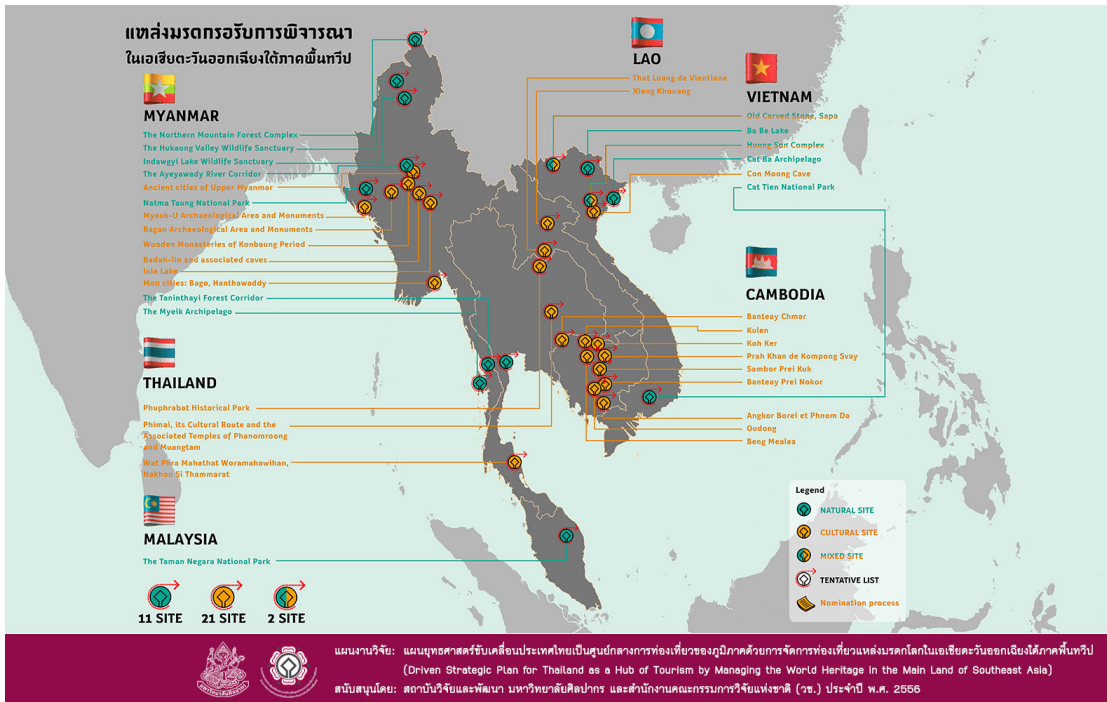
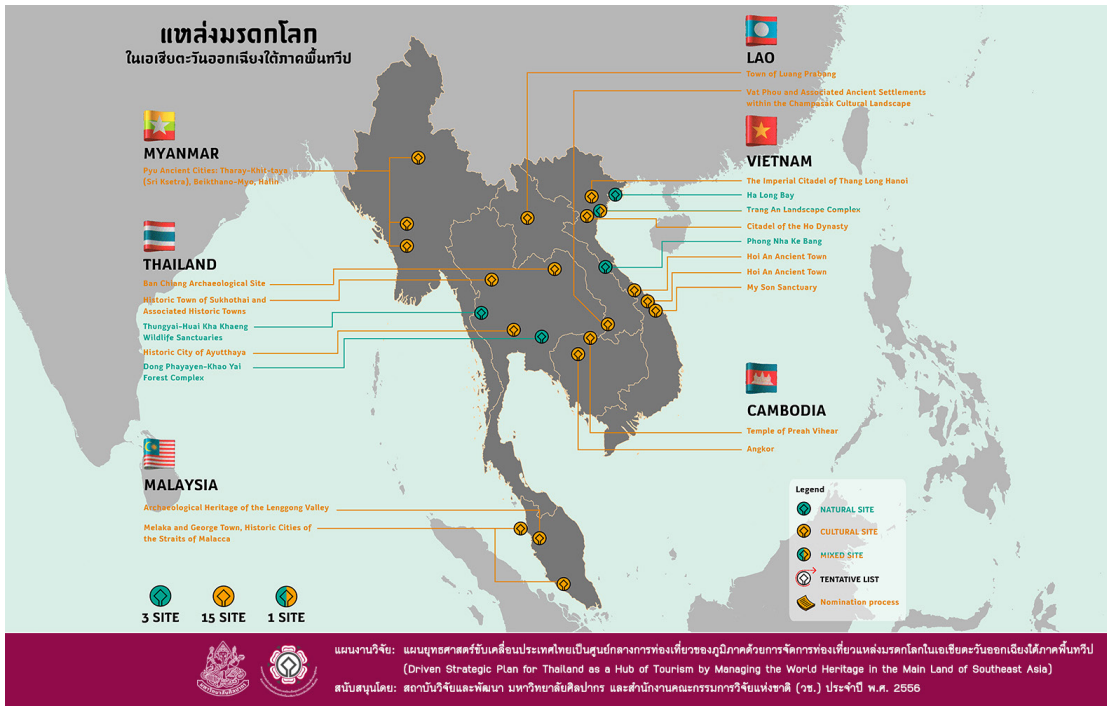
สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีแหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น 2 แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งวัฒนธรรม

- หุ่งไหหิน (Sites Mégalithiques de la province de Xieng Khouang)
- พระธาตุหลวง (That Luang de Vientiane)

สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม มีแหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเป็นแหล่งวัฒนธรรม 1 แห่ง และแหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3 แห่ง

- ถ้ำคอนวอน (Con Moong cave)
- แหล่งภูมิทัศน์ทางธรรมชาติและสิ่งปลูกสร้าง (Huong Son Complex of Natural Beauty and Historical Monuments)
- กลุ่มภาพสลักหินในซาปา (The area of old carved stone in SAPA)
- กลุ่มปูชนียสถานเยินตู (The Complex of Yen Tu Monuments and Landscape)

ถอดความรัฐกระบวนารเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป: จากแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นสู่แหล่งมรดกโลก และแนวทางสำหรับราชอาณาจักรไทย
 เกษียงไกร เกตุศรี และนันทวรรณ ม่วงใหญ่

ภาพที่ 1 ภาพบน แผนที่แสดงแหล่งมรดกโลก (World Heritage List) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป, ภาพล่าง แผนที่แสดงแหล่งมรดกในแหล่งบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป

จากการเปรียบเทียบข้อมูลประกอบการพิจารณาของรับการยกย่องแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปที่บรรจุชื่อในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น เพื่อขอรับการจารึกเป็นแหล่งมรดกโลกนั้น พบว่าในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1992-2004 แหล่งที่เสนอชื่อในบัญชีรายชื่อชั่วคราวในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีการจัดเตรียมข้อมูลเบื้องต้นของแหล่งและข้อมูลประวัติศาสตร์แบบสังเขปเท่านั้น ทว่าแหล่งที่อยู่ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นแหล่งที่มีศักยภาพสูง ซึ่งคณะกรรมการมรดกโลกได้คัดเลือกให้บรรจุในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นตั้งแต่ในช่วงแรกที่ประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ลงนามเข้าร่วมเป็นรัฐภาคีสมาชิก

ทว่าหลังจากที่มีการบรรจุชื่อแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นนั้น รัฐภาคีสมาชิกต่างๆ ก็ยังไม่ได้ดำเนินการจัดทำการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากประสบปัญหาหลายประการ ตัวอย่างเช่น ราชอาณาจักรกัมพูชาก็เพิ่งฟื้นตัวจากสงครามกลางเมืองระหว่างปี ค.ศ.1975-1979 และสถานการณ์ทางการเมืองยังไม่เป็นเอกภาพ จึงยังไม่ได้มีการทำการศึกษาและผลักดันให้มีการนำเสนอชื่อแหล่งในบัญชีรายชื่อเพื่อขอรับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ใช้ทุนทรัพย์ในการศึกษาสำรวจมาก รวมไปถึงในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นตลาดการท่องเที่ยวโลกก็ยังไม่มีความเชื่อมั่นในเรื่องความปลอดภัยในการเดินทางท่องเที่ยวในกัมพูชามากนัก ตลอดจนสาธารณูปโภคด้านการท่องเที่ยวยังไม่ดีมากนัก เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงยังไม่ลงทุนในแหล่งที่มีศักยภาพต่อการท่องเที่ยววันน้อย ซึ่งบริบทและเงื่อนไขดังกล่าวนั้นก็เกิดกับสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามเช่นกัน เนื่องจากเพิ่งฟื้นตัวจากภาวะการณสงคราม ในขณะที่สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์นั้นได้รับการคว่ำบาตรจากนานาชาติเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน จึงไม่ได้มีการเสนอรายชื่อแหล่งที่ได้รับการบรรจุชื่อในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นขึ้นเป็นแหล่งมรดกโลก

สำหรับราชอาณาจักรไทยซึ่งได้เสนอแหล่ง “ปราสาทพิมาย และ ศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” อยู่ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2547 ทว่ายังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม สะท้อนให้เห็นถึงภาวะการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญ ทุนศึกษาวิจัย ตลอดจนความร่วมมือกับหน่วยงานระดับนานาชาติอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้องค์ความรู้ทางวิชาการที่จะเป็นส่วนประกอบเพื่อเสนอการขอรับการพิจารณายังมีอยู่ไม่มากเพียงพอ

จากมูลเหตุดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้คณะกรรมการมรดกโลกจำเป็นต้องออกแบบวางแผนกำหนดแนวทางและกรอบเกณฑ์ต่างๆ ให้ซับซ้อน และรัดกุมมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ในประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 28 ที่เมืองซูโจว สาธารณรัฐประชาชนจีน ได้มีมติให้แหล่งมรดกที่จะยื่นเข้าในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ต้องระบุ “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Value)” ของแหล่ง รวมถึง “การเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง (Comparison with other similar properties)” โดยจะถูกบังคับใช้ครั้งแรกผ่าน “อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลก (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention)” ในปี ค.ศ. 2008 โดยมีเป้าประสงค์เพื่อกำหนดให้รัฐภาคีสมาชิกต้องนำเสนอแหล่งมรดกเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น ต้องจัดทำข้อมูลให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกับการจัดทำข้อมูลแหล่งมรดกโลก โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” “ความสมบูรณ์” และ “ความจริงแท้” เช่นเดียวกับเอกสารเพื่อประกอบการพิจารณายกย่องแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นเป็นแหล่งมรดกโลก เพียงแต่ว่าการเสนอชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้นนั้นจะต้องมีการจัดทำข้อมูล “การเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง” เพิ่มเติมขึ้น เพื่อให้เป็นกลไกในการประเมินตนเองของแหล่งที่ต้องการนำเสนอ เพื่อให้ทราบสถานภาพและศักยภาพของแหล่งเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งอื่นๆ ที่มีคุณลักษณะเช่นเดียวกัน ทั้งที่เป็นแหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น และแหล่งในบัญชีมรดกโลก โดยทำการเปรียบเทียบกันทั้งในเชิงกายภาพ มิติประวัติศาสตร์ ขนาดของพื้นที่แหล่ง หรือรูปแบบของการบริหารจัดการ เพื่อให้รัฐภาคีสมาชิกที่ต้องการนำเสนอแหล่งนั้นประเมินคุณค่าของแหล่งที่นำเสนอบนศักยภาพที่แท้จริง ไม่เอนเอียงไปตามแนวทางชาตินิยม

แต่สำหรับแหล่งมรดกที่อยู่ในบัญชีมรดกโลก นั้นจะมีหัวข้อที่แตกต่างจากแหล่งมรดกเข้าบัญชีรายชื่อเบื้องต้น คือ “แผนการพิทักษ์รักษา และการบริหารจัดการ (Protection and Management Requirement)” ซึ่งเป็นหัวข้อที่ระบุถึงการดำเนินงานและการวางแผนการอนุรักษ์และรักษาพื้นที่ของแหล่งมรดกในปัจจุบันและอนาคต

ทว่าจากการศึกษาวิจัยนี้ ซึ่งได้ทำการศึกษาทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการนำเสนอแหล่งของราชอาณาจักรไทยพบว่า แม้ว่าจะมีการปรับปรุงหัวข้อของเอกสารครบตามข้อกำหนดของคณะกรรมการมรดกโลก แต่ทว่าในเนื้อหาของเอกสารประกอบการพิจารณา และแนวทางในการนำเสนอกลับไม่สะท้อนให้เห็นถึงการวิเคราะห์กรอบของกฎเกณฑ์ต่างๆ และนำมาสู่การปรับตัวในการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์เพื่อส่งแหล่งใหม่ๆ ที่มีศักยภาพเข้าไปบรรจุในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น และการจัดทำเอกสารเพื่อขอรับการยกย่องแหล่งที่อยู่ในบัญชีรายชื่อแล้วขึ้นเป็นแหล่งมรดกโลก

2. แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปกับเกณฑ์การเสนอคุณค่าตามเกณฑ์มรดกโลก

การบ่งชี้ว่าคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ขอรับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกนั้นต้องมี “คุณค่า” สอดคล้องสัมพันธ์กับเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อก็ได้ อย่างไรก็ตามที่แหล่งต่างๆ นั้นบ่งชี้ว่ามีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์หลายข้อก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล รวมทั้งคุณค่าด้านความสมบูรณ์แบบ ของแหล่งที่นำเสนอด้วย นอกจากนี้ คุณค่าของ “แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม” นั้นจะสัมพันธ์กับเกณฑ์ข้อที่ 1-6 ในขณะที่หากเป็น “แหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” หรือ “แหล่งมรดกโลกแบบผสม (Mixed Site)” นั้นสามารถบ่งชี้ว่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อใดก็ได้ร่วมกันระหว่างเกณฑ์ข้อที่ 1-6 และ 7-10

ทั้งนี้ หลักเกณฑ์ในการประเมินเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกของคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) มีอยู่ 10 ประการ¹ คือ

1. แสดงถึงการเป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว (เป็นเอกลักษณ์) เป็นผลงานชิ้นเอกของอารยธรรมสร้างสรรค์; หรือ
2. มีอิทธิพลอย่างมากเหนือรูปแบบและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมวัตถุ การวางผังเมือง และการออกแบบภูมิทัศน์ที่ครอบคลุมทั้งระยะเวลา และพื้นที่ทางวัฒนธรรมของโลก; หรือ
3. มีความเป็นเอกลักษณ์หรืออย่างน้อยต้องเป็นพยานหลักฐานอย่างพิเศษของอารยธรรม หรือจารีตวัฒนธรรมซึ่งสาปสูญไป; หรือ
4. เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชนิดอาคาร หรือสถาปัตยกรรมโดยรวม หรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ; หรือ
5. เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หรือการใช้พื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันกลับไม่มั่นคง เนื่องจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถนำกลับคืนได้ตั้งแต่เก่า หรือในสภาวะแวดล้อมพิเศษหรือไปรวมกับมาตรการอื่นๆ; หรือ
6. มีการเกี่ยวข้องโดยตรงได้กับเหตุการณ์หรือจารีตประเพณีที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่หรือแนวความคิด หรือความเชื่อกับผลงานศิลปกรรม และวรรณกรรม ที่มีความโดดเด่นที่เป็นสากล
7. แหล่งนั้นประกอบด้วยปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่แปลกประหลาด หรือเป็นแหล่งที่มีความงดงามและสุนทรียภาพทางธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่งยวด

¹ กรมศิลปากร. แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกโลกทางวัฒนธรรมของโลก, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535. หน้า 8.

8. เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์โลก รวมไปถึงร่องรอยของสิ่งมีชีวิต กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางธรณีสัณฐานที่แสดงถึงพัฒนาการของภูมิลักษณะ หรือเป็นตัวอย่างสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางทางธรณีวิทยา หรือคุณลักษณะทางกายภาพของภูมิประเทศ

9. เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นที่แสดงให้เห็นถึงพลวัตของระบบนิเวศ และกระบวนการทางชีววิทยา ในวิวัฒนาการหรือพัฒนาการของระบบนิเวศบนแผ่นดิน, แหล่งน้ำจืด, ชายฝั่ง และมหาสมุทร ตลอดจนอาณาจักรพืชและสัตว์ด้วย

10. แหล่งนั้นประกอบด้วยถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติที่มีความสำคัญและนัยสำคัญในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งรวมไปถึงสิ่งมีชีวิตที่มีคุณค่าโดดเด่นอยู่ในสถานะถูกคุกคามในทัศนะของวิทยาศาสตร์และการอนุรักษ์

2.1 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 1: แสดงถึงการเป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว (เป็นเอกลักษณ์) เป็นผลงานชิ้นเอกของอริยะสร้างสรรค์;

กรอบความคิดในการนำเสนอด้วยเกณฑ์ข้อที่ 1 นั้น แหล่งที่เสนอว่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อนี้ต้องได้รับการ “ออกแบบและวางผังอย่างเป็นเลิศ” ซึ่งแหล่ง “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” ที่นำเสนอขึ้นก็ยังคงสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 1 เฉกเช่นเดียวกับแหล่ง “มรดกโลกเมืองพระนคร” ก็กำหนดว่าคุณค่าของแหล่งว่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 1 ด้วยเช่นกัน และ “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ซึ่งมีผังเมืองแบบสี่เหลี่ยมเกือบจะจัตุรัสนั้นก็พอจะเชื่อมโยงกับประเด็นที่ว่าด้วย “เป็นผลงานชิ้นเอกของอริยะสร้างสรรค์” ได้ แต่ทว่าก็มิได้มีแสดงถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลเนื่องจากเป็นลักษณะที่ปรากฏกับเมืองอื่นๆ อาทิ เมืองพระนคร เมืองสุโขทัย และเมืองมณฑลเลย ซึ่งทั้งเมืองพระนคร และเมืองสุโขทัยก็ต่างสร้างมาก่อนหน้าการสถาปนาเมืองเชียงใหม่

ทว่าคุณค่าของแหล่ง “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ไม่สอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 1 เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีพลวัตของการบูรณปฏิสังขรณ์มาตลอดหน้าประวัติศาสตร์ของวัดหาได้แสดงให้เห็นถึงผลงานการออกแบบที่ยังคงคุณค่าข้ามกาลเวลา มา หรือได้รับการออกแบบสร้างสรรค์อย่างอัจฉริยะ ดังเกณฑ์ข้อที่ 1 ซึ่งหากเลือกเกณฑ์ดังกล่าวนี้จะไม่สามารถอธิบายต่อเนื่องในประเด็นว่าด้วยเรื่องคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลได้

2.2 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 2: มีอิทธิพลอย่างมากเหนือรูปแบบและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ศิลปถาวรวัตถุ การวางผังเมือง และการออกแบบภูมิทัศน์ที่ครอบคลุมทั้งระยะเวลา และพื้นที่ทางวัฒนธรรมของโลก;

สำหรับแหล่ง “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” และ “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ก็ค่อนข้างสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 2 ทว่าจะมีแต่ “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ที่เมื่อทำการวิเคราะห์แล้วจะพบว่า พื้นที่ที่เสนอมีขนาดและสัดส่วนที่เล็กกว่าแหล่งอื่นๆ ที่เสนอขึ้นในลักษณะของสัดส่วนระดับเมือง (Urban Scale) ซึ่งแม้ว่าการที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 2 อธิบายคุณค่าของแหล่งนั้นก็พอจะใช้ได้ แต่ทว่าเมื่อเทียบกับแหล่งอื่นๆ ที่ใช้เกณฑ์ข้อที่ 2 ในการอธิบายคุณค่าของตนเองแล้วจะเห็นว่าแหล่งอื่นๆ จะมีความซับซ้อน ความหลากหลาย ตลอดจนขนาดของแหล่งที่มีขนาดใหญ่ระดับเมืองทั้งสิ้น

2.3 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 3: ความเป็นเอกลักษณ์หรืออย่างน้อยต้องเป็นพยานหลักฐานอย่างพิเศษของอารยธรรม หรือจารีตวัฒนธรรมซึ่งสาบสูญไป;

สำหรับแหล่ง “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” และ “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา”

จะเห็นได้ว่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมประเภทปราสาทหินนั้น ได้แสดงให้เห็นคุณค่าที่สอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 3 นี้เช่นเดียวกับแหล่ง “มรดกโลกเมืองพระนคร” รวมทั้งแหล่ง “ปราสาทบันทายฉมาร์” และ “ปราสาทบันทายเปรยนคร” ซึ่งเลือกกำหนดคุณค่าความสัมพันธ์กับเกณฑ์ข้อที่ 3 นี้เช่นกันดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นในการทำการศึกษาเปรียบเทียบแหล่งปราสาทพิมาย และพนมรุ้ง ควรเลือกทำการศึกษาเปรียบเทียบกับปราสาทหินในราชอาณาจักรกัมพูชาทั้ง 2 แหล่งดังที่กล่าวมาข้างต้น เนื่องจากมีขนาด และระเบียบสัดส่วนไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งย่อมทำให้การเปรียบเทียบดังกล่าวนี้ทำให้แหล่งได้รับประโยชน์มากกว่าการนำไปทำการเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกเมืองพระนครโดยตรง

2.4 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 4: เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชนิดอาคาร หรือสถาปัตยกรรมโดยรวม หรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ;

จะเห็นได้ว่านิยามของเกณฑ์ข้อที่ 4 ความว่า “เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชนิดอาคาร หรือสถาปัตยกรรมโดยรวม หรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ;”

จะเห็นได้ว่า “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” และ “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ที่มีการยื่นเสนอคุณค่าของแหล่งให้สอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 4 ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะเห็นว่าเกณฑ์ข้อที่ 4 เปิดโอกาสค่อนข้างกว้างให้ตีความในประเด็นเรื่องคุณค่า ทำให้แหล่งต่างๆ ได้นำเสนอคุณค่าว่าสอดคล้องกับเกณฑ์ดังกล่าว

ทว่าหากนำมาเปรียบเทียบกับย้อนกลับไปยังแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ที่ได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกแล้วที่ประเมินตนเองว่ามีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 4 มีจำนวน 8 แหล่ง ที่เลือกเสนอชื่อตามเกณฑ์ข้อที่ 4 นี้ กล่าวคือ ราชอาณาจักรกัมพูชา คือ “มรดกโลกเมืองพระนคร” สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม คือ “มรดกโลกอนุสรณ์สถานแห่งเว้” “มรดกโลกนครปราการแห่งราชวงศ์โฮ” สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ “มรดกโลกเมืองหลวงพระบาง” และ “มรดกโลกปราสาทวัดพู และการตั้งถิ่นฐานโบราณในภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก” สหพันธรัฐมาเลเซีย คือ “มรดกโลกมะละกา และจอร์จทาวน์เมืองประวัติศาสตร์บนช่องแคบมะละกา” และ “แหล่งโบราณคดีหุบเขาเล็งกอง” และสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ คือ “มรดกโลกกลุ่มเมืองโบราณอาณาจักรพยู” ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแหล่งที่ได้รับการยกย่องแล้วจะมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลที่สูงมาก และสามารถแยกประเภทของแหล่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ แหล่งที่ตัดขาดจากพลวัตไปแล้ว (Relic Sites) และแหล่งที่ยังมีพลวัตอยู่ (Living Site) ก็สามารถเลือกเกณฑ์ข้อดังกล่าวนี้ได้

เพราะฉะนั้นการเลือกที่จะเสนอว่ามีแหล่งมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 4 นั้น มีความจำเป็นต้องกลับมาพิจารณาว่า หากเป็นแหล่งที่ยังดำรงบทบาทในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่มีพลวัตก็ถึงความสอดคล้องกับเกณฑ์ และหากเป็นแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่ตัดขาดจากพลวัตไปแล้ว ก็ควรเป็นแหล่งที่แสดงออกถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ หรือมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่นอันเป็นสากลอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ ในการนำเสนอ “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” ซึ่งเป็นการนำเสนอแบบ “รวมกลุ่ม (Serial Nomination)” นั้นช่วยส่งเสริมศักยภาพของกลุ่มของแหล่งที่นำเสนอให้มีสูงขึ้น เนื่องจากนำเสนอคุณค่าร่วมกันซึ่งย่อมมีค่าน้ำหนักมากกว่าการเสนอเป็นแหล่งโดด เนื่องจากแหล่งมรดกวัฒนธรรมปราสาทในวัฒนธรรมเขมรในประเทศไทยนั้น มีขนาดไม่ใหญ่โตเท่ากับแหล่งมรดกโลกเมืองพระนคร ตลอดจนแหล่งอื่นๆ ในราชอาณาจักรกัมพูชา รวมทั้งในการศึกษาเปรียบเทียบแหล่งควรเลือกทำการศึกษาเปรียบเทียบกับปราสาทหินในราชอาณาจักรกัมพูชาทั้ง 2 แหล่ง ที่เลือกเกณฑ์คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลในข้อที่ 4 เช่นเดียวกัน เนื่องจากมีลักษณะการนำเสนอเป็นปราสาทเดี่ยวเช่นเดียวกัน ซึ่งย่อมทำให้การเปรียบเทียบดังกล่าวนี้ ทำให้แหล่งได้รับประโยชน์ มากกว่าการนำไปทำการเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกเมืองพระนครโดยตรง รวมไปถึงแหล่งอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทนั้น ก็ต้องมีการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีเชิงลึก ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมบนฐานคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงจะแสดงออกถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลได้

2.5 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 5: เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หรือการใช้พื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันกลับไม่มั่นคง เนื่องจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถนำกลับคืนได้ดั่งเก่า หรือในสภาวะแวดล้อมพิเศษหรือไปรวมกับมาตรการอื่นๆ;

จากคำอธิบายเกณฑ์ข้อที่ 5 ว่า “เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หรือการใช้พื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันกลับไม่มั่นคง เนื่องจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถนำกลับคืนได้ดั่งเก่า หรือในสภาวะแวดล้อมพิเศษหรือไปรวมกับมาตรการอื่นๆ” จะเห็นได้ว่ามีแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปถึง 7 แห่งที่กำหนดคุณค่าว่าตรงกับเกณฑ์ข้อดังกล่าว ซึ่งเป็นแหล่งในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ถึง 5 แห่ง แต่ไม่มีแหล่งในราชอาณาจักรไทยได้เสนอว่ามีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 5

เนื่องจากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 5 จะเห็นว่าเป็นแหล่งที่มีคุณลักษณะที่แสดงออกถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนท้องถิ่นอยู่คู่กับแหล่ง หรือได้รับประโยชน์จากแหล่งในฐานะของการเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับคุณค่าของ “มรดกทางวัฒนธรรมนามธรรมด้วย (Intangible Cultural Heritage)” ซึ่งทำให้เมื่อรัฐภาคีที่เลือกคำอธิบายแหล่งมรดกโลกตามเกณฑ์ในข้อนี้จำเป็นต้องออกแบบกลไก และแนวทางการอนุรักษ์พิทักษ์รักษาเพื่อให้คุณค่าคุณค่างดังกล่าวนั้นยังคงอยู่ ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเกณฑ์ในข้อที่ 5 นี้สะท้อนถึงความมีพลวัตของแหล่งมรดกโลกในสังคมร่วมสมัยอย่างแท้จริง

2.6 สรุปประเด็นการสังเคราะห์แหล่งมรดกโลกที่เลือกใช้เกณฑ์ข้อที่ 6: มีการเกี่ยวข้องโดยตรงได้กับเหตุการณ์หรือจารีตประเพณีที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่หรือแนวความคิด หรือความเชื่อกับผลงานศิลปกรรม และวรรณกรรม ที่มีความโดดเด่นที่เป็นสากล

แหล่งในประเทศไทยที่ระบุว่ามีความสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 6 คือ “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” ที่นำเสนอในลักษณะของเส้นทางวัฒนธรรมทั้งนี้ในแหล่งปราสาทพิมายนั้นมีตำนานที่เป็นมุขปาฐะเรื่องท้าวปาจิตต์และนางอรพิมซึ่งอยู่คู่กับชุมชนประวัติศาสตร์ต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เห็นเด่นชัดในลักษณะขององค์ความรู้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมนามธรรมและมีพลวัต ในขณะที่แหล่ง “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ก็มีตำนานมุขปาฐะเช่นเดียวกัน คือ เรื่องอุสา-บารสซึ่งถูกนำมา

กำหนดเป็นชื่อภูมินามของภูมิภาคทางธรรมชาติ และที่มนุษย์ก่อเสริมเติมแต่งซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังของมรดกทางวัฒนธรรมนามธรรมที่อยู่คู่กับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม สำหรับ “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ก็โดดเด่นด้วยพิธีกรรม ตลอดจนประเพณีทางศาสนาที่อันเป็นเอกลักษณ์และปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน อันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณขององค์พระบรมธาตุเจดีย์นับตั้งแต่อดีตราบจนกระทั่งปัจจุบัน และ “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ซึ่งก็เป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมนามธรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ ตลอดจนวิถีในการดำเนินชีวิต

อย่างไรก็ตาม การกำหนดคุณค่าที่สัมพันธ์กับ “มรดกทางวัฒนธรรมนามธรรม” นั้นเป็นสิ่งที่ยากในการธำรงรักษาเพราะเป็นสิ่งที่มิพลวัตหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขทางบริบทสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นสิ่งที่ยากแก่การทำความเข้าใจโดยเฉพาะหากผู้ประเมินเป็นผู้ที่อยู่ต่างวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นการเขียนถึงคุณค่า ตลอดจนแนวทางการบริหารจัดการให้ธำรงรักษาคุณค่าของแหล่งจะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยากกว่าการกำหนดคุณค่าตามเกณฑ์ข้ออื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

3. การเปรียบเทียบข้อมูลการจัดทำเอกสารข้อมูลประกอบการพิจารณาแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น เพื่อรอกการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก

จากการเปรียบเทียบข้อมูลที่ใช้ประกอบของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป พบว่าเอกสารประกอบการพิจารณายกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1992-2004 รัฐภาคีได้เสนอข้อมูลเพียง “คำอธิบาย (Description)” ที่มีเนื้อหาในการอธิบายถึงข้อมูลเบื้องต้น และข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์โดยสังเขป เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาพรวมของแหล่งต่างๆ ที่ถูกบรรจุอยู่ในแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น

สำหรับกรณีของราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามแตกต่างกัน เนื่องจากแหล่งมรดกที่ถูกขึ้นทะเบียนไว้ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ถูกนำขึ้นทะเบียนในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่นในกรณีของราชอาณาจักรไทย คือ “ปราสาทพิมาย และ ศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” และ “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ได้ถูกบรรจุในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น เมื่อปี ค.ศ. 2004 ซึ่งยังคงเป็นช่วงที่ใช้เพียงข้อมูล “คำอธิบาย” เข้าประกอบการบรรจุ แต่แหล่งมรดกโลกที่ราชอาณาจักรไทยได้ทำการเสนอชื่อหลังจากนั้น คือ “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ถูกบรรจุในปี ค.ศ. 2012 และ “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ถูกบรรจุในปี ค.ศ. 2015 ได้เพิ่มลักษณะของคำอธิบายในส่วนของชุดข้อมูลที่แต่เดิมมีเพียง “คำอธิบาย” ให้มีความละเอียดมากขึ้น คือ “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” “ความสมบูรณ์” “ความจริงแท้” และ “การเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง” เข้ามาประกอบให้ชุดของข้อมูลแหล่งมรดกมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เพียงพอและควรค่าแก่การประกาศยกย่องในขั้นตอนต่อไป

เช่นเดียวกันในกรณีของ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ที่ได้มีแหล่งมรดกที่ถูกขึ้นทะเบียนไว้ในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative list) ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ส่งผลต่อความแตกต่างของลักษณะชุดข้อมูลประกอบแหล่งมรดก เช่น “แหล่งภูมิทัศน์วังซอน” ถูกบรรจุในปี ค.ศ. 1991 และ “กลุ่มภาพสลักหินในซาปา” ถูกบรรจุในปี ค.ศ. 1997 ยังคงเป็นช่วงที่ใช้เพียงข้อมูล “คำอธิบาย” เข้าประกอบการบรรจุ แต่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ทำการขึ้นทะเบียนในขั้นหลัง คือ “ถ้ำคอนวอน” ถูกบรรจุในปี ค.ศ. 2006 และ “กลุ่มปูชนียสถานเอียนตือ” ถูกบรรจุในปี ค.ศ.

2014 ได้มีการเสริมชุดข้อมูลคือ “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” “ความสมบูรณ์” “ความจริงแท้” และ “การเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง” เข้าประกอบชุดของข้อมูลแหล่งมรดก

ทั้งนี้ นับตั้งแต่การประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 28 ที่ซูโจว, สาธารณรัฐประชาชนจีน ได้มีมติให้แหล่งมรดกที่จะยื่นเข้าในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ต้องระบุ “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” รวมถึง “การเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง” โดยจะถูกบังคับใช้ครั้งแรกผ่าน “อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลก” ปี 2008 โดยมีเป้าประสงค์ให้แหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น จัดทำข้อมูลที่สมบูรณ์เช่นเดียวกับ “แหล่งในบัญชีมรดกโลก” โดยต้องจัดเตรียมเอกสารที่ประกอบด้วยเนื้อหาว่าด้วย “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” “ความสมบูรณ์” และ “ความจริงแท้”

แต่ทว่าในการเตรียมเอกสารเพื่อเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น จะต้องดำเนินการจัดทำเอกสาร “เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกที่ใกล้เคียง” เพื่อเปรียบเทียบแหล่งที่กำลังจะยื่นเสนอขอเป็นแหล่งมรดกโลกกับแหล่งที่ได้รับเป็นมรดกโลกแล้ว ว่ามีความสัมพันธ์ต่อกัน หรือมีรูปแบบใดบ้างที่เกี่ยวข้องต่อกัน ทั้งในเชิงกายภาพ มิติประวัติศาสตร์ ขนาดของพื้นที่แหล่ง หรือรูปแบบของการบริหารจัดการ แต่สำหรับแหล่งมรดกที่อยู่ในบัญชีมรดกโลกนั้นจะมี หัวข้อที่แตกต่างจากแหล่งมรดกเข้าบัญชีรายชื่อเบื้องต้นคือ “แผนการพิทักษ์รักษา และการบริหารจัดการ (Protection and management requirement)” ซึ่งเป็นหัวข้อที่ระบุถึงการดำเนินงานและการวางแผนการอนุรักษ์และรักษาพื้นที่ของแหล่งมรดกในปัจจุบันและอนาคต

4. การเปรียบเทียบการบ่งชี้คุณค่าของแหล่งของแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในราชอาณาจักรไทย และรัฐอื่นๆ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น (ในข้อ 4.2) ว่า การพิจารณาแหล่งมรดกโลกต้องแสดง “คุณค่า” ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อก็ได้ อย่างไรก็ตาม การบ่งชี้ว่าแหล่งมีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์หลายข้อก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล รวมทั้งคุณค่าด้านความสมบูรณ์แบบของแหล่งที่น่าเสนอด้วย

แหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นที่ใช้หลักเกณฑ์ประกอบการขึ้นทะเบียน จำนวนมากที่สุด คือ “แหล่งโบราณคดีพุกาม และสถาปัตยกรรม” ในสหภาพเมียนมาร์ ระบุคุณค่าและความหมายของแหล่งว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ ข้อที่ 1, 2, 3, 4, 5, 6 ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ในการพิจารณาแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม จะเห็นได้ว่าแหล่งเมือโบราณพุกามนั้นมีขนาดใหญ่โต มีความสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์โลกมาก ดังประจักษ์หลักฐานการก่อสร้างมรดกทางวัฒนธรรมจำนวนมากมายังที่ยังมีพลวัต และแหล่งที่ตัดขาดจากวิถีชีวิตของผู้นคนในปัจจุบันกลายเป็นแหล่งโบราณคดี และแหล่งโบราณสถานไปแล้ว

สำหรับแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ที่ได้นำเสนอว่ามีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์ในการพิจารณาที่ย่องเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมมากที่สุด คือ “มรดกโลกเมืองพระนคร” ในราชอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งระบุความสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ 4 ข้อ คือ หลักเกณฑ์ข้อที่ 1,2,3 และ 4

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้นมีความสำคัญมากที่จะทำให้การนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของราชอาณาจักรไทย เข้าสู่แหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นและการจัดทำเอกสารนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่อยู่ในแหล่งบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ในการวิเคราะห์ประเมินตนเองเพื่อทบทวนถึงคุณค่าและศักยภาพที่แท้จริงของแหล่งที่ต้องการนำเสนอว่ามีศักยภาพอยู่ในระดับใดเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

เนื่องจากว่าในการนำเสนอแหล่ง “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” ได้เสนอว่ามีคุณค่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ในการพิจารณาที่ย่อง 5 ข้อ คือ เกณฑ์ข้อที่ 1, 2,

3, 4, 6 ซึ่งมากกว่าที่แหล่ง “มรดกโลกเมืองพระนคร” ระบุคุณค่าว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกจำนวน 4 เกณฑ์ ทั้งที่หากเมื่อพิจารณาในรายละเอียดทางกายภาพขนาดของแหล่ง ความเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม และบทบาททางประวัติศาสตร์ แหล่ง “มรดกโลกเมืองพระนคร” ที่ดำรงสถานะของแหล่งมรดกโลกอยู่แล้วนั้นมีความสมบูรณ์โดยรวมที่โดดเด่นกว่ามาก แต่จำนวนของเกณฑ์ที่ประเทศไทยทำการเสนอประกอบการขึ้นทะเบียนกลับมีมากกว่า ซึ่งเมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบ จึงมีความจำเป็นต้องพิจารณาบทบาทคุณค่าที่ระบุใหม่ให้ตรงศักยภาพและคุณค่าที่แท้จริงของแหล่ง

สำหรับแหล่ง “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก จำนวน 4 ข้อ คือ เกณฑ์ข้อที่ 2, 3, 4, 6 พบว่าแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะของรูปแบบใกล้เคียงกับแหล่ง “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” คือ “มรดกโลกปราสาทวัตพู และการตั้งถิ่นฐานโบราณในภูมิภาควัฒนธรรมจำปาสัก” โดยระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก 3 ข้อ คือ ข้อที่ 3, 4, 6 ซึ่งเมื่อทำการพิจารณาที่จำนวนของหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการขอรับการพิจารณากับขนาดของพื้นที่พบว่า แหล่ง “มรดกโลกปราสาทวัตพู และการตั้งถิ่นฐานโบราณในภูมิภาควัฒนธรรมจำปาสัก” มีขนาดของพื้นที่ 390 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางกว่าแหล่ง “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ซึ่งมีขนาดของพื้นที่ที่เสนอไว้รวม 5.48 ตารางกิโลเมตร ทำให้ภาพรวมของ “มรดกโลกปราสาทวัตพู และการตั้งถิ่นฐานโบราณในภูมิภาควัฒนธรรมจำปาสัก” มีความสมบูรณ์โดยรวมที่โดดเด่นกว่า แต่จำนวนของเกณฑ์ที่ทำการเสนอประกอบการพิจารณาขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกกลับมีน้อยกว่าการเสนอของ “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” จึงมีความจำเป็นต้องพิจารณาบทบาทคุณค่าที่ระบุใหม่ให้ตรงศักยภาพและคุณค่าที่แท้จริงของแหล่ง เช่นเดียวกับ “ปราสาทพิมาย และศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ” ที่เสนอมาข้างต้น

นอกจากนี้ หากทำการเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นที่มีของรูปแบบสัมพันธ์กับ “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” พบว่ามีแหล่ง “กลุ่มปูชนียสถานเอียนตือ” ในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ซึ่งมีพื้นที่รวม 92 ตารางกิโลเมตร และนำเสนอขอรับการพิจารณาเป็น “แหล่งมรดกโลกแบบผสม (Mixed site)” หรือ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” โดยระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกในเกณฑ์ 5 ข้อ คือข้อที่ 2, 3, 5, 6, 7 ซึ่งมากกว่าแหล่ง “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท”

ดังนั้น ในการศึกษานี้จึงเสนอว่า “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ควรเสนอในลักษณะของ นำเสนอขอรับการพิจารณาเป็น “แหล่งมรดกโลกแบบผสม” หรือ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” จะสอดคล้องกับลักษณะของพื้นที่ และจะได้รับการพิจารณาเร็วกว่าการเสนอเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นไปตามความต้องการของคณะกรรมการมรดกโลกที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการของแหล่งทางธรรมชาติ และวัฒนธรรม อีกทั้งยังสอดคล้องโดดเด่นอันเป็นสากลอย่างแท้จริงของแหล่งภูพระบาท

สำหรับแหล่ง “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ทำการขึ้นทะเบียนเมื่อ ค.ศ. 2015 โดยระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกจำนวน 4 ข้อ คือ ข้อที่ 1, 2, 3, 6 จากการศึกษาที่มีข้อเสนอว่าควรทำการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่ง “มรดกโลกเมืองหลวงพระบาง” ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกเมื่อ ค.ศ. 1995 โดยระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก 3 ข้อ คือ ข้อที่ 2, 4, 5 และ “มรดกโลกมะละกา และจอร์จทาวน์เมืองประวัติศาสตร์บนช่องแคบมะละกา” ในสหพันธรัฐมาเลเซีย

ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกเมื่อ ค.ศ. 2008 ระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก 3 ข้อ คือข้อที่ 2,3,4 และ “มรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองบริวาร” ในราชอาณาจักรไทย ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกเมื่อ ค.ศ. 1991 ระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก 2 ข้อ คือข้อที่ 1, 3

เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นที่มีลักษณะของรูปแบบใกล้เคียงกับแหล่ง “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” คือ “กลุ่มเมืองโบราณในพม่าตอนเหนือ: อังวะ, อมรปุระ, สะกาย, มิงกุน, มณฑะเลย์” ในสหภาพเมียนมาร์ ที่ระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก จำนวน 3 ข้อ คือข้อที่ 1, 5, 6 ซึ่งกำหนดน้อยกว่าแหล่ง “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ซึ่งระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก 4 ข้อ และการยื่นขอรับการพิจารณาในลักษณะของแหล่งมรดกแบบรวมกลุ่ม โดยเสนอเมืองประวัติศาสตร์ในกลุ่มน้ำอริวระตีตอนกลางจำนวน 5 เมือง คือ “เมืองอังวะ” “เมืองอมรปุระ” “เมืองสะกาย” “เมืองมิงกุน” และ “เมืองมณฑะเลย์” ช่วยเรียงร้อยเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ ผ่านคำอธิบายในมิติที่แตกต่าง กลายเป็นจุดแข็งสำคัญในการยื่นขอรับการพิจารณา ซึ่งทำให้คุณค่าความสมบูรณ์แบบ คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลมีสูงมาก ซึ่งในการศึกษาเปรียบเทียบกันย่อมเป็นเป็นคู่เปรียบสำคัญในการกำหนดคุณค่าของแหล่ง “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ที่เสนอขอรับการพิจารณายกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก ซึ่งหากไม่ทำการศึกษาวិจัยเพื่อหาองค์ความรู้ว่าเป็นรูปธรรม ตลอดจนต้องมีการกำหนดทิศทางและประเด็นของการเสนอคุณค่าให้เป็นเอกภาพ เมื่อทำการเปรียบเทียบกับ “กลุ่มเมืองโบราณในพม่าตอนเหนือ: อังวะ, อมรปุระ, สะกาย, มิงกุน, มณฑะเลย์” จะทำให้การแสดงผลข้อมูลของแหล่ง “อนุสรณ์สถาน สถานที่ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนา” ในส่วนที่ว่าด้วยความสมบูรณ์แบบ ความจริงแท้ดั้งเดิม และการบริหารจัดการ ดูจะมีอุปสรรคอย่างสำคัญ

สำหรับ “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ที่กำหนดคุณค่าว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ข้อที่ 1, 2, 6 พบว่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ที่มีคุณสมบัติสัมพันธ์กัน คือ “พระธาตุหลวง” ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในฐานะแหล่งมรดกทางสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา และสะท้อนถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป แต่แตกต่างกันในจำนวนและชื่อของหลักเกณฑ์ที่ใช้ประกอบ แหล่งที่นำมาเปรียบเทียบคือ “วัดไม้แห่งสมัยคองบอง” ในสหภาพเมียนมาร์ โดยระบุว่าสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การขอยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลก 3 ข้อ คือข้อที่ 1, 5, 6 เท่ากับแหล่ง “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” แต่มีความแตกต่างกันตรงที่เป็นการขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกแบบรวมกลุ่ม ซึ่งที่ตั้งแหล่งอยู่กระจายตามเมืองโบราณในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำอริวระตี

จากการศึกษาพบว่า การกำหนดคุณค่าสัมพันธ์กับเกณฑ์ข้อที่ 1 แต่เมื่อพิจารณากรอบความคิดในการนำเสนอด้วยเกณฑ์ข้อที่ 1 ต้องได้รับการ “ออกแบบและวางผังอย่างเป็นเลิศ” ทว่า “พระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช” เป็นแหล่งที่มีพลวัตมีการบูรณปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงรูปทรงมาโดยตลอด จึงไม่สอดคล้องกับเกณฑ์ข้อที่ 1 ในที่นี้จึงมีความเห็นว่า มีความจำเป็นต้องพิจารณาทบทวนเกณฑ์คุณค่าที่ระบุใหม่ให้ตรงศักยภาพ และคุณค่าที่แท้จริงของแหล่ง

5. แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) แล้ว จุดแข็ง จุดอ่อน ศักยภาพ และอุปสรรค ในการดำเนินการเป็นอย่างไร และควรมีกลยุทธ์ในการดำเนินการขั้นตอนต่อไปอย่างไร

1. “จุดแข็ง” ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น

จากการวิเคราะห์จุดแข็งของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) พบว่า มีจุดแข็งอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) จุดแข็งในประเด็นด้านคุณค่า และ 2) จุดแข็งในประเด็นด้านการบริหารจัดการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) จุดแข็งในประเด็นด้านคุณค่า

แม้ว่าในประเทศไทย จะไม่ได้มีแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะของแหล่งอันเป็นต้นกำเนิดทางวัฒนธรรมที่มีการแพร่ขยายอิทธิพลอย่างยิ่งใหญ่และกว้างขวาง เฉากเช่นอาณาจักรโบราณในยุคต้นของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ด้วยทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งอยู่บริเวณศูนย์กลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เป็นพื้นที่ที่สามารถเชื่อมต่อกับปฏิสัมพันธ์กับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ ได้อย่างสะดวก และมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูง อันเนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เกิดจากปัจจัยทั้งทางด้านสังคม การเมือง และการค้าที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมหลายแห่งจึงปรากฏในลักษณะของ “เส้นทางวัฒนธรรม (Cultural Route)” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลวัตทางวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงบริบททางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่สังคมแบบบุพกาล และพัฒนาเป็นระบบรัฐแบบจารีต จนกระทั่งกลายเป็นระบบรัฐชาติสมัยใหม่ ดังนั้น แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมหลายแห่งในประเทศไทย จึงมีคุณค่าในฐานะของแหล่งที่เป็นภาพสะท้อนถึงพัฒนาการ และรอยต่อทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เพื่อที่จะสามารถประกอบสร้างองค์ความรู้ในบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด

ดังนั้น แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น ที่มีลักษณะเป็น “แหล่งมรดกโลกแบบรวมกลุ่ม (Serial Nomination)” ซึ่งเป็นการผนวกรวมแหล่งวัฒนธรรมหลายๆแห่งเข้าด้วยกัน โดยมี “เส้นทางวัฒนธรรม (Cultural Route)” เป็นฐานคิดที่สำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของแหล่งต่างๆ โดยจะเป็นการช่วยเพิ่มศักยภาพในมิติเชิงคุณค่ามีส่วนร่วมกันของแต่ละแหล่งให้สูงขึ้น และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะมีประโยชน์ในการพิจารณาประเด็นด้าน “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Value)” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการเสนอเพื่อพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลก

2) จุดแข็งในประเด็นด้านการบริหารจัดการ

จุดแข็งที่สำคัญของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้นคือ แหล่งทั้งหมดได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษาให้เป็น “โบราณสถาน” ในฐานะสมบัติของชาติ โดยอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และในบางแหล่งยังมีพื้นที่ที่สัมพันธ์กับเขตอุทยานแห่งชาติ ที่อยู่ในควบคุมดูแลของกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ทำให้มีความสะดวกในการจัดทำ “แผนการบริหารจัดการ (Management Plan)” โดยเฉพาะการประกาศขอบเขตของแหล่ง เนื่องจากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน จะมีการประกาศขอบเขตของแหล่งโบราณสถานที่ชัดเจน นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายและกฎระเบียบรองรับในการปกป้องคุ้มครองแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ที่มีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะแสดงให้เห็นถึงประเด็นด้าน “พิทักษ์รักษาอย่างเหมาะสม (Appropriate Protection)” ของแหล่งมรดกที่จะเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ซึ่งเป็นประเด็นในการพิจารณาที่คณะกรรมการมรดกโลกให้ความสำคัญ

2. “จุดอ่อน” ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น

จากการวิเคราะห์จุดอ่อนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น พบว่า มีจุดอ่อน 2 ลักษณะ คือ 1) จุดอ่อนในประเด็นด้านขนาดของแหล่ง และ 2) จุดอ่อนในประเด็นของการเลือกเกณฑ์คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) จุดอ่อนในประเด็นด้านขนาดของแหล่ง

ในขั้นตอนของการเขียนคำอธิบายรายละเอียดของแหล่งที่ต้องการเสนอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก จำเป็นจะต้องมีขั้นตอนของ “การศึกษาเปรียบเทียบ” กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์หรือมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งในกรณีของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น จะเห็นว่า แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยมีขนาดที่ไม่ใหญ่ เมื่อเทียบกับขนาดของพื้นที่และสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในแหล่งมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ ที่จำเป็นต้องนำมาเปรียบเทียบ ทั้งแหล่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกันเอง และแหล่งอื่นๆ ในเอเชีย ดังนั้น ในประเด็นเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบ” จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จำเป็นต้องมีกลยุทธ์ในการเขียนอธิบายเปรียบเทียบ โดยต้องลดจุดอ่อนในประเด็นด้านขนาดของแหล่งลง และผลักดันจุดแข็งให้แสดงศักยภาพแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยให้ชัดเจน

2) จุดอ่อนในประเด็นของการเลือกเกณฑ์คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล

ในเอกสารการขึ้นทะเบียนเป็น “แหล่งมรดกในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น” ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย พบว่า มีการระบุหลักเกณฑ์การพิจารณา “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” จำนวน 4-5 ข้อ จากหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมทั้งหมด 6 ข้อ โดยหากพิจารณาในรายละเอียดเนื้อหาของเอกสาร จะพบว่า ยังไม่สามารถนำเสนอในประเด็นเรื่อง “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” ได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้มีสาเหตุมาจาก การประเมินศักยภาพของแหล่ง และการไม่เข้าใจประเด็นด้านคุณค่าของแหล่งอย่างแท้จริง รวมไปถึงการไม่ศึกษาแนวทางการเขียนคำอธิบายจากแหล่งมรดกโลกที่ได้รับการประกาศยกย่องแล้วในแหล่งอื่นๆ ทำให้มีการเสนอเกณฑ์จำนวนหลายข้อ เพราะคิดว่าการเสนอคุณค่าของเกณฑ์หลายข้อนั้น จะช่วยทำให้แหล่งมรดกดังกล่าวได้รับการพิจารณามากกว่าแหล่งมรดกที่เสนอคุณค่าของเกณฑ์จำนวนน้อยกว่า ทั้งนี้ในความเป็นจริงแล้ว จำนวนของหลักเกณฑ์ไม่มีผลต่อการพิจารณาใดๆ ซึ่งการเสนอในลักษณะดังกล่าว อาจส่งผลเสียมากกว่า เนื่องจากไม่สามารถให้เหตุผลประกอบคำอธิบายที่สอดคล้องกับคุณค่าของหลักเกณฑ์นั้นๆ ได้อย่างชัดเจน และมีน้ำหนักมากเพียงพอ โดยเฉพาะแหล่งที่เสนอในลักษณะของ “แหล่งมรดกโลกแบบรวมกลุ่ม” ที่ยังไม่สามารถนำจุดเด่นของการผนวกรวมพื้นที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน และไม่สามารถดึงศักยภาพร่วมของแต่ละแหล่งได้อย่างชัดเจน

ทั้งนี้ หากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้นแต่ละแหล่ง มีกระบวนการวิเคราะห์เพื่อประเมินศักยภาพของแหล่งอย่างตรงไปตรงมาแล้ว อาจจะไม่จำเป็นต้องเสนอหลักเกณฑ์ “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” ที่หลากหลาย หากแต่ต้องเสนอหลักเกณฑ์ที่สามารถดึงศักยภาพของแหล่งออกมาได้สูงสุด และมีเหตุผลประกอบคำอธิบายที่มีความหนักแน่นและเพียงพอต่อการแสดงออกให้เห็นถึงคุณค่าจนสามารถสร้างคำประกาศ “คุณค่าและความสำคัญ” ที่จะทำให้ประชาคมโลก และคณะกรรมการมรดกโลกมองเห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

3. “ศักยภาพ” ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น

จากการวิเคราะห์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น พบว่ามีศักยภาพที่โดดเด่นอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) ศักยภาพในประเด็นด้านความร่วมมือระหว่างประเทศ และ 2) ศักยภาพในประเด็นด้านคุณค่าเชิงนามธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ศักยภาพในประเด็นด้านความร่วมมือระหว่างประเทศ

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น และแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพในการเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกหลายแห่ง ที่สะท้อนให้เห็นถึงรากฐานทางวัฒนธรรมที่ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับแหล่งมรดกวัฒนธรรมประเทศในเพื่อนบ้าน ทั้งในแง่ของสถาปัตยกรรมและวิถีทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงบริบททางประวัติศาสตร์ร่วมกันมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะพื้นที่ที่ติดต่อบริเวณชายแดนระหว่างรัฐต่อรัฐ ซึ่งจะเห็นว่าจะมีการเคลื่อนไหวของทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนกระจายอยู่ทั้งสองฟากฝั่งประเทศ โดยในกรณีดังกล่าวหากสามารถกระชับความสัมพันธ์ในระดับชาติระหว่างประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้านให้ใกล้ชิดกันได้ในอนาคต และสามารถก้าวผ่านกำแพงของแนวคิดพรมแดนของชาตินิยม และมองให้เห็นถึงประโยชน์เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันนั้น เพื่อนำไปสู่แนวทางของการขอรับการยกย่องเป็นแหล่ง “มรดกโลกแบบรวมกลุ่ม” ในลักษณะ “ข้ามพรมแดน (Trans border)” ทั้งในลักษณะของการผนวกกับแหล่งมรดกโลกเดิมที่มีอยู่แล้ว หรือในลักษณะของการเสนอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกแห่งใหม่ ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะทำให้ศักยภาพในภาพรวมตลอดจนคุณค่า “ความสมบูรณ์แบบ” สูงขึ้น

2) ศักยภาพในประเด็นด้านคุณค่าเชิงนามธรรม

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น โดยเฉพาะแหล่งมรดกที่เกี่ยวข้องในวัฒนธรรมพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าในฐานะศูนย์กลางทางกายภาพของเมือง และศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของผู้คน จากปัจจัยดังกล่าวทำให้พุทธสถานในพื้นที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ และการทำนุบำรุงให้อยู่ในสภาพที่ดีอย่างต่อเนื่อง เป็น “แหล่งมรดกที่ยังมีชีวิต (Living Heritage)” ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยแรงศรัทธาของผู้คนนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยจารีตในการบูรณะซ่อมแซมสิ่งซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้ดูใหม่อยู่ตลอดเวลา เป็นธรรมเนียมที่ปรากฏให้เห็นอยู่หลากหลายวัฒนธรรมภายในพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่เพียงแต่เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น ดังนั้น ในการนำเสนอในประเด็นเรื่องคุณค่าของพื้นที่ สามารถพิจารณาประเด็นด้าน “ความจริงแท้ หรือความดั้งเดิม” อาจจะไม่สามารถพิจารณาในมิติของ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้” เพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องพิจารณาในลักษณะของการบ่งชี้ถึง “คุณค่าที่เป็นนามธรรม” ในมิติของ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ในฐานะของการสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นความเชื่อทางวัฒนธรรมเพื่อทดแทนในประเด็นคุณค่าด้านกายภาพที่ดูจะด้อยลงเนื่องจากองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมถูกซ่อมเปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นแนวทางของ “เอกสารนาราว่าด้วยความจริงแท้ (Nara Document on Authenticity)” ซึ่งได้ขยายกรอบพาดานความคิดเกี่ยวกับ “ความจริงแท้ หรือความดั้งเดิม” ในบริบทของภูมิภาคเอเชียที่มีความแตกต่างจากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในบริบทของโลกตะวันตก

4. “ข้อจำกัด” ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น

จากการวิเคราะห์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น พบว่ามีข้อจำกัดที่สำคัญอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) ข้อจำกัดในประเด็นด้านกลยุทธ์ในการนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก และ 2) ข้อจำกัดในประเด็นด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 3) ข้อจำกัดในประเด็นด้านบุคลากรและหน่วยงานรับผิดชอบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ข้อจำกัดในประเด็นด้านยุทธศาสตร์ในการเสนอแหล่งเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก

ในปัจจุบัน คณะกรรมการมรดกโลกได้วางเกณฑ์การพิจารณารายชื่อของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจาก “บัญชีรายชื่อชั่วคราวเพื่อรอรับการพิจารณา” เพื่อสู่กระบวนการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลก เพียงปีละ 30 รายการเท่านั้น จึงทำให้กระบวนการพิจารณาและประกาศชื่อแหล่งมรดกโลกมีความล่าช้ามากขึ้น โดยเฉพาะแหล่ง

“แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม” ที่มีแหล่งรอรับการพิจารณาเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ “แหล่งมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม” ซึ่งเป็นประเภท (Category) ที่ทางคณะกรรมการมรดกโลกให้ความสนใจ เนื่องจากสะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอันเป็นหนทางไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ด้วยตัวเอง อีกทั้งแหล่งบัญชีรายชื่อประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น มีแหล่งที่รอรับการพิจารณาจำนวนน้อย ซึ่งทำให้มีโอกาสที่จะได้รับการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลกในระยะเวลาที่สั้นกว่าการนำเสนอในแนวทางของแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม ยังมีแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยที่เข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้น ที่มีศักยภาพต่อการนำเสนอเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกในแนวทางของ “แหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม” แต่ทว่าในการเสนอกลับเลือกใช้เกณฑ์การนำเสนอเฉพาะหลักเกณฑ์ “วัฒนธรรม” เพียงอย่างเดียว ทำให้แหล่งแต่ละประเภทที่นำเสนอขึ้นมานั้นไม่ได้ร้อยเรียงกันอย่างสมบูรณ์และส่งเสริมศักยภาพกันและกันได้เต็มที่ ทั้งนี้ เนื่องจากหน่วยงานที่รับผิดชอบในการนำเสนอแหล่งเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น ยังไม่เล็งเห็นถึงโอกาสและศักยภาพวางแผนยุทธศาสตร์ เพื่อยื่นข้อเสนอในแนวทางของ “แหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม” มากนัก ทั้งที่หากดำเนินการในยุทธศาสตร์ดังกล่าว จะทำให้มีโอกาสได้รับการพิจารณาขึ้นเป็นแหล่งมรดกโลกที่รวดเร็วกว่าการเสนอเป็น “แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม” ที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน รวมไปถึง หลายพื้นที่ยังขาดการวางแผนด้านกลยุทธ์ และการประสานงานระหว่างหน่วยงานส่วนกลาง กับหน่วยงานในระดับท้องถิ่น ทำให้การดำเนินการเชิงนโยบายไม่มีเป้าหมาย และเป็นไปอย่างล่าช้า

2) ข้อจำกัดในประเด็นด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ในการเตรียมข้อเสนอเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น จำเป็นจะต้องมีการทำแผนในการพิทักษ์รักษาการปกป้องรักษาแหล่งมรดก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “แผนการบริหารจัดการ (Management Plan)” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของข้อเสนอเพื่อประกอบการพิจารณาเป็นมรดกโลกของแหล่งนั้นๆ โดยการจัดทำแผนการบริหารจัดการดังกล่าว นอกเหนือจากรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับกายภาพของแหล่งโดยตรงแล้ว ยังมีประเด็นเรื่องการจัดการพื้นที่โดยรอบแหล่ง ในลักษณะของการประกาศกำหนดขอบเขต “พื้นที่ป้องกัน (Buffer Zone)” ซึ่งจำเป็นต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความรู้ และความเข้าใจกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะแหล่งที่มีพื้นที่ที่ครอบคลุมพื้นที่ของเอกชน เพื่อลดโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งระหว่างการดำเนินการ และทำให้การเสนอขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลกตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และความเข้าใจที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของอนุสัญญา มรดกโลกที่ระบุไว้ว่ารัฐภาคีควรสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียต่างๆ เช่น ผู้จัดการพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่น องค์กรภาคเอกชน รวมไปถึงภาคีของผู้ที่สนใจและผู้มีส่วนร่วมอื่นๆ

แต่ในปัจจุบัน กระบวนการสร้างรับรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกในภาคประชาสังคมยังไม่ได้ดำเนินการมากนัก ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์คัดค้านการขึ้นทะเบียนมรดกโลกของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในหลายพื้นที่ ซึ่งหากไม่สามารถสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพแล้ว ปัญหาดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในการผลักดันแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในอนาคต

3) ข้อจำกัดในประเด็นด้านบุคลากรและหน่วยงานรับผิดชอบ

ในกระบวนการจัดเตรียมเพื่อทำเอกสารในการขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกของประเทศไทยนั้น ยังไม่มีบุคลากรและหน่วยงานรับผิดชอบที่สามารถทำงานได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ และสามารถตัดสินใจได้อย่างแท้จริง เนื่องมาจากการดำเนินการที่ผ่านมา ภาระหน้าที่ถูกแบ่งไว้กับหน่วยงานราชการต่างๆ ซึ่งมีการกิจของตนจำนวนมากมาย จึงไม่สามารถทำให้เกิดการขับเคลื่อนงานได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งหน้าที่กันในงาน

ราชการก็ทำให้ไม่เกิดความต่อเนื่องของการทำงาน อีกทั้ง ปัญหาเรื่องการแบ่งกลุ่มการทำงานของผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการทางวัฒนธรรม และทำงานกันอย่างที่ไม่สอดคล้องกันจนทำให้ทำงานต่างๆ ไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงได้ และเกิดข้อขัดแย้งกันที่สุดในที่สุด

สรุป

จากการศึกษาพบว่า การพิจารณาขอยกย่องแหล่งมรดกโลกในปัจจุบันมีขั้นตอนและแนวทางการปฏิบัติที่ซับซ้อนมากขึ้น ตลอดจนกรอบเกณฑ์ และนิยามต่างๆ ก็มีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เนื่องมาจากรัฐภาคีสมาชิกได้เสนอชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเข้าขอรับการประเมินยกย่องเป็นแหล่งมรดกโลกมากขึ้นอย่างก้าวกระโดด ทำให้คณะกรรมการมรดกโลกได้ออกแนวทางปฏิบัติ และขั้นตอนต่างๆ ในการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมให้รัฐภาคีสมาชิก ต้องปฏิบัติและเตรียมความพร้อมเพื่อจัดทำเอกสารข้อมูลประกอบการนำเสนอ

ทั้งนี้ ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีการดำเนินการเพื่อเสนอแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม ทว่าก็ยังไม่มีแหล่งใดประสบความสำเร็จ ในขณะที่รัฐภาคีสมาชิกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างประสบความสำเร็จในการดำเนินการ

ผลจากการศึกษา แสดงให้เห็นว่าการดำเนินการโดยไม่มีกำหนดแผนยุทธศาสตร์ เป้าหมาย และตัวชี้วัด อย่างเป็นรูปธรรมได้ทำให้ขั้นตอนการดำเนินการต่างๆ นั้นแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางการเมือง อีกทั้ง กระบวนการเร่งรัดให้ดำเนินการโดยภาคราชการที่ยึดโยงการดำเนินการเข้ากับรอบปีงบประมาณ ตลอดจนค่านิยมเรื่องการจะต้องผลักดันให้เรื่องต่างๆ บรรลุผลในช่วงสมัยของข้าราชการการเมือง และข้าราชการประจำในท้องถิ่น โดยปราศจากความเข้าใจถึงรายละเอียดที่คณะกรรมการมรดกโลกได้กำหนด จากสถานการณ์กดดันของฝ่ายการเมือง ได้ส่งผลให้ข้าราชการประจำในท้องถิ่นต้องรีบปฏิบัติตามนโยบายของภาคการเมืองจึงเป็นอุปสรรคสำคัญ เพราะการปฏิบัติดังกล่าวจะไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งซึ่งปกติมักจะใช้ระยะเวลาในการดำเนินการที่ยาวนาน ด้วยเพราะต้องสร้างองค์ความรู้ให้ทราบถึงคุณค่าที่ซับซ้อนและแท้จริง เพื่อจะนำไปสู่แนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม ยิ่งไปกว่านั้นด้วยการเร่งรัดการดำเนินการดังกล่าว ยังส่งผลให้เกิดการผูกปัญหาใหม่ เนื่องจากความเร่งรีบในการนำเสนอข้อมูลของแหล่งไปยังคณะกรรมการมรดกโลกโดยปราศจากการศึกษาที่ต่อเนื่อง ครอบคลุม และรอบด้านเพียงพอ ส่งผลให้เกิดอุปสรรคต่อการดำเนินการในขั้นต่อไปในอนาคต

เพราะฉะนั้นการศึกษาทบทวนถึงกลยุทธ์การดำเนินการของรัฐภาคีสมาชิกต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีปซึ่งมีปัจจัยแวดล้อมพื้นฐานเช่นเดียวกับราชอาณาจักรไทย รวมไปถึงรัฐภาคีสมาชิกเหล่านี้ได้พัฒนาตัวเองขึ้น จากภาวะการล่มสลาย และการปิดประเทศ อาทิ ราชอาณาจักรกัมพูชา, สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์, สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว, สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม แต่กลับประสบความสำเร็จในการดำเนินการนั้น จากการศึกษาวเคราะห์แสดงให้เห็นว่าทุกรัฐภาคีสมาชิกนั้นต่างๆ ให้ความสำคัญกับการ “ศึกษาวิจัย” เพื่อการสร้าง “องค์ความรู้ทางวิชาการ” ทั้งที่ดำเนินการโดยนักวิชาการภายในประเทศ และความร่วมมือกับนักวิชาการต่างประเทศ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดแผนการดำเนินการ แผนการบริหารจัดการ ฯลฯ ควบคู่กับการวางแผนยุทธศาสตร์ในการผลักดัน และดำเนินการอย่างมีเป้าหมาย และชี้วัดได้

ทว่าการดำเนินการในแหล่งต่างๆ ของไทยนั้นกลับต่างคนต่างเดิน ไม่ร้อยเรียงองค์ความรู้ และคุณค่าเข้าด้วยกัน เนื่องจากแหล่งบางแหล่งที่ต้องการนำเสนอมีขนาดเล็ก และไม่สามารถตอบโจทย์คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลได้ นอกจากนี้ ในบางกรณีการเสนอชื่อแหล่งต่างๆ เพื่อขอรับการพิจารณาเป็นแหล่งมรดกโลกยังผูกโยงกับ

กระบวนการท้องถิ่นนิยม ซึ่งแม้ว่าเป็นจุดแข็งที่สร้างพลังให้กับชุมชนท้องถิ่น ทว่าก็ต้องมองไปถึงการสร้าง ความหมาย และคำอธิบายคุณค่าในระดับสากล หรือที่เรียกว่า “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล” ให้ระดับนานาชาติเห็นพ้องด้วย ในกรณีนี้ จึงจำเป็นต้องดำเนินการประเมินศักยภาพของแหล่งที่ต้องการนำเสนออย่างตรงไปตรงมา บนฐานข้อมูล ทางวิชาการที่เข้มแข็งเพียงพอ อันจะทำให้ทราบถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค อันจะนำไปสู่การวางแผน ปฏิบัติงานได้จริง มีทิศทาง และคาดการณ์ความสำเร็จได้ นอกจากนี้

นอกจากนี้ ความสำเร็จอย่างสำคัญของการดำเนินการของรัฐภาคีสมาชิกที่เลือกมาใช้เป็นกรณีศึกษานั้น เกิดขึ้นจากฐานสำคัญคือ “องค์ความรู้ทางวิชาการ” ที่มีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ เชื่อถือได้ มีกระบวนการตรวจสอบองค์ความรู้เหล่านั้น ก่อนนำมาสร้างคำอธิบาย และความหมายเชิงคุณค่า อีกทั้งยังแสดงให้เห็นคุณค่าทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับสากล ซึ่งผลลัพธ์ในการดำเนินการจากขั้นตอนการสร้างองค์ความรู้นั้นยังนำไปสู่การทำการศึกษ เปรียบเทียบกับแหล่งอื่นๆ เพื่อเป็นการประเมินตนเอง (Self-Assessment) ว่าหากเปรียบเทียบในระดับสากลแล้ว แหล่งที่ต้องการนำเสนอมีศักยภาพ และคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลหรือไม่ หากว่าพิจารณาว่ามีศักยภาพและมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลแล้วต้องพิจารณาต่อไปว่า แหล่งดังกล่าวนี้มีจุดแข็ง จุดอ่อนอย่างไร และอะไรคือโอกาส ที่จะช่วยส่งเสริม และอะไรคืออุปสรรคที่จะกั้นขวางการดำเนินการ และนำไปสู่การวางแผนเพื่อส่งเสริมจุดแข็งและโอกาส และลดจุดอ่อนและอุปสรรคในการดำเนินการ รวมไปถึงต้องใช้องค์ความรู้ และประสบการณ์จากการถอดบทเรียนจากการดำเนินการของรัฐภาคีสมาชิกอื่นๆ ที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปเพื่อนำมาสู่การวางแผนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เกรียงไกร เกิดศิริ และคณะ. แผนยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภูมิภาคด้วยการจัดการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป. กรุงเทพฯ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2559.

Decisions Adopted at the 28th Session of the World Heritage Committee. Suzhou. 2004.

UNESCO World Heritage Centre, **Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention**. Paris: UNESCO. 2008.

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

คุณค่าของเรือนโคราชในทัศนคติของผู้อยู่อาศัย

The Value of Korat House in the Attitude of Occupant

การุณย์ ศุภมิตรโยธิน* และวารุณี หวัง**

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบันส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของเรือนโคราช ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาว จ.นครราชสีมา และนับวันจะมีจำนวนลดน้อยลง เนื่องจากมีสภาพทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ในขณะที่ยังมีชาวโคราชกลุ่มหนึ่งยังคงอยู่อาศัยในเรือนโคราชของตน ถึงแม้จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปบ้างเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตยุคปัจจุบัน จุดมุ่งหมายของบทความนี้คือการศึกษาทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราชในประเด็นเกี่ยวกับความเหมาะสมกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ รวมถึงค่านิยมในการสร้างบ้านในปัจจุบัน โดยเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสังเกตบันทึกภาพและสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยและผู้ที่เคยอยู่อาศัยในเรือนโคราช ในเขตพื้นที่บ้านพระเพลิง บ้านสระน้อย และบ้านนอกอก ต.นกออก อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา พร้อมวิเคราะห์ ตีความและสรุปผล ผลการเก็บข้อมูลพบว่า ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่เห็นว่าเรือนโคราชของตนเหมาะสมกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน แต่ด้วยสภาพความเก่าแก่ของเรือนจึงมีปัญหาในการอยู่อาศัย ได้แก่ การผุพังเสื่อมสภาพของวัสดุ การทำลายของปลวก การรั่วซึมของหลังคา และปัญหาน้ำท่วมขัง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่ ยังมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของเรือนที่ตนอยู่อาศัย เพียงแต่อยู่ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น มีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกหวงแหน และมีจิตสำนึกในการสืบสาน ทั้งนี้ กลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลาน มีค่านิยมในการสร้างบ้านที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อทัศนคติของผู้อยู่อาศัยเกี่ยวกับการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราช และค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน ทัศนคติมุมมองของผู้อยู่อาศัยจึงเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของเรือนโคราช ดังนั้น การที่จะอนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้อย่างยั่งยืน จะต้องให้ความสำคัญกับทัศนคติของผู้อยู่อาศัยควบคู่ไปกับการปฏิบัติการในเชิงวิชาการ

ABSTRACT

The changing of the economy and society at present has an effect on the existing state Korat Houses. The vernacular architecture which represents the identity of people in Nakorn Ratchasima are decreasing and deteriorating. Whereas some Korat people still reside in their Korat houses and modify them to suit their contemporary way of living. The article aims to study the

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Email: karun_ink@yahoo.com

** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ที่ปรึกษาโครงการวิจัย)
(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องเรือนโคราชกับวัฒนธรรมการใช้พื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย ลาว และมอญ)

occupant's attitude toward Korat Houses in related aspects, such as suitability for daily life, environment, economy and society, consciousness of value and significance, as well as value in house construction at present. The methodology of this study are observation, photography, interview with the occupants whom live or used to live in Korat Houses that locate in Phraphoeng village, Sanoi Village and Nok-Ok village of Nok-Ok district, Amphur Pakthongchai, Nakorn Ratchasima province, then the qualitative data analysis, interpretation and conclusion. The survey found that many occupants think Korat Houses are appropriate for their daily life, environment, economy and society nowadays. But there are some inconvenience because of dilapidation, such as deterioration of materials, destruction by termite, water leakage, flood, and etc. However, many occupants still perceive value and the significance of their Korat Houses in different ways. For example, they have an attachment, cherish and self-consciousness of continuation. Besides, there are the differences of opinion on house construction value among the elder and younger generation, as well as the factors that influence their attitude about appreciation of contemporary house construction. As a consequence, the occupant's attitude is the main factor that affects the existing state of Korat Houses. Therefore, the preservation of vernacular architecture should place importance on the attitude of the residents and the academic practice simultaneously in order to achieve a sustainable development aim.

คำสำคัญ: เรือนโคราช คุณค่า ทัศนคติ ผู้อยู่อาศัย

Keywords: Korat House, value, attitude, occupant

บทนำ

ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีมาอย่างต่อเนื่องในหลายทศวรรษ ส่งผลต่อการก่อรูปสถาปัตยกรรมแปลกใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นแบบอย่างสากล จึงนำมาใช้ก่อสร้างและอยู่อาศัยกันอย่างแพร่หลายทั่วทุกภูมิภาค โดยขาดการ สืบสานรูปแบบเรือนพื้นถิ่นเดิม ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงภูมิปัญญาของเหล่าบรรพชนที่ได้สั่งสมไว้หลายชั่วอายุคน เรือนโคราชเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของชาว จ.นครราชสีมา ที่ประสบปัญหาดังกล่าวเช่นกัน จากผลการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ปัจจุบันเรือนโคราชมีจำนวนลดลงอย่างมาก เนื่องจากถูกมองว่าไม่สอดคล้องและไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ยังมีคนกลุ่มหนึ่งที่ยังคงอยู่อาศัยและเก็บรักษาเรือนโคราชให้สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ตาม

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายหลักที่จะแสดงทัศนคติของผู้อยู่อาศัยในเรือนโคราช ว่าเรือนที่ตนอาศัยอยู่มีความเหมาะสมต่อวิถีชีวิต สภาพแวดล้อมและสภาพเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบันหรือไม่? อย่างไร? พร้อมสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้น อีกทั้ง ตรวจสอบการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของเรือนโคราช ค่านิยมในการสร้างที่อยู่อาศัยของคนโคราชกลุ่มนั้น ซึ่งอาจจะเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนเรื่องราวอีกแง่มุมหนึ่ง หรืออาจจะเป็นส่วนเติมเต็มให้เห็น

ภาพรวมของพลวัตทางสังคมในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ในการสืบสานเรือนโคราชให้สามารถดำรงอยู่ในบริบทสมัยใหม่ได้ ทั้งนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอข้อมูลการสัมภาษณ์บางส่วนโดยคงภาษาและคำพูดของผู้ให้สัมภาษณ์ให้มากที่สุด เพราะเป็นความจริงที่สะท้อนให้เห็นความเป็นไปในโลกปัจจุบัน

ความหมายและนิยามของทัศนคติ

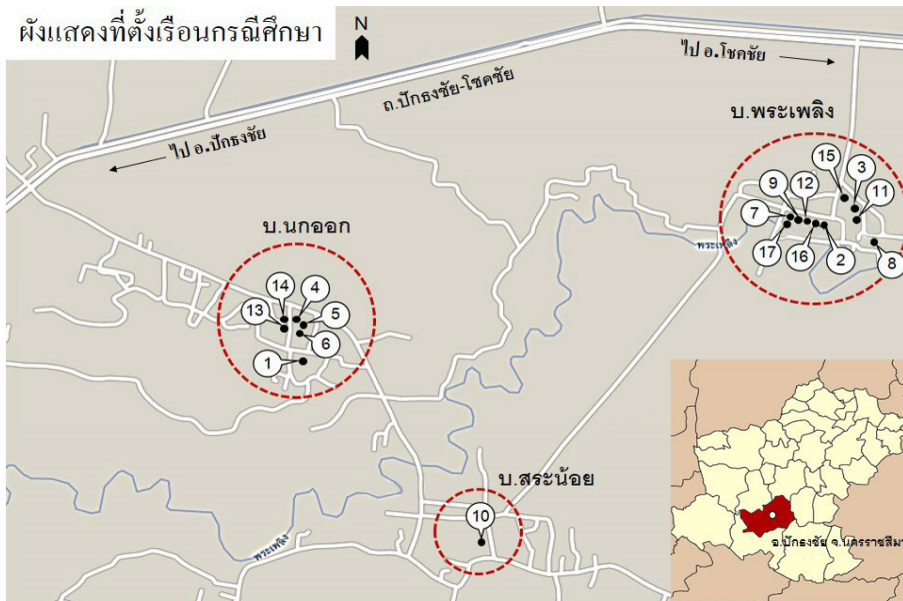
“ทัศนคติ” หรือ “เจตคติ” คือ “สภาวะความพร้อมทางจิตที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึก และแนวโน้มของพฤติกรรมบุคคลที่มีต่อบุคคล สิ่งของ สถานการณ์ต่างๆ ไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง และสภาวะความพร้อมทางจิตนี้จะต้องอยู่นานพอสมควร” (ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร, 2545: 138) หรือหมายถึง “ความรู้สึก ความเชื่อ และแนวโน้มของพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อบุคคลหรือสิ่งของ ซึ่งต้องอยู่นานพอสมควร หรือความคิดใดก็ตามในลักษณะของการประเมินค่า” (สิทธิโชค วรรณสันติกุล, 2546: 121) นอกจากนี้ “ทัศนคดียังเป็นผลผสมผสานระหว่างความนึกคิด ความเชื่อ ความคิดเห็น ความรู้ และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด คนใดคนหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งๆ ซึ่งออกมาในทางประเมินค่าอันอาจเป็นไปในทางยอมรับหรือปฏิเสธก็ได้ และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งขึ้น” (สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ, 2541: 64) ซึ่งสามารถตีความจากคำพูดของคน ทั้งที่ไม่เป็นทางการหรือการสำรวจความคิดเห็นอย่างเป็นทางการ หรือจากพฤติกรรมของบุคคล (Schermerhorn, 2000: 75) ทั้งนี้ ทัศนคติดังกล่าวเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างองค์ประกอบด้านความรู้ (cognitive) ความรู้สึก (affective) และพฤติกรรม (behavior) โดยแสดงออกมา 2 ลักษณะ คือ พฤติกรรมทางบวก เช่น การยอมรับ การส่งเสริม และพฤติกรรมทางลบ เช่น การทำลาย เป็นต้น (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 171) ดังนั้น ทัศนคติของผู้อยู่อาศัยในที่นี้ จึงสามารถสรุปได้ว่า หมายถึง ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ และแนวโน้มการแสดงออกทางพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัย (ได้แก่ เจ้าของเรือนและคนในครอบครัว) ที่มีต่อเรือนโคราชในพื้นที่กรณีศึกษา โดยการประเมินค่า ซึ่งทัศนคติดังกล่าว สามารถเรียนรู้และตีความได้จากสิ่งที่บุคคลพูดออกมาทั้งอย่างไม่เป็นทางการ และเป็นทางการ หรือจากพฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้น (ผู้วิจัย)

เนื่องจากบทความนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราช ผู้วิจัยจึงนิยามความหมายของคำว่าทัศนคติ เพื่อนำไปกำหนดกรอบแนวคิดในการตั้งคำถาม การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และสรุปผลให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยเน้นประเด็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของเรือนโคราชทางด้านการอยู่อาศัย สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ รวมถึงค่านิยมในการสร้างที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบว่า ผู้อยู่อาศัยมีความคิดเห็นอย่างไรว่า เรือนโคราชมีความเหมาะสมกับด้านต่างๆ ที่กล่าวมาหรือไม่? อย่างไร? ผู้อยู่อาศัยยังมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของเรือนของตนหรือไม่? ผู้อยู่อาศัยมีค่านิยมเกี่ยวกับการสร้างบ้านอย่างไร? และอะไรเป็นปัญหาในการอยู่อาศัยภายในเรือนโคราชในยุคปัจจุบัน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สรุปผลและนำเสนอออกมาให้เห็นสภาพความเป็นจริงของสังคมปัจจุบัน

การเก็บข้อมูล กลุ่มตัวอย่าง และพื้นที่ศึกษา

การศึกษาทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราชในครั้งนี้ได้เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง ซึ่งประเด็นคำถามที่ใช้สัมภาษณ์นี้สร้างจากกรอบแนวคิดที่ได้นิยามขึ้นในขั้นต้น พร้อมกับสังเกตการณ์และบันทึกภาพประกอบ โดยสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยทั้งกลุ่มที่อยู่อาศัยในเรือนโคราชมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและผู้ที่เคยอยู่อาศัยในเรือนโคราชในอดีต รวมทั้งหมด 17 หลัง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านนอกอก บ้านพระเพลิง

และบ้าน สระน้อย ต.นกออก อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 1) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ยังคงปรากฏเรือนโคราชในหลากหลายลักษณะ ดังนี้คือ 1) เรือนที่มีรูปแบบดั้งเดิมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย 2) เรือนที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากเดิมค่อนข้างมาก ทั้งการเปลี่ยนรูปทรง วัสดุ รวมถึงองค์ประกอบต่างๆ และ 3) เรือนที่ถูกรื้อถอนแล้วสร้างในรูปแบบใหม่ (ภาพที่ 2-5) ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างจะถูกรวบรวม เรียบเรียง แล้วนำมาประเมินค่าเป็น 3 ระดับ คือ ทำศนคติเชิงบวก ทำศนคติเชิงบวกและเชิงลบ ทำศนคติเชิงลบ แล้ววิเคราะห์โดยการแจกแจงความถี่ คิดเป็นค่าร้อยละ สร้างแผนภูมิแสดงการเปรียบเทียบและความสัมพันธ์ จากนั้นจึงตีความและสรุปผลเกี่ยวกับทัศนคติของบุคคลเหล่านั้นที่มีต่อเรือนโคราชที่ตนอยู่อาศัย

ภาพที่ 1 ที่ตั้งชุมชนที่ทำการเก็บข้อมูล (ปรับปรุงจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/อำเภอปักธงชัย>)

ภาพที่ 2 เรือนกรณีศึกษา: เรือนที่มีรูปแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 3 เรือนกรณีศึกษา: เรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงแต่ใช้วัสดุเดิมเป็นส่วนประกอบ

ภาพที่ 4 เรือนกรณีศึกษา: เรือนที่คงรูปทรงเดิม ซึ่งมีทั้งการใช้วัสดุเดิมและเปลี่ยนวัสดุใหม่

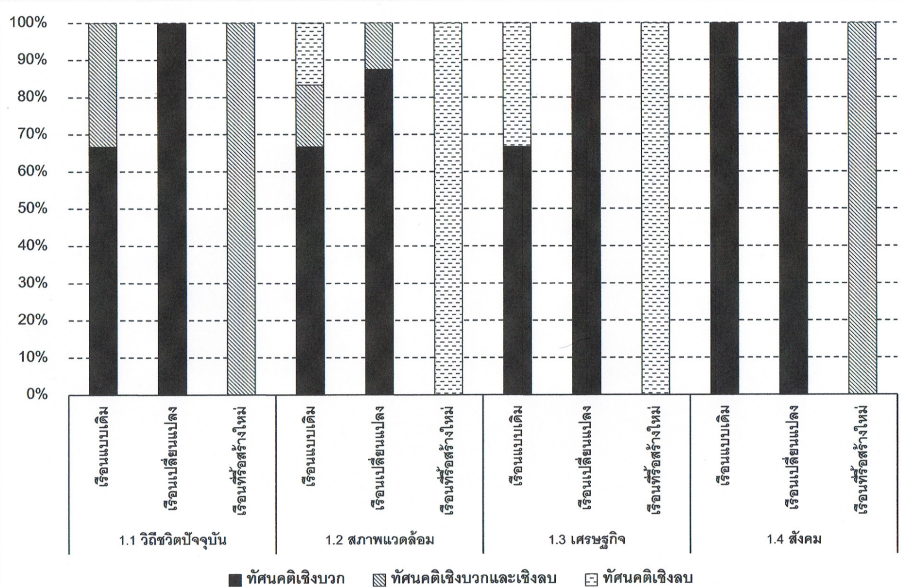
ภาพที่ 5 เรือนกรณีศึกษา: เรือนที่รื้อออกหมดแล้วสร้างในรูปแบบใหม่

ทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราช

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันส่งผลให้เรือนโคราชเกิดการสูญหายหรือการเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิม การสอบถามทัศนคติของผู้อยู่อาศัยเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะทำให้ทราบคำตอบว่าเรือนโคราชยังมีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยในปัจจุบันหรือไม่? มีปัญหาในการอยู่อาศัยหรือไม่? อะไรบ้าง? คนที่อาศัยอยู่ในเรือนมองเห็นคุณค่าและความสำคัญมากน้อยเพียงใด? และคนเหล่านั้นมีค่านิยมในการสร้างบ้านอย่างไร? ซึ่งผลสรุปจากข้อมูลเหล่านั้นสามารถนำมาใช้สำหรับกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานเรือนโคราชต่อไปได้ ประเด็นที่ผู้เขียนหยิบยกนำมาวิเคราะห์ประกอบด้วย ความเหมาะสมของเรือนโคราชในการอยู่อาศัย (ตารางที่ 1) สภาพปัญหาการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ รวมถึงค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราชในด้านต่างๆ

ทัศนคติที่มีต่อเรือนโคราช: ความเหมาะสมด้านต่างๆ ¹	เรือนรูปแบบดั้งเดิม						เรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิม								รี้อเรือนเดิมแล้ว สร้างแบบใหม่		
							เปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม				รูปทรงเดิม-เปลี่ยนวัสดุ						
	เรือนหลังที่	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.1 วิถีชีวิตปัจจุบัน	+	+	±	+	+	±	+	+	+	+	+	+	+	+	±	±	±
1.2 สภาพแวดล้อม	+	+	±	+	+	-	+	+	±	+	+	+	+	+	-	-	-
1.3 เศรษฐกิจ	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
1.4 สังคม	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	±	±	±

แผนภูมิที่ 1 แสดงทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราชในด้านต่างๆ (เปรียบเทียบเป็นค่าร้อยละ)²

1. ความเหมาะสมของเรือนโคราชในการอยู่อาศัย เป็นการสอบถามความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราช เกี่ยวกับความเหมาะสมกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมในปัจจุบัน จากแผนภูมิที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่โดยเฉพาะผู้อยู่อาศัยในเรือนรูปแบบดั้งเดิมและเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมมีทัศนคติเชิงบวกต่อเรือนโคราชของตนทั้ง 4 ด้าน แต่ผู้อยู่อาศัยที่รื้อเรือนเดิมแล้วสร้างบ้านรูปแบบใหม่มีทัศนคติเชิงลบต่อเรือนโคราชของตนด้านความไม่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจปัจจุบัน ทั้งนี้ สามารถอธิบายรายละเอียดในแต่ละด้านได้ดังนี้

¹ ความเหมาะสมแต่ละด้าน ได้แก่ 1.1 ด้านวิถีชีวิตปัจจุบัน หมายถึง ความสอดคล้องกับกิจกรรมการใช้ชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ และเพียงพอต่อจำนวนสมาชิกในครอบครัว 1.2 ด้านสภาพแวดล้อม หมายถึง ความสบายในการอยู่อาศัย 1.3 ด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ค่าใช้จ่ายในการซ่อมบำรุงดูแลรักษา 1.4 ด้านสังคม หมายถึง ความปลอดภัยจากโจรกรรมและภัยธรรมชาติ

² แผนภูมินี้จัดทำขึ้นเพื่อแสดงผลการประเมินค่าข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยการเปรียบเทียบให้เห็นความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น ซึ่งอาจจะไม่ได้เน้นความแม่นยำทางสถิติ เนื่องจากทัศนคตินั้นไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ แสดงผลในเชิงปริมาณและสถิติได้อย่างชัดเจน

1.1 เรือนโคราชกับความเหมาะสมกับวิถีชีวิตปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยพบว่า คนส่วนใหญ่ตั้งแต่ช่วงวัยกลางคนจนถึงวัยสูงอายุมีความคิดเห็นว่า เรือนโคราชที่ตนอาศัยอยู่นั้นมีความสอดคล้องและเหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตของตนในปัจจุบัน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งเคยมีประสบการณ์ในการอยู่อาศัยเรือนแบบเดิมและยังคงอยู่อาศัยมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าเรือนนั้นจะผ่านการปรับเปลี่ยนมาบ้างแล้วก็ตาม แต่กลุ่มคนเหล่านี้มีความรู้สึกคุ้นเคยกับเรือนลักษณะนี้มากเป็นพิเศษ สังเกตได้จากการใช้พื้นที่ใต้ถุนเป็นที่นั่งเล่น ในช่วงเวลากลางวัน เนื่องจากไม่สามารถขึ้นไปใช้งานบนเรือนได้อย่างสะดวกและปลอดภัย นอกจากนั้น พื้นที่ใต้ถุนยังเป็นส่วนที่อยู่สบายที่สุดในช่วงเวลานี้ การเปิดโล่งยังช่วยเปิดทัศนียภาพ สามารถมองผ่านออกไปนอกเรือน เห็นสภาพแวดล้อมรอบข้างและวิถีชีวิตโดยรอบ ทำให้รู้สึกผ่อนคลาย ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว เพราะสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์กับลูกหลานและเพื่อนบ้านได้ ก่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย (ภาพที่ 6a) ในทางกลับกัน จะสังเกตเห็นได้ว่า ผู้สูงอายุที่เคยอยู่อาศัยในเรือนโคราช ซึ่งถูกรื้อสร้างในรูปแบบใหม่ที่มีการก่อบนึ่งชั้นล่างปิดที่รอบด้าน มักจะไม่อยู่ภายในบ้านหลังใหม่นั้นเพราะรู้สึกอึดอัด แต่จะออกมาอยู่ภายนอกบ้านบริเวณพื้นที่เปิดโล่งแทน (ภาพที่ 6b-6c) “ยายชอบแบบเก่ามากกว่า อยู่สบาย ไม่มีผนัง ตอนกลางวันก็ขึ้นไปหุงข้าว แล้วก็มานั่งเล่นใต้ถุนมันสบายกว่า มันเย็นใครมาทางไหนก็เหลียวเห็นกันหมด...บ้านหลังใหม่...ตอนกลางวันยายอยู่แถวนี้แหละ (บริเวณระเบียงครัวผนังเปิดโล่งมีหลังคาคลุม) ไม่เข้าไปข้างในหรอกมันร้อน... รื้อของเก่าก็เสียดายสิ มันกว้างกว่านี้มาก”³

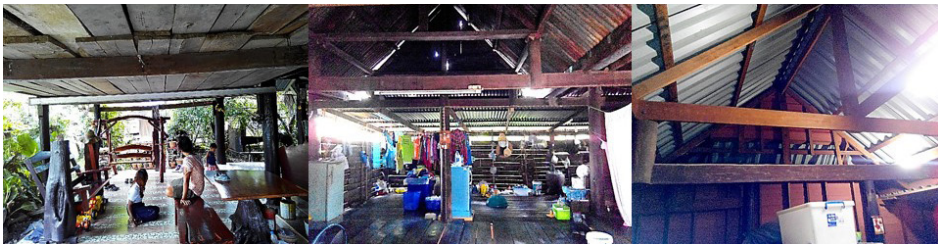
ภาพที่ 6 a พฤติกรรมการใช้ใต้ถุนเป็นที่นั่งเล่นของผู้สูงอายุในช่วงกลางวัน
b และ c การปรับพฤติกรรมของผู้สูงอายุที่อยู่บ้านรูปแบบใหม่

ส่วนกลุ่มวัยกลางคนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร พ่อค้าแม่ค้า หรือมีอาชีพรับจ้างที่มักจะออกไปทำงานนอกบ้านเกือบทุกวัน ให้ความเห็นว่าช่วงเวลากลางวันมักจะไม่ค่อยได้อยู่บ้าน ส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตในเรือนเฉพาะช่วงเย็นถึงช่วงค่ำบริเวณใต้ถุนหรือโถงชั้นบน แล้วเข้านอนในเรือนซึ่งขณะนั้นอากาศไม่ร้อนแล้ว นอกจากนั้นยังมีข้อสังเกตที่พบจากการสำรวจ คือ ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มักจะต่อเติมหรือปรับลดพื้นที่ใช้สอยเรือนเดิมเพื่อปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องและเหมาะสมกับการใช้ชีวิตปัจจุบัน เช่น การกั้นพื้นที่บางส่วนของใต้ถุนให้เป็นห้องนอนสำหรับผู้สูงอายุ การย้ายส่วนครัวที่อยู่บนเรือนเดิมมาอยู่ชั้นล่าง การสร้างห้องน้ำบริเวณชั้นล่างเพื่อให้สะดวกในการใช้งานและ ถูกสุขลักษณะ การต่อเติมเพิงหลังคาสำหรับนั่งเล่นและเป็นที่จอดรถ เป็นต้น

1.2 เรือนโคราชกับความเหมาะสมด้านสภาพแวดล้อม ปัจจุบันแม้ว่าสภาพแวดล้อมภายนอกเรือนจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีความร่มรื่นของต้นไม้และธรรมชาติน้อยกว่าเมื่อก่อน แต่ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่ารูปแบบเรือนโคราชยังมีความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมในปัจจุบันนี้อยู่ ตัวอย่างเช่น ใต้ถุนเรือนที่มีความ

³ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 15 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนที่รื้อสร้างแบบใหม่ เคยอยู่อาศัยเรือนเดิม 75 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

โล่งและโปร่งให้ความรู้สึกสบายแก่ผู้อยู่อาศัยเหมาะสำหรับการใช้งานช่วงเวลากลางวัน บนเรือนที่มีลักษณะเป็น
โถงโล่ง ซึ่งมีการกั้นส่วนนอนด้วยตู้เท่านั้นทำให้อากาศภายในเรือนถ่ายเทได้สะดวก ลมพัดผ่านได้ดี ประกอบกับการ
ใช้ไม้เป็นวัสดุโครงสร้างและส่วนประกอบหลักของเรือน ซึ่งมีคุณสมบัติไม่สะสมความร้อน ทำให้อากาศภายในเรือน
เย็นสบายในช่วงกลางคืน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการใช้งาน กอปรกับผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีความรู้สึกคุ้นเคยกับวัสดุ ชนิด
นี้ จึงส่งผลต่อความสบายทางด้านจิตใจ (ภาพที่ 7) “ไม่ร้อน สบาย ช่างบนห่นะสบาย สี่ทุ่มก็เย็นแล้ว เปิดหน้าต่างก็
สบาย แต่หน้าต่างห่นะจะหนาว”⁴ แต่ผู้อยู่อาศัยเรือนรูปแบบดั้งเดิมบางหลังที่มีสภาพทรุดโทรม และผู้อยู่อาศัยที่รื้อ
เรือนเดิมแล้วสร้างใหม่ทั้งหมดมีทัศนคติเชิงลบต่อด้านนี้ เนื่องจากประสบปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพ
แวดล้อมโดยรอบ โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมขังซ้ำซาก

ภาพที่ 7 ลักษณะการใช้งานบริเวณใต้ถุนเรือน โถงโล่งบนเรือน และการไม่ตีฝ้าเพดาน

1.3 เรือนโคราชกับความเหมาะสมด้านเศรษฐกิจ ผู้อยู่อาศัยบางคนเลือกที่จะคงรูปแบบเรือนเดิมไว้
ให้มากที่สุด โดยมีการซ่อมแซมปรับเปลี่ยนส่วนที่ชำรุดเสียหายบ้างเล็กน้อย ปรับสภาพพื้นที่โดยรอบด้วยการถมดิน
และบางกลุ่มเลือกที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โดยยังคงรูปแบบเดิมไว้ เช่น การถมดิน ตีบ้าน เทพื้นใต้ถุนเรือนด้วย
ปูนซีเมนต์ และเปลี่ยนวัสดุใหม่ เป็นต้น ซึ่งเป็นการดูแลรักษาซ่อมแซมในลักษณะที่แตกต่างกันไปตามงบประมาณ
ที่มี เพื่อยืดอายุเรือนให้สามารถอยู่อาศัยได้อย่างสะดวกสบายและปลอดภัย อย่างน้อยก็ให้สามารถอยู่อาศัยได้
ในช่วงอายุของตน ซึ่งผู้อยู่อาศัยเหล่านี้มองว่า การปรับปรุงเรือนในลักษณะนี้มีความเหมาะสมกับภาวะเศรษฐกิจปัจจุบัน
เนื่องจากสามารถใช้วัสดุและโครงสร้างเดิมได้ จึงใช้งบประมาณน้อยกว่าการสร้างบ้านในรูปแบบใหม่ (ภาพที่ 8a-8b)
“ชอบแบบนี้ เสาบ้านมันยังดีอยู่ เห็นเขาทำเสาปูนยังไม่ทันไรเลยมันแตก เสาไม่ถึงมันจะผุ แต่มันก็ยังอยู่...ไม่รื้อหรอก
คิดว่าจะต้องเบี่ยงให้เหมือนเดิมใส่หลังคาเข้าไป”⁵ ในขณะที่ผู้อยู่อาศัยเรือนรูปแบบดั้งเดิมบางหลังที่มีสภาพทรุดโทรม
และผู้อยู่อาศัยที่รื้อเรือนเดิมแล้วสร้างใหม่ทั้งหมดเห็นปัญหาการเสื่อมสภาพของไม้ การทำลายของปลวก จึงเกิดความ
รู้สึกเบื่อหน่ายที่จะดูแลรักษา และมองว่าการซ่อมแซมปรับปรุงเรือนเดิม จะสิ้นเปลืองงบประมาณมากกว่าและไม่สามารถ
แก้ปัญหาความทรุดโทรมเสื่อมสภาพได้ทั้งหมด (ภาพที่ 8c) จึงมีความคิดที่จะรื้อเรือนเดิม แล้วเลือกไม้เก่าที่
ยังคงสภาพดี มาสร้างบ้านใหม่ที่มีลักษณะใกล้เคียงรูปแบบเดิม ซึ่งเป็นเรือนใต้ถุนสูงขนาดใหญ่ปานกั้น (เรือนเสา
เก้าตัน) “อยากตีบ้านแฉะๆ (จริง ๆ) แต่มองดูแล้วตีไม่ได้หรอก ไม่คุ้มค่า เครื่องบางตัวก็ผุ รื้อดีกว่า เลือกไม้ดีมา
สร้างใหม่ อันไหนไม้ดีก็ซื้อไม้เสริม”⁶

⁴ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 11 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนรูปทรงเดิม-เปลี่ยนวัสดุ อยู่อาศัยมาแล้ว 49 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

⁵ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 11 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือน: รูปทรงเดิม-เปลี่ยนวัสดุ อยู่อาศัยมาแล้ว 49 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

⁶ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 3 (ผู้ใหญ่บ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพทรุดโทรม เคยอยู่อาศัยเรือนเดิม 38 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

ภาพที่ 8 a และ b การปรับปรุงโดยคงรูปแบบเดิมของเรือนโคราชไว้ c สภาพความทรุดโทรมของเรือนโคราช

1.4 เรือนโคราชกับความเหมาะสมด้านสังคม ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ผู้อยู่อาศัยเกือบทั้งหมดมองว่า เรือนโคราชยังมีความเหมาะสมต่อสภาพสังคมของชุมชนกรณีศึกษา ซึ่งยังคงความเป็นชุมชนชนบทและสังคมระบบเครือญาติอยู่ ดังจะเห็นได้จาก การใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนเป็นพื้นที่พบปะสังสรรค์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวและเพื่อนบ้าน และใช้รับรองแขกในการจัดงานสำคัญ (ภาพที่ 9a-9b) นอกจากนี้ การไม่กั้นรั้ว หรือการกั้นรั้วเตี้ย ยังแสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนยังมีความสัมพันธ์กันอยู่ มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ช่วยกันดูแลความสงบเรียบร้อยและความปลอดภัย โดยอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การมีสำนึกร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่าภายในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกัน สะท้อนให้เห็นถึงการมีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเห็นหน้าค่าตา (Face to face Relationship) (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551; 10) แม้ว่าสภาพสังคมในปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามลักษณะสังคมเมือง

อีกประเด็นหนึ่งที่มีความน่าสนใจ ซึ่งเป็นประเด็นเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ยังมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งเลือกที่จะอยู่กับมรดกทางสถาปัตยกรรมที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษอย่างเต็มใจ ถึงแม้ว่าจะต้องดูแลเรื่องความปลอดภัยเป็นพิเศษ และดูเหมือนจะขัดแย้งกับการใช้ชีวิตที่จะต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีในปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น เจ้าของเรือนหลังที่ 10 ซึ่งสามารถอยู่อาศัยในเรือนฝาปรีอ ที่ถูกดัดแปลงจากรูปแบบดั้งเดิมได้อย่างสะดวกสบายตามวิถีชีวิตปัจจุบัน แม้ภายนอกจะห่อหุ้มด้วยฝาปรีอเก่าแก่อายุเกือบร้อยปี แต่ภายในยังคงใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าได้เหมือนคนทั่วไป โดยไม่กังวลกับปัญหาอัคคีภัยที่จะเกิดขึ้น (ภาพที่ 9c) ซึ่งเจ้าของเรือนหลังที่ 10 ให้ความเห็นว่า “เรื่องไฟเราก็ระวังเอา เวลาไม่อยู่บ้านก็สับคัทเอาที่ลง”⁷ ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีวัสดุทางเลือกมากมาย แต่เจ้าของเรือนหลังที่ 10 ยังคงเลือกที่จะนำฝาปรีอมากรุผนังด้วยความเต็มใจและอยู่อย่างภาคภูมิใจ

ภาพที่ 9 a และ b ลักษณะการใช้งานใต้ถุนเรือน c ลักษณะการอยู่อาศัยภายในเรือนฝาปรีอ

⁷ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 10 (ชาวบ้านสระน้อย อาชีพค้าขาย เรือนเปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 30 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

2. **สภาพปัญหาของเรือนโคราชในปัจจุบัน** ถึงแม้ว่าผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะมีความคิดเห็นว่าเรือนโคราชของตนมีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัย แต่ก็มีบางคนได้สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นออกมาหลายประเด็น ปัญหาที่พบส่วนใหญ่ ได้แก่ การเสื่อมสภาพของไม้ การทำลายของปลวก ซึ่งปัจจุบัน หาไม้ที่มีคุณภาพดีมาทดแทนได้ยากและมีราคาแพง บางคนจึงต้องหันไปประยุกต์ใช้ไม้สังเคราะห์แทน ปัญหาการรั่วซึมของหลังคา โดยเฉพาะบริเวณรอยต่อระหว่างจั่ว ซึ่งบางคนแก้ปัญหาโดยการอุดรอยรั่ว การนำถ้ำน้ำมารองบริเวณที่รั่วซึม หรือเปลี่ยนวัสดุค้ำหลังคาใหม่ และปัญหาน้ำท่วมขัง เนื่องจากระดับพื้นดินต่ำกว่าโดยรอบ อันเป็นเหตุมาจากการสร้างถนน การถมที่เพื่อสร้างบ้านใหม่ของเพื่อนบ้าน ซึ่งคนที่มั่งบประมาณน้อยจะแก้ปัญหาโดยการถมดินเพียงอย่างเดียว สำหรับคนที่มั่งบประมาณมากจะถมดินแล้วติดบ้านพร้อมเทพื้นด้วยปูนซีเมนต์ (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 สภาพปัญหาของเรือนโคราช

ทั้งนี้ ผู้อยู่อาศัยมองปัญหาเหล่านี้ในระดับที่แตกต่างกันออกไป บางกลุ่มมองว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ซึ่งสามารถยอมรับและเต็มใจที่จะอยู่อาศัยในสภาพนั้นได้ จึงปรับปรุงซ่อมแซมเพื่อแก้ปัญหา แต่บางกลุ่มมองว่าเป็นปัญหาใหญ่ และยอมรับสภาพปัญหานั้นไม่ได้ จึงรื้อเรือนหลังเดิมออกแล้วสร้างใหม่ โดยคิดว่าเป็นการแก้ปัญหาได้ทั้งหมด นอกจากนี้ ฐานะทางการเงินเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเรือนโคราช จากการสังเกตพบว่า ผู้ที่มีฐานะดีจะมีงบประมาณในการปรับปรุงซ่อมแซมได้มากกว่า ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์ของเรือนโคราชโดยตรง

3. **การมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราช** ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของเรือนโคราชที่ตนอยู่อาศัยในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในลักษณะความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกหวงแหน และการมีจิตสำนึกในการสืบสาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 **ความรู้สึกผูกพัน** เนื่องจากผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่ได้รับเรือนโคราชเป็นมรดกตกทอดมาจากพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย และอยู่อาศัยในเรือนมาอย่างต่อเนื่องยาวนานในช่วงระยะเวลาหนึ่ง บางคนอยู่อาศัยมาตั้งแต่เกิดจนแต่งงานมีครอบครัว หรือบางคนเข้ามาอยู่ในฐานะลูกเขยหรือลูกสะใภ้ เป็นต้น จึงส่งผลให้บุคคลเหล่านั้นรู้สึกคุ้นเคยจนพัฒนากลายเป็นความรู้สึกผูกพัน เมื่อได้กรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของเรือนก็ได้ปรับปรุงซ่อมแซม ต่อเติมเพิ่มลด โดยยังคงรักษาสภาพและรูปแบบเดิมไว้ ตามความชื่นชอบและทุนทรัพย์ที่มีอยู่ ยกตัวอย่างเช่น กรณีเรือนหลังที่ 7 ที่ยังคงรักษารูปร่างและฝาโบราณของเรือนโคราชเดิมไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเหตุมาจากการที่ลูกชายของเจ้าของเรือนรู้สึกชื่นชอบฝาโบราณนี้มาก เมื่อปรับปรุงบ้านก็ยังคงรักษาฝาผนังไว้ (ภาพที่ 11a) *“ลูกชายเขาชอบทรงนี้ ไม่อยากเปลี่ยนหรอก...ตกแต่งเองอะไรเอง”*⁸ และอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ เจ้าของเรือนหลังที่ 11 ซึ่งแม้ว่าจะปรับปรุงเพิ่มพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน ปรับเปลี่ยนวัสดุผนังและหลังคาให้แข็งแรงทนทาน แต่ก็ยังคงรูปแบบเรือน

⁸ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 7 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนเปลี่ยนรูปร่าง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 80 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

โคราชดั้งเดิมไว้เกือบทั้งหมด (ภาพที่ 11b-11c) โดยให้ความเห็นว่า “ชอบแบบเรือนโคราชมาก เลยไม่รู้ แต่ปรับปรุงให้ทรงรูปแบบเดิมไว้ หากมีเงินจะต่อระเบียบสำหรับนั่งบริเวณหน้าบ้านโดยใช้ไม้ที่เก็บไว้มาสร้าง”⁹ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราช ซึ่งเป็นผลมาจากความรู้สึกผูกพันที่ได้รับการ สัมผัสมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 11 a การนำผ้าโบราณมาประกอบเป็นฝาเรือน
b และ c ลักษณะการปรับปรุงเรือนหลังที่ 11 โดยใช้วัสดุใหม่เป็นส่วนประกอบของผนังและหลังคา รวมถึงการปรับปรุงพื้นที่ใช้สอยบริเวณใต้ถุน

3.2 ความรู้สึกหวงแหน ผู้อยู่อาศัยบางกลุ่มมีความรู้สึกหวงแหนมรดกทางสถาปัตยกรรมที่ได้รับจากบรรพบุรุษเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จาก การไม่ขายเรือน ฝาหรือประตูหน้าต่างโบราณให้กับพ่อค้านายทุนและบริษัทที่มาติดต่อ¹⁰ ถึงแม้ผู้ซื้อจะเสนอราคาที่สูงมาก แต่ผู้อยู่อาศัยกลุ่มนั้นยังคงยืนหยัดที่จะเก็บรักษามรดกอันล้ำค่าไว้ เพราะสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าเงินตรา ยกตัวอย่างเช่น เจ้าของเรือนหลังที่ 1 ไม่ขายเรือนของตนให้กับบริษัทแห่งหนึ่ง ถึงแม้ว่าบริษัทนั้นจะเสนอราคาประมาณ 500,000 บาท ซึ่งเพียงพอต่อการสร้างบ้านหลังใหม่ แต่เจ้าของเรือนหลังที่ 1 ยืนยันที่จะไม่ขายและจะเก็บไว้ให้ลูกหลาน (ภาพที่ 12a) “ไม่ขายหรอก...เอาไว้ให้ลูกหลาน ไม่ขายหรอก...ของเก่าของปู่ย่าตายาย...ไม่รู้หรอก เอาไว้อย่างนี้แหละ”¹¹

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความรู้สึกหวงแหนอย่างเห็นได้ชัดคือ เมื่อถูกเจ้าของเรือนหลังที่ 9 ปฏิเสธการให้สัมภาษณ์และมีสีหน้าไม่พอใจ ซึ่งก่อนหน้านี้เคยเข้ามาสัมภาษณ์และสำรวจเรือนหลังนี้แล้วครั้งหนึ่ง ซึ่งเจ้าของเรือนและลูกสาวต่างก็ยินดีให้ข้อมูล และพาชมสภาพบนเรือน พร้อมสาธิตการเปิดปิดประตูหน้าต่างโบราณ (ภาพที่ 12b) เมื่อสอบถามลูกสาวของเจ้าของเรือน จึงทราบสาเหตุที่แท้จริงว่า มีบริษัทหนึ่งมาขอซื้อฝาโบราณ แต่เจ้าของเรือนไม่ขาย นับแต่นั้นมา เจ้าของเรือนหลังนี้จึงเฝ้าระวังคนแปลกหน้าเสมอ เพราะคิดว่าจะมารับซื้อฝาเรือนของตน “ที่ทำงานอยู่บริษัทแห่งหนึ่ง... เขาจะมาขอซื้อฝาเรือน ให้ราคาสูง แต่แม้กับที่ไม่ขาย ที่มานี้แม่แก่เข้าใจว่าจะมาซื้อฝาเรือนและสั่งว่าถ้าจะมาขอข้อมูลต้องผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน”¹² จากเหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ฝาเรือนและ

⁹ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 11 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนรูปทรงเดิม-เปลี่ยนวัสดุ อยู่อาศัยมาแล้ว 49 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

¹⁰ ผู้ที่มารับซื้อเรือนโคราชมีหลายลักษณะ บางรายซื้อยกเรือนเพื่อนำไม้เก่าไปขายหรือไปตัดแปลงเป็นศาลาเพื่อจำหน่าย บางรายซื้อเฉพาะฝาประตูหน้าต่างโบราณไปตกแต่งรีสอร์ท หรือ นำไปตั้งแสดงในสถานที่ท่องเที่ยวที่จัดแสดงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

¹¹ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 1 (ชาวบ้านนอก อาชีพทำนา เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพปานกลาง อยู่อาศัยมาแล้ว 60 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

¹² สัมภาษณ์ลูกสาวเจ้าของเรือนหลังที่ 9 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพรับจ้าง เรือนเปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 45 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

ประตูหน้าต่างโบราณ มีคุณค่าทางจิตใจสำหรับเจ้าของเรือนหลังที่ 9 และคนในครอบครัวอย่างมาก จึงแสดงออกมาถึงความหวงแหนอย่างชัดเจน แม้ความเป็นอยู่จะยากลำบากเพียงใด แต่ทั้งสองยังคงยืนยันหยัดที่จะรักษาฝาโบราณที่เป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษไว้ “ยังงี้ก็ไม่ว่าขายฝาเรือน!!! จะคงไว้ ถ้ามีเงินจะสร้างเรือนใหม่แบบเดิม แล้วจะยกฝาเดิมไปประกอบ”¹³

ลักษณะเดียวกับกับเจ้าของเรือนหลังที่ 10 ผู้อยู่อาศัยเรือนฝาปรีอ ซึ่งเคยมีพ่อค้ามาขอซื้อฝาปรีอ แต่ตนปฏิเสธ และตั้งใจไว้ว่าจะเก็บรักษาไว้ และถ้ามีโอกาสจะซ่อมแซมให้คงรูปแบบเดิม (ภาพที่ 12c) “มีคนรับซื้อของเก่ามาขอซื้อนะ ให้ราคาดี แต่ไม่ขาย ยังไงก็ไม่ขาย!!!!.....ผมคิดอยู่ว่าจะไปอัดใหม่ ที่ว่าอยากไปอัดเพราะว่าโครงไม้กับไม้ไผ่ขนาดเจอแดดเจอฝนก็ยังไม่ผุ เมื่อก่อนเขาจะเผาและลนไฟ แทบจะไม่มีตะปูยึด มันมีไม้กั้นหลังรอกที่เป็นอย่างนี้อาจจะไม่มีแล้วมั้ง...จะไปหาเกี่ยวปรีอตามทุ่งนาละคลองน้ำ”¹⁴ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชซึ่งเป็นผลมาจากความรู้สึกหวงแหนมรดกของบรรพบุรุษอย่างแท้จริง

ภาพที่ 12 a เรือนหลังที่ 1 b ฝาเรือนหลังที่ 9 c ฝาปรีอของเรือนหลังที่ 10

3.3 การมีจิตสำนึกในการสืบสาน ผู้อยู่อาศัยบางคนมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชโดย มีแนวความคิดที่จะเก็บรักษาและสืบสานรูปแบบเรือนโคราชให้คงอยู่ แสดงถึงการมองเห็นคุณค่า ซึ่งสามารถพัฒนาสู่การอนุรักษ์เรือนโคราชต่อไปได้ “จริงๆ แล้วอย่าไปขายเลย ของมันมีคุณค่า รักษาไว้แบบนี้แหละ ผมก็ชอบแต่บ้านโบราณ... ถ้าถามว่ามีคุณค่าไหม มันมีในตัวนะ ของแบบนี้ ถ้าถามว่ามันมากไหม ก็พูดบอกไม่ได้ มันอยู่ที่คนว่ารักไหม ถ้ารักก็ไม่ต้องขายอันนี้มันพูดยากนะ ถ้าคนรุ่นหลังเขาไม่เห็นคุณค่าก็จบ มันอยู่ที่วิถีทัศนคติของคน ถ้ามีวิถีทัศนคติแล้วก็รักษาไว้แหละ”¹⁵

ในขณะที่กลุ่มผู้อยู่อาศัยที่ซื้อเรือนโคราชของตนเพื่อสร้างบ้านในรูปแบบสมัยใหม่ ส่วนใหญ่ยังคงมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชอยู่ และรู้สึกเสียดายที่ได้รื้อไป “แต่ก่อนตอนอยู่เรือนเดิมก็ชอบบ้านแบบสมัยใหม่ ตอนนี้รู้สึกเสียดายเรือนหลังเก่า หันมาชอบแบบเก่ามากกว่า”¹⁶

¹³ สัมภาษณ์ลูกสาวเจ้าของเรือนหลังที่ 9 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพรับจ้าง เรือนเปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 45 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

¹⁴ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 10 (ชาวบ้านสระน้อย อาชีพค้าขาย เรือนเปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 30 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

¹⁵ สัมภาษณ์หลานชายเจ้าของเรือนหลังที่ 1 (ชาวบ้านนอก อาชีพทำนา เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพปานกลาง), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

¹⁶ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 17 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนที่รื้อสร้างแบบใหม่ เคยอยู่อาศัยเรือนเดิม 57 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

4. **ค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน** เมื่อสอบถามผู้อยู่อาศัยเกี่ยวกับทัศนคติทางด้านค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน พบว่า กลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลานมีค่านิยมในการสร้างบ้านแตกต่างกัน ทั้งนี้กลุ่มผู้สูงอายุส่วนใหญ่ที่มีประสบการณ์การอยู่อาศัยในเรือนโคราชมาอย่างยาวนานกว่า และมีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม จึงมีความรู้สึกคุ้นเคยกับพฤติกรรมอยู่อาศัย รูปแบบและพื้นที่ใช้สอยในลักษณะเดิม รวมถึงการใช้ไม้เป็นวัสดุหลักของเรือน คนกลุ่มนี้จึงมีความเห็นว่าตนมีความชื่นชอบบ้านที่มีรูปแบบเรือนโคราชมากกว่า และมีความคาดหวังว่าหากสร้างใหม่จะสร้างเป็นเรือนเสาเก้านัดยกใต้ถุนสูง ชั้นบนเป็นโถงโล่ง มีส่วนระเบียงนั่งเล่น และใช้ไม้เป็นวัสดุก่อสร้างซึ่งอาจจะไม่มีสังเคราะห์เข้ามาใช้ทดแทนบ้าง

ส่วนคนรุ่นใหม่แม้จะมีประสบการณ์ในการอยู่อาศัยในเรือนโคราชมาบ้างแต่ด้วยคนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากสังคมอุตสาหกรรมและถูกครอบงำให้เป็นปัจเจกบุคคลด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551; 22) ซึ่งดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพาเทคโนโลยีและสิ่งอำนวยความสะดวกเกือบทั้งหมด มีการตั้งมาตรฐานในการอยู่อาศัยที่สูงขึ้น มีเวลาน้อยลง จึงเน้นความคงทนแข็งแรงดูแลรักษาง่าย อีกทั้งยังมีความต้องการความเป็นส่วนตัวมากขึ้น กอปรกับการรับเอาค่านิยมสมัยใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากต่างชาติ จึงส่งผลให้คนกลุ่มนี้มีค่านิยมในการสร้างบ้านในรูปแบบสมัยใหม่ โดยเน้นพื้นที่ใช้สอยมากๆ เน้นความปลอดภัยและความเป็นส่วนตัวสูง โดยก่อนนั่งที่บรรอบด้าน

เมื่อเรือนโคราชเริ่มมีสภาพทรุดโทรมลงจนมาถึงจุดเปลี่ยนที่เจ้าของเรือนอย่างคนรุ่นใหม่จะต้องเลือกแนวทางในการซ่อมแซมปรับปรุง หรือพัฒนาให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตยุคปัจจุบัน ถ้าบุคคลนั้นมีค่านิยมสร้างบ้านในรูปแบบใหม่และมองว่าสภาพการทรุดโทรมของเรือนเป็นปัญหาใหญ่ ไม่เห็นคุณค่า ก็มีโอกาที่จะรื้อถอนเรือนนั้นทิ้งได้ แต่ถ้าเจ้าของเรือนมีความรักความผูกพัน ห่วงแทน หรือมีจิตสำนึกที่จะสืบสาน เรือนโคราชก็จะถูกสืบทอดส่งต่อไปยังรุ่นต่อไปได้ ดังนั้น ค่านิยมของคนรุ่นใหม่ จึงเปรียบเสมือนสิ่งที่จะชี้ชะตาการอยู่รอดของเรือนโคราชว่าจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้หรือไม่

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุที่รื้อเรือนหลังเดิมมาสร้างบ้านรูปแบบใหม่ ทำให้มองเห็นปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางด้านความคิดและค่านิยมระหว่างผู้สูงอายุและลูกหลานเกี่ยวกับการสร้างบ้านอย่างเห็นได้ชัด ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการสร้างบ้านในรูปแบบเดิม แต่ลูกหลานต้องการสร้างในรูปแบบใหม่ สุดท้ายก็ลงเอยด้วยการสร้างบ้านในรูปแบบใหม่ เนื่องจากกลุ่มลูกหลานเป็นผู้จัดการทางการเงิน การก่อสร้างและทางการเงิน จึงทำให้ผู้สูงอายุจำเป็นต้องปรับตัวทางด้านพฤติกรรมอยู่อาศัยในบ้านหลังใหม่นั้น “บ้านแบบนี้สู้แบบโบราณไม่ได้หรอก ใครเห็นก็ว่าไม่น่ารู้ แต่ลูกจะรื้อไม่รู้จะทำอย่างไรตอนแรกใจผมจะคงเสาพื้นไว้ทั้งหมด ให้มันอยู่อย่างเก่า จะยกหลังคาใหม่ แต่ลูกชายบอกจะรื้อทำใหม่ เค้าวามันเก่า มันรื้อ เค้าวไม่ชอบอยู่อย่างนี้ ชัดลูกไม่ได้ ความจริงเสียตาย มันเป็นบ้านเก่าบ้านแก่สภาพมันยังคงที่อยู่”¹⁷

“บ้านแบบเดิมมันอยู่สบาย ข้างล่างมันอยู่อาศัยได้ เย็นสบายไม่มีร้อน ถึงเวลาที่ขึ้นนอน แต่ว่าอย่าไปก่อก๊อบเหมือนบ้านทุกวันนี้ละ ผมไม่ชอบก่อก๊อบชั้นล่าง ถ้าก่อก๊อบแล้วข้างบนไม่ค่อยมีใครขึ้นนอน อย่างนี้แหละอยู่สบายกว่าบ้านชั้นเดียวสมัยนี้ ก่อนที่จะยกบ้านหลังที่อยู่ปัจจุบันนี้ เคยบอกลูกชายว่า...พ่อยากได้บ้านใต้ถุนโล่งเทปูน เรือนไม้ใหญ่หรือเสาเก้านัด แต่ลูกบอกว่า...พ่อเอาบ้านชั้นเดียวเถอะแต่สร้างใหญ่ๆ เอา เลยสร้างแบบใหม่ตามใจลูกชายจริงๆ แล้วอยากได้บ้านสองชั้นใต้ถุนโล่ง ทรงจั่วชั้นเหมือนเดิม ข้างล่างจะไม่ก่อก”¹⁸

¹⁷ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 16 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนที่รื้อสร้างแบบใหม่ เคยอยู่อาศัยเรือนเดิม 59 ปี), วันที่ 4 พฤศจิกายน 2557

¹⁸ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 3 (ผู้ใหญ่บ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพทรุดโทรม เคยอยู่อาศัยเรือนเดิม 38 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

ปัจจัยที่ส่งผลต่อทัศนคติของผู้อยู่อาศัยเกี่ยวกับการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชและค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในประเด็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของเรือนโคราชในการอยู่อาศัย สภาพปัญหา การมองเห็นคุณค่า และค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน โดยนำมาวิเคราะห์ประกอบกับข้อสังเกตที่ได้ สามารถสรุปปัจจัยที่ส่งผลต่อทัศนคติของผู้อยู่อาศัยเกี่ยวกับการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชและค่านิยมการสร้างบ้านในปัจจุบัน ได้ดังนี้

1. **ความภาคภูมิใจในการสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษ** ส่งผลต่อทัศนคติของผู้อยู่อาศัยโดยตรง ยกตัวอย่างเช่น เจ้าของเรือนหลังที่ 12 มีต้นตระกูลเป็นขุนนางและข้าราชการชั้นสูงในจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งครอบครัวของเขามีฐานะและมีหน้ามีตาในสังคม มีสมบัติเก่าแก่ของตระกูลจำนวนมาก กอปรกับเคยได้อยู่อาศัย ภายเรือนโคราชหลังเดิม ทำให้เจ้าของเรือนหลังนี้และลูกชายมีความชื่นชอบการอนุรักษ์ของเก่า ส่งผลต่อค่านิยม ในการปรับปรุงบ้านให้คงลักษณะใกล้เคียงกับเรือนเดิมมากที่สุด

2. **การรับค่านิยมจากภายนอก** ค่านิยมเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ซึ่งผู้ที่มีประสบการณ์การอยู่อาศัยในเรือนหลังเดียวกัน แต่มีค่านิยมต่างกันส่งผลต่อการสร้างรูปแบบบ้านพักอาศัยที่แตกต่างกัน จากกรณีศึกษาจะเห็นได้ชัดเจนว่า เจ้าของเรือนหลังที่ 12 มีจิตอนุรักษ์นิยมจึงเลือกที่จะสร้างบ้านในลักษณะใกล้เคียงกับเรือนหลังเดิมที่ตนเคยอยู่อาศัย แต่น้องสาวซึ่งมีค่านิยมตามกระแสของคนในสังคมปัจจุบันเลือกที่จะสร้างบ้านรูปแบบใหม่ในบริเวณใกล้กัน (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 13 a บ้านของน้องสาวเจ้าของเรือนหลังที่ 12 b เรือนหลังที่ 12

3. **คำสั่งเสียจากบรรพบุรุษ** คำสั่งเสียของพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ให้ไว้ก่อนสิ้นใจ หรือ คำมั่นสัญญาที่ลูกหลานเคยให้ไว้ มีผลต่อทัศนคติเกี่ยวกับการมองเห็นคุณค่าของเรือนโคราชโดยตรง ยกตัวอย่างเช่น เจ้าของเรือนหลังที่ 2 ซึ่งยังคงรักษาเรือนที่ตนได้รับมรดกตกทอดจากพ่อตาแม่ยายไว้เพราะคำมั่นสัญญา ซึ่งสิ่งนี้มีผลต่อการดำรงอยู่ของเรือนโคราชต่อไป “ผมมีอาชีพทำไร่ ทำนา รายได้พอเลี้ยงครอบครัว พ่อสั่งไว้ไม่ให้รื้อทิ้ง เลยว่าจะดีดขึ้น คงรูปเดิมไว้ แต่ไม่ได้ทำเพราะไม่มีเงิน”¹⁹

4. **การให้ความสนใจจากนักวิชาการ** การศึกษาวิจัย การเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น รวมถึงการศึกษาดูงาน ส่งผลให้เจ้าของเรือนมองเห็นคุณค่าเรือนของตนมากขึ้น ซึ่งเป็นกลยุทธ์

¹⁹ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 2 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพทำนา เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพปานกลาง อยู่อาศัยมาแล้ว 46 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

หนึ่งในการอนุรักษ์และสืบสานเรือนโคราชให้คงอยู่ “มีแต่คนมาถามว่าได้แปลนมาจากไหน เราบอกว่าเราไม่ได้เขียนแปลน เราสร้างตามบ้านเดิมเราเลย ใครเขาอยากได้ก็ให้เขามาถ่ายรูปไป ...เคยมีอาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยมาขอดูบ้านหลังนี้ เขามาดูว่ามันเปลี่ยนแปลงไปยังไง เป็นคนไม่อยากจะเปลี่ยนแปลงของใช้แบบเดิม”²⁰

5. ความภาคภูมิใจที่ได้ครอบครองสิ่งทีเหลือน้อยและหายาก ความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เป็นเจ้าของมรดกทางสถาปัตยกรรมที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ อาทิเช่น ฝาเรือน ประตูหน้าต่างโบราณ ซึ่งนับวันจะเหลือน้อยและหายากขึ้นทุกที ช่วยเสริมสร้างทัศนคติการมองเห็นคุณค่าให้กับเจ้าของเรือน ถึงแม้ว่าจะมีวัสดุใหม่ที่มีคุณสมบัติที่ดีกว่ามาเป็นตัวเลือกในปัจจุบัน แต่เจ้าของเรือนยังยืนยันที่จะเลือกอยู่อาศัยกับสิ่งที่มีค่าทางจิตใจนั้น “บางคนบอกให้อาไม่เหี่ยมมาตีผนังแทนฝาปรือ ไม่เอาหรือก้อดีดี มันก็อยู่ได้ คิดดูในโคราชฝาแบบนี้ไม่มีอีกแล้ว”²¹

6. การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติและเทคโนโลยีที่เหมาะสม การผูกพันและทรุดโทรมของเรือนไม้เก่า การทำลายของปลวก และการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่โดยรอบ สร้างความเสียหายให้กับเรือนโคราชเป็นอย่างมากจนเกิดความยากลำบากในการรักษาไว้ให้คงสภาพเดิม ซึ่งปัจจุบันยังขาดเทคโนโลยีที่เหมาะสม ขาดช่างฝีมือ และทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะไม้ที่มีคุณภาพดี ราคาถูกมาใช้ในการซ่อมแซมและแก้ปัญหาได้โดยสิ้นเชิง ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้ผู้อยู่อาศัยเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อวัสดุและการดูแลรักษาในภายภาคหน้า ส่งผลต่อการรื้อถอนเรือนได้ “สภาพมันเก่าทรุดโทรม หลังคารั่ว ฝาไม้ผุเสื่อมสภาพ ปลวกกิน น้ำท่วมขัง จริงๆ ก็เสียดายถ้ารื้อ เพราะมันมีคุณค่าทางจิตใจ แต่ถ้าปรับจากของเดิมต้องใช้เงินเยอะ หาไม้ยาก ขาดช่างฝีมือ ก็เลยจะรื้อสร้างใหม่แต่ยังไม่คิดหรือว่าจะเป็นแบบไหน แต่ว่าจะเอาไม้เดิมไปใช้ ขอดูไม้ก่อนว่าใช้งานได้แค่ไหน กับหาช่างมาประเมินงานก่อสร้างก่อน”²²

บทสรุป

การศึกษาครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าผู้อยู่อาศัยเรือนโคราชส่วนใหญ่โดยเฉพาะกลุ่มวัยกลางคนและกลุ่มผู้สูงอายุมีทัศนคติเชิงบวกต่อเรือนโคราช โดยเห็นว่าเรือนของตนเองมีความเหมาะสมสำหรับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมปัจจุบัน ซึ่งแสดงออกทางความรู้สึกผูกพัน ห่วงแหน และมีแนวคิดที่จะสืบสาน ในขณะเดียวกัน ผู้อยู่อาศัยบางส่วนโดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เกิดโตมาภายใต้ระบบสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งถูกหล่อหลอมให้มีความนิยมว่าบ้านพักอาศัยจะต้องมีพื้นที่ใช้สอยสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ทันสมัย กอปรกับต้องมีความแข็งแรงทนทาน ดูแลรักษาง่าย เพื่อลดการสูญเสียเวลาและเงินตรา โดยพึ่งพิงระบบอุตสาหกรรมทั้งหมด ส่งผลให้คนกลุ่มนี้มีทัศนคติเชิงลบต่อเรือนโคราชรูปแบบเดิมของตน เนื่องจากมองว่าวิธีการรักษาและคงสภาพเดิมนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้อย่างและไม่สามารถแก้ปัญหาทั้งหมดได้ จึงตัดสินใจรื้อและสร้างบ้านตามแบบสมัยนิยมในปัจจุบัน

ทั้งนี้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อทัศนคติของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อเรือนโคราชในการศึกษานี้ มีทั้งปัจจัยที่ส่งเสริมทัศนคติเชิงบวกและทัศนคติเชิงลบ ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดทัศนคติเชิงบวก ได้แก่ ความภาคภูมิใจอันเกิดจากการ สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษ การได้ครอบครองสิ่งของทีหายาก การยึดค้ำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับบรรพบุรุษ รวมถึงการได้รับความสนใจจากนักวิชาการ ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ ส่วนปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดทัศนคติเชิงลบ ได้แก่ การรับค่านิยมสมัยใหม่ การขาดแคลนทรัพยากรไม้ ช่างฝีมือ และเทคโนโลยีที่

²⁰ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 12 (ชาวบ้านพระเพลิง อาชีพครู เรือนที่รื้อสร้างใหม่ใกล้เคียงรูปแบบเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 43 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

²¹ สัมภาษณ์เจ้าของเรือนหลังที่ 10 (ชาวบ้านสระน้อย อาชีพค้าขาย เรือนเปลี่ยนรูปทรง-ใช้วัสดุเดิม อยู่อาศัยมาแล้ว 30 ปี), วันที่ 22 ตุลาคม 2557

²² สัมภาษณ์หลานชายเจ้าของเรือนหลังที่ 6 (ชาวบ้านนอกออก อาชีพรับราชการ เรือนรูปแบบดั้งเดิมสภาพปานกลาง), วันที่ 15 พฤศจิกายน 2557

เหมาะสมสำหรับการแก้ปัญหาเพื่อคงสภาพเรือนเดิม กอปรกับแรงบีบคั้นทางด้านเศรษฐกิจในปัจจุบัน ปัจจัยที่ส่งเสริมทั้งด้านบวกและด้านลบเหล่านี้ส่งผลต่อความรู้สึก ความคิด ความเชื่อของผู้อยู่อาศัย ซึ่งถูกหลอมรวมเป็นทัศนคติแล้ว เกิดการประเมินค่า และแสดงพฤติกรรมออกมาทั้งทางบวกและทางลบ หากผู้อยู่อาศัยมีทัศนคติเชิงบวกต่อเรือนโคราชของตน คนกลุ่มนั้นจะมองเห็นคุณค่าความสำคัญและแสดงออกถึงความรู้สึกผูกพัน ห่วงแหน เกิดค่านิยมในการอนุรักษ์สืบสาน แต่ถ้าผู้อยู่อาศัยมีทัศนคติเชิงลบก็ย่อมมองว่าเรือนเหล่านี้ไร้คุณค่าเพราะไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตน

ดังนั้น ทัศนคติมุมมองของผู้อยู่อาศัยเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของเรือนโคราช หากผู้อยู่อาศัยมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อเรือนของตน มองไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญ และมองสภาพที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาใหญ่หรือ เป็นภาระ ย่อมตัดสินใจรื้อถอนเพื่อสร้างบ้านในรูปแบบใหม่ ในทางกลับกันถ้าผู้อยู่อาศัยมองเห็นคุณค่าและความสำคัญก็จะเก็บรักษาหรือปรับปรุงซ่อมแซมให้คงสภาพเดิม และพร้อมที่จะอยู่กับมรดกทางสถาปัตยกรรมที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษนั้นอย่างเต็มใจและมีความสุขกับการอยู่อาศัยอย่างพอเพียง ทั้งนี้ การที่จะอนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้อย่างยั่งยืน จะต้องให้ความสำคัญกับทัศนคติของผู้อยู่อาศัยควบคู่ไปกับการปฏิบัติการในเชิงวิชาการด้วย โดยให้ความรู้ ความเข้าใจ รมรณรงค์ส่งเสริมให้ผู้อยู่อาศัยมองเห็นและตระหนักถึงคุณค่าเรือนของตน พร้อมกับสร้างค่านิยมปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์และสืบสาน ในทางปฏิบัติอาจจะเป็นการบรรยายให้ความรู้ การให้รางวัล หรือการจัดกิจกรรมในทางวิชาการโดยให้ผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอันล้ำค่านี้ให้คงอยู่และสืบทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมผู้นำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้การสนับสนุนเงินทุนสำหรับเผยแพร่และตีพิมพ์บทความนี้

ประวัติผู้เขียนบทความ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์การณีย์ ศุภมิตรโยธิน อาจารย์ประจำโปรแกรมวิชาสถาปัตยกรรม คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา จบการศึกษาระดับปริญญาตรี: สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปริญญาโท: สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (สถาปัตยกรรม) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หมายเลขโทรศัพท์ 083-9331996 E-mail karun_ink@yahoo.com

เอกสารอ้างอิง

- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2549). **จิตวิทยาสังคม**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรินท์
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551). **คู่มืออุทิศ+ ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
- ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร. (2545). **พฤติกรรมองค์กร: ทฤษฎีและการประยุกต์**. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น
- สร้อยตระกูล (ตีพานนท์) อรรถมานะ. (2541). **จิตวิทยาสังคม: ทฤษฎีและปฏิบัติการ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สิทธิโชค วรานุสันติกุล. (2546). **จิตวิทยาสังคม: ทฤษฎีและการประยุกต์**. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดยูเคชั่น
- Schermerhorn, John R. (2000). **Organizational behavior**. (7 th ed). USA: Wiley & Sons, Inc.

ปัญญาสรรค์สร้างตึกแถวในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ฝั่งตะวันตกของ ประเทศไทย

The Wisdom of Shophouse in South-west of Thailand

ปัทม์ วงศ์ประดิษฐ์* และเกรียงไกร เกิดศิริ**

บทคัดย่อ

ปัญญาสรรค์สร้างตึกแถวคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตก ประเทศไทย เป็นการถอดชุดความรู้จากการลง
สนามเพื่อศึกษาเรื่องตึกแถว ร่วมกับการค้นคว้าเอกสารข้อมูลและทบทวนสารสนเทศ สังเกตการณ์ สัมภาษณ์รวมถึง
บันทึกภาพ จากนั้นเรียบเรียงข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผล จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาการสร้างสรรคตึกแถว
คาบสมุทรภาคใต้ชายฝั่งตะวันตก จัดแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ภูมิปัญญาการดำรงชีวิตกับสภาพแวดล้อม 2) ภูมิปัญญา
เชิงช่าง 3) ภูมิปัญญาในการจัดการ โดยภูมิปัญญาเชิงช่างเป็นภูมิปัญญาที่มีความโดดเด่นและศักยภาพสูง เป็นผลให้
คนรุ่นใหม่ในท้องถิ่นสามารถนำภูมิปัญญาดังกล่าวไปต่อยอดในงานออกแบบให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน
ภายใต้บริบทร่วมสมัยได้

ABSTRACT

The wisdom of shophouse in South-west of Thailand is studied by field trip surveying, secondary data research, observations, and local dwellers and technicians in-dept interviews, in order to fully understand and be able to analyse and conclude the unique knowledge of shophouse in this specific area. The wisdom of shophouse in South-west of Thailand could be categorised into 3 groups 1) The interpersonal relationship between lives and environment wisdom 2) The technician wisdom 3) The management wisdom. However, the technician wisdom is the most outstanding and has very high potential since new generations could apply this knowledge into their daily activities, especially in construction and product design, along with contemporary context.

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตึกแถว ภาคใต้ของไทย

Keywords: Local Wisdom, Shophouse, Southern of Thailand

* นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทนำ

“ตึกแถว” หรือ “Shop House” ในสารานุกรมสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโลก (Encyclopedia of Vernacular Architecture) ได้รับการจัดหมวดหมู่ให้อยู่ในประเด็น “การใช้สอย และหน้าที่ (Used and Function)” ซึ่งจะเห็นว่าเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดหมวดหมู่นั้น Paul Oliver (Paul, 1998 : 21) พิจารณาว่าตึกแถวก่อตัวขึ้นจากความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ กล่าวคือ เป็นสถาปัตยกรรมที่ทำหน้าที่รองรับการค้าและพักอาศัยอยู่ภายในอาคารหลังเดียวกัน โดยมากมักจะพบตึกแถวปลูกสร้างอยู่ริมถนนเพื่อสะดวกในการค้าขาย

จากสถานภาพความรู้เกี่ยวกับ “ตึกแถว (Shop House)” Paul Oliver (Paul, 1998 : 657) นำเสนอว่าตึกแถวมีรูปแบบอาคารเป็นเอกลักษณ์ซึ่งถือกำเนิดขึ้นจากสัมภาระทางวัฒนธรรมของคนจีนที่ย้ายถิ่นจากเมืองจีนไปตั้งถิ่นฐานนอกประเทศจีน ทั้งนี้ ในสารานุกรมสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโลกก็ยังให้ข้อมูลว่า ตึกแถวเกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลจีนโดยเริ่มสร้างขึ้นในพื้นที่คาบสมุทรมาลายู และมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนเป็นเอกลักษณ์ ทั้งยังส่งต่ออิทธิพลในเรื่องรูปแบบไปยังพื้นที่โดยรอบที่ปฏิสัมพันธ์ทางการค้าด้วย ยิ่งโดยเฉพาะที่เมืองท่าต่างๆ ในคาบสมุทรมลายูเพียงฝั่งตะวันออกรุ่งเรืองขึ้นจากการถูกกำหนดให้เป็นสถานีการค้า อีกทั้งตึกแถวยังเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเมือง (Urban Development) ใช้การก่อสร้างตึกแถวเพื่อรองรับการอยู่อาศัย การค้าขาย หรือการเป็นพื้นที่ทำงานอยู่ภายในอาคารหลังเดียวกัน

ในการทบทวนสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับ “ตึกแถว” พบว่าการศึกษาในระยะบุกเบิกเป็นการศึกษาเรื่องพัฒนาการของเมืองในเขตเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในมิติประวัติศาสตร์ โดยกล่าวถึงการตัดถนนสายสำคัญเพื่อเป็นแกนหลักในการสัญจรของเมืองในช่วงสมัยต่างๆ และมีการปลูกสร้างตึกแถวอยู่ตามแนวถนน ต่อมา มีนักวิชาการทางสถาปัตยกรรมเริ่มให้ความสนใจในประเด็นเรื่องตึกแถวมากขึ้น และมีการขยายขอบวงการศึกษาออกไปยังเมืองอื่นๆ เช่น ภูเก็ต สงขลา ปัตตานี เป็นต้น การศึกษาดังกล่าวเริ่มแตกแขนงในวงกว้าง มีนักวิชาการสนใจศึกษามากมายตามพื้นฐานและความเชี่ยวชาญแต่ละบุคคล ตั้งแต่การศึกษาเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และการก่อรูปสัญลักษณ์และการประดับตกแต่งองค์ประกอบอาคาร แต่การถอดชุดความรู้ในเรื่อง “ปัญญาสร้างสรรค์ตึกแถว” หรือภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในการสร้างสรรค์ตึกแถวพบว่ามีการศึกษาไม่มากนัก

การศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทตึกแถวอย่างเป็นระบบระเบียบวิธีในรูปแบบเอกสารงานวิจัยและวิทยานิพนธ์เริ่มต้นในคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตก ดังเช่น “รายงานการวิจัย : สถาปัตยกรรมจีนในเมืองปัตตานี” (วสันต์, 2529) “การเสนอแนะรูปแบบทางกายภาพของตึกแถวแบบจีน ในชุมชนเมืองปัตตานี” (นิพนธ์, 2532) “คตินิยมการก่อสร้างที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมจีนในเขตอำเภอสงขลา” (สมปอง, 2535) และ “ตึกแถวผลิตทางกายภาพและวัฒนธรรมในชุมชนเมืองเก่า จ.สงขลา” (สุภาวดี, 2546) เป็นต้น เป็นการพิจารณาตึกแถวด้วยประเด็นที่รอบด้านและเริ่มพินิจในรายละเอียดเรื่องภูมิปัญญา แต่หากกล่าวถึงตึกแถวในคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตกแล้วยังพบการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทตึกแถวอย่างเป็นระบบระเบียบวิธีนี้น้อยมาก

จากการลงสนามของผู้วิจัยเพื่อศึกษาเรื่องตึกแถวคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตกในช่วงที่ผ่านมาพบชุดความรู้ของภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในตึกแถว ที่รอคอยการถอดรหัสและนำองค์ความรู้ในท้องถิ่นไปต่อยอดสร้างสรรค์ในบริบทร่วมสมัย สอดคล้องกับที่ เอกวิทย์ ณ ถลาง กล่าวไว้ว่า “สำนึกร่วมในคุณค่าของภูมิปัญญาของเราเองทุกวันนี้ พิจารณาได้ว่าเป็นปฏิกริยาตอบโต้การเปลี่ยนแปลงของเราในเวทีโลกาภิวัตน์อย่างชัดเจน สำนึกร่วมที่ขยายตัวเป็นพลังตอบโต้ได้ เป็นก้าวสำคัญที่ส่งผลให้คนไทยได้สติ หันมาทำความเข้าใจรากเหง้าและพลังทางวัฒนธรรมของเราเองให้มากขึ้น มิใช่เพื่อจะย้อนยุคกลับไปหลงใหลได้ปลื้มกับชีวิตในอดีต แต่เป็นปฏิกริยาเชิงสร้างสรรค์เพื่อให้สังคมไทย ดำรง

อยู่และก้าวหน้าต่อไปตามวิถีทางที่เราเลือกสรรดีแล้วว่ามีศักดิ์ศรีและเป็นตัวของตัวเอง บนรากฐานวัฒนธรรมของเรา ในประชาคมโลก”¹

ในการนี้ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์จะศึกษาตึกแถวในประเด็นที่ว่าด้วยภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ตึกแถวที่ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมเกิดเป็น “รูปทรง (Form)” และแสดงออกผ่าน “พื้นที่ (Spatial)” โดยการใช้ “เทคนิค วิธีการและทักษะฝีมือ (Technique and Skill)” รวมถึง “วัสดุ (Material)”² ในท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ของบทความ

- เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ตึกแถว

วิธีการวิจัย และขอบเขตพื้นที่ศึกษา

- ศึกษาข้อมูลภาคเอกสาร การทบทวนวรรณกรรม และสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง ลงสำรวจภาคสนาม สัมภาษณ์ สัมภาษณ์และบันทึกภาพ จากนั้นเรียบเรียงข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผลการศึกษา
- ศึกษาตึกแถวคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตก ประเทศไทย

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงตำแหน่งตึกแถวภาคใต้ ชายฝั่งตะวันตก ประเทศไทย

¹ เอกวิทย์ ฌ. กลาง. 2544. ภูมิปัญญาท้องถิ่น : ชุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์. หน้า 1.

² การจัดหมวดหมู่ของการศึกษาวิจัยผลงานการค้นคว้าด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโดย Paul Oliver. **Encyclopedia of Vernacular Architecture Volume 1**. Cambridge: Cambridge University, 1998. ซึ่งจำแนกประเภทการศึกษาเป็นหลายแนวทางทั้งการศึกษา “รายประเด็น (Issue Base Study)” และ “การศึกษาเชิงพื้นที่ (Area Base Study)” ทั้งนี้ ผู้วิจัยคัดสรรมาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับตึกแถวเท่านั้น

ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ตึกแถว

คำว่า “ภูมิปัญญา” เอกวิทย์ ฦ กลาง ผู้พัฒนาชุดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ให้ความหมายว่า “ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มคนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม ที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ทั้งนี้ภูมิปัญญายังเป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้ติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น”³ ซึ่งสอดคล้องกับศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ประชาชนสำคัญของภาคใต้ ทั้งนี้มีการจำแนกถึงที่มา และโครงสร้างภูมิปัญญาชาวใต้แบ่งเป็น 6 กลุ่ม คือ 1) ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดจากคนในชุมชนโดยตรง 2) ภูมิปัญญาอันสืบเนื่องจากคำสอนของศาสนา 3) ภูมิปัญญาที่ได้มาจากชาวจีนอพยพ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านวิธีการจัดการ, ปรัชญา 4) ภูมิปัญญาที่รับมาจากตะวันตกและยุโรปที่เข้ามาค้าขายและมาสร้างอาณานิคมในเอเชียอาคเนย์ 5) ภูมิปัญญาที่รับมาจากชาว-มลายู 6) ภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากเมืองหลวง ซึ่งถ่ายโอนผ่านระบบการศึกษาและการปกครอง⁴

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาได้แตกแขนงรายละเอียดผ่านงานวิจัยของอรศิริ ปาณินท์ ผู้บุกเบิกความรู้เรื่องภูมิปัญญาสร้างสรรค์ในเรื่องพื้นถิ่นซึ่งให้คำจำกัดความของภูมิปัญญาที่สอดคล้องกันกับเอกวิทย์ ฦ กลางแต่มีมิติของภูมิปัญญาที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมากยิ่งขึ้น “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ชาวบ้านปลูกสร้างเองตามภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ระบบ ระเบียบการก่อสร้างเป็นไปตามความต้องการของการอยู่อาศัย มีคุณค่าทางศิลปะสถาปัตยกรรมในตัวเอง และสะท้อนให้เห็นคุณค่าของชีวิต สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นได้” (อรศิริ, 2543 : 2) ทั้งนี้ได้สรุปแนวทางการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาออกเป็น 6 แนวทาง ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนและการประกอบอาชีพ 2) ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ 3) ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีวิต 4) ภูมิปัญญาการปลูกสร้างบ้านเรือน 5) ภูมิปัญญาและความเชื่อ 6) การปรับแต่งภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ ดังนั้นการสะท้อนภูมิปัญญาในสถาปัตยกรรมประเภทตึกแถวในบทความนี้จะอภิปรายผลตามแนวทางที่อรศิริ ปาณินท์ได้กล่าวไว้

“สถาปัตยกรรมประเภทตึกแถว” จัดเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นประเภทหนึ่ง การปลูกสร้างตึกแถวนอกจากจะพบความละเอียดในการสร้างสรรค์รายละเอียดให้ร้านค้าออกมาสวยงามดึงดูดสายตาแล้ว ยังพบภูมิปัญญาที่แฝงตัวอยู่ในการสร้างสรรค์ตึกแถว ตั้งแต่การปลูกสร้างตึกแถวบนสัณฐานต่างระดับ ภูมิปัญญาการจัดการพื้นที่ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ภูมิปัญญาการผลิตวัสดุก่อสร้าง จนถึงภูมิปัญญาการจัดการเรื่องการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเป็นภูมิปัญญาการสร้างสรรค์ตึกแถว โดยสามารถจัดแบ่งจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

1. ภูมิปัญญาการดำรงชีวิตกับสภาพแวดล้อม

1.1 ภูมิปัญญาการปลูกสร้างตึกแถวอันเป็นผลมาจากสภาพภูมิประเทศ

ในสภาพภูมิประเทศของภาคใต้ มีสัณฐานของพื้นที่แตกต่างกันหลาย เมื่อตึกแถวต้องปลูกสร้างบนสัณฐานที่ตีนที่มีความลาดเอียง หรือ “ควน” ซึ่งหมายถึงพื้นที่เนิน ก่อนปลูกสร้างตึกแถวจะมีการปรับหน้าดิน แล้ว

³ เอกวิทย์ ฦ กลาง. 2543. อ้างใน ภูมิปัญญาชาวใต้. กรุงเทพฯ: สถาบันทักษิณคดีศึกษา. หน้า 3.

⁴ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2544. โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.). หน้า 74.

ปลูกสร้างตึกแถวในลักษณะชั้นบันได ไหลระดับลดหลั่นตามกันลงมา ทำให้เป็น “รูปแบบการจัดเรียงอาคารบนพื้นที่ควน”⁵ เป็นผลรวมถึงทางเดินเท้าที่ต่อเนื่องด้านหน้าอาคาร เมื่อถึงบริเวณต่างระดับจะมีชั้นบันไดตามช่วงต่างๆ

1.2 ภูมิปัญญาการปลูกสร้างตึกแถวอันเป็นผลมาจากสภาพภูมิอากาศ

แม้ว่าการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษาในระยะแรกๆ นอกจากผู้คนพื้นเมืองแล้ว คนกลุ่มหลักที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกจะเป็นชาวจีนโพ้นทะเล ทว่าจากการศึกษาพบว่าในการปลูกสร้างเรือนแถวในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นก็เกิดขึ้นจากการชั่งน้ำหนักบริบทแวดล้อม ทำให้เรือนแถวหรือตึกแถวที่ปลูกสร้างขึ้นนั้นมีความแตกต่างไปจากตึกแถวที่พบเห็นในดินแดนมาตุภูมิ⁶ เนื่องจากสภาพภูมิอากาศในประเทศจีนหนาวเย็น ในฤดูหนาวมีหิมะ ฤดูร้อนมีฝนตกชุก แต่สภาพภูมิอากาศภาคใต้ของประเทศไทยกลับร้อนชื้น และมีฝนตกเกือบตลอดทั้งปี การปลูกสร้างตึกแถวจึงประยุกต์รูปแบบและปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ในภาคใต้หลายประการ

- การก่อผนังอิฐรับน้ำหนักเป็นเปลือกอาคาร เพราะนอกจากผนังก่ออิฐจะช่วยในการรับน้ำหนักโครงสร้างของอาคารแล้วยังเป็นกำแพงหนกกันความร้อนจากภายนอกได้อย่างดี ผู้อยู่อาศัยภายในตึกแถวจึงเย็นสบายในช่วงเวลากลางวันที่แดดจัด ถึงแม้ว่าอิฐมอญจะคลายความร้อนที่สะสมไว้ช่วงระหว่างวันในเวลากลางคืน อย่างไรก็ตามก็ดี ตึกแถวนั้นแม้ว่าจะมีการก่อสร้างผนังอาคารด้วยอิฐทว่าองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ก็ทำด้วยไม้ รวมทั้งการออกแบบให้มีพื้นที่ระบายอากาศ (Air Well) ที่ช่วยทำให้อากาศถ่ายเท และระบายความร้อนจากพื้นที่ตอนในออกได้อย่างรวดเร็ว จึงทำให้ช่วยทำให้เกิดสภาวะน่าสบายในช่วงเวลากลางคืนได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 2 ผนังก่ออิฐรับน้ำหนัก

- รูปแบบหลังคาของตึกแถวพบเห็นโดยทั่วไปใน 2 ลักษณะ คือ หลังคาทรงจั่ว (Gable Roof) และหลังคาทรงปั้นหยา (Hip Roof) ทั้งนี้กระเบื้องหลังคาที่นิยมใช้ คือ กระเบื้องลอนโค้งแบบจีน (มาตรฐานความชันหลังคาอย่างน้อย 20 องศา) กระเบื้องซีเมนต์รูปว่าว (มาตรฐานความชันหลังคาอย่างน้อย 30 องศา) และกระเบื้องซีเมนต์ลอนคู่ (มาตรฐานความชันหลังคาอย่างน้อย 15 องศา)⁷ จากการลงภาคสนามเก็บข้อมูลสำรวจ รั้ววัด ความชันของหลังคาตึกแถวในพื้นที่คาบสมุทรพบว่า โดยความชันของผืนหลังคาประมาณ 26.50-37 องศา เนื่องจากสภาพ

⁵ เทศบาลนครตรัง. 2548. **แผนที่มีมรดกทางวัฒนธรรมทับเที่ยง**. กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. หน้า 19.

⁶ ปัทม วงศ์ประดิษฐ์, เกรียงไกร เกิดศิริ และอรศิริ ปาณินท์. 2558. “บริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อการก่อตัวและการพัฒนาของตึกแถวในภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ทับเที่ยง จังหวัดตรัง” ใน หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม. ฉบับที่ 29 (มกราคม-ธันวาคม 2558) หน้า 212.

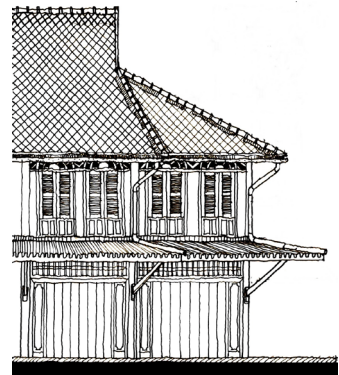
⁷ อ้างอิงมาตรฐานความชันหลังคาของกระเบื้องหลังคาประเภทต่างๆ จากศูนย์ข้อมูลวัสดุก่อสร้าง สมาคมสถาปนิกสยามฯ www.asa.or.th เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2559

อากาศในเขตรมสุ่มใกล้เส้นศูนย์สูตรและชายฝั่งทะเลมีความแปรปรวนของภูมิอากาศ การปลูกสร้างโดยกำหนดความลาดเอียงของหลังคาไว้ชันกว่ามาตรฐานทั่วไปเป็นประโยชน์ในการระบายน้ำฝน ยิ่งความลาดชันมากก็จะระบายน้ำฝนได้โดยรวดเร็ว หากความลาดชันต่ำจะระบายน้ำฝนได้ไม่ทันทั่วทั้งที่ ฝนก็จะรั่วเข้าภายในอาคาร ในระยะเริ่มแรกการปลูกสร้างตึกแถวของคนจีนที่เพิ่งเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน อยู่ภายใต้ข้อกำหนดของฐานะทางเศรษฐกิจในระยะเริ่มต้น การมุงกระเบื้องเป็นราคาค่างวดที่ค่อนข้างสูง จึงนิยมมุงหลังคาด้วยวัสดุธรรมชาติเนื่องจากประหยัดและหาได้ง่ายในท้องถิ่น ต่อเมื่อฐานะมั่นคงขึ้นก็ทยอยปรับปรุงเปลี่ยนเป็นวัสดุที่มีความคงทนแข็งแรงขึ้น ดังเช่น กระเบื้องดินเผาและกระเบื้องซีเมนต์ในภายหลัง ในปัจจุบันพบหลังคาทั้งที่มุงด้วยกระเบื้องดินเผา กระเบื้องซีเมนต์ รวมถึงแผ่นสังกะสีและแผ่นเหล็กกรีดลอน (Metal sheet)

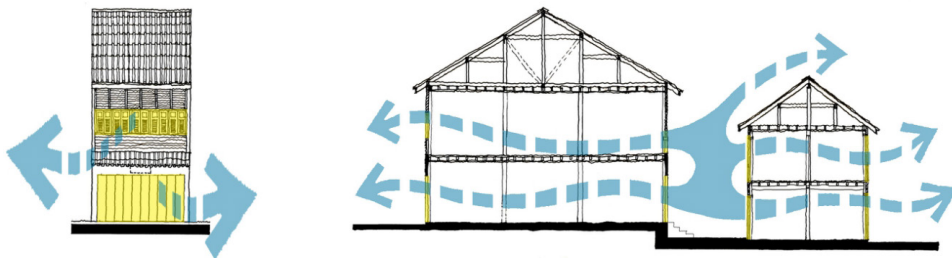
ภาพที่ 3 รูปทรงหลังคาจั่วที่มีความลาดชันมากและมุงด้วยวัสดุคงทนแข็งแรง

- รูปแบบช่องเปิดเพื่อการระบายอากาศ ตึกแถวจำนวนหนึ่งปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ที่มีฝนตกชุกสลับกับอากาศร้อนชื้น การออกแบบประตูและหน้าต่างตลอดช่วงเสา (Span) เป็นช่องทางถ่ายเทลมที่ดี การเปิดช่องเปิดต่อเนื่องตลอดทั้งแนวเป็นการนำพาลมเย็นจากภายนอกปิดเป่าลมร้อนที่สะสมอยู่ภายในตึกแถว นำพาให้อากาศถ่ายเทหมุนเวียน สร้างสภาวะน่าสบายให้ผู้อยู่อาศัยภายในตึกแถว ในขณะที่เดียวกันการออกแบบชายคาให้ยื่นปกคลุมด้านหน้าช่องเปิด ก็มีส่วนช่วยป้องกันละอองฝนที่จะกระเด็นเข้ามาภายในตึกแถว

ภาพที่ 4 ประตู-หน้าต่างและช่องลมระบายอากาศที่เปิดตลอดช่วงเสา (Span) ภาพซ้าย การยื่นชายคา หรือหลังคา กั้นสาดเพื่อให้ร่มเงาและป้องกันละอองฝน

- การกำหนดความสูงอาคารรวมถึงระยะระหว่างอาคารที่คำนึงถึงการรับลม หลบแดด วางอาคารในแนวลึกของพื้นที่ โดยแยกกลุ่มอาคารออกเป็น 3 ส่วน 1) อาคารส่วนด้านหน้าและ 2) อาคารส่วนด้านหลังเชื่อมต่อด้วย 3) พื้นที่เปิดโล่งตรงกลาง (Air Well) จากการลงภาคสนามพบว่าความสูงของอาคารส่วนด้านหน้าและด้านหลังสูงต่ำลดหลั่น ไม่บดบังกัน เป็นการเพิ่มปริมาตรของพื้นที่รับลมและแสงแดดให้เข้ามาภายในอาคารผ่านพื้นที่เปิดโล่งตรงกลาง เมื่อสามารถนำแสงธรรมชาติเข้าสู่พื้นที่กลางตึกแถวได้ ส่งผลให้พื้นที่ภายในอาคารสว่างชัดจากแสงธรรมชาติ ประหยัดพลังงานจากแสงประดิษฐ์ของหลอดไฟ

รูปด้านหน้าแสดงตำแหน่งช่องเปิด

รูปตัดแสดงการวางตัวของอาคารทั้งสองส่วน

ภาพที่ 5 แสดงตำแหน่งช่องเปิดและการถ่ายเทอากาศภายในตึกแถว

- การใช้งานทางเดินในร่ม (Covered Arched) เป็นพื้นที่ร่มเงาเพื่อหลบเลี่ยงแสงแดดและฝนสำหรับผู้สัญจรผ่านไปมา ทางเดินในร่มแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในเรื่องการออกแบบพื้นที่ใช้งานภายใต้เงื่อนไขของสภาพภูมิอากาศในเขตร้อนชื้นที่คล้ายฝั่งทะเลที่มีความแปรปรวนสูง ซึ่งมีความกว้างอย่างน้อย 5 ฟุต (Five-Foot Walkway) ซึ่งในภูเก็ตเรียกว่า “หรงอาก่า” พบทางเดินในร่มทั้งลักษณะที่เป็นโครงสร้างไม้เรียบง่าย และผนังอิฐรับน้ำหนักก่อเป็นช่องโค้ง⁸

ภาพที่ 6 ทางเดินในร่มหรือหรงอาก่าด้านหน้าตึกแถว

⁸ เมื่อมีการซื้อขายสินค้าติดต่อกับต่างประเทศ ส่งผลให้ตึกแถวที่จะปลูกสร้างในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับตึกแถวระยะแรกเริ่มในพื้นที่

1.3 ภูมิปัญญาการปลูกสร้างตึกแถว อันเป็นผลมาจากทรัพยากรท้องถิ่น

- รูปแบบตึกแถวในระยะแรกสร้างมีลักษณะที่เรียบง่ายไม่ตกแต่งมากนัก เน้นการใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นเป็นหลักเนื่องจากวัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นที่ การปลูกสร้างตึกแถวในระยะแรกนั้น วัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นสถานที่ประกอบการค้าและพักอาศัย ถึงแม้ค่านิยมในการประดับตกแต่งหรือการใช้สัญลักษณ์มงคลต่างๆ เป็นวิถีปฏิบัติอย่างเข้มข้นในวัฒนธรรมจีน แต่การมาสร้างหลักปักฐานต่างบ้านต่างเมืองต้องปรับตัว ประกอบกับการประดับตกแต่งใช้ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง การเริ่มต้นธุรกิจจำต้องประหยัดและใช้จ่ายด้วยความรอบคอบ⁹ พบการใช้ไม้หลุมพอง ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่หาได้ง่ายในภาคใต้ทั้งส่วนของโครงสร้างพื้นและหลังคาที่ต้องรับน้ำหนัก รวมถึงองค์ประกอบที่ต้องปรับสัดตกแต่ง เช่น บันได ประตู-หน้าต่าง ฝากั้นระหว่างห้อง ระเบียง เป็นต้น

นอกจากนั้นยังคงใช้ทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นส่วนผสมในการผลิตวัสดุก่อสร้างนอกจากจะเป็นการลดต้นทุนในการขนส่งแล้ว วัสดุก่อสร้างดังกล่าวยังไม่ก่อให้เกิดมลพิษกับสิ่งแวดล้อมอีกด้วย เช่น ช่องแสงและช่องลมระบายอากาศ ช่องท้องถิ่นนำทรายร้อนจากแม่น้ำหรือทรายลำเหมืองเนื่องจากทรายแม่น้ำเป็นทรายน้ำจืดไม่เค็มเหมือนทรายที่ได้จากชายฝั่งทะเล รวมถึงหินภูเขาไฟบริเวณใกล้เคียงผสมกับซีเมนต์ ผูกเหล็กแกนเป็นลวดลายต่างๆ ลงในต้นแบบที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง หล่อถอดพิมพ์เป็นรูปทรงเรขาคณิตพบทั้งสี่เหลี่ยมและวงกลมขนาดเล็กใหญ่ ต่างกันไปไม่ตายตัว

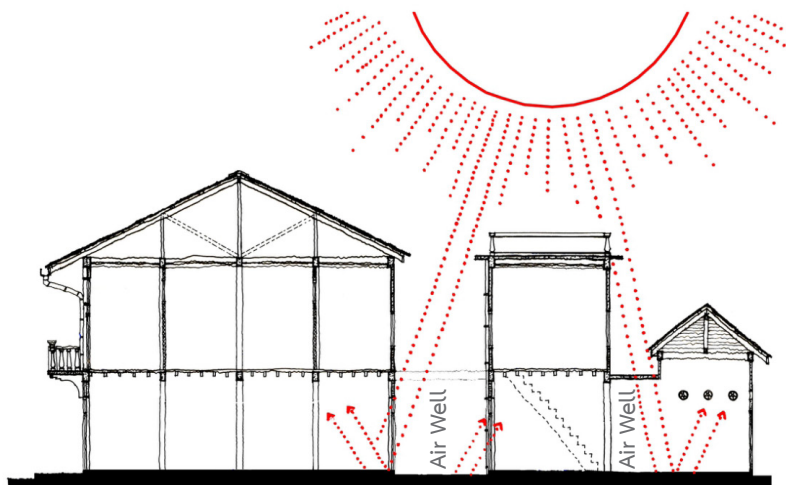

ภาพที่ 7 รูปแบบช่องแสงและช่องลมระบายอากาศ

- การขุดบ่อน้ำบริเวณพื้นที่เปิดโล่งกลางบ้านเพื่อการอุปโภคบริโภค อีกทั้งพื้นที่เปิดโล่งตรงกลาง (Air Well) ยังมีคติความเชื่อของจีนที่กล่าวว่า “การเปิดพื้นที่โล่งกลางบ้าน” ที่ปล่อยให้ฝนและแสงแดดลงมาได้นั้นยังมีความหมายในเรื่องความมั่งคั่ง แต่อย่างไรก็ตามการเปิดพื้นที่โล่งดังกล่าวเป็นการดึงให้สภาพแวดล้อมภายนอกได้สร้างประโยชน์ให้กับพื้นที่ภายใน กล่าวคือ เวลาที่เย็นที่ดวงอาทิตย์ส่องแสงลงตั้งฉากกับพื้นที่เปิดโล่งในตอนกลางวัน ทำให้ความแสงสว่างลงมายังพื้นที่ตอนในผ่านพื้นที่เปิดโล่งดังกล่าว และพื้นของพื้นที่เปิดโล่งนั้นทำหน้าที่ดูดซับรังสีสะท้อนแสง ที่ช่วยสะท้อนให้แสงสว่างกระจายไปยังพื้นที่ในอาคาร ทว่าไม่ได้นำพาความร้อนเข้าไปยังพื้นที่ตอนในด้วย รวมทั้งพื้นที่เปิดโล่งดังกล่าวยังทำหน้าที่ ให้เกิดการหมุนเวียนของมวลอากาศระหว่างพื้นที่ภายนอกกับพื้นที่ภายใน กล่าวคือ ในยามกลางวันนั้น พื้นที่เปิดโล่งได้ทำหน้าที่ระบายความร้อนภายในออกไป แล้วดึงมวลอากาศที่มีอุณหภูมิต่ำ

⁹ จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมคำสอนของจีนมีมากมายหลากหลายทั้งรูปธรรมและนามธรรม แต่คนจีนให้ความสำคัญกับคติความเชื่อที่ส่งผลกับจิตใจ (ไหว้เทพเจ้า, บรรพบุรุษ ถือศีลกินเจ) มากกว่ารูปแบบ ลักษณะทางกายภาพหรือของนอกกาย (ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย)

กว่าเข้ามาทางช่องเปิดต่างๆ เมื่อมีแสงส่องสว่างเข้ามาภายในอาคารประกอบกับการระบายอากาศที่หมุนเวียนอย่างต่อเนื่องเป็นผลให้พื้นที่ภายในตึกแถวไม่อับชื้น

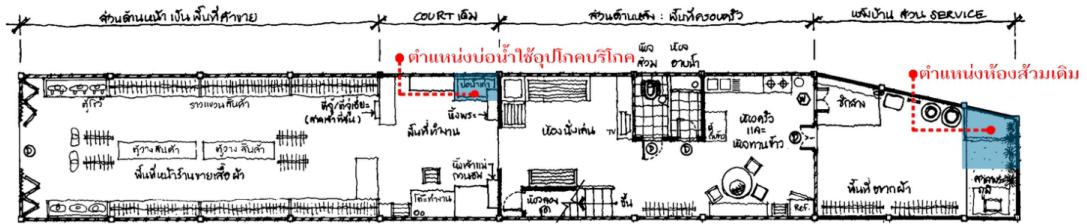
ภาพที่ 8 การสะท้อนของแสงธรรมชาติเข้าสู่ภายในอาคารผ่านพื้นที่เปิดโล่ง

นอกจากนั้น ในเชิงการใช้สอยพื้นที่ พื้นที่เปิดโล่ง (Air Well) ยังตอบโจทย์ในการเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ สามารถใช้งานได้หลากหลายรูปแบบ ทั้งเพื่อการพักผ่อน รวมถึงเป็นพื้นที่ตากของแห้ง ตากผ้า

สำหรับการขุดบ่อน้ำเพื่อใช้สอยอุปโภค-บริโภคนั้น ภูมิปัญญาในการหาทำเลขุดบ่อน้ำ ชาวใต้ได้สั่งสมความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์กันไว้เกี่ยวกับวิธีการสังเกตบริเวณที่มีตาน้ำ ดังนี้ บริเวณที่มีหญ้าขึ้นเขียวขจีในฤดูแล้ง บริเวณที่มีต้นกระพ้อหรือต้นมะเดื่อปล้องขึ้น บริเวณที่มีจอมปลวก บริเวณที่เรียกว่า “โหด” คือเป็นที่ลุ่ม บริเวณรอบนอกเป็นดอนหรือเนินสูงขึ้นไป ณ จุดรวมลักษณะนี้เชื่อว่าตาน้ำอยู่ไม่ลึก¹⁰ จากการลงสนามพบการขุดบ่อน้ำในตึกแถวเก่าแก่เกือบทั้งหมด เนื่องจากในอดีตยังไม่มีการใช้ระบบประปา การจัดวางตำแหน่งบ่อน้ำและห้องส้วมจึงถูกจัดสรรแยกออกจากกันอยู่คนละพื้นที่ โดยมากตำแหน่งบ่อน้ำจะตั้งอยู่ภายในพื้นที่เปิดโล่ง ส่วนห้องส้วมจะตั้งอยู่ด้านหลังของพื้นที่

ส่วนคุณภาพน้ำจากบ่อขุด เป็นน้ำใต้ดินที่สะอาดพอควรเพราะนอกจากจะถูกกรองด้วยชั้นดินต่างๆ ที่อยู่โดยรอบบ่อแล้ว ยังถูกกรองชั้นสุดท้ายจากอิฐก่อที่เป็นผนังของบ่อน้ำด้วย

¹⁰ เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภูมิปัญญาทักษิณ: ขุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์. หน้า 29.

ภาพที่ 9 ตำแหน่งบ่อน้ำบริเวณพื้นที่เปิดโล่ง

2. ภูมิปัญญาเชิงช่าง

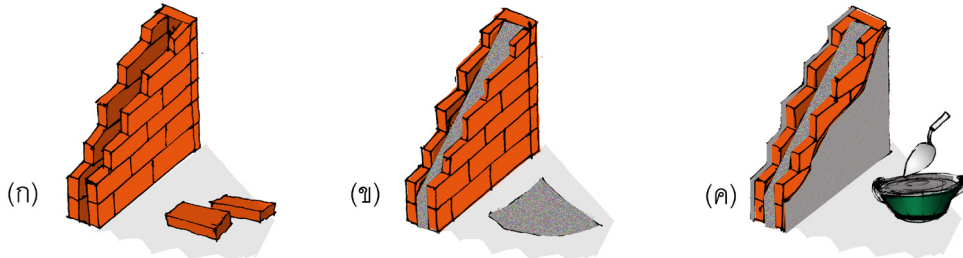
การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจีนในภาคใต้ “ได้นำความรู้จากถิ่นเดิมมาใช้เพื่อสร้างฐานะให้แก่ตนและวงศ์ตระกูลตามคติของจีน ทำให้วัฒนธรรมการผลิตของภาคใต้เปลี่ยนจากผลิตเพื่อบริโภค เป็นผลิตเพื่อขายมากขึ้นเป็นลำดับ”¹¹ นอกจากจะพัฒนาจนเกิดเป็นชุมชนการค้าแล้ว ยังนำมาซึ่งเทคนิควิธีเชิงช่างที่มีความเชี่ยวชาญในการผลิตวัสดุก่อสร้าง งานไม้ และการประยุกต์เทคนิควิธีในการก่อสร้าง ทั้งผลิตวัสดุไว้ใช้ก่อสร้างตึกแถวของตนเองตั้งที่ยกตัวอย่างแล้ว และผลิตเพื่อการค้าเป็นอาชีพหลักของครอบครัว เช่น โรงผลิตอิฐดินเผา กระเบื้องว่าวซีเมนต์ ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คือ กระเบื้องซีเมนต์ที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนผลิตที่บ้านตระกูลหลักภัย ได้พัฒนารูปแบบและเทคนิคในการผลิตจนได้วัสดุก่อสร้างจำพวกกระเบื้องซีเมนต์ที่มีคุณภาพ เป็นภูมิปัญญาการผลิตกระเบื้องสีบดจากสายตระกูลช่างจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้ยังมีช่างแต่ละห้องที่ปรับเทคนิควิธีเชิงช่างให้เหมาะสมกับการก่อสร้างในแต่ละพื้นที่อีกด้วย ซึ่งภูมิปัญญาเชิงช่างที่มีความน่าสนใจ ก่อสร้างกันอย่างแพร่หลาย ยกตัวอย่างเช่น

2.1 ภูมิปัญญาการทำฝาก่อ หรือผนังอิฐมอญก่อเป็นผนังรับน้ำหนัก พบทั้งผนังอิฐมอญก่อตันเป็นผนัง

รับน้ำหนักหนา 35-50 เซนติเมตร ดังเช่นตึกแถวถนนกลาง จ.ภูเก็ต, ตึกแถวในตะกั่วป่า จ.พังงา เป็นต้น แต่ในบางพื้นที่ เช่น อ.กันตัง จ.ตรัง มีการประยุกต์วิธีการก่อผนังอิฐที่แตกต่างไปจากการก่อผนังอิฐมอญทั่วไป คือ ก่อผนังอิฐมอญ 2 ผนังขนานกันโดยเว้นช่องว่างระหว่างผนังอิฐมอญทั้งสองที่ก่อ ทั้งนี้ ปูนที่ใช้เป็นใบสอสำหรับเชื่อมประสานนั้นเป็นสูตรท้องถิ่นซึ่งมีส่วนผสม คือ ปูนขาว เกลือ ทราย และไข่แกลบ หรือเปลือกหอยผสมกันจนเหนียวเข้ากันเป็นตัวเชื่อมประสานอิฐให้แข็งแรงเป็นผนัง ส่วนพื้นที่ว่างตรงกลางระหว่างกำแพงอิฐทั้งสองนั้นใช้ดินเหนียวอัดแน่น ซึ่งวิธีการก่อ

¹¹ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2544. *โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.). หน้า 181.

ผนังในลักษณะนี้ทำให้ประหยัดก้อนอิฐ¹²มากกว่าการก่อผนังอิฐโดยทั่วไปซึ่งใช้อิฐปริมาณมากในการก่อตลอดทั้งความหนาผนัง

ภาพที่ 10 ขั้นตอนการก่อผนังอิฐรับน้ำหนัก

(ก) ก่ออิฐมอญด้านนอกและด้านในด้วยปูนขาวก่อน (ข) ส่วนตรงกลางใช้อิฐอัดดินเหนียวให้แน่น

(ค) ฉาบผิวเรียบด้วยปูนหมัก (Lime Plaster)

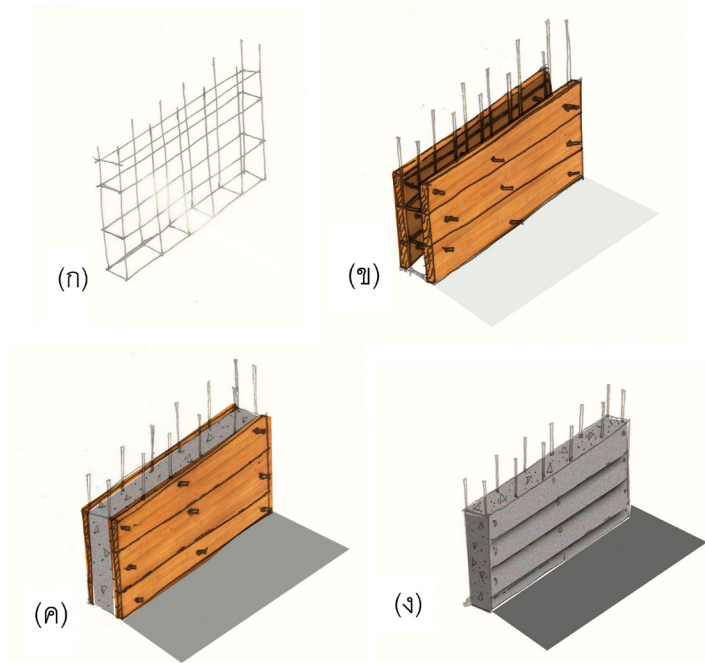
2.2 ภูมิปัญญาการทำฝาหล่อ คือ การก่อสร้างผนังคอนกรีตเสริมเหล็กที่ใช้แม่แบบเป็นไม้กระดาน ซึ่งในช่วงเวลาที่มีการพัฒนาเมืองขนานใหญ่จากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เป็นผลเนื่องมาจากการค้า ช่วงเวลาดังกล่าวนั้น วัสดุก่อสร้างแบบใหม่ที่เข้ามามีบทบาทมาก คือ ปูนซีเมนต์และเหล็กเส้น ในระยะแรกถูกขนส่งผ่านเส้นทางเรือและต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายใต้ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ประกอบกับการเปิดตลาดจำหน่ายปูนซีเมนต์ของสยามซีเมนต์ (บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัดในปัจจุบัน) ปูนซีเมนต์จึงล้าเลียงขนส่งด้วยระบบรางทำให้การก่อสร้างอาคารมีความหลากหลายมากขึ้น การเริ่มต้นใช้ปูนซีเมนต์และเหล็กเส้นนั้นช่วยพัฒนาระบบโครงสร้างของอาคารให้สามารถก่อสร้างเป็น “โครงสร้างระบบเสาคาน” ซึ่งเป็นการเพิ่มความกว้างของช่วงเสา (Span) ให้กว้างมากกว่าอาคารที่ก่อสร้างด้วยโครงสร้างระบบเสาคานไม้อันเป็นภูมิปัญญาในการก่อสร้างแต่เดิมในพื้นที่ เป็นผลให้พื้นที่หน้าร้านขยายขนาดกว้างขวางขึ้นสะดวกกับการค้าขายและการขนส่ง-จัดเก็บสินค้า

นอกจากนี้ วัสดุก่อสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กนี้ยังถูกประยุกต์ใช้ในการทำฝาผนังหล่อแบบ เพื่อแก้ไขปัญหาของการขาดแคลนแรงงานของช่างฝีมือก่ออิฐ เนื่องจากว่าการหล่อผนังนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นแรงงานฝีมือ นอกจากนี้ ในพื้นที่ที่ทับเที่ยงยังอิฐดินเผาเป็นวัสดุที่หาได้ยากในพื้นที่ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งมาจากที่อื่น ซึ่งลดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างอาคารลงได้มากขึ้น

สำหรับเทคนิคการก่อสร้างฝาผนังของตึกแถวในย่านประวัติศาสตร์ทับเที่ยง จ.ตรังนั้น ถือเป็นภูมิปัญญาในการก่อสร้างช่างในพื้นที่ กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการผูกเหล็กแกนของผนัง ตั้งไม้แบบสำหรับหล่อผนังในสองฝั่ง ผสมปูนกับทรายที่ร่อนจากคลองและหินจากเขาในละแวกพื้นที่ ช่างจะไล่เทคอนกรีตที่ละช่วงเสา โดยเทคอนกรีตจากส่วนฐานของผนังไล่ลำดับจากล่างขึ้นบน ได้เป็นผนังคอนกรีตเสริมเหล็ก แข็งแรงทนทาน ไม่นิยมฉาบผิวทับ ทำให้สามารถสังเกตผิวของฝาหล่อ และคาดเดาได้ว่าใช้ไม้ประเภทใดเป็นไม้แบบในการหล่อฝา เหตุที่จัดทำฝาผนังด้วยวิธีการนี้ เนื่องด้วยในช่วงหนึ่งขาดแคลนช่างฝีมือ การหล่อฝาเป็นเทคนิควิธีที่ง่าย แล้วเสร็จในระยะเวลาอันสั้น เป็นที่นิยมของผู้คนเพราะฝาหล่อแข็งแรงทนทาน อยู่อาศัยแล้วรู้สึกมั่นคง ปลอดภัย อีกทั้งในช่วงข้าวยากหมากแพงสามารถทยอยหล่อ

¹² ก้อนอิฐที่ใช้ในการก่อผนังรับน้ำหนัก เจ้าของตึกแถวหรือช่างรับเหมาจะต้องสั่งผลิตจากโรงอิฐซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเขตเมือง ทั้งนี้จะต้องจัดซื้อ สั่งเผาอิฐ และนำส่ง จึงต้องใช้งบประมาณและวางแผนเรื่องระยะเวลาในการขนส่ง

ฝาที่ละช่วงได้ เนื่องจากในขั้นตอนการทำ หลังจากผูกเหล็กเป็นแกนภายในผนังและตั้งไม้แบบแล้ว สามารถแบ่ง
เทคอนกรีตที่ละช่วงได้ เหล็กแกนภายในสามารถทิ้งไว้ได้โดยทาน้ำปูน (น้ำผสมปูน) เคลือบผิวเหล็กเอาไว้ ทำให้เหล็ก
ไม่เกิดสนิม เมื่อมีงบประมาณพอจัดหาซื้อปูนมาเพิ่มได้แล้ว ก็สามารถเทผนังต่อเนื่องได้¹³

ภาพที่ 11 ขั้นตอนการหล่อผนังคอนกรีตเสริมเหล็ก

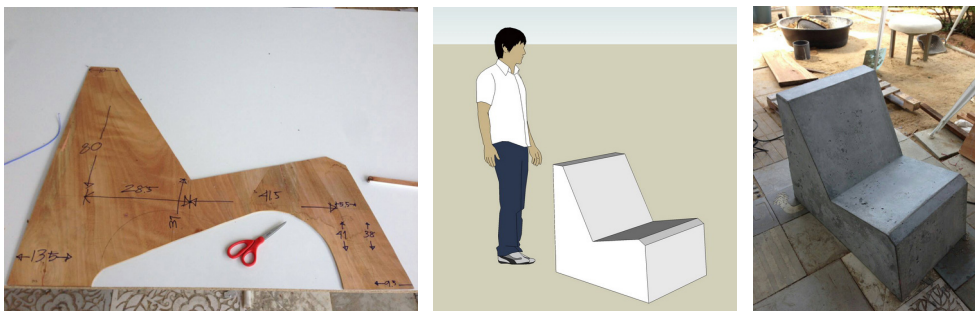
- (ก) ผูกเหล็กแกนกลางของผนัง (ข) ตั้งไม้แบบขนาดทั้งสองด้าน โดยเว้นระยะด้านในห่าง 10-15 เซนติเมตร
(ค) เทคอนกรีตผสมทรายและหินลงระหว่างไม้แบบ (ง) ทิ้งไว้ให้คอนกรีตเข้าที่ แล้วปลดไม้แบบออก

ทั้งนี้การก่อสร้างผนังอาคารด้วยระบบ “ฝาหล่อ” ซึ่งเป็นเอกลักษณ์สำคัญของการก่อสร้างตึกแถวใน
เขตทับเที่ยง จังหวัดตรังนั้น จากการลงสนามเก็บข้อมูลยังพบว่า เทคนิควิธีในการก่อสร้าง รวมทั้งผลผลิตดังกล่าวยัง
ได้ถูกใช้เป็นแรงบันดาลใจแก่สถาปนิกที่ประกอบวิชาชีพในท้องถิ่นจังหวัดตรังในการออกแบบสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใน
บริบทร่วมสมัย โดยประยุกต์ใช้เทคนิควิธีจากการหล่อฝาคอนกรีตเสริมเหล็กในตึกแถวมาประยุกต์ใช้ เช่น โกรทพ และ
วิสา โตทับเที่ยง¹⁴ ที่ได้ประยุกต์เทคนิควิธีดังกล่าวมาใช้ในการทำเก้าอี้คอนกรีตเสริมเหล็ก เนื่องจากให้ความสนใจ
กับฝาหล่อที่มีร่องรอยของการเข้าไม้แบบและปรากฏเป็นรูสำหรับร้อยนอต ร่องรอยที่ปรากฏแสดงให้เห็นเป็น Pattern
จากขั้นตอนกรรมวิธีการหล่อฝา แต่เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับเฟอร์นิเจอร์ที่ผู้ใช้สอยต้องนั่งและสัมผัสกับพื้นผิวโดยตรง
จึงไม่สามารถคงร่องรอยของไม้แบบที่พื้นผิวขรุขระดังกล่าวได้ คงเหลือเพียงรอยของนอตที่ยึดไม้แบบเข้าไว้ด้วยกัน ส่วน
วัสดุที่นำมาจัดทำยังคงปูนซีเมนต์ผสมทรายและหินเหมือนเดิม เพียงแต่ปรับสัดส่วนการผสมเพื่อให้สอดคล้องกับข้อมูล

¹³ สัมภาษณ์ปราชญ์จีนชาวจ.ตรัง คุณสงวน กิตติเชษฐ์, 31 มีนาคม 2558; จากคำบอกเล่าของญาติผู้ใหญ่ที่ประกอบอาชีพรับเหมาใน
ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

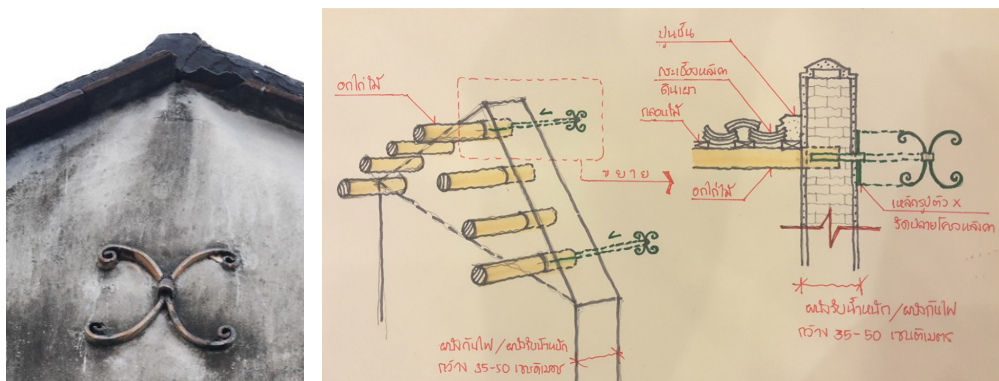
¹⁴ สัมภาษณ์คุณโกรทพ และคุณวิสา โตทับเที่ยง. นักออกแบบผลิตภัณฑ์และผู้ประกอบการรุ่นใหม่ ชาวจังหวัดตรัง. 19 มกราคม 2559.

ด้านเทคนิคของปูนซีเมนต์สมัยใหม่ที่ขายตามท้องตลาด และเพื่อลดระยะเวลาผลิตเก้าอี้หล่อถอดพิมพ์¹⁵ ด้วย นับเป็น ภูมิปัญญาที่สามารถใช้ในการต่อยอด สู่การประยุกต์ใช้ในการออกแบบสร้างสรรค์ ภายใต้บริบทร่วมสมัยด้วย

ภาพที่ 12 ชิ้นงานการออกแบบเก้าอี้หล่อถอดพิมพ์ ประยุกต์จากภูมิปัญญาการหล่อฝาของตึกแถว

2.3 ภูมิปัญญาการใช้เหล็กรูปตัว X รัทที่ปลายโครงสร้างหลังคาไม้ เพื่อดึงยึดปลายโครงสร้างไม้อกไก่ของหลังคาให้ตรึงแน่นกับผนังก่ออิฐรับน้ำหนัก ซึ่งพบที่ด้านสกัดของอาคารห้องสุดท้าย ซึ่งภูมิปัญญาในการก่อสร้างดังกล่าวพบแพร่หลายในการก่อสร้างตึกแถวในแถบอาณานิคมช่องแคบเช่น ปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีใช้องค์ประกอบดังกล่าวในการประดับตกแต่งที่ด้านสกัดของอาคารอีกด้วย

ภาพที่ 13 ยอดผนังด้านสกัด ปรากฏเหล็กรูปตัว X ยึดปลายโครงสร้างไม้เข้ากับผนังอิฐ

2.4 ภูมิปัญญาการทำเกล็ดไม้ปรับมุม หน้าต่างบานเกล็ดโดยทั่วไปจะพบเป็นเกล็ดติดตายใช้ในการระบายอากาศอย่างเดียว แต่การประยุกต์ทำให้เกล็ดสามารถปรับมุมองศาได้ นั้นเป็นการออกแบบที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่มีความแปรปรวนเช่นดินแดนคาบสมุทรอย่างมาก เพราะฉะนั้นการออกแบบให้เกล็ดไม้ของหน้าต่างและประตูนั้นปรับองศาได้ จึงช่วยปรับให้เกิดสภาวะน่าสบายภายในอาคาร เนื่องจากสามารถปรับให้ปริมาตรอากาศและแสงจากภายนอกให้เข้ามายังพื้นที่ตอนในอาคารได้ตามความต้องการ และยังช่วยปรับมุมมองในการมองออกไปยังด้านนอกของอาคารด้วยอีกด้วย

¹⁵ ในระยะเวลาที่สัมภาษณ์ ผลิตภัณฑ์เก้าอี้ถอดพิมพ์ยังอยู่ระหว่างทดลองปรับ “ต้นแบบ” ยังไม่ระบุชื่อผลิตภัณฑ์และยังไม่วางขายตามท้องตลาด

ภาพที่ 14 หน้าต่างบานเกล็ดไม้ปรับมุม

3. ภูมิปัญญาในการจัดการ

ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของตึกแถวคือการปลูกสร้างต่อเนื่องกันหลายคูหา ทำให้สามารถใช้แบบผังพื้นการใช้สอยพื้นที่แบบเดียวกันก่อสร้างง่ายไม่ซับซ้อน ใช้ผนังอาคารร่วมกัน (Party Wall) ก่อผนังระหว่างห้องชุดเดียวใช้ร่วมกันได้สองคูหา การจัดทำโครงสร้างพื้นและหลังคาที่สะดวกเนื่องจากเป็นโครงสร้างต่อเนื่อง ยึดโยงเป็นผืนเดียวกัน มีความแข็งแรง ทั้งยังใช้วัสดุก่อสร้างที่มีสัดส่วนเท่ากัน ทำให้สามารถคาดการณ์ปริมาณและทำให้มีผู้รับจ้างผลิตในลักษณะอุตสาหกรรม ทำให้การก่อสร้างมีราคาถูกกว่าสร้างอาคารเดี่ยว ช่างก่อสร้างมีความชำนาญในการก่อสร้าง สร้างทำให้ประหยัดเวลา นอกจากนี้ ในการอยู่อาศัยยังมีภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่อง เช่น การชุดใช้บ่อน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคบริเวณพื้นที่โล่งตรงกลาง (Air Well) ตำแหน่งการชุดบ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ระหว่างผนังของตึกแถวสองคูหา เพื่อแบ่งใช้บ่อน้ำเป็นสองส่วนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วใช้ร่วมกันระหว่างสองคูหา เหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทั้งในเรื่องการบริหารงานก่อสร้าง ระยะเวลา รวมถึงการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วย

สรุปผล

ภูมิปัญญาการสร้างสรรคตึกแถวคาบสมุทรภาคใต้ ชายฝั่งทะเลตะวันตก จัดแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ภูมิปัญญาการดำรงชีวิตกับสภาพแวดล้อม 2) ภูมิปัญญาเชิงช่าง 3) ภูมิปัญญาในการจัดการ สามารถกล่าวได้ว่าสถาปัตยกรรมประเภทตึกแถวภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมที่หลากหลายมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว จะเห็นว่าตึกแถวมีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่น ตั้งแต่แนวความคิดในการใช้สอยพื้นที่ วัสดุและเทคนิควิธีการก่อสร้าง เน้นการอยู่ร่วมและรบกวนสภาพแวดล้อมให้น้อยที่สุด เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรที่มีอย่างคุ้มค่า จากการศึกษาภูมิปัญญาการสร้างสรรคตึกแถวเป็นเครื่องยืนยันชัดเจนว่า การดำเนินไปพร้อมกันระหว่างเทคโนโลยีกับธรรมชาติเป็นสิ่งที่เป็นไปได้และถือปฏิบัติมาแล้วตั้งแต่อดีต ทั้งนี้การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาจะไม่เกิดประโยชน์อันใดเลยหากไม่นำไปต่อยอดกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาที่โดดเด่นและสามารถนำมาต่อยอดในงานออกแบบสร้างสรรค์ภายใต้บริบทร่วมสมัยคือ ภูมิปัญญาเชิงช่าง

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. 2544. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดตรัง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว. (พิมพ์ในงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542).
- คณะกรรมการฝ่ายหนังสือ. 2546. **ภูมิปัญญาพื้นบ้าน สืบสานพัฒนาไทย**. กรุงเทพฯ: งานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ทบวงมหาวิทยาลัย ครั้งที่ 5, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2558. **โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัย และวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นที่ภาคใต้**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. 2536. **แลใต้สี่ทศวรรษ: การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมือง (ในช่วงเวลา 2490-2536)**. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เทศบาลนครตรัง. 2548. **แผนที่มรดกทางวัฒนธรรมทับเที่ยง**. กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ปัทม วงศ์ประดิษฐ์, เกรียงไกร เกิดศิริ และอรศิริ ปาณินท์. 2558. “บริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อการก่อตัวและการพัฒนาของตึกแถว ในภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ทับเที่ยง จังหวัดตรัง” ใน หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม. ฉบับที่ 29 (มกราคม-ธันวาคม 2558) หน้า 205-222.
- ปัทม วงศ์ประดิษฐ์. 2558. **การศึกษาพัฒนารูปแบบของตึกแถวจังหวัดตรัง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื่นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สถาบันทักษิณคดีศึกษา. 2543. **ภูมิปัญญาชาวใต้**. กรุงเทพฯ: หจก.เอมี เทรดดิง.
- สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2544. **โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.).
- สุภาวดี เชื้อพราหมณ์. 2546. **ตึกแถว: ผลผลิตทางกายภาพและวัฒนธรรมในชุมชนเมืองเก่าจังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรศิริ ปาณินท์. 2543. **ปัญญาสร้างสรรค์ในเรือนพื้นถิ่นอุษาคเนย์ : กรณีศึกษาไทย ลาว อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ผ่านที่ว่าง มวล และชีวิต**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, เจ. พรินท์.
- _____. 2547. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม การอยู่อาศัยที่ยั่งยืนของคนไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เอกวิทย์ ณกลาง. 2544. **ภูมิปัญญาทักษิณ : ชุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- Paul Oliver. 1998. **Encyclopedia of Vernacular Architecture Volume 1**. Cambridge: Cambridge University.

อ้างอิงสัมภาษณ์

คุณสงวน กิตติเชษฐ์. ปราชญ์ชาวจีน จังหวัดตรัง. 31 มีนาคม 2558.

คุณไกรภพ-วิสา โตทับเที่ยง. นักออกแบบผลิตภัณฑ์และผู้ประกอบการรุ่นใหม่ ชาวจังหวัดตรัง. 19 มกราคม 2559.

ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อ พื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

The Significance of the Vietnamese Settlement in Ubon Ratchathani on its Historical Place

ลลิดา บุญมี*

บทคัดย่อ

เมืองอุบลราชธานีหรือที่เรียกอย่างสั้นว่า “เมืองอุบล” ได้รับการยกฐานะเป็นเมือง ในปี พ.ศ.2335 พื้นที่แห่งนี้มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มากมายที่ซ้อนทับกันอยู่ทั้งด้านการปกครอง ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา และเชื้อชาติ สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญต่อการสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์เกิดเป็นคุณลักษณะของเมือง โดยมีชาวเวียดนามในอุบลราชธานี เป็นหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ชาวเวียดนามที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอุบลราชธานีมีความสำคัญต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบลในด้านโครงสร้างของเมือง องค์ประกอบของเมือง และคุณลักษณะของเมือง เป็นอีกหนึ่งมิติที่ซ้อนทับอยู่บนพื้นที่ประวัติศาสตร์ มีความสำคัญต่อพื้นที่ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งขององค์รวมทั้งหมด มีคุณค่าในการบอกเล่าเรื่องราวของเมืองให้กับคนรุ่นถัดไปได้รับรู้และเข้าใจ

ABSTRACT

Ubon Ratchathani city, or Ubon city, was established since 1792. There are a lot of histories in this area. The historical layers - including the administration, culture, religion and ethnic - are important to form the historical boundary and the city's attribute. The Vietnamese in Ubon Ratchathani is a factor of this city changing.

The settlement of the Vietnamese in Ubon Ratchathani has the significance of its historical place in term of city's morphology, components and attribute. It is a layer of history which is overlap on the historical place. In addition, it is an element which combines with others to form the unity of Ubon. Thus, these values will interpret the history facts to the next generation.

คำสำคัญ: การตั้งถิ่นฐาน เวียดนามในอุบลราชธานี พื้นที่ประวัติศาสตร์ คุณลักษณะของเมือง

Keywords: settlement, Vietnamese in Ubon Ratchathani, historical place, city's attribute

* อาจารย์ประจำ คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
Email: lalida.b@ubu.ac.th

บทนำ

เมืองอุบลราชธานีมีเรื่องราวประวัติศาสตร์มากมายที่ซ่อนทับกันอยู่ในพื้นที่ ซึ่งชาวเวียดนามเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของเมืองนี้มานานมากกว่า 100 ปี ปัจจุบันชาวเวียดนามในอุบลเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง จึงต้องการศึกษาว่าชาวเวียดนามมาตั้งถิ่นฐานในเมืองอุบลได้อย่างไร การย้ายเข้ามาอาศัยส่งผลต่อเมืองอย่างไรบ้าง และมีความเชื่อมโยงต่อประเด็นอื่นๆ ของเมืองอย่างไร

การศึกษาครั้งนี้จะเป็นอีกหนึ่งมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบล เพราะเอกสารวิชาการต่างๆ ให้ความสนใจประวัติศาสตร์เมืองอุบลในเรื่องของการสร้างบ้านแปงเมือง การปกครองโดยเจ้าเมืองท้องถิ่น การเข้ามาปกครองโดยผู้แทนพระองค์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ส่วนประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่เกิดขึ้นและเป็นองค์ประกอบของเมืองยังมีการศึกษาอยู่น้อย บทความนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นหนึ่งในการทำความเข้าใจพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล และจะเป็นหนึ่งข้อมูลที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบอื่นๆ ในอนาคต

วัตถุประสงค์ของบทความ

1. ศึกษาความสัมพันธ์ของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล
2. เข้าใจประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นจากการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในเมืองอุบล
3. อธิบายความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

วิธีการวิจัย

บทความนี้จะอธิบายความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล ซึ่งประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้น เพื่อให้เล็งเห็นคุณค่าขององค์ประกอบของเมืองที่เกิดจากการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในพื้นที่แห่งนี้ โดยศึกษาจากประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่เชื่อมโยงกับเมือง วิเคราะห์ด้วยกรอบทฤษฎีการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape, HUL) และสรุปเป็นฐานข้อมูลสำหรับการวางแผนการอนุรักษ์คุณลักษณะของเมืองอุบลในอนาคตต่อไป

วิธีการศึกษาใช้วิธีการทบทวนข้อมูลประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์สิ่งที่ซ่อนทับกันอยู่ สิ่งใดที่เคยเป็นอยู่ สิ่งใดที่เกิดขึ้นเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนาม และเมื่อกาลเวลาผ่านไป สิ่งใดยังคงอยู่ วิธีการนี้จะแสดงให้เห็นคุณลักษณะที่เกิดขึ้นที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เมือง ทำให้เข้าใจความสำคัญของพื้นที่ และเห็นขอบเขตพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบล

ผลการวิจัย

การศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีจำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์ชาวเวียดนามในไทยเพื่อให้เข้าใจภาพรวมของการย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ ซึ่งเมื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวเวียดนามในไทยแล้วพบว่า นักวิชาการแบ่งชาวเวียดนามออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ ญวนเก่าและญวนใหม่ แบ่งกลุ่มโดยใช้ช่วงเวลากการย้ายเข้ามาอาศัยในประเทศไทยเป็นเกณฑ์ ญวนเก่าคือกลุ่มที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วนญวนใหม่หรือที่เรียกอีกชื่อว่า “ญวนอพยพ” คือกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอาศัยในประเทศไทยหลังจากนั้น (Peter A.Poole, 1970: 23)

ชาวเวียดนามในอุบลราชธานีมีทั้งชาวญวนเก่าและชาวญวนใหม่ ในปัจจุบันชาวญวนทั้งสองกลุ่มยังคงอาศัยอยู่ที่อุบลราชธานี ตามเอกสารประวัติศาสตร์เวียดนามในเมืองไทย โดย ผุสดี จันทวิมล ชี้ให้เห็นว่า ชาวญวนที่เข้ามาอยู่ในอุบลราชธานี เริ่มเข้ามาตั้งแต่มีการทำสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) ระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวญวนกลุ่มนี้ได้เข้ามาหาผลประโยชน์และติดตามชาวฝรั่งเศสเข้ามาเป็นลูกจ้าง (ผุสดี จันทวิมล, 2541: 38)

ทั้งนี้ เมื่อศึกษาบันทึกของเอเจียน แอมอนิเย (E'tienne Aymonier) นักสำรวจชาวฝรั่งเศสที่ได้บันทึกการเดินทางสำรวจพื้นที่อีสานไว้ว่า "Isan Travels: Northeast Thailand's Economy in 1883-1884" ในช่วงที่กล่าวถึงเมืองอุบลเมื่อครั้งที่เดินทางมาเมืองอุบลในวันที่ 2-24 ธันวาคม พ.ศ.2426 ว่า ประชากรที่พบในเมืองอุบลส่วนใหญ่เป็นชาวลาว มีชาวจีนและชาวสยามบางส่วน และมีชาวเขมรและชาวพม่าเป็นส่วนน้อย (E'tienne Aymonier, c.2000: 44) ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่พบการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนในเมืองอุบล

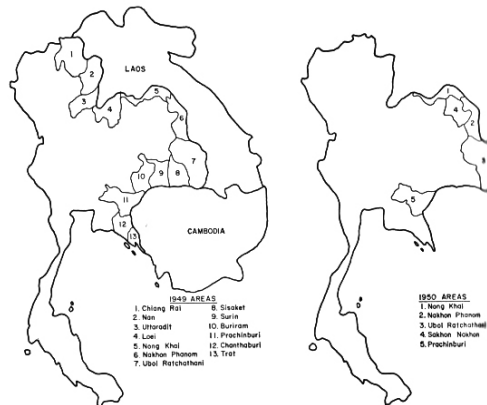
แต่ทว่า การเดินทางครั้งนั้น เอเจียน แอมอนิเย ได้พบกับคุณพ่อโปรดอม (Father Prodhomme) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เป็นหัวหน้าในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เมืองอุบล คุณพ่อโปรดอมรวบรวมมาสาจากเมืองธาตุพนม (Dhatou Penom) มาสร้างหมู่บ้านเล็กๆ บริเวณใกล้กับเมืองอุบล (E'tienne Aymonier, c.2000: 42-43) การเข้ามาเมืองอุบลของคุณพ่อโปรดอม เป็นการเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในหัวเมืองลาวตะวันออกในแขวงเมืองอุบลราชธานี ครั้งแรกและได้สร้างวัดคาทอลิกวัดแรกที่เมืองอุบล ซึ่งคุณพ่อโปรดอมและคณะเดินทางมาถึงอุบลเมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2424 (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2554: 19)

การก่อตั้งคริสตจักรในอุบลราชธานี บาทหลวงและคณะได้ขอร้องให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองจัดหาที่ดินให้ เพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ซึ่งเจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้มอบที่ดินทางทิศตะวันตกของเมืองอุบลให้สำหรับการตั้งถิ่นฐาน บริเวณนั้นเรียกว่า "บุงกาแซว" การตั้งคริสตจักรในบริเวณบุงกาแซวนั้น มีความเชื่อมโยงไปยังกลุ่มญวนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในเมืองอุบล กลุ่มญวนกลุ่มนี้เป็นสัดบุรุษรุ่นแรกๆ ของกลุ่มคริสตชนบุงกาแซว ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งในเมืองอุบล (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2554: 20-21) แม้ในการศึกษาพบว่าเอกสารมีความคลาดเคลื่อน แสดงข้อมูลการเดินทางมาถึงของคริสตศาสนาในเมืองอุบลที่ไม่ตรงกัน แต่ข้อมูลก็แสดงให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนมีความสัมพันธ์กับบริเวณของที่ตั้งคริสตจักรในบริเวณบุงกาแซว และมีความเชื่อมโยงกับฝรั่งเศส ซึ่งความเชื่อมโยงนี้เป็นจุดเริ่มต้นขององค์ประกอบใหม่ขงเมืองอุบลในเวลานั้น และเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนเก่าในอุบลราชธานี

สำหรับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวญวนใหม่หรือญวนอพยพในอุบลราชธานี เป็นการย้ายเข้ามาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ.1946 (พ.ศ.2489) ในภาพรวมสำหรับการย้ายเข้ามาในประเทศไทยครั้งนั้น เป็นการย้ายเข้ามาเพื่อลี้ภัยสงคราม หลังจากที่ฝรั่งเศสพยายามกลับไปมีอำนาจเหนืออินโดจีนอีกครั้ง ทำให้ชาวญวนอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งประเทศไทยในบริเวณชายแดนริมฝั่งโขงทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวม 13 จังหวัด ซึ่งในสมัยรัฐบาลที่นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ การดูแลมีลักษณะแบบให้ความช่วยเหลือ แต่เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลเป็นรัฐบาลที่นำโดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นโยบายก็เปลี่ยนเป็นควบคุมพื้นที่การอยู่อาศัยอย่างเข้มงวด จากที่เคยอาศัยอยู่ใน 13 จังหวัดก็ลดลงเหลือ 5 จังหวัด ได้แก่ นครพนม อุบลราชธานี สกลนคร และปราจีนบุรี (Peter A.Poole, 1970: 40-47)

ภาพที่ 1 ตำแหน่งการอยู่อาศัยของชาวนิยมเก่าในพื้นที่ประเทศไทย ที่สำรวจในปี ค.ศ.1960 (พ.ศ.2503) ที่มาของรูป: Peter A.Pool. (1970). *The Vietnamese in Thailand: A historical perspective*. Ithaca: Cornell University Press. 31.

ภาพที่ 2 ตำแหน่งการอยู่อาศัยของชาวนิยมใหม่ในพื้นที่ประเทศไทยในปี ค.ศ.1949 (พ.ศ.2492) และ ค.ศ.1950 (พ.ศ.2493) ที่มาของรูป: Peter A.Pool. (1970). *The Vietnamese in Thailand: A historical perspective*. Ithaca: Cornell University Press. 46.

ตารางที่ 1 แสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานี

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2424	การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในอุบลโดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ตั้งถิ่นฐานที่บึงกาแขว
2426	เอเจียน แอมอนิเย นักสำรวจชาวฝรั่งเศสเดินทางมาถึงอุบล
2436	สยามทำสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112 กับฝรั่งเศส
2489	หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวนิยมอพยพลี้ภัยสงครามเข้ามาเมืองอุบล

ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

แนวคิดหลักของทฤษฎีภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape, HUL) มีแนวทางในการศึกษาโดยการวิเคราะห์ 4 ประเด็น ได้แก่ (1) อะไรคือสิ่งที่มีคุณค่า (2) ทำไมสิ่งที่มีคุณค่านั้นจะต้องได้รับการจัดการดูแล (3) จะจัดการดูแลอย่างไร และ (4) ใครคือผู้ที่เกี่ยวข้อง (Loes Veldpaus and Ana Pereira Roders, 2013) ซึ่งในบทความนี้จะกล่าวถึงเพียงประเด็นแรก นั่นคืออะไรคือสิ่งสำคัญจากการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีที่มีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

UNESCO จำกัดความคำว่า “ภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape, HUL)” ไว้ในข้อเสนอแนะสำหรับภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ (Recommendation on the Historic Urban Landscape) ว่าเป็นพื้นที่เมืองที่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากประวัติศาสตร์ที่ซ้อนทับกันของคุณค่าและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่ขยายออกไปมากกว่าศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ เพื่อรวมขอบเขตของบริบทของเมืองและลักษณะภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเอาไว้ด้วย (UNESCO, 2011)

จากคำนิยามภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ Loes Veldpaus และ Ana Pereira Roders อธิบายว่านิยามของมรดกทางวัฒนธรรมให้ความหมายที่กว้างออกไปอย่างไม่จำกัด โดยรวมเอาทั้งคุณลักษณะของสิ่งที่มองเห็นและจับต้องได้ (tangible) และสิ่งที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ (intangible) เป็นแนวคิดที่พิจารณาความสำคัญทางวัฒนธรรมในทุกๆ ชั้นที่ซ้อนทับกันอยู่ในพื้นที่เมือง ดังนั้นการพิจารณาจะไม่พิจารณาเพียงคุณค่าทางความงามประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ แต่จะรวมถึงคุณค่าต่างๆ เช่น คุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม พื้นฐานทางระบบนิเวศน์หรือทางการเมืองด้วย โดยมีกรอบการศึกษาที่ต้องการสะท้อนพัฒนาการของเมือง (Loes Veldpaus and Ana Pereira Roders, 2013)

เมื่อนำทฤษฎีดังกล่าวมาวิเคราะห์ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบลจึงพบว่า ชาวญวนในอุบลราชธานีทั้งญวนเก่าและญวนใหม่มีความสำคัญต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล เพราะพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบลไม่ได้มีเพียงพื้นที่ย่านเก่าตามนิยามของเมืองประวัติศาสตร์ที่ระบุขอบเขตเมืองตามขอบเขตเมืองเดิมตั้งแต่เริ่มสร้างเมือง แต่ยังมีบริเวณที่ขยายออกไปเกิดองค์ประกอบของเมืองที่เรียวร้อยเรื่องราวต่างๆ และบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองได้เป็นอย่างดี ซึ่งประเด็นความสำคัญที่พบมีดังนี้

การขยายขอบเขตพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระสมุดพระสุพรรณบัตร เมืองอุบลราชธานีได้รับการยกฐานะจากบ้านแจระแมเป็นเมืองอุบลราชธานี มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2335 เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงพระราชทานแต่งตั้งพระปฐมวรราชสุริยวงศ์ให้เป็นเจ้าเมืองครองเมืองอุบลราชธานี ซึ่งในปีนั้น มีการย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่ที่บริเวณที่เรียกกันว่า “ดงอู้อึ้ง” (ระลึก ธาณี, 2546: 9)

ลักษณะภูมิประเทศของเมืองอุบลตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำมูลทางทิศเหนือ ตัวเมืองติดกับแม่น้ำมูล 3 ด้าน ได้แก่ ทิศตะวันตก ทิศใต้ และทิศตะวันออก ตัวเมืองตั้งอยู่บนที่ราบ บนเนินสูงชันระดับสูงสุดของแม่น้ำมูล ชายฝั่งแม่น้ำมูลมีความลาดชันปานกลางเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง ด้วยเหตุที่มีแม่น้ำมูลล้อมรอบทั้ง 3 ด้าน เมืองอุบลจึงมีกำแพงเมืองทางทิศเหนือ วางเป็นแนวยาวขนานกับแม่น้ำมูลจากฝั่งทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก จากบริเวณของวัดเหนือยาวไปจนถึงวัดใต้

ชื่อวัดเหนือ วัดใต้ สอดคล้องกับตำแหน่งที่ตั้งที่เป็นต้นน้ำกับปลายน้ำไหลของแม่น้ำมูล ปัจจุบันวัดเหนือทำวัดเหนือทิ้งไม่มีแล้ว เพราะถูกยุบไปเมื่อสร้างวัดสุปฏิหารามเสร็จ ทั้งนี้ ลักษณะของกำแพงเมืองเป็นการพูนดินขึ้นเป็นเขื่อน แล้วสร้างเชิงเทินดินรอบ โดยแนวกำแพงเมืองเป็นถนนสายแรกของเมืองเรียกว่า “ถนนเขื่อนธานี” มีประตูเข้า

เมือง 4 ประตู ทำค่ายคูประตูเมืองด้วยเสาไม้แก่นรอบเมือง 3 ด้าน (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 14)

เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลจากบันทึกของเอเจียน แอมอนิเย ที่อธิบายลักษณะเมืองอุบลเมื่อปี พ.ศ. 2426 ซึ่งเป็นเวลาที่ล่วงเลยหลังจากการสร้างบ้านแปงเมืองมา 91 ปี แอมอนิเยอธิบายว่าเมืองอุบลมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ล้อมรอบด้วยคูเมืองที่ไม่สำคัญ 3 ด้านที่ติดกับแม่น้ำมูล ในเมืองมีถนนแนวยาว 3 สาย ยาวขนานกับแม่น้ำมูล และมีถนนแนวขวางของผู้ปกครองเมือง ตัดแบ่งเมืองออกเป็นสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก (E'tienne Aymonier, c.2000: 44) คำอธิบายของแอมอนิเย แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของผังเมืองอุบล

เมื่อนำข้อมูลการตั้งคริสตจักรที่มีความเชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนกลุ่มแรกที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอุบลราชธานีมาซ้อนทับกันกับพื้นที่เมืองอุบลที่อยู่ในขอบเขตของเขื่อนธานีจะพบว่า พื้นที่ทุ่งกาแขวตั้งอยู่นอกเขตเขื่อนธานี เมื่อเวลาผ่านไป ชุมชนเริ่มขยายตัว ทำให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่สำคัญในเชิงประวัติศาสตร์สำหรับการบอกเล่าเรื่องราวการตั้งถิ่นฐานของชาวญวน ซึ่งเป็นหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในเมืองอุบลมายาวนานมากกว่า 100 ปี เป็นการขยายขอบเขตเมืองออกไปจากเดิม ถือเป็นความสำคัญที่มีผลต่อโครงสร้างของเมืองอุบล

นอกจากการขยายพื้นที่ประวัติศาสตร์ในช่วงของการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนเก่าแล้ว เมื่อมีการอพยพเข้ามาของชาวญวนใหม่ ส่งผลทำให้ขอบเขตของเมืองมีการขยายออกไปอีก โดยการขยายครั้งนี้มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมที่ชาวญวนเก่าอาศัยอยู่ ขยายออกไปยังบริเวณทางทิศตะวันตกของเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองอนุญาตให้ชาวญวนอพยพอาศัยอยู่ได้ เรียกพื้นที่นี้ว่า “นิคมญวน” และเมื่อดูความสัมพันธ์กับพื้นที่ใกล้เคียงก็จะพบว่า พื้นที่นิคมอยู่ในระยะที่ไม่ไกลจากศูนย์ราชการ จึงเห็นความสอดคล้องของนโยบายการควบคุมจากรัฐบาลที่ส่งผลให้ผู้ปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องคอยควบคุมดูแล

การตั้งถิ่นฐานของทั้งชาวญวนเก่าและญวนใหม่ก่อให้เกิดการขยายพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล ขยายออกไปนอกเขตเขื่อนธานีที่เป็นขอบเขตเดิมสมัยสร้างเมือง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาตำแหน่งการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนชาวญวนตั้งบ้านเรือนอาศัยตามแนวของพื้นที่น้ำท่วมถึง ซึ่งเป็นขอบเขตของเมืองอุบลฝั่งทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำมูลที่เป็นขอบเขตธรรมชาติ ชุมชนญวนจึงกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้คนรับรู้ขอบเขตของเมืองอุบล เป็นพื้นที่สำคัญพื้นที่หนึ่งในด้านประวัติศาสตร์และโครงสร้างของเมืองอุบล

ภาพที่ 3 พื้นที่เมืองเก่าตั้งแต่แรกสร้างเมืองอุบลกับพื้นที่ทุ่งกาแขว

ที่มาของรูป: ตัดภาพมาจาก <http://dolwms.dol.go.th/tvwebp/> และตัดแปลงภาพโดยผู้เขียน

ภาพที่ 4 พื้นที่ปุงกาแขวและนิคมญวน

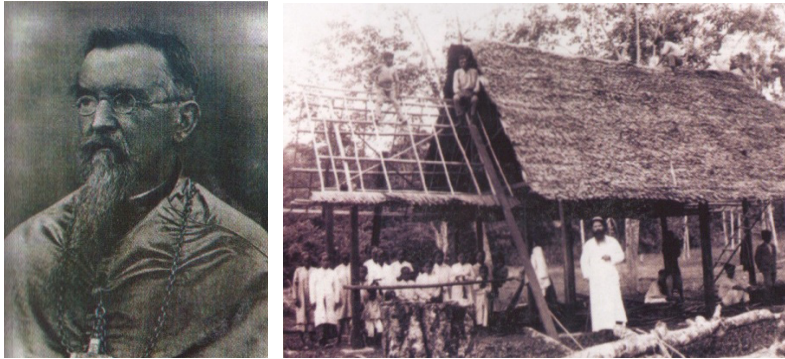
ที่มาของรูป: ตัดภาพมาจาก <http://dolwms.dol.go.th/twwebp/> และดัดแปลงภาพโดยผู้เขียน

การย้ายเข้ามาอาศัยของชาวเวียดนามสร้างความเป็นใหม่ในพื้นที่

ชาติพันธุ์แตกต่าง ความเชื่อจึงมีโอกาที่จะแตกต่าง จากความสัมพันธ์ของชาวญวนเก่าต่อศาสนาคริสต์ที่เข้ามาเผยแพร่ในอุบลโดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ.2424 ที่นำโดยคุณพ่อโปรตม จึงทำให้เมืองอุบลมีกลุ่มที่เริ่มศรัทธาต่อศาสนาคริสต์ ตามที่ประวัติของอาสาสมัครแม่พระนรมลอุบลราชธานีบันทึกไว้ว่า “กลุ่มญวนกลุ่มแรกที่เข้ามาในอุบลเป็นสัตบุรุษรุ่นแรกๆ ของกลุ่มคริสตชนปุงกาแขว” และขยายกลุ่มใหญ่ขึ้นเมื่อมีการเข้ามาของฝรั่งเศส และชาวญวนที่ติดตามมาหลังจากที่สยามทำสนธิสัญญา ร.ศ.112 กับฝรั่งเศส

ด้วยเหตุนี้ พื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบลจึงมีการเปลี่ยนแปลง เพราะวัฒนธรรมดั้งเดิมของเมืองอุบลตั้งแต่สร้างเมืองเป็นวัฒนธรรมลาว เจ้าเมืองที่สร้างบ้านแปงเมืองเป็นคนลาว ผู้คนส่วนใหญ่ที่อาศัยในพื้นที่นี้ตั้งแต่แรกเป็นคนลาว ความเชื่อเป็นความเชื่อในศาสนาพุทธและมีแรงศรัทธาที่สูงมาก จะเห็นได้จากจำนวนวัดที่มีจำนวนมากในเมืองอุบล ดังที่ เอเจียน แอมอนิเย ได้บันทึกตอนเดินทางมาเมืองอุบลในปี พ.ศ.2426 ว่า “ในเมืองอุบลมีบ้าน 1,000 หลัง และวัด 18 แห่ง” (E’tienne Aymonier, c.2000: 44) ซึ่งจำนวนดังกล่าว นับว่าเป็นจำนวนที่มากเมื่อเทียบจำนวนวัด 1 แห่งต่อบ้านประมาณ 20 หลัง

ก่อนการก่อตั้งคริสตจักรและชาวญวนไม่เคยมีชุมชนที่เชื่อในศาสนาคริสต์มาก่อนในพื้นที่นี้ เมื่อเกิดการตั้งถิ่นฐานของชาวญวนจึงส่งผลให้เกิดลักษณะความเชื่อที่แตกต่างไปจากเดิม เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเพิ่มเติมจากสิ่งที่มีอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่มีคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (intangible) แสดงออกในลักษณะของพฤติกรรมที่ปรากฏในช่วงที่มีพิธีกรรมทางศาสนา

ภาพที่ 5 คุณพ่อโปรตม การสร้างชุมชนคริสตียในพื้นที่บุงกาแขว

ที่มาของรูป: อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี. (2554). 130 ปี ชุมชนแห่งความเชื่ออาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี
ค.ศ.1881-2011. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป. 9 และ 20.

การเกิดสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่และประโยชน์ใช้สอยใหม่

ดังที่กล่าวไปแล้วว่า การตั้งถิ่นฐานของชาวญวนมีความเชื่อมโยงกับการตั้งคริสตจักรในอุบล นอกจากความเชื่อใหม่ในพื้นที่แล้ว องค์ประกอบใหม่ของเมืองทางสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่และประโยชน์ใช้สอยใหม่ก็เกิดขึ้นตามมา เมืองอุบลที่เคยมีเพียงวัดพุทธเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการตั้งคริสตจักรและการตั้งถิ่นฐานของชาวญวน เกิดชุมชนที่นับถือคริสต์มากขึ้น จึงมีโบสถ์คริสต์เพิ่มเติมขึ้นมา แม้โบสถ์หลังแรกจะไม่แสดงออกถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกตามประเทศของผู้นับศาสนาคริสต์เข้ามาเผยแพร่ แต่ก็ถือเป็นสถาปัตยกรรมที่มีประโยชน์ใช้สอยใหม่เกิดขึ้นในเมืองอุบล ทั้งนี้ โบสถ์หลังแรกมีลักษณะเป็นอาคารโครงสร้างไม้ ชั้นเดียว ยกพื้นสูงชันเล็กน้อย ซึ่งตามประวัติได้กล่าวว่า เป็นบ้านเก่าที่ซื้อมาเป็นที่อยู่อาศัยและวัดน้อยหลังแรก แต่ก็ได้รับรื้อออกและสร้างโบสถ์ใหม่ขึ้นทดแทนในปี พ.ศ. 2437 โดยทางวัดให้เหตุผลในการรื้อว่าเป็นเพราะโบสถ์หลังแรกมีสภาพที่ทรุดโทรม ใช้เพียงหลบฝนหลบแดดได้ ไม่มีอะไรตกแต่งนอกจากเศษผ้า (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2554: 22)

เมื่อมีโบสถ์หลังที่สอง ครั้นนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมของโบสถ์เริ่มมีความเป็นตะวันตกเพิ่มเข้ามา เป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในเมืองอุบล มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นศาสนาคารทางคริสต์ และนอกจากโบสถ์ที่แสดงความเป็นตะวันตกแล้ว ภายในวัดยังมี อารามภคินีข้าบริการของพระแม่มาเรียแห่งอุบลฯ ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกอีกด้วย นับว่าเป็นอาคารที่มีคุณค่า มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของพื้นที่เมืองอุบล แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่อาคารดังกล่าวทั้งสองแห่งถูกรื้อและสร้างเป็นรูปแบบอื่นในเวลาต่อมา

การพิจารณาความสำคัญของสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่และประโยชน์ใช้สอยใหม่ พิจารณาเมื่อเวลาล่วงเลยไป ดังคำที่ว่า “กาลเวลาสร้างความสำคัญให้เกิดขึ้น” อาคารทั้งสองจึงมีความสำคัญต่อเมืองในฐานะองค์ประกอบที่เล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองในด้านศาสนาใหม่ รูปแบบสถาปัตยกรรมใหม่ และประโยชน์ใช้สอยใหม่ของพื้นที่ แสดงความซับซ้อนที่เกิดขึ้นอีกหนึ่งขั้นในพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล

ภาพที่ 6 โบสถ์หลังที่สอง ของอาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี

ที่มาของรูป: อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี. (2554). 130 ปี ชุมชนแห่งความเชื่ออาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี ค.ศ.1881-2011. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป. 23.

ภาพที่ 7 อาคารภคินีข้าบริการของพระแม่มาเรียแห่งอุบลฯ

ที่มาของรูป: www.facebook.com/JohnLeichliter

การอภิปรายผล

การศึกษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ตามแนวคิดของทฤษฎีภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape, HUL) แสดงให้เห็นภาพรวมของสิ่งที่เรากำลังจะทำการวางแผนเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเมืองที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองอุบลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นองค์ประกอบที่เล่าเรื่องราวของเมืองว่าในอดีตเคยเกิดอะไรขึ้นบ้าง ด้วยเหตุนี้การตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามจึงมีความสำคัญต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล โดยจำแนกออกเป็นคุณค่าด้านต่างๆ ดังนี้

คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในเมืองอุบลเป็นหลักฐานหนึ่งในการเล่าเรื่องราวว่า เมืองอุบลเป็นพื้นที่เปิดรับผู้อพยพที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งยังเป็นสยาม และเมื่อคราวมีการอพยพหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นหลักฐานที่เชื่อมโยงไปถึงเหตุการณ์ในอดีตว่าทำไมจึงมีการย้ายเข้ามาอยู่อาศัย เป็นหลักฐานที่เชื่อมโยงไปถึงองค์ประกอบอื่นๆ ของเมือง เช่น สังคม วัฒนธรรม ศาสนา เป็นต้น เป็นหลักฐานที่สะท้อนลักษณะการเมืองการปกครองในด้านการดูแลผู้อพยพในเวลานั้น ดังนั้นการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามจะช่วยส่งเสริมให้ชาวอุบลรุ่นถัดไปเข้าใจประวัติศาสตร์เมืองอุบลมากขึ้น

คุณค่าด้านสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมที่ปรากฏเมื่อครั้งที่มีการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนาม มีลักษณะที่แตกต่างจากรูปแบบสถาปัตยกรรมเดิมในพื้นที่เมืองอุบล สะท้อนรูปแบบสถาปัตยกรรมในพื้นที่อีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้เห็นวิวัฒนาการด้านสถาปัตยกรรมของเมือง ซึ่งในปัจจุบัน สถาปัตยกรรมเหล่านั้นเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลัง ดังนั้นการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลจึงทำให้เห็นความสำคัญของสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ ซึ่งควรมีการวางแผนสำหรับการอนุรักษ์ต่อไป และส่งเสริมให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองสถาปัตยกรรมนั้นเห็นคุณค่า เพื่อเป็นการรักษาองค์ประกอบของเมืองให้คงอยู่

ภาพที่ 8 สถาปัตยกรรมที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน (ซ้าย: สำนักงานอธิการโบลส์ อาสนวิหารแม่พระนิรมล อุบลราชธานี ขวา: เรือนแถวของชาวญวนเก่า ตั้งอยู่หน้าประตูทางเข้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล อุบลราชธานี)

คุณค่าด้านสังคม การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของชาวเวียดนามทำให้พื้นที่เมืองมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดความหลากหลาย เป็นคุณลักษณะของเมืองที่สะท้อนออกมา ทั้งในด้านวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ และความเชื่อ สะท้อนให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันได้ของคนในพื้นที่ที่ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมและสังคม เป็นคุณค่าที่จะช่วยให้คนรุ่นถัดไปเข้าใจและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน เป็นคุณค่าที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ แต่สามารถสัมผัสได้จากการรับรู้ผ่านการเข้าไปมีส่วนร่วมจนเกิดเป็นประสบการณ์

คุณค่าด้านเศรษฐกิจ ชาวเวียดนามในเมืองอุบลเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายผ่านอาหารเวียดนามจนกลายเป็นสิ่งที่ขึ้นชื่อของเมืองอุบลในปัจจุบัน โดยชาวเวียดนามเปิดร้านค้าขายอยู่ในที่พักอาศัยของตน ตั้งอยู่รวมกันจำนวนมาก จนกลายเป็นย่านธุรกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับเมือง ที่ทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่สามารถรับรู้ความเป็นย่านของชาวเวียดนามได้ ซึ่งคุณค่าด้านนี้สามารถสะท้อนให้รับรู้ถึงพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอดีตได้จนถึงปัจจุบัน ที่ถึงแม้หน้าตาของอาคารจะเปลี่ยนไปตามฐานะของเจ้าของ แต่ความเป็นย่านที่ขายอาหารเวียดนามของเมืองอุบลยังคงเดิม

คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ หรือคุณค่าต่อการศึกษาวิจัย การศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สามารถนำไปใช้สำหรับการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในจังหวัดที่มีชาวเวียดนามอาศัยอยู่ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจังหวัดที่มีการอนุญาตให้ชาวญวนใหม่อาศัยอยู่ได้ 5 จังหวัด ได้แก่ นครพนม อุบลราชธานี สกลนคร และปราจีนบุรี ถือว่าเป็นข้อมูลที่ช่วยเพิ่มพูนความสำคัญให้กับการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในเมืองนั้น ซึ่งจะเป็ประโยชน์อย่างมากหากมีการศึกษาในอนาคต

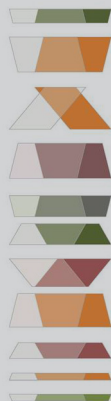
คุณค่าที่แสดงไปข้างต้นเป็นการอธิบายความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีที่มีความสำคัญต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล เพราะพื้นที่ประวัติศาสตร์ ไม่ควรให้ความสำคัญเพียงพื้นที่ที่เกิดขึ้นในช่วงสร้างเมืองเท่านั้น เนื่องจากเมืองมีเรื่องราวมากมายที่เกิดขึ้นซ้อนทับกันอยู่ ทั้งสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้และสิ่งที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้ การให้ความสำคัญเพียงพื้นที่แรกของการสร้างเมือง จะทำให้เมืองสูญเสียองค์ประกอบที่เป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะเมืองได้อย่างง่ายดาย

การศึกษาครั้งนี้ชี้ประเด็นให้เห็นว่า เมื่อเวลาผ่านไป การขยายตัวของตัวเมืองเป็นการขยายพื้นที่ประวัติศาสตร์ การย้ายเข้ามาอาศัยของชาวเวียดนามนำพามาซึ่งความเชื่อใหม่ สถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ และประโยชน์ใช้สอยใหม่ หล่อหลอมรวมกันเป็นคุณลักษณะของเมืองอุบลที่สร้างความแตกต่างจากเมืองอื่นๆ ดังนั้นการวางแผนสำหรับการอนุรักษ์เมืองอุบลในอนาคตจึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับชาวเวียดนามด้วย โดยรักษาหลักฐานทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม เอกสาร หรือภาพถ่ายต่างๆ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวให้กับคนรุ่นหลังได้รับรู้และเข้าใจ

ข้อมูลที่เสนอกครั้งนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของเรื่องราวเมืองอุบลราชธานี การศึกษาในอนาคตยังมีประเด็นให้ศึกษาอีกมากมาย เพราะเมืองอุบลมีความซับซ้อนในด้านต่างๆ เช่น การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สถาปัตยกรรมชาติพันธุ์ สังคม เศรษฐกิจ เป็นต้น การศึกษาจะทำให้เข้าใจเมืองได้มากขึ้น และสามารถวางแผนในการอนุรักษ์และดูแลรักษาได้อย่างตรงจุด

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี. (2535). **อุบลราชธานี 200 ปี**. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- ผุสดี จันทวิมล. (2541). **เวียดนามในเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ระลึก ธาณี. (2546). **อุบลราชธานีในอดีต (2335-2475)**. อุบลราชธานี: รุ่งศิลป์การพิมพ์ออฟเซท.
- อาสาวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี. (2554). **130 ปี ชุมชนแห่งความเชื่ออาสาวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี ค.ศ.1881-2011**. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.
- E'tienne Aymonier. (c.2000). **Isan Travels: Northeast Thailand's Economy in 1883-1884**. Bangkok: White Lotus.
- Loes Veldpaus and Ana Pereira Roders. (2013). **Historic Urban Landscapes: An Assessment Framework**. February 5, 2016, from https://www.researchgate.net/publication/260124111_Historic_Urban_Landscapes_An_Assessment_Framework
- Peter A.Poole. (1970). **The Vietnamese in Thailand: A historical perspective**. Ithaca: Cornell University Press.
- UNESCO. (2011). **Recommendation on the Historic Urban Landscape**. November 26, 2015, from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_PRINTPAGE&URL_SECTION=201.html

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

วิกฤติการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ มีผลมาจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วหรือภัยทางธรรมชาติ

Natural crisis disaster for Climate condition effected by the urban rapid growth or the Natural Disaster

เอกรินทร์ อนุกุลยุทธธน*

บทคัดย่อ

วิกฤติการณ์ด้านวิบัติภัยธรรมชาติก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงขึ้นทุกขณะในปัจจุบัน และส่งผลกระทบต่อไม่เพียงแต่พื้นที่ภาคการเกษตรเท่านั้น พื้นที่เมืองซึ่งเป็นแหล่งรวมของย่านธุรกิจและแหล่งรวมทางเศรษฐกิจทั้งหลายยังได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิบัติภัยทางธรรมชาติกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา จนเริ่มมีคำถามว่า วิกฤติการณ์ดังกล่าวแผ่วงขยายกว้างไปทั่วทุกทวีปจะเป็นการล้างแค้นของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือไม่ ที่สูญเสียสมดุลจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่คุ้มประโยชน์ของมนุษย์ และสภาวะแปรปรวนของระบบนิเวศทางธรรมชาติเป็นเครื่องยืนยันได้ชัดเจนถึงการใช้ทรัพยากรที่ไม่เหมาะสม จากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วและไร้ขอบเขต การพัฒนาพื้นที่รูล้ำพื้นที่สีเขียวธรรมชาติ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างพื้นที่ธรรมชาติที่บริสุทธิ์กับพื้นที่สร้างเมือง Built up area ระบบนิเวศจึงแปรเปลี่ยนไปและเป็นมูลเหตุที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิอากาศในแต่ละประเทศที่รุนแรงอย่างน่าวิตก ดังเช่นในปีพ.ศ. 2554 วิบัติภัยน้ำท่วม สร้างความเสียหายให้แก่พื้นที่ภาคเหนือตอนกลางและตอนล่าง ตลอดจนพื้นที่ตอนกลางของประเทศ อันเป็นเหตุที่สร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของประชาชนกว่าครึ่งประเทศในกว่า 30 จังหวัดเป็นเวลาเกือบ 3 เดือนนี้ เช่นเดียวกับปีค.ศ. 1986 ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นประเทศเกษตรอุตสาหกรรมต้องประสบกับวิบัติภัยทางธรรมชาติอย่างรุนแรงส่งผลให้เมืองระดับ 2 เช่นเมืองบอร์กโดได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วมเมือง สร้างความเสียหายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สภาพวิถีชีวิตตลอดจนกายภาพของเมืองอย่างหนัก วิกฤติดังกล่าวจึงก่อให้เกิดผลดีโดยเมืองได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์การป้องกันวิบัติภัยเป็นการเร่งด่วน โดยมาตรการป้องกันด้วยการใช้ธรรมชาติป้องกันธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกับหลักการป้องกันวิบัติภัยด้วยระบบนิเวศพอเพียงตามวิถีวัฒนธรรมชุมชนเป็นสำคัญ

ABSTRACT

The natural crisis disaster effected now a day more and more violent and gave the huge impact not only in rural area as before but effected also in Urban area where concentrated the most important sector as the CBD of the City as well. Still there will be the question, these natural disaster expand isn't it a revenge of the nature regarding human by losing the balance from the

* รองศาสตราจารย์ โครงการหลักสูตรดุสิตสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Email: eegganuk@gmail.com

use of Natural resource on non valuable use. The rapid growth and un limit ,the development which abused the natural green space are the cause of the un balance between the vacant natural land and the built up area. The sensibility and change of natural eco system appear to confirm non appropriate and non oriented of the urban rapid agglomeration whose produced the un balance between the natural land and built up area. The eco system change represent the cause of the climate change in many countries which become seriously violent. In 2001 the natural flood plain disaster gave a huge damage for the central and south part of Northern region and also down to central part of the country which effected a huge economic damage and way of life of more than 30 provinces during 3 months as the same phenomena in France in 1986. France considering as the Agro Industrial country obliged to face to the natural disaster more violent which gave the impact for the second City as Bordeaux effected by flood plain disaster , effected to the economic of the City ,way of life and also the physical condition of the City violently. However this crisis gave the opportunity for the City by creating the urgent Master plan strategy for Flood plain mitigation by using the method of Bio mass prevention mean : protection by the nature itself. These principle seem to be similar as the eco mass prevention by the sufficiency eco system following the eco cultural of the community essentially.

คำสำคัญ: วิกฤติภัยทางธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม การรุกร้ำพื้นที่สีเขียวในเมือง การขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว

Keywords: Natural crisis disaster, Climate Change, eco Environment system, sensibility of eco system, urban rapid agglomeration

ภาพที่ 1 ถนนงามวงศ์วานในสภาพน้ำท่วมขังเดือนพฤศจิกายน 2554 และหมู่บ้านตอนเหนือของกทม.,
เอกรินทร์ 2554, นรินนาม

บทนำ

วิกฤติการณ์ด้านวิกฤติภัยธรรมชาติจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงขึ้นทุกขณะและแผ่กว้างไปทั่วทุกทวีปของโลกในปัจจุบัน และส่งผลกระทบต่อไม่เพียงแต่พื้นที่ภาคการเกษตร พื้นที่เมืองใหญ่ๆ ซึ่งเป็นแหล่งรวมของธุรกิจที่สำคัญและแหล่งรวมทางเศรษฐกิจของชุมชนสำคัญ จนเป็นคำถามที่เกิดขึ้นว่า วันนี้ธรรมชาติกำลังล็งโทษมนุษย์จากการกระทำของมนุษย์ใช่หรือไม่ หรือเป็นการเตือนมนุษย์ที่กำลังใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างฟุ่มเฟือย คุณได้จากพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้ง แผ่นดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงในทางลบและสูญเสียจากการใช้ประโยชน์ของมนุษย์

สภาพวิถีชีวิตตลอดจนกายภาพของเมืองที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วมีส่วนเป็นอย่างมากในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างขาดสมดุล ไม่เหมาะสมและยั่งยืน ก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมเมือง และรุกรานถึงคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมโดยรวม เมืองจึงสมควรต้องได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์การป้องกันวิบัติภัยน้ำท่วมเมือง รวมถึงมาตรการด้านการดูแลพิทักษ์ทรัพยากรที่เสียหายจากการพัฒนาและขยายเมืองอย่างรวดเร็ว แนวคิดด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนและการพัฒนาที่พอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชรัชกาลที่ 9 จึงเป็นแนวทางที่ทันสมัยเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย ซึ่งยังจำเป็นต้องดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติและบริบทของระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ มาตรการต่างๆที่จะนำมาใช้เพื่อการป้องกันวิบัติภัยทางธรรมชาติจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความละเอียดอ่อนของระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม วิถีวัฒนธรรมไทย และบริบทของสังคมไทยเป็นสำคัญเพื่อการอยู่อย่างยั่งยืนบนแนวทางที่เคารพธรรมชาติเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาเหตุปัจจัยแห่งปัญหาวิบัติภัยทางธรรมชาติที่มีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิอากาศทั้งในเมืองและชนบทที่แปรเปลี่ยนไป
2. ศึกษาประเด็นปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาของประเทศฝรั่งเศสซึ่งมีบริบทและวิถีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับสังคมเกษตรแบบประเทศไทย และเป็นประเทศที่เคยได้รับผลกระทบจากวิบัติภัยน้ำท่วมอย่างรุนแรงมาก่อนในอดีตเช่นเดียวกับประเทศไทย
3. สร้างกรอบแนวคิดในการป้องกันวิบัติภัยที่เหมาะสมด้วยหลักการธรรมชาติดูแลธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีวิบัติภัยในพื้นที่กรุงเทพมหานคร

วิธีวิจัย

การวิจัยด้านวิกฤติการเปลี่ยนแปลงสภาวะอุณหภูมิอากาศเป็นการศึกษาจากข้อมูลเอกสารและประวัติศาสตร์จากเหตุการณ์วิบัติภัยทางธรรมชาติน้ำท่วมในเมืองบอร์กโดซ์ที่มีลักษณะภูมิศาสตร์สัณฐานและวิถีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับ สังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีความเป็นอยู่ทางน้ำและการเกษตรที่เป็นหัวใจของชุมชนนับแต่อดีต การศึกษามุ่งประเด็นสู่การศึกษาการใช้ประโยชน์พื้นที่ระบบนิเวศธรรมชาติบริสุทธิ์ มูลเหตุแห่งการเกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศ จากเอกสารข้อมูล และการรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อวิเคราะห์ประเด็นและมูลเหตุแห่งปัญหาและนำสู่คำตอบการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศหนึ่งในสาเหตุของวิกฤติน้ำท่วม เพื่อนำเสนอแนวทางการป้องกันวิบัติภัยน้ำท่วมและการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศในพื้นที่เมืองและชนบทอันเป็นการสร้างเสริมมาตรการความปลอดภัยจากวิบัติภัยทางธรรมชาติที่เป็นประโยชน์ต่อทุกพื้นที่สืบต่อไป

ความเป็นมา

วิบัติภัยน้ำท่วมใหญ่ในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2554 สร้างความเสียหายให้แก่ประเทศไทยอย่างมากมายทั้งในด้านเศรษฐกิจ ชุมชน ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจนหมดเนื้อประดาตัวทรัพย์สินเสียหายตลอดจนพื้นที่ทำกินรวมไปถึงในภาพรวมของประเทศ วิบัติภัยน้ำท่วมในครั้งนั้นได้ก่อให้เกิดการทบทวนด้านการลงทุนของต่างประเทศ

ในประเทศไทยว่าสมควรลงทุนต่อไปหรือไม่เนื่องจากเหตุการณ์ได้สะท้อนให้เห็นถึง ความไม่พร้อมในด้านการช่วยเหลือตนเองในยามเกิดวิกฤติของประเทศทั้งที่เป็นพื้นที่หลักของประเทศ อันแสดงถึงความอ่อนด้อยด้านมาตรการป้องกันภัยตนเอง และขาดความเข้าใจในประเด็นปัญหาเพื่อป้องกันตนเอง ที่สำคัญคือ ทรัพยากรต้นทุนทางธรรมชาติของชาติได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก พื้นที่ทำกินด้านการเกษตรรวมทั้งที่ตั้งถิ่นฐานประชาชนกว่า 30 จังหวัดได้รับความเสียหายตกอยู่ในภาวะน้ำท่วมเป็นเวลากว่า 3 เดือน จากประสบการณ์ดังกล่าวจำเป็นต้องเร่งสร้างมาตรการเยียวยาในระยะยาวเพื่อมิให้วิกฤติภัยดังกล่าวเกิดซ้ำสองขึ้นมาได้อีก ตารางเปรียบเทียบพื้นที่ดังต่อไปนี้แสดงให้เห็นพื้นที่จำแนกตามสัดส่วนต่างๆ ของประเทศ

ตารางที่ 1 แสดงพื้นที่ที่เปรียบเสมือนทรัพยากรต้นทุนของชาติตามกลุ่มประเภทหลักๆ

เนื้อที่ประเทศไทยทั้งสิ้น	514,115	ตารางกิโลเมตร /100%
เนื้อที่ป่าไม้ทั้งสิ้น	161,021	ตารางกิโลเมตร /หรือ 31%
พื้นที่เพื่อการเกษตร	251,916	ตารางกิโลเมตร /หรือ 40.9%
พื้นที่ไม่จำแนก	101,178	ตารางกิโลเมตร/ หรือ 28.1%

ข้อมูล : ตัวเลขที่ต้องรู้ของเมืองไทย 2556-2557, Alpha research Publication.

จากการตรวจสอบข้อมูลสถิติด้านทรัพยากรธรรมชาติของประเทศพบว่า ปริมาณพื้นที่ป่ามีประมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่พื้นที่เพื่อการเกษตรเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน อันเป็นเหตุผลให้วิเคราะห์ได้ว่าพืชผลด้านการเกษตรมีปริมาณเพิ่มขึ้นเนื่องจาก ปริมาณประชากรเพิ่มมากขึ้นอันมีส่วนให้ปริมาณความต้องการด้านการบริโภคเพิ่มขึ้นไปด้วย อีกทั้งพืชเกษตรของประเทศปัจจุบันเป็นพืชเศรษฐกิจส่งออกซึ่งทำรายได้ให้แก่เกษตรกรได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุดังกล่าว กรรมบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตรจึงเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้กำกับดูแลให้เป็นไปตามกฎหมาย กับประชาชนผู้หาพื้นที่ดำรงชีพตามความต้องการของตน ซึ่งยังคงเป็นกรณีพิพาทอยู่อย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่ขึ้นบนของประเทศโดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ

ภาพที่ 2 ไม้ป่าที่ถูกทำลายและปล่อยให้ตายยืนต้น สภาพป่าที่ถูกเผาทำลายและเตรียมปรับพื้นที่ สภาพป่าภูเขาถูกทำลายเพื่อเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชเกษตร, เอกรินทร์ 2556 จังหวัดน่าน

ในขณะที่พื้นที่ก่อสร้างเมือง Built up area เริ่มเพิ่มปริมาณมากขึ้นตามกระแสการขยายตัวของเมือง

อีกทั้ง เมืองยังไม่มีกลไกในการกำหนดทิศของเมืองที่ชัดเจน จนทำให้การขยายตัวของเมืองเป็นไปในทิศทางที่ไม่เหมาะสมหรือไม่เป็นไปในทิศทางที่กำหนดไว้ในผังเมืองรวมอันเป็นที่น่าแปลกใจว่า การขยายตัวของเมืองในบางพื้นที่ปราศจากแผนหรือนโยบายกำหนดการใช้พื้นที่ที่รัดกุมหากแต่เป็นไปตามกระแสทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวกำหนด จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่เหมาะสมตามศักยภาพและคุณสมบัติของดินที่ดีพอตามหลักการด้านผังเมือง ที่จำเป็นต้องเน้นการอนุรักษ์พื้นที่ระบบนิเวศธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ดังจะเห็นได้จากสถิติอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าและพื้นที่ธรรมชาติสีเขียวอย่างน่าวิตก

จุดเริ่มต้นของปัญหา

ในหลักของผังเมืองที่ดี เมืองจำเป็นจะต้องรักษาสมดุลระหว่างพื้นที่ก่อสร้างและพื้นที่สีเขียว Greenfield เพื่อให้เกิดภาวะน่าอยู่ท่ามกลาง หากแต่ในความเป็นจริงพื้นที่ธรรมชาติซึ่งจำแนกออกเป็นพื้นที่ธรรมชาติหลักๆ 3 กลุ่มคือ กลุ่มธรรมชาติเอกลักษณ์พื้นที่ที่ต้องอนุรักษ์อย่างเข้มงวด กลุ่มพื้นที่พิทักษ์ธรรมชาติซึ่งอนุโลมให้ประชาชนเข้าถึงได้โดยไม่เข้าทำลายหรือเปลี่ยนรูป และสุดท้ายเป็นกลุ่มธรรมชาติที่สามารถนำใช้ประโยชน์ได้ตามสภาพความจำเป็นของพื้นที่และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนโดยไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพทางกายภาพของพื้นที่

ภาพที่ 3 สภาพธรรมชาติอนุรักษ์เอกลักษณ์ท้องถิ่น สภาพธรรมชาติพิทักษ์แต่ให้ใช้ประโยชน์บางส่วน
สภาพธรรมชาติที่สามารถ นำใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพ, เอกฉรินทร์ 2556

โดยพื้นที่เหล่านี้ จะถูกล้อมรอบด้วยพื้นที่ป่าสมบูรณ์เพื่อให้ระบบนิเวศพิทักษ์สิ่งแวดล้อมในรูปแบบของพื้นที่ผืนป่าธรรมชาติ ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาป่าไม้ได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัดจนผืนป่ากลายเป็นป่าเสื่อมโทรมและเปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์อย่างสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้จากข้อมูลปริมาณผืนป่าที่ลดลงของประเทศดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบพื้นที่ป่าและพื้นที่ภาคเกษตรในคาบ 10 ปีจากอดีต (ที่มา : สถิติการเกษตรของปท.ไทย)

ช่วงปีสำรวจ พ.ศ.	เนื้อที่ป่าไม้	เนื้อที่การเกษตร	เนื้อที่ไม่ได้จำแนก	รวม (หน่วย:%)
2518	40.8	35.0	24.2	100
2528	29.0	40.1	30.9	100
2538	25.5	41.3	33.1	100
2548	30.1	40.9	29.0	100
2558*	28.2	41.8	30.0	100

* ข้อมูลปี 2558 อยู่ในช่วงประมาณการขั้นสุดท้าย ศูนย์สารสนเทศการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

จากข้อมูลตามตารางที่ 2 แสดงให้เห็นถึงปริมาณพื้นที่ป่าลดลงในระดับต่ำสุดช่วงปี 2538 ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติ

ป่าและมีการตัดไม้ทำลายป่ากันเป็นปริมาณพื้นที่มหาศาล โดยภาคการเกษตรมีการเพิ่มตัวขึ้นรวมถึงพื้นที่ไม่ได้
จำแนกซึ่งก็มีแนวโน้มจะออกมาในรูปของพื้นที่พัฒนาแล้ว Built up area ซึ่งทั้งสองภาคส่วนได้ใช้สัดส่วน
ของพื้นที่สีเขียวเป็นพื้นที่ขยายตัว นับเป็นสัดส่วนที่น่าวิตกยิ่งเนื่องจากพื้นที่ธรรมชาติที่รักษาระบบนิเวศที่สมบูรณ์เริ่ม
ลดน้อยลง ทำให้ปริมาณป่าไม้ของประเทศลดน้อยลงเสมือนพื้นที่สร้างออกซิเจนของประเทศลดน้อยลงไปด้วย ในขณะที่
พื้นที่ป่าโล่งอันเป็นสภาพพื้นที่เพื่อการเกษตรและพื้นที่ที่ตัดแข็งอันหมายถึงพื้นที่พัฒนาเป็นเมืองเพิ่มปริมาณขยายตัว
มากขึ้น เปรียบเสมือนพื้นที่คายความร้อนจากผิวกระด้าง Urban Hardscape ของเมืองเพิ่มปริมาณมากขึ้น ทำให้
ระบบนิเวศเขตเมืองไม่สมดุลเท่าที่ควรจะเป็น

สถานการณ์ด้านปริมาณน้ำของประเทศ

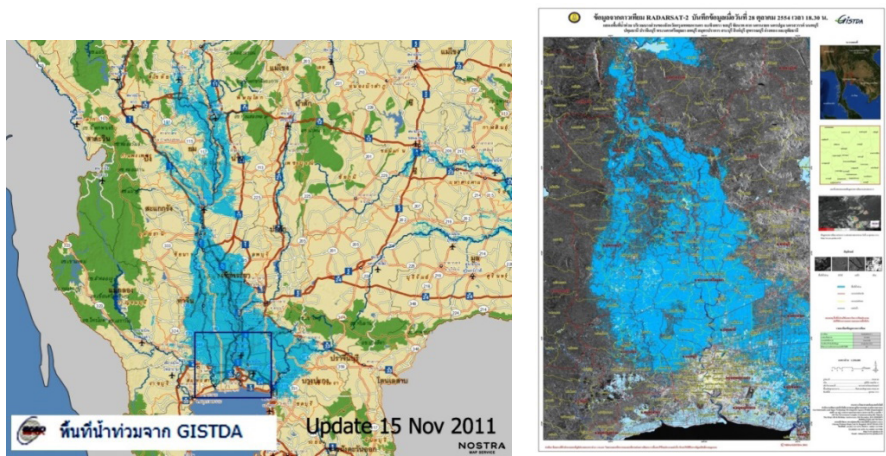
โดยโครงสร้างพื้นฐานของประเทศจำเป็นต้องยอมรับว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่ยืนอยู่บนฐานของภาค
การเกษตรซึ่งมีแนวโน้มว่า หากมีการวางแผนที่รัดกุม เตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ให้ทันสมัยและตอบรับกับการ
พัฒนาที่ตีพ้อ ประเทศสามารถพัฒนาสู่ประเทศเกษตรอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้จำเป็นต้องรักษาสสมดุลของภาค
การเกษตรและพื้นที่ป่าทางธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์และสมดุลดีพอที่จะก้าวไปสู่ประเทศเกษตรอุตสาหกรรมได้
อย่างมีประสิทธิภาพ แต่อย่างไรก็ตามยังมีจุดบกพร่องที่ต้องแก้ไขอีกหลายจุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเตรียมการเพื่อรับ
การเปลี่ยนแปลงของสภาวะทางธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองและภาคส่วนอื่นๆ ที่มุ่งเน้นผลเชิง
เศรษฐกิจมากเกินไปจนมีผลให้เกิดการรุกรานต่อสมดุลของพื้นที่ธรรมชาติอย่างรุนแรงและน่าวิตกยิ่ง จากปริมาณพื้นที่
ภาคการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ภาคกลางทั้งตอนบนจรดตอนล่างโดยสภาพภูมิศาสตร์พื้นฐานเป็นพื้นที่ราบลุ่ม เคย
เป็นพื้นที่น้ำท่วมขังหรือท้องทะเลมาก่อนในยุคก่อนประวัติศาสตร์จึงมีสภาพพื้นที่เหมาะสมกับการเกษตร ด้วยตะกอน
ท้องน้ำปกคลุมบริเวณผิวดิน ทั้งนี้พื้นที่ภาคกลางรวมพื้นที่ 6 จังหวัดมีปริมาณการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรดังนี้

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบพื้นที่ป่าและพื้นที่เพื่อการเกษตรในจังหวัดภาคกลาง 6 จังหวัด

จังหวัด	พื้นที่จังหวัด (ตร.กม.)	พื้นที่ป่าไม้	พื้นที่ภาคเกษตร
ชัยนาท	2,469.7 ตร.กม.	20,453 ไร่	1,176,706
พระนครศรีอยุธยา	2,556.6 ตร.กม.	312 ไร่	1,073,430
ลพบุรี	6,199.7 ตร.กม.	319,358 ไร่	2,243,725
สระบุรี	3,576.5 ตร.กม.	292,622 ไร่	956,889
สิงห์บุรี	822.5 ตร.กม.	ไม่มีข้อมูล	433,993
อ่างทอง	968.4 ตร.กม.	ไม่มีข้อมูล	464,032

ข้อมูล: ดัชนีรวมจังหวัด Alpha research Publication 2015.

ในช่วงต้นปีพ.ศ. 2554 ประเทศไทยประสบกับปัญหารวมฤดูร้อนที่ติดต่อกันหลายลูก นับตั้งแต่ฝนฤดูร้อน
ในช่วงเดือน มิถุนายน ตามด้วยฝนตะวันออกเฉียง กระหน้า 4 วันเต็มในช่วงเดือนกรกฎาคม และท้ายที่สุดมรสุมจาก
ประเทศเวียดนาม 5 วันเต็มในเดือนกันยายน 2554 ซึ่งนับจากช่วงเวลาดังกล่าวปริมาณน้ำทำได้เพิ่มมากขึ้นรวมทั้งน้ำ
เก็บกักในอ่างเก็บน้ำภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางอยู่ในภาวะแบกน้ำหนักจากการเพิ่มปริมาณน้ำฝนมากเกินไปจนภาวะ
ปรกติดังแสดงในตารางข้างล่างที่ปรากฏ

ภาพที่ 4 แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศแสดงบริเวณแนวพื้นที่น้ำท่วมใหญ่ปี พ.ศ. 2554 จากภาคเหนือลงสู่ภาคกลาง Gistda.

ตารางที่ 4 ตารางเปรียบเทียบปริมาณความสามารถในการเก็บกักน้ำและภาวะน้ำเต็มในเขื่อนปี พ.ศ. 2554

เขื่อนเก็บกักน้ำ	ปริมาณเก็บกักน้ำปกติ	ปริมาณน้ำเพิ่มในเขื่อน	ปริมาณน้ำมากกว่าปกติ
เขื่อนภูมิพล	13,462 ล้าน ลบ.เมตร	47,117 ล้าน ลบ.เมตร	33,655 ล้าน ลบ.เมตร
เขื่อนสิริกิติ์	9,510 ล้าน ลบ.เมตร	38,040 ล้าน ลบ.เมตร	28,530 ล้าน ลบ.เมตร
เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์	960 ล้าน ลบ.เมตร	4,800 ล้าน ลบ.เมตร	3,840 ล้าน ลบ.เมตร
เขื่อนดินลำตะคอง	324 ล้าน ลบ.เมตร	1,250 ล้าน ลบ.เมตร	926 ล้าน ลบ.เมตร
ปริมาณน้ำทั้งสิ้น	24,256 ล้าน ลบ.เมตร	91,207 ล้าน ลบ.เมตร	66,951 ล้าน ลบ.เมตร

จากปริมาณน้ำที่เพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ทำให้พื้นที่ภาคเหนือตอนล่างเริ่มมีน้ำท่วมขังและเริ่มรुक้ำท่วมป่าลงสู่พื้นที่ราบภาคกลางตอนบนและต่อลงมาถึงภาคกลางทั้งภาคจากจังหวัดสิงห์บุรี ลพบุรี ชัยนาท อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ตลอดจนถึงพื้นที่จังหวัดปทุมธานีและพื้นที่ตอนเหนือของกรุงเทพมหานคร วิกฤติน้ำท่วมป่าในครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการขาดพื้นที่หน่วงน้ำที่มีประสิทธิภาพอันหมายถึงพื้นที่ป่าไม้สมบูรณ์ เนื่องจากการบุกรุกทำลายป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน เพื่อหาของป่า และการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าเป็นบริเวณกว้าง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ป่าภาคเหนือตอนล่าง อุดรดิตถ์ แพร่ น่าน เพชรบูรณ์ ที่มีสถิติการลดลงของปริมาณพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง เมื่อธรรมชาติขาดสมดุลของระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำธรรมชาติย่อมเสื่อมสภาพไปด้วย

ภาพที่ 5 พื้นที่ป่าภาคเหนือที่ถูกเผาทำลายและถูกปรับสภาพใช้งานเพื่อประโยชน์ด้านอื่นแทนการอนุรักษ์ป่า, เอกกรินทร์ 2556

สถานการณ์น้ำท่วมใหญ่เป็นปรากฏการณ์ฝน 100 ปีของประเทศสามารถสรุปเป็นบทเรียนได้ถึงการศึกษา
มาตรการการเตรียมความพร้อมตั้งแต่ต้นหลักๆ ได้ดังนี้คือ 1) การขาดพื้นที่ป้องกันน้ำหลากหรือพื้นที่หนองน้ำสำรอง
จากเขื่อนเก็บน้ำที่มีอยู่ 2) แต่ละจังหวัดไม่มีการเตรียมการขุดสระหรือจัดเตรียมพื้นที่รองรับน้ำในลักษณะพื้นที่แก้มลิง
3) พื้นที่ในเมืองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดเชิง Gray field หรือพื้นที่ก่อสร้างอุตสาหกรรม Brownfield มีปริมาณมากกว่า
ในขณะที่พื้นที่สีเขียวชน Green buffer มีปริมาณลดน้อยลง 4) ปริมาณพื้นที่ป่าสมบูรณ์ที่สามารถทำหน้าที่กรอง
และหน่วงน้ำให้เมืองถูกบุงกุกและลดน้อยลง 5) เมืองขาดการเตรียมการในการจัดแนวเส้นทางเบี่ยงน้ำสู่พื้นที่ป้องกัน
น้ำท่วมที่ห่างจากชุมชน 6) พื้นที่คูคลองหน้าเมือง พื้นที่รับน้ำของเมืองต้นเงินถูกบุงกุกจากชุมชนไร้ที่อยู่อาศัยตั้งบ้าน
เรือนริมแนวคูคลองอันเป็นปัญหาและอุปสรรคในการขุดลอกพื้นที่เพื่อเตรียมรับน้ำที่ไม่สามารถกระทำ

สรุปผลการประเมินสถานการณ์ ภายใต้บริบทเมืองริมน้ำเมือง Bordeaux

สถานการณ์วิกฤติการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลกระทบต่อสภาพความ
เป็นอยู่ของประชาชนทั่วทั้งโลก องค์การสหประชาชาติ UNESCO เห็นถึงความสำคัญในการรณรงค์หามาตรการป้องกัน
ผลกระทบจากการเพิ่มของอุณหภูมิของโลกซึ่งเป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิตของประชาคมโลก รวมถึงการใช้พลังงาน
อย่างสิ้นเปลือง และได้จัดให้มีการประชุมทางวิชาการในหัวเรื่อง น้ำ เมืองใหญ่และการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของโลก
“Water, Megacities and Global Change” ณ กรุงปารีส ที่สำนักงานขององค์การสหประชาชาติ ประจำประเทศ
ฝรั่งเศส ที่ประชุมให้ความสำคัญกับสถานะการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศที่ทวีความรุนแรงขึ้นทั่วทางทวีปของโลก
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้และพื้นที่ระบบนิเวศธรรมชาติอันเป็นพื้นที่สร้างเกาะคุ้ม
กันภัยธรรมชาตินับตั้งแต่ อุณหภูมิอากาศ การป้องกันน้ำท่วม ฯลฯ

ภาพที่ 6 การประชุมนานาชาติเรื่อง Water, Megacities and Global Change”

ณ สำนักงาน Unesco กรุงปารีส, เอกรินทร์ 2015

สรุปสาระของการประชุม ที่ประชุมเป็นเวทีการนำเสนอผลงานวิชาการที่นักวิชาการนานาชาติทำการ
ศึกษาหาข้อสรุปประเด็นปัญหาภาวะโลกร้อนและการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศบนโลกอันเกิดจากพฤติกรรมของ
มนุษย์ที่มีต่อ ระบบนิเวศทางธรรมชาติจนส่งผลกระทบต่อสภาพอากาศโดยรอบในแต่ละประเทศและแนวทางการ
แก้ไขปัญหามีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ อันเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วม
กันของแต่ละประเทศเพื่อสรุปถึงสถานการณ์ด้านวิกฤติการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศของโลกและแนวทางการ
ป้องกันของแต่ละประเทศโดยประเด็นปัญหาหลักๆพอสรุปได้จากกรณีประสบการณ์ของประเทศฝรั่งเศสได้ดังนี้คือ

1) น้ำท่วมใหญ่ในประเทศฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1986 (เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา) มีผลอันเนื่องมาจากการสูญเสีย
ป่าไม้จากไฟป่าจนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศและทำให้ภูเขาน้ำแข็งในเทือกเขา Alpes ละลายก่อให้เกิด

เกิดน้ำท่วมเอ่อตลอดสองฝั่งของแม่น้ำจนทำความเสียหายให้แก่พื้นที่สองฝากฝั่งของแม่น้ำหลายสายนับตั้งแต่ Le Rhone, La Loire et le Cher , La Garonne อันเป็นลำน้ำสายหลักของพื้นที่ตอนกลางถึงตอนล่างของประเทศฝรั่งเศส โดยเฉพาะ La Garonne แม่น้ำสายหลักที่ผ่านพื้นที่เมืองบอร์กโด Bordeaux เมืองใหญ่ระดับสองของประเทศฝรั่งเศส

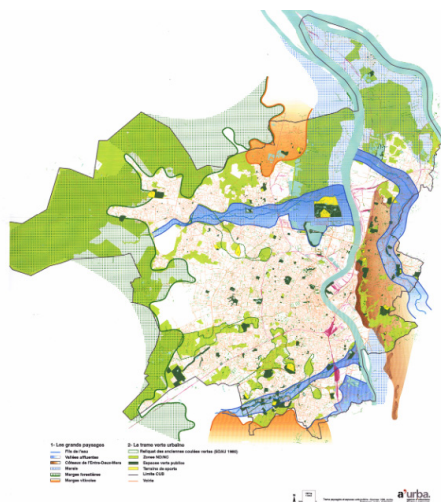
2) พื้นที่เมืองที่ประสบวิกฤติภาวะน้ำท่วมส่วนใหญ่เกิดจากการขยายตัวของพื้นที่ที่ลาดชันมากซึ่งโดยเกิดความหนาแน่นด้านการใช้พื้นที่มากขึ้นกว่าปกติในขณะที่พื้นที่สีเขียวในเมืองยังคงเท่าเดิม

3) เกิดพายุฝนนอกฤดูที่มีผลอันเนื่องมาจากการไฟป่าที่เผาผลาญพื้นที่ป่าไปกว่าหลายพันไร่อันเป็นสาเหตุของการเกิดการเปลี่ยนแปลงองศาอุณหภูมิอากาศที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศรอบเมืองและในเมือง

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากประเทศร่วมโครงการ (ฝรั่งเศส)

ภายหลังวิกฤติน้ำท่วมในปี ค.ศ. 1986 (พ.ศ.2529) เทศบาลเมืองบอร์กโดได้จัดเตรียมมาตรการรับน้ำหลากในกรณีวิกฤติเพื่อป้องกันความเสียหายให้แก่เมืองด้วยมาตรการดังต่อไปนี้

1) มาตรการใช้ธรรมชาติป้องกันธรรมชาติ Biomass Protection โดยการพัฒนาพื้นที่ดำนํ้าท่วมซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำ เริ่มขุดร่องน้ำเพื่อนํ้าสู่พื้นที่รับน้ำถาวร รักษาส่วนที่เป็นพื้นที่เศรษฐกิจให้พ้นจากการถูกน้ำท่วมสร้างความเสียหายในขณะที่พื้นที่ร่องน้ำปรับสภาพพื้นที่ด้วยภูมิ สถาปัตยกรรมพื้นที่สีเขียวให้กับเมืองในเวลาเดียวกัน

ภาพที่ 7 แผนผังพื้นที่สร้างแนวร่องน้ำ คลองรับน้ำใหม่ พร้อมแนวพื้นที่สีเขียวเสริมใหม่เพื่อเป็นพื้นที่หน่วงน้ำของเมือง lacub 2006

2) สร้างพื้นที่รับน้ำแบบแก้มลิงถาวรตอนเหนือของเมือง เพื่อหน่วงน้ำลงสู่พื้นที่รับน้ำที่มีสภาพเป็นพื้นที่ต่ำอยู่เดิมในลักษณะพื้นที่หน่วงน้ำถาวร และพัฒนาสู่พื้นที่ที่ทดองด้วยการจัดสภาพภูมิทัศน์ประกอบพื้นที่อื่นเป็นการขยายพื้นที่สีเขียวในพื้นที่เพิ่มขึ้นจากที่มีอยู่เดิม

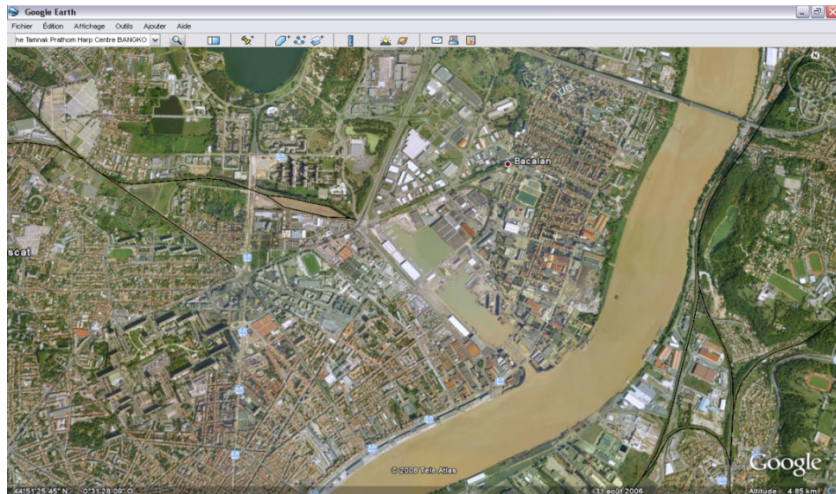
ภาพที่ 7 ผังการวางแผนพื้นที่สีเขียวเหนือเมืองเพื่อหน่วงน้ำและสร้างทะเลสาบน้อยรับน้ำเป็นช่วงๆ: lacub 2006

พื้นที่หน่วงน้ำดังกล่าวกำหนดโดยการคัดเลือกพื้นที่ที่มีสภาพต่ำเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่รับ น้ำและหน่วงน้ำ ก่อนไหลผ่านเข้าสู่ตัวเมือง การสร้างทะเลสาบหน่วงน้ำเพื่อมาตรการป้องกันน้ำท่วมในระยะต้นแล้ว ในระยะยาวพื้นที่ โดยรอบทะเลสาบถูกปรับปรุงเป็นพื้นที่พักผ่อนของชุมชนอันเป็นพื้นที่เพิ่มสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ของ ประชาชนในพื้นที่และเป็นการสำรองน้ำไว้ใช้ในอนาคตในยามฉุกเฉิน พื้นที่หน่วงน้ำดังกล่าวจะมีอยู่เป็นระยะๆตลอด แนวต้นน้ำของเมืองบอร์กโด เพื่อเป็นพื้นที่หน่วงน้ำก่อนเข้าเมือง อันเป็นพื้นที่รองรับน้ำในระดับหนึ่งที่จะช่วยชะลอน้ำ ได้เป็นอย่างดีและเพิ่มการพัฒนาพื้นที่ธรรมชาติ

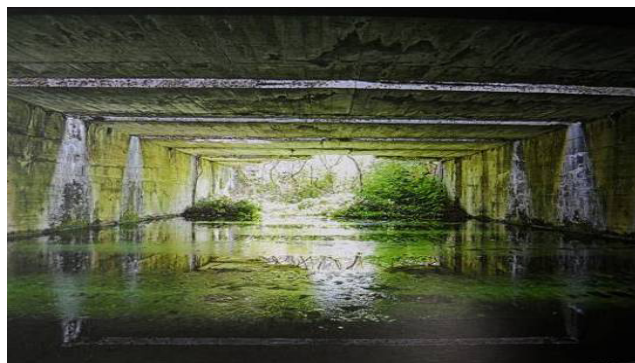
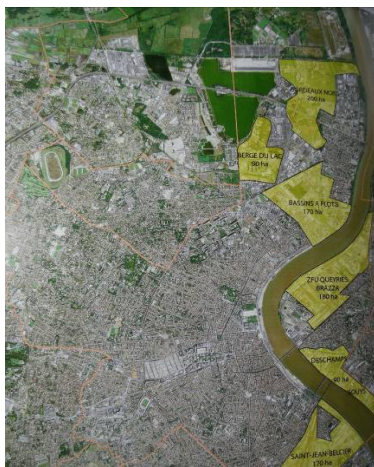
3) พื้นที่ทะเลสาบหน่วงน้ำและปรับสภาพน้ำเพื่อเป็นโรงผลิตน้ำประปาประจำเมือง โดยมีบ่อพักน้ำ Retention pond และโรงงานกรองน้ำ Filtration pond ก่อนนำสู่โรงผลิตน้ำประปาซึ่งใช้งานอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน โดยเป็นโรงจ่ายน้ำประปาที่สำคัญของเมือง

พื้นที่โรงผลิตน้ำประปาดัดแปลงจากอู่ซ่อมเรือดำน้ำสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรับสภาพเพื่อใช้ประโยชน์ เป็นโรงสูบน้ำและประตูน้ำดึงน้ำจากแม่น้ำ Garonne เข้าสู่บ่อหน่วงน้ำก่อนปล่อยออกสู่บ่อกรองและผ่านเข้าสู่ระบบ การผลิตน้ำประปาเพื่อประชาชนเมืองต่อไป อันเป็นการสร้างพื้นที่หน่วงน้ำและสร้างโรงผลิตน้ำประปาให้กับเมืองใน เวลาเดียวกัน เป็นการเตรียมการที่แก้ปัญหาและเอื้อประโยชน์ 2 ด้านในเวลาเดียวกันอย่างชาญฉลาดนับตั้งแต่วิกฤติ น้ำท่วมใหญ่ปี ค.ศ. 1986

4) การสร้างอุโมงค์ระบายน้ำผิวน้ำออกนอกพื้นที่เศรษฐกิจเมือง เพื่อป้องกันความเสียหายอันเกิดจาก วิกฤติน้ำท่วมโดยในช่วงเวลาปกติอุโมงค์ส่งน้ำกลับกลายเป็นเส้นทางสัญจรท่องเที่ยวโดยเป็นเส้นทางจักรยานสี เขียว ที่มีแนวสายทางประกอบด้วยภูมิทัศน์ที่สวยงาม

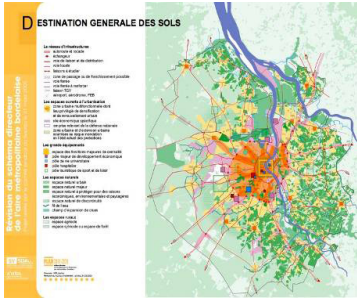
ภาพที่ 8 ผังพื้นที่ทะเลสาบหนองน้ำ และอุโมงค์เชื่อมเรือดำน้ำเก่าสมัยสงครามโลกถูกดัดแปลงเป็นโรงผลิตน้ำประปาประจำเมือง Lacub 2006

ภาพที่ 9 ผังแนวพื้นที่อุโมงค์คั่นน้ำออกนอกพื้นที่เมือง และแนวอุโมงค์ที่นำน้ำออกสู่เมืองในพื้นที่หนองน้ำ, Lacub 2006

อุโมงค์ส่งน้ำสายดังกล่าวมีระบบหัวฉีดที่ส่งน้ำออกนอกพื้นที่เขตเมือง นำสู่พื้นที่หนองน้ำแบบ ทะเลสาบที่
จัดเตรียมไว้ เพื่อระบายน้ำออกนอกเขตเมืองในช่วงเวลาฉุกเฉินได้อย่างรวดเร็ว

5. การจัดแนวขอบเขตเมืองที่ชัดเจน พื้นที่เขตเมือง พื้นที่กันชนสีเขียว พื้นที่เกษตรกรรม ตามหลักทฤษฎี

- A) กำหนดพื้นที่เมืองชั้นในที่เป็นทั้งศูนย์กลางธุรกิจและศูนย์กลาง
ประวัติศาสตร์ของเมือง
- B) พื้นที่รองชั้นกลาง ที่พักอาศัยและสถานที่ราชการ พื้นที่ที่ควบคุมการ
ขยายตัวของเมือง
- C) พื้นที่ชั้นนอกพื้นที่อนุรักษ์เพื่อการเกษตร ห้ามก่อสร้างสิ่งก่อสร้าง
ทุกชนิดเปิดเป็นพื้นที่ธรรมชาติบริสุทธิ์

ภาพที่ 10 ผังบริเวณเมืองและการกำหนดขอบเขตพื้นที่เขตต่างๆ ตาม Zone ของเมืองบอร์กโด Lacub 2006

เกณฑ์กำหนดทางผังเมืองว่าด้วยการจำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะวงแหวน Spiral Pattern
Planning เพื่อกำหนดขอบเขตการใช้พื้นที่แต่ละประเภทที่ชัดเจนและเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรดินที่มีคุณค่า

6. การจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานการสัญจรในเมืองเพื่อรองรับน้ำท่วม Main Drainage along the
Urban Infrastructure (mobility) เพื่อป้องกันการจราจรติดขัดในช่วงวิกฤติน้ำท่วมซึ่งไม่อาจยืนยันได้ว่าจะไม่เกิด
ขึ้นอีก เป็นมาตรการยกระดับโครงสร้างพื้นฐานเมืองในเวลาเดียวกัน

ภาพที่ 11 การปรับปรุงพื้นผิวสายทางด้วยวัสดุซีเมนต์เพื่อส่งน้ำผ่านลงระบบท่อแยก ก่อนวางรางของระบบราง
ไฟฟ้า, เอกรินทร์ 2549

จากประสบการณ์น้ำท่วมในปีค.ศ. 1986 เมืองพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อป้องกันน้ำท่วมโดยการใช้
วัสดุดูดซับน้ำเพื่อหน่วงน้ำฝนลงสู่ระดับใต้พื้นผิวถนนแยกส่วนจากระบบระบายน้ำข้างผิวทาง อันมีส่วนช่วยแยก
น้ำผิวดินออกสู่พื้นที่หนองน้ำของเมืองที่จัดเตรียมไว้อีกทาง

7. มาตรการชวนเชิญให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่วมป้องกันน้ำท่วมเมืองด้วยการเพิ่มพื้นที่สีเขียวใน
พื้นที่ถือครองของแต่ละครัวเรือน ด้วยการรณรงค์ให้เพิ่มพื้นที่ดูดซับน้ำแปลงที่ดีที่อยู่อาศัยแทนการลาดแข็งพื้นที่ว่าง
ด้วยคอนกรีต อันสร้างปัญหาพื้นที่ลาดแข็งที่ไม่ซึมน้ำ ตลอดจนนำวัสดุซีเมนต์ผิวทางช่วยให้หน่วงน้ำในยามฝนตกซึ่ง
พื้นที่สายทางสามารถมีส่วนร่วม

ภาพที่ 12 โครงการที่อยู่อาศัยใหม่ในเมืองหันมาเน้นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวหนองน้ำ และพื้นที่สายธารรางสีเขียวของเมือง

หนองน้ำผิวดินของเมืองได้อีกทางหนึ่ง พื้นที่ว่างของเมืองจึงเป็นเสมือนพื้นที่หนองน้ำอันเป็นพื้นที่อีกส่วนหนึ่งที่มีส่วนช่วยทำหน้าที่ป้องกันน้ำท่วมในกรณีเกิดวิกฤติน้ำได้เป็นอย่างดี

สรุปแนวทางการป้องกันวิกฤติน้ำท่วม

จากประสบการณ์ปี ค.ศ. 1986 เมืองบอร์กโดได้จัดทำแผนแม่บทป้องกันน้ำท่วมในมิติต่างๆเพื่อมิให้เกิดความเสียหายซ้ำสองในอนาคต และเมืองได้เรียนรู้ถึงความผิดพลาดในหลายส่วนที่เปิดโอกาสให้เป็นจุดบอด ดังพอสรุปแยกเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้คือ

ตารางที่ 5 ตารางสรุปแนวทางการแก้วิกฤติน้ำท่วมในมาตรการต่างๆ พร้อมผลที่คาดว่าจะได้รับ

ลำดับ	มาตรการการป้องกัน	พื้นที่โครงการ	ผลลัพธ์ที่จะตามมา
1.	มาตรการด้านระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม มาตรการใช้ธรรมชาติป้องกันธรรมชาติ Biomass Protection การขุดร่องน้ำสู่พื้นที่ต่ำที่กำหนดเป็นพื้นที่หนองน้ำ	พื้นที่ต้นน้ำลำธารก่อนไหลเข้าสู่เมือง	พื้นที่ทิ้งล้างไม่ใช่ประโยชน์นอกเมืองได้รับการดูแลและนำใช้ประโยชน์อย่างสมคุณค่าและช่วยป้องกันน้ำท่วมเมือง
2.	สร้างพื้นที่แก้มลิงหนองน้ำถาวรรอบเมืองBasin de Retention (Monkey Cheek)	บริเวณพื้นที่ต้นน้ำทางผ่านลำน้ำก่อนผ่านเข้าเมือง	พื้นที่รอบนอกเมืองส่วนต้นน้ำท่วมซึ่งได้มีทะเลสาบขุดไว้สำรองน้ำในช่วงหน้าแล้งใช้ป้อนน้ำเพื่อการเกษตรโดยรอบพื้นที่ได้
3.	มาตรการด้านกายภาพ-โครงสร้างพื้นฐาน ปรับปรุงอาคารขอมเรือคาน้ำเดิมเป็นพื้นที่ตั้งน้ำและผลิตน้ำประปาให้แก่เมือง Renovation Old Submarine Plant into Water distribution Plant of the City	พื้นที่ตอนเหนือต้นน้ำทางผ่านก่อนเข้าเมือง	ใช้ประโยชน์จากอาคารทิ้งร้างไม่ใช่ประโยชน์เพื่อแก้ปัญหาวิกฤติน้ำท่วมให้แก่เมือง และเพิ่มพื้นที่ผลิตน้ำประปาที่มีประสิทธิภาพให้แก่เมือง
4.	ก่อสร้างอุโมงค์ผันน้ำออกนอกเมืองสู่พื้นที่หนองน้ำ Flood Diversion Tunnel	ในพื้นที่สาธารณะในเมืองผันน้ำออกนอกเมือง	สร้างระบบอุโมงค์ผันน้ำเร่งด่วนจากใจกลางเมืองออกสู่พื้นที่หนองน้ำภายนอกเมือง

ตารางที่ 5 ตารางสรุปแนวทางการแก้วิกฤติน้ำท่วมในมาตรการต่างๆ พร้อมผลที่คาดว่าจะได้รับ (ต่อ)

5.	<u>มาตรการด้านผังเมือง</u> การกำหนดขอบเขตพื้นที่ผังเมืองรวมที่ชัดเจน จำแนกพื้นที่ชั้นใน ชั้นกลางและชั้นนอกพื้นที่ อนุรักษ์การเกษตร Master Plan set up for Food plain disaster protection	ครอบคลุมพื้นที่เมือง ชานเมืองและปริมณฑล เพื่อจัดระเบียบการใช้ พื้นที่เมืองให้ชัดเจนขึ้น	กำหนดรูปแบบการใช้พื้นที่ที่รัดกุมและมี เหตุผลความจำเป็นที่ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม อันมีส่วนช่วยระมัดระวังลดส่วนการใช้ ทรัพยากรดินได้ดีขึ้น
6.	<u>มาตรการด้านการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน</u> การจัดทำระบบซับน้ำผิวดินได้แนวเส้นทาง สัญจรในเมือง Rain absorption system	พัฒนาภายในพื้นที่เส้น ทางหลักในเมืองและนอก เมือง	ช่วยพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในถนนสาย หลักและรองของเมืองให้ดีขึ้น พร้อมมีส่วน ช่วยดูดซับและทวงน้ำได้ดีขึ้น
7.	<u>มาตรการด้านการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน</u> การรณรงค์ให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการ ขยายพื้นที่สีเขียวให้แก่เมืองในพื้นที่ส่วนตัว Green area increasing Project	พื้นที่ส่วนบุคคลของ ประชาชนรวมถึง โครงการพัฒนาอสังหาริม ทรัพย์	พื้นที่ทั้งของส่วนบุคคลและพื้นที่โครงการ พัฒนาอสังหาริมทรัพย์ โดยรณรงค์ให้ทุก ภาคส่วนมีส่วนร่วมในการเพิ่มพื้นที่สีเขียว ในแปลงที่ดินของตนอันมีส่วนสำคัญช่วย เพิ่มพื้นที่ดูดซับน้ำให้แก่เมืองอีกส่วนหนึ่ง

สรุปผลจากการเรียนรู้ประสบการณ์ของประเทศคู่ศึกษา

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า วิกฤติน้ำท่วมสร้างความเสียหายให้แก่ประชาชนโดยถ้วนหน้า ทั้งทางภาคเกษตรรอบ
เมือง กับพื้นที่ใจกลางเมืองซึ่งมีระดับความเสียหายที่แตกต่างกันออกไปอย่างไร ก็ตีมูลเหตุแห่งปัญหามาจากสาเหตุที่
ใกล้เคียงกัน อันพอจะจำแนกออกได้เป็นประเด็นหลักๆคือ

1) การทำลายระบบนิเวศรอบเมืองจากน้ำมือของมนุษย์ การบุกรุกทำลายป่า การแผ้วถางพื้นที่ป่าสมบูรณ์
เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก (เป็นกรณีเฉพาะของประเทศไทย) ทำให้ระบบนิเวศรอบเมืองต้องสูญเสียสมดุลลง (กรณีป่า
ไม้ในประเทศลดลง 8.9 ล้านไร่)*

2) ป่าไม้ปรากฏการณ์พื้นที่ขาดแข่งขันแทนที่พื้นที่ละมุนหรือพื้นที่ธรรมชาติ โดยเฉพาะในพื้นที่เขตเมืองทำให้
พื้นที่ที่ห่วงความร้อนไม่สมดุลกับพื้นที่คายความร้อน ภาวะอากาศในเมืองเสื่อมสภาพลงมีอุณหภูมิอากาศที่ร้อนระอุ
จากคอนกรีตเพิ่มมากขึ้น

3) นอกเหนือจากการใช้พื้นที่ธรรมชาติไม่สมดุลค่าแล้ว เมืองยังขาดการเตรียมการด้านการสร้างพื้นที่
ทวงน้ำหน้าเมืองหรือต้นน้ำก่อนไหลเข้าสู่เมืองซึ่งเปรียบเสมือนเมืองไม่มีเกราะทางธรรมชาติไว้ป้องกันตนเองจาก
วิบัติภัยทางธรรมชาติ

4) สภาวะการสูญเสียผืนป่าซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลกส่งผลให้ระบบนิเวศของโลกแปรเปลี่ยนไปอากาศและฤดูกาล
เปลี่ยนแปลงไม่ตรงตามฤดูกาลยังผลให้อุณหภูมิอากาศได้รับผลกระทบโดยตรงทั่วทุกทวีปรวมทั้งประเทศไทยซึ่ง
ปราศจากมาตรการป้องกันภัยอยู่เดิมโดยสามารถย้อนพิจารณาได้จากวิบัติภัยปี 2554 ถึงวันนี้เราได้เตรียมการอะไร
บ้าง

* ที่มาข้อมูล : กรมป่าไม้ได้แถลงผลพื้นที่ป่าไม้ในประเทศลดลงถึง 8.9 ล้านไร่ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์
บุกรุก แผ้วถางป่า เผาป่าเพื่อหาของป่า รุกบุกเพื่อเปิดพื้นที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานใหม่

ข้อเสนอแนะ

มาตรการการสร้างภูมิคุ้มกันวิบัติภัยน้ำท่วมให้แก่เมือง

จากการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของอากาศที่แปรปรวนไปทั่วโลก วิกฤติน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2554 ของประเทศ วิกฤติไฟป่าในออสเตรเลียเมื่อปลายปี ค.ศ. 2015 และล่าสุดวิกฤติน้ำท่วมใหญ่จากการละลายของหิมะภูเขาตอนกลางของประเทศฝรั่งเศสและฝนกระหน่ำช่วง 3 วันต่อ เนื่องทำให้นครปารีสโดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำ Seine จมอยู่ใต้น้ำในช่วงต้นเดือนมิถุนายนที่ผ่านมากระบวนการเตรียมการรับมือกับวิบัติภัยน้ำท่วมในอนาคตโดยเฉพาะของประเทศไทยจึงจำเป็นต้องบูรณาการมาตรการด้านต่างๆเข้าด้วยกัน โดยมีประเด็นหลักๆที่น่าพิจารณาดังต่อไปนี้

1) ประเด็นด้านผังเมืองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ผังเมืองรวมของกรุงเทพมหานครจำเป็นต้องกำหนดพื้นที่ธรรมชาติหนองน้ำนอกเมืองโดยการเวนคืนพื้นที่รอบนอกที่น้ำท่วมขังทุกช่วงวิกฤติน้ำหลาก เพื่อเป็นพื้นที่หนองน้ำถาวร Retention pond นอกเมือง และควบคุมพื้นที่ลาดเชิงหรือพื้นที่สร้างเมืองให้อยู่ในวงจำกัด ขณะในช่วงเวลาปกติสามารถปรับสภาพพื้นที่เป็นพื้นที่พักผ่อนชุมชนในลักษณะสวนน้ำพักผ่อนของชุมชนได้

2) กรุงเทพมหานครควรสำรวจพื้นที่ทั้งร้างในเมืองที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในหลายพื้นที่ทั้งพื้นที่ที่ไม่ปรากฏเจ้าของและพื้นที่ปราศจากการใช้งานและมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นพื้นที่เสี่ยงทั้งร้างไม่ใช้ประโยชน์ พื้นสภาพพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นหรือพื้นที่ป่าในเมืองเพื่อเป็นพื้นที่ดูดซับน้ำและพื้นที่สร้างออกซิเจนให้กับเมือง แทนการปล่อยทิ้งร้างไม่ใช้ประโยชน์โดยร่วมมือกับภาคเอกชนโดยการเช่าใช้พื้นที่หรือรณรงค์ให้มีการปลูกไม้ยืนต้นสร้างระบบนิเวศเขตเมืองภายในพื้นที่กทม. เพื่อเป็นพื้นที่สร้างสมดุลระหว่างพื้นที่ก่อสร้างเมืองและพื้นที่ระบบนิเวศธรรมชาติในเขตเมือง

3) ประเด็นด้านโครงสร้างพื้นฐานของระบบเมือง

ด้วยสถานการณ์ฝนตกหนักในเขตกรุงเทพมหานคร จำเป็นอย่างยิ่งต้องจัดทำแผนการก่อสร้างอุโมงค์ ระบายน้ำหรือแนวอุโมงค์ผันน้ำออกสู่พื้นที่หนองเพื่อเป็นพื้นที่เก็บกักน้ำนอกเมืองเพื่อหน่วงน้ำในยามน้ำหลากและเก็บกักน้ำผิวดินไว้ใช้ในเวลาที่ขาดแคลนโดยจัดระบบท่อแยกออกจากน้ำโสโครกทั่วไปจากท้องถนน เป็นลักษณะท่อเก็บกักน้ำผิวดินโดยเฉพาะ

4) เร่งสร้างมาตรการเพิ่มพื้นที่ซับน้ำในเมืองบนพื้นที่ว่าง ด้วยมาตรการเพิ่มพื้นที่ซับน้ำด้วยวัสดุซึมซับน้ำบนแผ่นพื้นสังเคราะห์หรือวัสดุคอนกรีตโปร่งเพื่อเปิดโอกาสให้น้ำผิวดินซึมลงสู่ใต้ดินได้สะดวกขึ้นโดยในพื้นที่โครงการทุกโครงการจำเป็นต้องสร้างพื้นที่ซับน้ำในพื้นที่ว่างให้มากที่สุดเพื่อรองรับปริมาณน้ำฝนและหน่วงไว้ในพื้นที่ในระยะเวลาระหว่างวิกฤติฝนชุก แทนการลาดแข็งหรือเทคอนกรีตในพื้นที่เปิดโล่งอันเป็นการเพิ่มอุณหภูมิความร้อนในพื้นที่โดยไม่จำเป็น

5) การฟื้นฟูสภาพคูคลองในกรุงเทพมหานคร อันเป็นพื้นที่หลักในการระบายน้ำในยามฝนตกหนักให้มีขนาดและปริมาณรองรับน้ำฝนที่เพียงพอ ขุดลอกพื้นที่รับน้ำและจัดระเบียบอาคารบ้านเรือนที่ลุกล้ำทางน้ำ คูคลองที่เป็นอุปสรรคต่อการไหลระบายของน้ำผิวดิน

6) ประเด็นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน

รณรงค์ให้ประชาชนในพื้นที่เมืองมีบทบาทร่วมสร้างพื้นที่สีเขียวในพื้นที่ของตนให้มากขึ้น โดยการยกเว้นภาษีโรงเรือนในกรณีเจ้าของที่ดินปลูกไม้ถาวรในแปลงที่ดินมากกว่า 10 ปีขึ้นไปเนื่องจากไม่อายุเกิน 10 ปีจะมีประสิทธิภาพในการคายออกซิเจนให้แก่พื้นที่โดยรอบได้สูง

7) ภาครัฐต้องเป็นผู้นำในการสร้างและเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเมืองโดยเริ่มต้นจากพื้นที่ว่างในความดูแลของรัฐ พื้นที่สาธารณะในความดูแลของหน่วยงานต่างๆจำเป็นต้องเร่งเพิ่มพื้นที่สีเขียวธรรมชาติหรือเพิ่มพื้นที่ป่าถาวรในเมืองให้มากขึ้น

8) สร้างแนวพื้นที่สีเขียวกันชน Green buffer ให้แก่เมืองในลักษณะป่าชานเมืองช่วยเพิ่มคุณภาพอากาศบริสุทธิ์ให้แก่เมืองโดยความร่วมมือจากภาคประชาชนในพื้นที่ให้เข้าใช้พื้นที่ขยายพื้นที่สีเขียวเพื่อสร้างสมดุลที่มีคุณภาพให้แก่เมือง

มาตรการการเตรียมพร้อมการป้องกันภัยจากวิกฤติน้ำท่วมจำเป็นต้องร่วมกันดำเนินการอย่างต่อเนื่องและประสานการทำงานของทุกภาคส่วนอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ครอบคลุมทุกมิติ แม่นในความเป็นจริงการทำงานเพื่อป้องกันปัญหานั้นเนื่องมาจากวิบัติภัยทางธรรมชาติมิใช่เรื่องง่าย จึงจำเป็นจะต้องให้ความสำคัญและระมัดระวังเรื่องความเปราะบางของระบบนิเวศพื้นที่นั้นเป็นอย่างยิ่งซึ่งแนวทางการใช้ธรรมชาติป้องกันธรรมชาติเป็นแนวทางหนึ่งที่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจมาแล้วในหลายพื้นที่และเป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนและเหมาะสมที่สุด

กิตติกรรมประกาศ

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย การศึกษาพื้นที่เปราะบางระบบนิเวศเขตเมือง ในพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพมหานคร พื้นที่นันทบุรี ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) และการอนุเคราะห์ข้อมูลจาก LACUB L'Aménagement Communauté Urbaine de Bordeaux (สำนักงานการพัฒนาและการผังเมืองประจำเมืองบอร์กโด) และคณะสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรมเมืองบอร์กโด Ecole Nationale Supérieure d'Architecture et de Paysage de Bordeaux ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความอนุเคราะห์ในครั้งนี้เป็นอย่างสูงและคาดหวังในประโยชน์ที่พึงมีจากการวิจัยในครั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนจากวิบัติภัยธรรมชาติแก่ประชาชนในพื้นที่ประสบภัย เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันและเสนอเป็นแนวทางนโยบายในการเตรียมพร้อมป้องกันวิบัติภัยทางธรรมชาติแก่ผู้บริหารท้องถิ่นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เอกสารการประชุมนานาชาติ : Water, Megacities and Global Change “International Conference on

Climate Change, COP#21,. 1-4 December 2015, UNESCO Headquarter, Paris Eggarin &

Parin “Urban Development and its responses to Flooding Hazards in Bordeaux (France)

and Bangkok (Thailand)

Eggarin 2011, The Challenge of Spiritual change for urban Green Living Benefit.: International

Conference of Korea Regional Economics Association, 10-12 June 2011, Daejeon, South

Korea.

Lacub 2006 ,Bordeaux et ses Developpement Urbaine, serie special juin 2006 Bordeaux France

Moniteur special serie 2012, Bordeaux et ses Developments -Achevement d'un Projet

Amenagement Urbanisme Avenir, serie special October 2012.,Paris, France

กรมทรัพยากรธรณี 2556. การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีและทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร

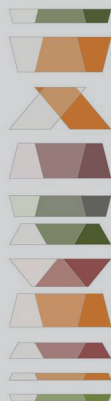
สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2556. รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2556. กรุงเทพมหานคร

ศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, เอกรินทร์ 2557, โครงการเตรียมรับมือและป้องกันผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศ ที่อาจมีผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมฯ, สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มิถุนายน 2557.

บริษัทอัลฟา รีเสิร์ชจำกัด 2557. ตัวเลขต้องรู้ของเมืองไทย (ISBN) 974-93768-3-8

เอกรินทร์ อนุกลยุทธ์ชน 2556. การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการวางผังพื้นที่ป่าไม้ 301583 เอกสารประกอบการสอน การจัดการป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกรินทร์ อนุกลยุทธ์ชน 2557 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการวางผังที่ยั่งยืน 246521 เอกสารประกอบการสอน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สาขาวิชาการวางผังเมืองและสภาพแวดล้อม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

การริเริ่มสวนดาดฟ้าโดยบุคลากรระดับล่าง: กรณีศึกษาสำนักงาน เขตหลักสี่

The Making of Rooftop Garden by Lower-Level Employees: The Case of Laksi District Office

ทำเนียบ อุชารกุล* คัทลียา จิระประเสริฐกุล** และวันดี พิณจวรสิน***

บทคัดย่อ

สภาพแวดล้อมของเมืองที่ขาดแคลนพื้นที่สีเขียวผลักดันให้เกิดรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ดาดฟ้าของอาคารให้กลายเป็นสวน ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งอาคารของภาครัฐและเอกชน ในบรรดาสวนที่เกิดขึ้นนั้น “ศูนย์การเรียนรู้ห้องเรียนธรรมชาติ สวนเกษตรดาดฟ้า สำนักงานเขตหลักสี่” เป็นสวนดาดฟ้าที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่ง เพราะเป็นสวนเกษตรดาดฟ้าแห่งแรกๆ ของประเทศไทย เคยได้รับรางวัลระดับชาติและนานาชาติและเป็นที่รู้จักแพร่หลายจากการเป็นแหล่งอาหารให้แก่ผู้ประสบภัยในเหตุการณ์น้ำท่วมกรุงเทพมหานครพ.ศ.2554 เป็นที่น่าสนใจว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นนี้ เกิดจากการริเริ่มของบุคลากรซึ่งมีตำแหน่งเป็น “พนักงานสวน”

บทความนี้นำเสนอการเกิดและพัฒนาการของสวนที่ริเริ่มโดยบุคลากรระดับล่าง โดยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในกระบวนการเกิดสวน การสำรวจ การสังเกต และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสวนที่เป็นกรณีศึกษา ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของสวนนี้เกิดจากความต้องการส่วนบุคคล และไม่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากนโยบายการขับเคลื่อน “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ของภาครัฐ ในด้านพัฒนาการของสวนนั้นถูกอธิบายเป็น 5 ด้าน ประกอบด้วย ด้านกิจกรรมการเกษตร ด้านกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจและการท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการกระจายผลผลิต ด้านกิจกรรมการฝึกอบรม และด้านกายภาพ ซึ่งพบว่าการพัฒนาของสวนในแต่ละด้านมีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน

บทเรียนจากกรณีศึกษานี้ทำให้สามารถชี้ประเด็นได้ว่าการให้บุคลากรระดับล่างมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสภาพแวดล้อมเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดข้อจำกัดของระบบราชการและสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในองค์กรรัฐได้สำเร็จ

* อาจารย์ประจำหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต (ภูมิสถาปัตยกรรม) คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้

Email: thamniap@mju.ac.th

** อาจารย์ประจำหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง) ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ Email: archcyn@ku.ac.th

*** ประธานหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง) ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ Email: onedee01@gmail.com

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “สวนในบริบทขององค์กร: ความหมาย บทบาท และการแปรเปลี่ยน” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ และ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

ABSTRACT

The lacking of green space in urban environment enforcing the government and private sectors to built rooftop gardens as generally seen in many buildings. One of those gardens, “The Nationally Organic Gardening Learning Center Rooftop Agricultural Garden” at Laksi District Office is one of the most famous rooftop gardens as it is the early organic rooftop garden in Thailand. The garden was granted several international and national awards. It was a food supply for disaster victims during the severe floods in 2011 and became well-known garden after that. Surprisingly, such success originated from one staff who was just a gardener.

This paper illustrates the making and development of the selected rooftop garden which initiated by a lower-level employee. Data was obtained from the interviews of key performers, field survey, participant observation and documentation.

The results show that this garden occurred from personal will and not influenced by the ‘Sufficient Economy Philosophy’ movement by the government. The garden’s development is described into five themes: agricultural development, leisure and tourism development, distributed development, training development, and physical development. It was found that the development of these themes was intricately related.

The lessons learnt from this case study pointed out that the involvement of lower-level employee in environmental management can help reducing some restrictions in bureaucratic system, leading to the successful environmental change in governmental associations.

คำสำคัญ: สวนดาดฟ้า, สภาพแวดล้อมในองค์กร, การจัดการภูมิทัศน์, การมีส่วนร่วมของบุคลากร

Keywords: Rooftop Garden, Environment in Association, Landscape Management, Employee Involvement

บทนำ: สถานการณ์สวนดาดฟ้าในเขตกรุงเทพมหานคร

ปัจจุบันเมืองใหญ่หลายเมืองในโลกต่างให้ความสำคัญกับการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้กับเมือง โดยองค์การอนามัยโลกกำหนดให้ขนาดพื้นที่สีเขียวในเมืองต่อประชากร 1 คนอยู่ที่ 10-21 ตารางเมตร ในขณะที่กรุงเทพมหานคร (กทม.)¹ กำหนดให้มาตรฐานพื้นที่สีเขียวต่อประชากร 1 คนอยู่ที่ 16 ตารางเมตร (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ม.ป.ป.) แต่ในความเป็นจริงกรุงเทพฯ มีพื้นที่สีเขียวเพียง 3.29 ตารางเมตรต่อคน (พาสินี สุนากร, 2558:5) สาเหตุเป็นเพราะการพัฒนาพื้นที่สีเขียวแห่งใหม่ในสภาพแวดล้อมเมืองมีข้อจำกัดหลายด้าน ทั้งด้านกายภาพของเมือง ขั้นตอนในการเวนคืนที่ดิน รวมถึงที่ดินมีราคาสูง

สถานการณ์การขาดแคลนพื้นที่สีเขียวในสภาพแวดล้อมของเมืองกรุงเทพฯ ผลักดันให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ดาดฟ้าของอาคารให้เป็นส่วน ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปทั้งอาคารของภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้ เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ

¹ ในบทความนี้ “กรุงเทพฯ” หมายถึง เมืองกรุงเทพมหานคร และ “กทม.” หมายถึง กรุงเทพมหานครที่เป็นหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น

มีสวนดาดฟ้าทั้งสิ้นถึง 93 แห่ง กระจายอยู่ใน 22 เขต จากทั้งหมด 50 เขต (กรุงเทพมหานคร, 2559) พื้นที่รวมทั้งสิ้น 93,060.58 ตารางเมตร แบ่งเป็นส่วนที่อยู่ในการดูแลของกทม. 4,188.00 ตารางเมตร หน่วยงานอื่น 2,073.88 ตารางเมตร และของเอกชน 86,798.70 ตารางเมตร (ดูตาราง 1) คิดเป็นพื้นที่สวนดาดฟ้าต่อประชากร 0.02 คนต่อตารางเมตร (กรุงเทพมหานคร, 2559)

ตารางที่ 1 แสดงพื้นที่สวนดาดฟ้าในกรุงเทพฯ แยกตามหน่วยงานที่รับผิดชอบ

หน่วยงานที่รับผิดชอบ	พื้นที่สวนดาดฟ้า (ตารางเมตร)	ร้อยละ (%)
กทม.	4,188.00	4.50
หน่วยงานอื่น	2,073.88	2.23
เอกชน	86,798.70	93.27
รวม	93,060.58	100.00

ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก: กรุงเทพมหานคร (2559).ฐานข้อมูลและระบบติดตามประเมินผลการเพิ่มพื้นที่สีเขียวของกรุงเทพมหานคร v.2.สืบค้นเมื่อวันที่ 27 เมษายน 2559, จาก<http://203.155.220.118/green-parks-admin/>²

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กรุงเทพฯยังมีพื้นที่สวนดาดฟ้าน้อยมากและส่วนใหญ่เป็นส่วนที่อยู่ในการดูแลของภาคเอกชน โดยเกือบทั้งหมด (ร้อยละ 93.27) เป็นสวนดาดฟ้าบนอาคารชุดพักอาศัยทำให้ประชาชนทั่วไปไม่สามารถใช้ได้ ดังนั้น การเพิ่มพื้นที่สวนดาดฟ้าบนอาคารของภาครัฐจึงเป็นแนวทางที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถใช้สวนในเชิงสาธารณะได้มากกว่าแนวคิดนี้สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการเชิงนโยบายด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวชุมชนเมืองอย่างยั่งยืนซึ่งได้กำหนดให้ ‘สถานที่ราชการ’ มีพื้นที่สีเขียวอย่างน้อยร้อยละ 30 ของแปลงที่ดิน หรือ “ดำเนินการออกแบบอาคารให้มีพื้นที่ที่สามารถพัฒนาเป็นพื้นที่สีเขียวยั่งยืนได้ตามเกณฑ์ที่กำหนด” (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2552:3-4) อย่างไรก็ตามพบว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพในองค์กรรัฐมักประสบปัญหาหลายประการเนื่องจากองค์กรภาครัฐที่มีขนาดใหญ่ มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่ซับซ้อน มีกฎ ระเบียบ แบบแผนที่ต้องปฏิบัติตาม ทำให้ขาดความคล่องตัวในการปรับเปลี่ยน (สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2553:34-35)

สำนักงานเขตหลักสี่ นับเป็นองค์กรของภาครัฐที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินการตามมาตรการดังกล่าว โดย “ศูนย์การเรียนรู้ห้องเรียนธรรมชาติ สวนเกษตรดาดฟ้า สำนักงานเขตหลักสี่” เป็นสวนดาดฟ้าที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่ง เนื่องจากเป็นสวนเกษตรดาดฟ้าแห่งแรกๆ ของประเทศไทย โดยเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2544 รวมเป็นระยะเวลา 15 ปีจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2559)(คมสัน หุตะแพทย์, 2556: 4; พาสนิ์ สุนากร &ทิพาพรรณ ศิริเวชฎารักษ์, 2554:112) ที่ตั้งของสวนอยู่บนดาดฟ้า (ชั้น 9) ของอาคารสำนักงานเขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ประมาณ 440 ตารางเมตร (ดูภาพที่ 1)

สวนแห่งนี้เริ่มเป็นที่รู้จักจากการนำเสนอของรายการโทรทัศน์ในฐานะแหล่งเรียนรู้การปลูกผักบนพื้นปูนตั้งแต่ปีพ.ศ. 2546 เคยได้รับรางวัล “เหรียญที่ระลึกวันอาหารโลก (เหรียญทองแดง)” จากองค์การอาหารเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ในปี พ.ศ. 2550 ในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารและกระตุ้นให้เกิดการผลิตอาหารที่มี

² ผู้ทำวิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า ข้อมูลที่สามารถสืบค้นได้เกือบทั้งหมดเป็นส่วนที่อยู่ในการดูแลของหน่วยงานที่สังกัดกทม.และอาคารพักอาศัยรวมของเอกชนที่ต้องยื่นขออนุญาตกับทางสำนักงานเขต จึงคาดว่ามีส่วนอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ผ่านการขออนุญาต จึงไม่ถูกบันทึกอยู่ในฐานข้อมูล

คุณภาพ รวมทั้งรางวัล “นวัตกรรมท้องถิ่นไทย ครั้งที่ 1” ในปี พ.ศ. 2553 จากการใช้พื้นที่ว่างเปล่าให้เป็นประโยชน์ (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559) ก่อนที่จะมีชื่อเสียงในระดับประเทศภายหลังจากสื่อมวลชนได้นำเสนอข่าวว่าสวนแห่งนี้เป็นแหล่งอาหารให้แก่ผู้ประสบภัยในเหตุการณ์น้ำท่วมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2554 (จักรพันธ์ กังวาล, 2555: 105) จากความสำเร็จทั้งหมดที่เกิดขึ้นนำไปสู่ความน่าสนใจที่ว่า สวนดาดฟ้านี้เกิดจากการริเริ่ม (เสนอความคิด ขออนุญาต และเริ่มดำเนินการสร้างสวน) ของบุคคลเพียงคนเดียวซึ่งมีตำแหน่งเป็น “พนักงานสวน” อันเป็นตำแหน่งระดับล่างสุดในโครงสร้างการบริหารของสำนักงานเขตฯ

ภาพที่ 1 สวนเกษตรดาดฟ้า ชั้น 9 สำนักงานเขตหลักสี่ถ่ายจากมุมสูงเมื่อปีพ.ศ. 2551
ที่มา: ธนศ ดวงพัตรา. (2551). 20 สวนบนดาดฟ้าอาคารสำนักงานเขตหลักสี่. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2559,
จาก <http://www.panoramio.com/photo/13525952#c4101467>

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อทำความเข้าใจการเกิดและพัฒนาการของสวนในองค์กรของรัฐที่ริเริ่มโดยบุคลากรระดับล่าง

นิยามศัพท์

สวน หมายถึง บริเวณภายนอกอาคารที่มีขนาดจำกัด มีลักษณะและวัตถุประสงค์เฉพาะ (Meto J. Vroom, 2006: 9) รวมทั้งมีพืชพรรณเป็นองค์ประกอบสำคัญ

บุคลากรระดับล่าง หมายถึง ผู้ปฏิบัติงานในระดับล่างของโครงสร้างองค์กร เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจหน้าที่ (authority) น้อย (vocabulary.com, 2016) โดยทั่วไปหมายถึงผู้ที่มีตำแหน่งต่ำกว่าผู้จัดการชั้นต้น

แนวคิดการจัดการสวนที่อยู่ในองค์กรของรัฐ

เสรีชัย โชติพานิช (2553: 26-28) อธิบายว่าบทบาทของระบบกายภาพ [เช่นสวน] จะแตกต่างกันไปในแต่ละองค์กรโดยจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะคือ 1) บทบาทที่เป็น ”ทรัพยากรสนับสนุนขององค์กร (Support resource)” ในกรณีนี้ระบบกายภาพจะ “ถูกมองว่าเป็นต้นทุนขององค์กร” และ 2) บทบาทที่ทรัพยากรกายภาพจะเป็นส่วนหนึ่งของ “ทรัพยากรหลัก (Core resource)” เช่น โรงแรม รีสอร์ท เป็นต้น ในกรณีนี้ทรัพยากรกายภาพถือเป็น “ส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิต” ซึ่งระบบกายภาพในองค์กรของรัฐมักมีบทบาทแบบแรก (สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2553:58)

จากการทบทวนเอกสารทำให้เกิดความเข้าใจว่า คนทั่วไปมักมีความเชื่อว่าการบริหารจัดการทรัพยากรกายภาพภายใต้ระบบราชการมีความยากลำบากเนื่องจากข้อจำกัดด้านกฎระเบียบ และจำเป็นต้องพึ่งพาคนจำนวนมาก ดังที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการทรัพยากรกายภาพท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า “...งาน FM [Facilities Management]³ เดินคนเดียวไม่ได้ ยิ่งในองค์กร [ของรัฐ] ที่ใหญ่นี้ หากส่วนงานเราเดินไปแล้ว คนอื่นไม่เดินด้วย ก็ไม่เกิดประโยชน์” (สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2553: 35) ในกรณีนี้ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2550: 28) ได้เสนอวิธีคิด 6 ประการ ที่จะทำให้องค์กรสามารถปรับเปลี่ยนแนวคิดด้านโครงสร้างและระบบงาน โดยเห็นว่ององค์กรแบบเดิมมององค์ประกอบแต่ละส่วนแยกขาดจากกันเปรียบเหมือนเครื่องจักร ในขณะที่องค์กรแบบใหม่มองว่าทุกองค์ประกอบย่อยขององค์กรมีความหมายต้องพึ่งพาอาศัยกัน และสามารถเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้เหมือนสิ่งมีชีวิต ดังนั้น การบริหารจัดการองค์กร “...[จึงต้อง]สร้างกลไกการปรับตัวที่เอื้อให้สมาชิกขององค์กรเติบโตและเข้าถึงศักยภาพสูงสุดของตน” วิธีคิดดังกล่าวประกอบด้วย 1) เน้นการแก้ปัญหาในระดับปฏิบัติการ แทนการสั่งการจากเบื้องบน 2) เน้นการคิดสร้างสรรค์งานให้เหมาะสมกับปัญหาแทนการทำงานรูปแบบเดิม 3) เน้นความเข้าใจและความร่วมมือมากกว่ากฎระเบียบหรือเหตุผล 4) มีการกระจายอำนาจ 5) ยืดความเรียบง่ายแทนความเป็นทางการและพิธีการ รวมทั้ง 6) เน้นการมีส่วนร่วมแทนการควบคุมสั่งการ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2550:30)

อนึ่ง การมีส่วนร่วมในการจัดการนั้นมีได้จากหลายฝ่ายทั้งจากภายในและภายนอกองค์กร ในกรณีศึกษานี้ ผู้ทำวิจัยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของบุคลากร (Employee Involvement)⁴ เป็นสำคัญ โดยมีฐานความคิดที่สอดคล้องกับงานวิจัยของ Lateef Owolabi Kuye และ Adeola Abdul-Hameed Sulaimon (2011: 12) ที่ระบุว่า การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของบุคลากรมีความสัมพันธ์กับผลการดำเนินการขององค์กรจริง โดยทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้กรอบคิดเรื่องการจัดการสวนในฐานะทรัพยากรกายภาพว่า “การบริหารทรัพยากรกายภาพที่เกิดประสิทธิผลสูงสุด คือ การทำให้ระบบกายภาพ/ทรัพยากรกายภาพ ทำงานสอดคล้องและสอดคล้องตามเป้าหมาย พันธกิจ และลักษณะกิจกรรมขององค์กรนั้น” (เสรีชัย โชติพานิช, 2553: 64)

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ได้เลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยคัดเลือกกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับในวงกว้างในบทความนี้คือ “ศูนย์การเรียนรู้ห้องเรียนธรรมชาติ สวนเกษตรคาเฟ่ สำนักงานเขตหลักสี่” มีการรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสวนที่ศึกษา ได้แก่ บุคลากรที่ริเริ่มสวนคาเฟ่ บุคลากรที่ดูแลสวนคาเฟ่ ผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผู้ปฏิบัติงานบนสวนคาเฟ่ บุคลากรในฝ่ายอื่นที่เกี่ยวข้องกับสวน และผู้ใช้

³ ข้อความใน [...] เพิ่มโดยผู้ศึกษา

⁴ Apostolou (2000, p. 2) ให้ความหมายของ ”การมีส่วนร่วมของบุคลากร” ว่าเป็น กระบวนการในการเสริมอำนาจให้แก่บุคลากรร่วมตัดสินใจในการจัดการและปรับปรุงการดำเนินการ โดยให้มีความเหมาะสมกับระดับของบุคลากรนั้นในองค์กร

บริการ รวมทั้งสิ้น 5 คน⁵ (การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้เทคนิค snow ball โดยเริ่มจากบุคคลที่พบชื่อในเอกสารที่เกี่ยวข้องมากที่สุด และหยุดเมื่อไม่ปรากฏชื่อใหม่ การคัดเลือกบุคคลสำคัญประเมินจากบทบาทที่สำคัญต่อสวน การอ้างอิงที่สอดคล้องกันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มต่างๆ และข้อมูลเอกสาร) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสำรวจภาคสนาม และข้อมูลจากเอกสาร ทั้งนี้ ได้ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) แล้วนำมาวิเคราะห์และสร้างข้อสรุปของงานวิจัย

ผลการศึกษา: การเกิดและพัฒนาการของสวนเกษตรตาดฟ้าสำนักงานเขตหลักสี่

การอธิบายผลการศึกษาถูกแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกอธิบาย “การเกิด” ของสวน และส่วนที่สองแสดง “พัฒนาการ” ของสวน ซึ่งในส่วนหลังนี้ได้ถูกจำแนกออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ ด้านกิจกรรมทางการเกษตร ด้านกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจและการท่องเที่ยว ด้านกิจกรรมการกระจายผลผลิต ด้านกิจกรรมการฝึกอบรม และด้านกายภาพของสวน ส่วนสุดท้ายอธิบายบทบาทของบุคลากร 4 กลุ่มที่มีต่อการเกิดและพัฒนาการของสวน

การเกิดขึ้นของสวนเกษตรตาดฟ้า

ในปีพ.ศ. 2543 ภายหลังจากประเทศไทยเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ (ช่วงปีพ.ศ. 2540 - พ.ศ. 2546) รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้ขอรับความช่วยเหลือทางการเงินจากประเทศญี่ปุ่นซึ่งรู้จักกันในชื่อ “โครงการมิยาซาวา”⁶ สำนักงานเขตหลักสี่ได้ใช้เงินจากโครงการดังกล่าวในการจ้างแรงงานเพื่อพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมในเขตเมือง โดยขอใช้ที่ดินจากภาคเอกชน และได้ว่าจ้างพนักงานสวน 1 คนคือเมืองบังงานหมดลง สำนักงานเขตจึงมอบหมายคุณทอง⁷ ซึ่งเพิ่งได้บรรจุเป็นลูกจ้างประจำดูแลสวนดังกล่าวต่อไป (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 2 มิถุนายน 2559; จักรพันธ์ กังวาล, 2555: 102; ชูขวัญ ทรัพย์มณี, 2556: 52) ต่อมาในปลายปีพ.ศ. 2544 เอกชนได้ขอพื้นที่คืน คุณทองจึงได้ปรึกษาหัวหน้างานและได้ขออนุญาตผู้อำนวยการเขตฯย้ายพืชพรรณไปปลูกในที่ใหม่บนพื้นที่ตาดฟ้าชั้น 9 โดยการย้ายได้ดำเนินการเสร็จสิ้นตอนต้นปีพ.ศ. 2545 ในขณะนั้นมีคุณทองเป็นแรงงานหลักเพียงคนเดียว (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559; ขวัญชาย ดำรงค์ขวัญ, 2553)

แม้ช่วงเวลาที่เกิดขึ้นของสวนเกษตรตาดฟ้าแห่งนี้ (พ.ศ. 2544) จะเกิดขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสถึงเศรษฐกิจพอเพียง (ในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540) ไม่นานนัก (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2558) แต่จากการตรวจสอบช่วงเวลาพบว่า การเผยแพร่บทความ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งจัดทำโดยคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแก่บุคคลทั่วไปเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2542 และเพิ่งจะเริ่มนำมาใช้เป็นแนวทางในการบริหารประเทศผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 9 ในปี พ.ศ. 2545 ดังนั้น จึงไม่อาจอธิบายการเกิดขึ้นของสวนเกษตรตาดฟ้าแห่งนี้ได้ว่ามาจากอิทธิพลของการขับเคลื่อน “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2551) ข้อสันนิษฐานนี้ตรงกับคำบอกเล่าของคุณทองว่า “ยอมรับตามตรงว่าตอนนั้นไม่รู้เรื่อง[เศรษฐกิจพอเพียง]” (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559) ผู้ทำวิจัยจึงสรุปว่า จุดเริ่มต้นของสวนเกษตรตาดฟ้าแห่งนี้เกิดจาก “ความต้องการส่วนบุคคล” ที่เกิดความเสียดายพืชพรรณที่ปลูกไว้เป็นจำนวนมาก

⁵ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารใหม่ และไม่สามารถติดต่อผู้บริหารที่ทำหน้าที่ในช่วงเริ่มต้นทำสวนได้ จึงใช้ข้อมูลจากบทความที่ผู้บริหารคนดังกล่าวได้ให้สัมภาษณ์ไว้ในขณะดำรงตำแหน่งแทน

⁶ โครงการเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า เช่น โครงการจ้างงานระยะสั้น

⁷ นามแฝง

พัฒนาการของสวนเกษตรดาดฟ้า

ด้านกิจกรรมทางการเกษตร

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสำรวจภาคสนามทำให้สามารถสรุปได้ว่า พัฒนาการที่โดดเด่นของสวนเกษตรดาดฟ้าแห่งนี้คือ **เทคนิคในการปลูกพืช** โดยในช่วงแรกนั้น (พ.ศ.2544-พ.ศ. 2545) พืชพรรณที่ถูกย้ายขึ้นมาบนดาดฟ้าเป็นการปลูกในกระถาง ต่อมาพบว่าความร้อนจากพื้นปูนและแสงแดดทำให้พืชพรรณตาย จึงได้หาทางแก้ปัญหาโดยการทำกระบะปลูกพืชเพื่อเลียนแบบการปลูกบนพื้นดินขึ้นผู้วิจัยพบว่า ผู้ปลูกมีการพัฒนาเทคนิควิธีการปลูกพืชโดยศึกษาจากเอกสาร แล้วนำมาลองปฏิบัติ และค่อยๆ ปรับปรุงจากการทำงานจริงจนได้วิธีการที่เหมาะสม อาทิเช่น การเลือกใช้แผ่นพลาสติกฟิวเจอร์บอร์ดเป็นโครงสร้างกระบะแทนไม้เพื่อไม่ให้จุลินทรีย์ย่อยสลายได้ การใช้ถุงปุ๋ยรองพื้นกระบะเพื่อให้ระบายน้ำได้แต่ป้องกันดินไหล การเปลี่ยนจากตาข่ายพรางแสงมาปลูกไม้เลื้อยบนโครงท่อนพีวีซีเพื่อบังแดดแทน เนื่องจากตาข่ายพรางแสงไม่สามารถทนแรงลมบนอาคารได้ ต่างจากไม้เลื้อยที่ไม้ต้านแรงลมและที่น่าสนใจที่สุดคือเทคนิคการปลูกผักโดยใช้การเพาะเมล็ดก่อนแล้วจึงนำต้นอ่อนที่โตพอสมควรไปแยกปลูกในกระบะก่อนจะเร่งการเติบโตด้วยปุ๋ยชีวภาพและฮอร์โมนชนิดต่างๆ (ที่ผู้ทำซึ่งเป็นแค่พนักงานสวน คิดและผสมขึ้นเอง) นอกจากนี้จะช่วยยืดระยะเวลาที่พืชต้องอยู่กลางแจ้งลง วิธีนี้ยังสามารถแก้ปัญหาโรคและแมลงศัตรูพืชได้อย่างดีอีกด้วย (ดูภาพที่ 2) (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559; สำนักงานเขตหลักสี่, 2558: 18-20; ขวัญชาย ดำรงค์ขวัญ, 2553)

นอกจากด้านเทคนิคในการปลูกพืชแล้วยังพบพัฒนาการในด้าน **ชนิดของพืชพรรณ** ที่มีความหลากหลายมากขึ้นเรื่อยๆ จากเดิมที่ปลูกพืชในกลุ่มผักกินใบและพืชสมุนไพร ในปีพ.ศ. 2558 สวนดาดฟ้าแห่งนี้มีพืชพรรณรวมถึง130 ชนิด (สำนักงานเขตหลักสี่, 2558: 14) อีกทั้งยังเคยทดลองปลูกข้าวและข้าวโพดด้วย เพื่อ “...ให้เห็นว่าบนนี้ก็ปลูก [ข้าว] ได้” (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559)

ภาพที่ 2 ชุดภาพแสดงพัฒนาการด้านเทคนิคการปลูกพืช (เรียงตามเข็มนาฬิกาจากด้านบนซ้าย) 1) การใช้ไม้เลื้อยในการพรางแสง 2) การทำค้ำปลูกผักจากท่อนพีวีซี เพื่อช่วยลดแรงลม 3) การทำกระบะปลูกจากแผ่นพลาสติกฟิวเจอร์บอร์ด และ 4) การเพาะต้นกล้าก่อนปลูกลงในกระบะ เพื่อลดปัญหาจากโรคและศัตรูพืช

ด้านกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ และการท่องเที่ยว

จากการเข้าสังเกตแบบมีส่วนร่วม 3 ครั้ง ครั้งละ 1 วัน ในช่วงวันธรรมดา ระหว่างเดือนมิถุนายน 2558 ถึงเดือนเมษายน 2559 ไม่พบว่ามีการจัดกิจกรรมของสำนักงานเขตหลักสี่มาใช้พื้นที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจแต่อย่างใด แต่ทุกครั้งจะพบผู้ที่มาติดต่อราชการแวะมาเยี่ยมชมสวน จากการสัมภาษณ์คุณเอ๋ ผู้พักอาศัยอยู่ใกล้สำนักงานเขตฯ ซึ่งเคยขึ้นไปพักผ่อนหย่อนใจบนสวนเกษตรตลาดฟ้าเล่าถึงบรรยากาศในช่วงแรกว่า “[สวนแห่งนี้] ฮิตมาก” แต่สาเหตุที่ปัจจุบันไม่ขึ้นไปบนสวนตลาดฟ้า เพราะเดิมเคยขึ้นไปและประทับใจที่สามารถเด็ดผลผลิตชิมได้ แต่ปัจจุบันมีการจัดสัมมนาจัดงานทำให้ไม่สามารถทำได้อย่างเดิม เนื่องจากผู้ดูแลสวนต้องการเก็บไว้ให้คนที่มาสัมมนาดู ประกอบกับมีการนำผลผลิตจากโครงการ ‘จากตลาดฟ้าสู่ลานดิน’ มาจำหน่ายด้านหน้าสำนักงานเขต ซึ่งสะดวกกว่าขึ้นไปซื้อด้านบน (คุณเอ๋ (นามแฝง). สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559) ทั้งนี้ จากสถิติผู้เข้าชมสวนตลาดฟ้าแห่งนี้พบว่า มีผู้มาเยี่ยมชมสวนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ถึงพ.ศ. 2558 เป็นประชาชน 7,863 คน หน่วยงานและสื่อมวลชน 320 ราย (สำนักงานเขตหลักสี่, 2558: 16)

แม้ว่าการใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมนันทนาการของบุคลากรในองค์กรและชุมชนอาจจะไม่หนาแน่นเหมือนเดิม แต่ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2559) ทางสำนักงานเขตได้ส่งเสริมสวนแห่งนี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของเขตหลักสี่ และได้มีการจัดบริการทัวร์เยี่ยมชมสวนและแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ในเขตหลักสี่ร่วมกับภาคเอกชนอีกด้วย (คุณป้อม (นามแฝง). บุคลากรสำนักงานเขตหลักสี่. สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559)

ด้านกิจกรรมการกระจายผลผลิต

ในช่วงเริ่มต้นผลผลิต (ผักอินทรีย์) จากสวนเกษตรตลาดฟ้า ฯ จะมีการจำหน่ายแก่บุคลากรในสำนักงานเขต โดยการบรรจุใส่ถุงแล้วให้พนักงานดูแลสวนเดินเสนอขายสินค้าไปตามชั้นต่างๆ ในอาคาร ต่อมาเมื่อผลผลิตเป็นที่รู้จักมากขึ้น จึงเริ่มมีลูกค้าประจำทั้งที่เป็นบุคลากรภายในและบุคคลภายนอก ทำให้ผักจากสวนขายดี “เหมือนเททิ้ง” เพราะสินค้าขายหมดอย่างรวดเร็วเมื่อวางจำหน่าย (คุณทอง (นามแฝง). สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559) อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์คุณเอ๋ ผู้พักอาศัยอยู่ใกล้สำนักงานเขตฯ ทำให้ทราบว่า การกระจายผลผลิตของสวนเกษตรตลาดฟ้า มีขอบเขตแคบลง (คุณเอ๋ (นามแฝง). สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559) ซึ่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตทำให้สรุปได้ว่า มีสาเหตุจากการจัดอบรมสัมมนาด้านการปลูกพืชมากขึ้นทำให้ต้องมีการวางแผนการผลิตเพื่อให้มีพืชหลายช่วงอายุหมุนเวียนในกระเบตตลอดเวลาสำหรับการดูงาน จึงทำให้มีปริมาณผลผลิตต่อหนึ่งรอบการเก็บเกี่ยวลดลง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้การกระจายผลผลิตจากสวนแห่งนี้หมุนเวียนอยู่ในกลุ่มบุคลากรของสำนักงานเขตฯ เป็นส่วนใหญ่ สำหรับผลผลิตจากโครงการ ‘จากตลาดฟ้าสู่ลานดิน’ จะมีการตั้งจุดจำหน่ายบริเวณด้านหน้าสำนักงานเขตให้บุคคลภายนอกสามารถซื้อผลผลิตได้ ส่วน ‘ศูนย์การเรียนรู้ห้องเรียนธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ (ลานปูน)’ จะมีลูกค้าประจำมารับซื้อ (คุณเอ๋ (นามแฝง). สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559) (ดูภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 กิจกรรมการกระจายผลผลิตซึ่งเป็นผักจากสวนเกษตรตลาดฟ้าที่ใส่ถุงเตรียมนำไปเดินขายในสำนักงานเขต (ซ้าย) และจุดจำหน่ายผักของโครงการเกษตรอื่นๆ ด้านหน้าสำนักงานเขตหลักสี่ (ขวา)

⁸ นามแฝง

⁹ นามแฝง

ด้านกิจกรรมการฝึกอบรม

สวนเกษตรดาดฟ้าเริ่มมีการถ่ายทอดความรู้แก่ผู้สนใจตั้งแต่ปีพ.ศ.2546 เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมบนพื้นปูน จากช่วงแรกที่เป็นเพียงการพูดคุยถาม-ตอบ จนภายหลังมีผู้สนใจติดต่อขอมารับการอบรมมากขึ้น จึงได้ปรับปรุงรูปแบบในการถ่ายทอดความรู้ เช่น มีการเตรียมเพาะต้นพันธุ์ไว้สำหรับการอบรม มีการใช้ภาชนะปลูกที่ดูสวยงามขึ้น รวมถึงมีการจัดสถานที่และเตรียมที่นั่งสำหรับการอบรมไว้เป็นส่วนหนึ่ง เป็นสัดส่วน รวมทั้งมีระบบการลงทะเบียนเข้ารับการอบรมล่วงหน้า ซึ่งในด้านการฝึกอบรมนี้จะเป็นส่วนที่สำนักงานเขตเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด โดยทำหน้าที่จัดระเบียบและวางรูปแบบการอบรม รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณในการปรับปรุงสถานที่ (ดูภาพที่ 4) (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559)

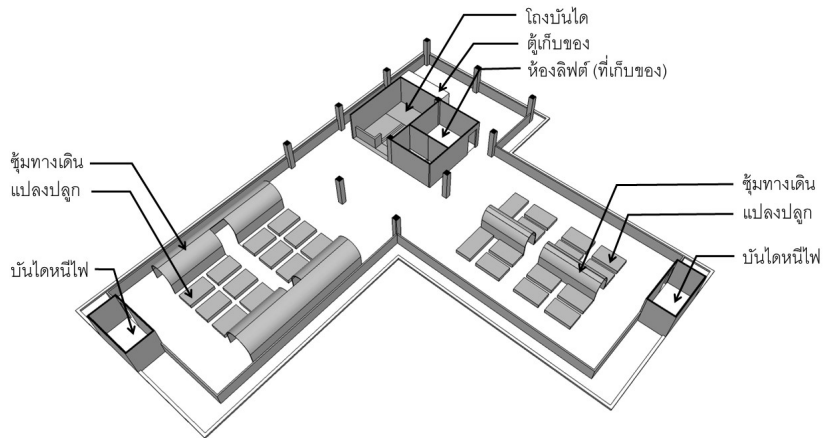

ภาพที่ 4 กิจกรรมการฝึกอบรม (ซ้าย) และ ภาชนะปลูกที่ใช้ในการอบรม (ขวา)

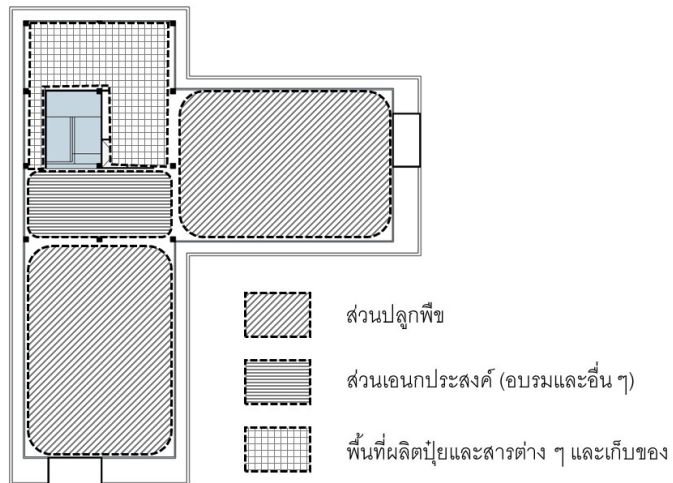
ด้านกายภาพของสวน

จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า ในช่วงแรกที่มีการย้ายสวนขึ้นมาบนดาดฟ้านั้นมีการใช้พื้นที่ดาดฟ้าเพียงบางส่วน เนื่องจากมีบุคลากรดูแลเพียงคนเดียว จากนั้นจึงค่อยๆ เพิ่มขนาดขึ้นจนกระทั่งเต็มพื้นที่ 440 ตารางเมตร ในช่วง (ประมาณ) ปีพ.ศ.2547 (คุณทอง (นามแฝง).สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559) ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าพื้นที่สวนดาดฟ้าสามารถแบ่งได้แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ 1) ส่วนปลูกพืช ครอบคลุมพื้นที่กลางแจ้งทั้งสองปีกของดาดฟ้าอาคาร 2) ส่วนเอนกประสงค์ สำหรับจัดอบรมสัมมนาและใช้เป็นพื้นที่ทำงานในร่มบริเวณใต้หลังคาด้านหน้าทางเข้าสวน และ 3) บริเวณผลิตปุ๋ยและสารต่างๆ (เช่น ฮอร์โมนส์ น้ำหมักชีวภาพ ฯลฯ) และที่เก็บของ ซึ่งพื้นที่ส่วนปลูกพืชจะมีขนาดใหญ่ที่สุด ในขณะที่พื้นที่เอนกประสงค์ฯ มีขนาดเล็กที่สุด (ดูภาพที่ 5 และ 6)

นอกจากการเปลี่ยนแปลงด้านขนาดพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นแล้ว จากการสำรวจยังพบการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบการปลูกพืชอีกด้วย โดยมีการพัฒนาจากการปลูกพืชในระนาบพื้นอย่างเดียว (ปลูกในกระบะ) มาปลูกในระนาบอื่นๆ เช่น การทำซุ้มโค้งเพื่อปลูกไม้เลื้อย การปลูกพืชแนวตั้งบนชั้นวาง เป็นต้น นอกจากนี้ พื้นที่สัมมนาก็ได้รับการปรับปรุงหลายอย่างเพื่อรองรับผู้ใช้ที่มีจำนวนมากขึ้นและกิจกรรมที่มีความเป็นทางการมากขึ้น ทั้งนี้ พบว่ามีการติดตั้งพัฒนาการเปลี่ยนจากเก้าอี้พลาสติกในช่วงแรกเป็นเก้าอี้หุ้มเบาะ การติดป้ายต้อนรับ รวมไปถึงการตกแต่งบันไดทางขึ้นสวนด้วยภาพพระบรมฉายาลักษณ์พร้อมพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ดูภาพที่ 5 และ 7)

ภาพที่ 5 ทรรศนียภาพจำลองของสวนดาดฟ้า แสดงตำแหน่งและการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ของสวน

ภาพที่ 6 แผนผังแสดงการแบ่งพื้นที่ใช้สอยของสวนดาดฟ้าทั้ง 3 ส่วน

ภาพที่ 7 ภาพแสดงการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ ได้แก่ สวนที่ปลูกทั้งในระนาบพื้น ระนาบตั้ง และระนาบเหนือศีรษะ (ซ้าย) และ การตกแต่งบันไดทางขึ้น (ขวา)

บทบาทของบุคลากรในองค์กรต่อการเกิดและพัฒนาการของสวน

จากการศึกษาสามารถจำแนกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญต่อการพัฒนาสวนได้ 4 กลุ่มคือ ผู้ริเริ่มแนวคิด บุคลากรสวนดาดฟ้า ผู้บริหารชั้นต้น และผู้บริหารระดับสูง (ดูตาราง 2)

ตารางที่ 2 แสดงพัฒนาการของสวนกับบทบาทของบุคลากรกลุ่มต่างๆ

พัฒนาการของสวน	ผู้ริเริ่มแนวคิด (บุคลากรระดับล่าง)	บุคลากรสวนดาดฟ้า (บุคลากรระดับล่าง)	ผู้บริหารชั้นต้น (ผู้บริหาร)	ผู้บริหารระดับสูง (ผู้บริหาร)
การเริ่มสร้างสวน	ริเริ่มความคิด, ตัดสินใจเลือกที่ตั้งสวน, เป็นแรงงานหลักในการสร้างสวน	(ช่วงเริ่มแรกยังไม่มีบุคลากรกลุ่มนี้)	เสนอแนะพื้นที่ตั้งสวน, มอบหมายให้รับผิดชอบสวนอย่างต่อเนื่อง	อนุมัติให้ดำเนินการ, มอบหมายให้รับผิดชอบสวนอย่างต่อเนื่อง
กิจกรรมทางการเกษตร	พัฒนาเทคนิควิธีในการทำสวนดาดฟ้า	เป็นแรงงานหลัก ช่วยในการดูแลรักษาสวน		
การพักผ่อนหย่อนใจและการท่องเที่ยว	เป็นวิทยากรในลักษณะเดียวกับการฝึกอบรม	ดูแลความเรียบร้อยของสถานที่	ผู้บริหารชั้นต้น (ฝ่ายอื่นที่ไม่เกี่ยวกับสวน) ประสานกับเอกชนในการจัดกิจกรรม	ให้นโยบายในการพัฒนา
การกระจายผลผลิต	รวบรวมเงินสดจากการขาย และส่งมอบให้ผู้รับผิดชอบ	เก็บเกี่ยวผลผลิต, จำหน่าย และบันทึกบัญชีขายรายวัน	วางระบบการเงิน เก็บรักษาเงินกองทุน จัดทำบัญชีกองทุน	
การฝึกอบรม	เป็นวิทยากรหลักในการฝึกอบรม จัดเตรียมเนื้อหา ร่วมทำคู่มือการฝึกอบรม	เตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ จัดสถานที่ ในระยะหลังร่วมเป็นวิทยากรในการสาธิต	รับผิดชอบโครงการฝึกอบรม จัดทำคู่มือการฝึกอบรม	ให้นโยบายในการพัฒนา และอนุมัติงบประมาณในการพิมพ์คู่มือฯ
กายภาพของสวน	เป็นผู้ออกแบบวางแผนและสร้างสวน เป็นแรงงานหลักในช่วงเริ่มต้น	เป็นแรงงานหลักในการดำเนินการ	ปรับปรุงภาพลักษณ์สวนและการอนุมัติใช้เงินจากกองทุนในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ	ให้นโยบายในการพัฒนาสวนในอนาคต

ผู้ริเริ่มแนวคิด ในกรณีศึกษานี้มี 1 คน อยู่ในระดับปฏิบัติการ มีบทบาทในการเป็นจุดตั้งต้นให้เกิดแนวคิดที่จะปลูกพืชบนดาดฟ้าขององค์กร เป็นผู้พัฒนาองค์ความรู้ทางการเกษตรของสวนดาดฟ้า และเป็นแรงงานเริ่มต้นในการสร้างสวน ปัจจุบันมีบทบาทสำคัญในการเป็นวิทยากรของสวน ควบคุมการปฏิบัติงานของบุคลากรสวนดาดฟ้า

บุคลากรสวนดาดฟ้า หมายถึง บุคลากรตำแหน่งพนักงานดูแลสวนที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลเฉพาะสวนดาดฟ้า มี 3 คน อยู่ในระดับปฏิบัติการ มีบทบาทเป็นแรงงานหลักของสวนในกิจกรรมทางการเกษตร และการเตรียมการอบรมต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นผู้กระจายผลผลิตของสวน (โดยเฉพาะผัก) ไปยังลูกค้า

ผู้บริหารชั้นต้น ในที่นี้หมายถึง ผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผู้ปฏิบัติงานที่สวนดาดฟ้า ตั้งแต่เริ่มต้นถึงปัจจุบันรวมทั้งสิ้น 5 คน ซึ่งเกษียณอายุแล้ว 1 คน ย้ายไปองค์กรอื่น 1 คน และอีก 2 คนได้เลื่อนตำแหน่งแล้ว ผู้บริหารชั้นต้นในแต่ละช่วงมีบทบาทแตกต่างกัน ตั้งแต่การให้คำแนะนำ การวางระบบการจัดการทางการเงิน และระบบการฝึกอบรม ซึ่งเป็นส่วนสนับสนุนในสวนดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง

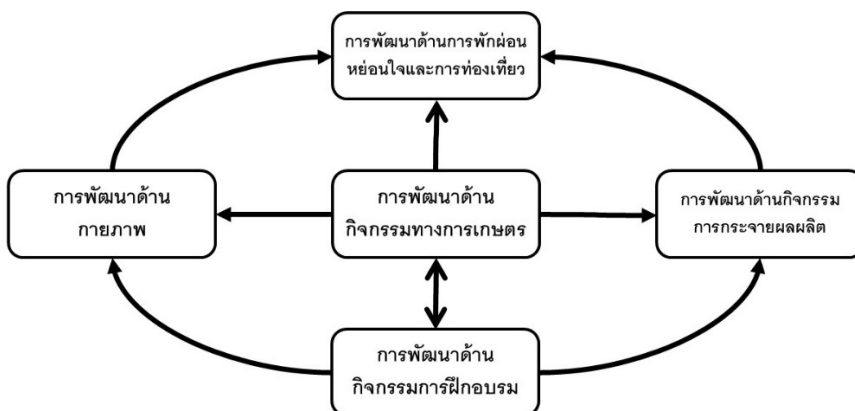
ผู้บริหารระดับสูง ในที่นี้หมายถึง ผู้อำนวยการเขตฯ ตั้งแต่เริ่มต้นถึงปัจจุบันรวมทั้งสิ้น 8 คน บทบาทสำคัญของกลุ่มนี้คือการอนุญาตให้มีการทำสวนดาดฟ้า และให้สวนดาดฟ้ามีบุคลากรที่รับผิดชอบโดยตรงทำให้การพัฒนาเกิดความต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม พบว่ากลุ่มนี้เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาสวน

โดยสองกลุ่มแรกจะมีบทบาทโดยตรงต่อการพัฒนาทางกายภาพ และการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ของสวน แต่สองกลุ่มหลังมีบทบาทในเชิงสนับสนุนให้สวนเกิดขึ้นและมีความต่อเนื่องโดยเข้ามาพัฒนาในส่วนของการวางระบบต่างๆ นอกจากนั้น กลุ่มที่สองยังมีบทบาทในการชี้้นำการเปลี่ยนแปลงของสวนอีกด้วย

อภิปรายและสรุป

ประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษานี้คือ สวนเกษตรดาดฟ้าแห่งนี้ได้ถูกริเริ่มโดยพนักงานสวน ซึ่งถือเป็นบุคลากรระดับล่างขององค์กร นอกจากนี้ พัฒนาการของสวนนี้ยังได้ก้าวกระโดด จากสวนขนาดเล็กในพื้นที่ทิ้งร้างในอาคารต่อมาได้ถูกพัฒนาเทคนิคและขยายปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายและได้รับการยอมรับจากองค์กร ชุมชน และสาธารณะในวงกว้าง ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่า ชื่อเสียงและความรู้ด้านการทำการเกษตรจากสวนดาดฟ้าแห่งนี้ถือเป็นจุดเริ่มของการการสร้าง “ภาพลักษณ์ด้านการเกษตร” ของสำนักงานเขตหลักสี่ในปัจจุบัน เพราะนอกจากจะทำให้สำนักงานเป็นที่รู้จักในด้านการเป็น ‘ผู้เชี่ยวชาญ’ ด้านการปลูกพืชบนลานปูนแล้ว ผลผลิตจากโครงการยังมีส่วนช่วยให้ผลผลิตจากโครงการอื่นๆ ที่ทำในภายหลังสามารถขายได้อีกด้วย

นอกจากนี้ การศึกษาพัฒนาการของสวนได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในมิติต่างๆ ทั้งในด้านกายภาพซึ่งสัมพันธ์กับกิจกรรมและประโยชน์ใช้สอยในด้านต่างๆ ประกอบด้วย ด้านการเกษตร การท่องเที่ยว การกระจายสินค้า และการฝึกอบรม เห็นได้ชัดว่า กิจกรรมทางการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลให้จำนวนผลผลิตมากขึ้น จึงเกิดการกระจายสินค้าไปสู่ผู้บริโภคในวงกว้างขึ้น นอกจากนี้ พื้นที่ยังถูกปรับใช้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากิจกรรมการฝึกอบรมที่เพิ่มมากขึ้นกลับส่งผลให้กิจกรรมการเกษตรการนันทนาการ รวมทั้งการกระจายผลผลิตลดลง (ดูแผนภาพที่ 1)

แผนภาพที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาในด้านต่างๆ ของสวนเกษตรดาดฟ้า

ข้อมูลนี้นำไปสู่ข้อสรุปว่า สวนเกษตรดาดฟ้า สำนักงานเขตหลักสี่ กำลังเปลี่ยนรูปแบบจาก **‘สวนที่เน้นการผลิต’** ไปเป็น **‘สวนที่เน้นการบริการ’** คือ มุ่งพัฒนาสวนเพื่อใช้ในกิจกรรมฝึกอบรมและการท่องเที่ยวเป็นหลัก ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกิดจากการที่สำนักงานเขตฯ ได้กระจายกิจกรรมการผลิตไปยังโครงการ ‘จากดาดฟ้าสู่ลานดิน’ ซึ่งมีพื้นที่มากกว่าและต้นทุนที่ต่ำกว่า (เนื่องจากการปลูกพืชบนพื้นดินไม่ต้องใช้เทคนิคในการดูแลและการจัดการมากเท่าบนพื้นที่ดาดฟ้า) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ในทางหนึ่งอาจมองได้ว่าสำนักงานเขตฯ เข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของสวนมากขึ้นโดยอ้อม ผ่านการพัฒนาโครงการฝึกอบรม ส่วนในอีกมุมหนึ่งก็อาจมองได้ว่า สวนแห่งนี้มีบทบาทในองค์กรที่สำคัญมากขึ้น จนกระทั่งทำให้สำนักงานเขตฯ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนั้นการวิเคราะห์บทบาทของบุคลากรแต่ละกลุ่มต่อการพัฒนาของสวนยังแสดงให้เห็นการจัดการสวนดาดฟ้าแห่งนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิด “องค์กรที่มีชีวิต” ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนในสองเรื่อง คือ การพัฒนาทางกายภาพของสวน และการตั้ง[กองทุนสวนดาดฟ้า] ซึ่งมีจุดร่วมกันคือ *การกระจายอำนาจให้บุคลากร* โดยเฉพาะอำนาจในการบริหารทรัพยากร (พื้นที่ดาดฟ้า แรงงาน เงินในกองทุน เป็นต้น) *การเน้นความร่วมมือและความสร้างสรรค์ แทนที่กฎระเบียบ* ด้วยการดำเนินการในลักษณะกองทุนที่มีความคล่องตัวในการเบิกจ่ายเงิน เช่น จัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อซ่อมแซมความเสียหายจากลมพายุ หรือ การจัดหาสารควบคุมโรคพืชต่างๆ เป็นต้น

ผู้วิจัยสรุปว่า การริเริ่มเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในองค์กรจากบุคลากรระดับล่าง โดยให้บุคลากรมีส่วนร่วมในการจัดการตนเอง (ในด้านวิธีการปฏิบัติงานและการจัดการทรัพยากร) ร่วมกับการสนับสนุนโดยบุคลากรในระดับที่สูงขึ้นไป ทั้งในเชิงนโยบายและการบริหาร (เช่น การมอบหมายงานที่เอื้อให้เกิดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน การใช้งบประมาณจากกองทุนเพื่อความคล่องตัวในการเบิกจ่าย) เช่นในกรณีศึกษานี้ สามารถเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดข้อจำกัดของระบบราชการและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในองค์กรอื่นได้ ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์เกือบทั้งหมด¹⁰ เห็นตรงกันว่า “ผู้บริหาร” เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จดังกล่าว สอดคล้องกับความเห็นของผู้วิจัยที่เห็นว่าการที่องค์กรจะสร้างนวัตกรรมเช่น สวนดาดฟ้าฯ ให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องการ *ความต่อเนื่องของนโยบาย* จากฝ่ายบริหาร (ในการสนับสนุนสวนดาดฟ้าฯ)¹¹ ในขณะเดียวกัน การที่สวนดาดฟ้าฯ สามารถ *ตอบสนองความต้องการขององค์กร* ได้เหมาะสม (เป็นแหล่งอาหารช่วงน้ำท่วม สนองนโยบายภาครัฐในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเมือง ส่งเสริมการท่องเที่ยว ฯลฯ) ก็อาจส่งผลให้ฝ่ายบริหารมีนโยบายสนับสนุนอย่างต่อเนื่องได้เช่นกัน

การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าบุคลากรระดับล่างสามารถเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในองค์กรได้ และการรักษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้อย่างยั่งยืนนั้นองค์กรจำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ผลกระทบจากการที่องค์กรเข้ามามีบทบาทมากขึ้นต่อพัฒนาการของสภาพแวดล้อมซึ่งบุคลากรระดับล่างเป็นฝ่ายริเริ่มขึ้นมา นั้นยังคงต้องมีการศึกษาในรายละเอียดต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ คุณธนศ ดวงพัตรา ผู้ถ่ายภาพ ‘20 สวนบนดาดฟ้าอาคารสำนักงานเขตหลักสี่’ ที่อนุญาตให้ใช้ภาพถ่ายเพื่อประกอบบทความในครั้งนี้ และขอขอบคุณสำนักงานเขตหลักสี่ที่อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูล

¹⁰ ยกเว้นเพียงคนเดียวซึ่งเป็น ‘ผู้ใช้บริการ’

¹¹ สำนักงานเขตหลักสี่เปลี่ยนผู้อำนวยการเขตไปทั้งสิ้น 8 คนตั้งแต่เริ่มทำสวนดาดฟ้าฯจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2543 - 2559)

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพมหานคร. (2559). **ฐานข้อมูลและระบบติดตามประเมินผลการเพิ่มพื้นที่สีเขียวของกรุงเทพมหานคร V.2**. สำนักยุทธศาสตร์และประเมินผล ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร. สืบค้นเมื่อวันที่ 27 เมษายน 2559, จาก <http://203.155.220.118/green-parks-admin/>.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. (2550). **องค์กรไม่ใช่เครื่องจักร**. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- ขวัญชาย ดำรงค์ขวัญ. (2553). “**เมื่อเรามีใจรัก เราจะมองพืชผักด้วยจิตใจที่มีความรักความเมตตา**” เพ็ญศรี โตสะอาด สวนผักหลักสี่. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2558, จาก <http://www.web.greenworld.or.th/greenworld/interview/713>
- คมสัน หุตะแพทย์.(บรรณาธิการ). (2556). **สวนผักคนเมือง สวนผักดาดฟ้า** (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: เกษตรกรรมธรรมชาติ.
- จักรพันธ์ กังวาฬ. (2555). “**หลากหลายเรื่องราวคนเมืองปลูกผัก**”. **สารคดี**. 28 (325):98-105.
- ชูขวัญ ทรัพย์มณี. (2556). “**สวนผักบนดาดฟ้า แปลงเกษตรปลอดภัยบนพื้นปูน**”. ใน คมสัน หุตะแพทย์. (บรรณาธิการ). **สวนผักคนเมือง สวนผักดาดฟ้า** (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: เกษตรกรรมธรรมชาติ.
- ธเนศ ดวงพัตรา. (2551). **20 สวนบนดาดฟ้าอาคารสำนักงานเขตหลักสี่**. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2559, จาก <http://www.panoramio.com/photo/13525952#c4101467>
- พาสินี สุนากร. (2558). **พืชพรรณประกอบอาคาร**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พาสินี สุนากรและทิพาพรรณ ศิริเวชฎารักษ์. (2554). **Vertical & roof garden จัดสวนสวยบนผนังและหลังคา**. กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.
- มูลนิธิชัยพัฒนา.(2558). **จุดเริ่มต้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง**. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2559. จาก http://www.chaipat.or.th/site_content/34-13/3579-2010-10-08-05-24-39.html
- สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์. (2553). **FMการจัดการทรัพยากรทางกายภาพ**. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สำนักงานเขตหลักสี่. (2558). **คู่มือการทำเกษตรอินทรีย์แบบพอเพียง บนพื้นที่จำกัด**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2552). **แผนปฏิบัติการเชิงนโยบายด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวชุมชนเมืองอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: กองสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่เฉพาะ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (ม.ป.ป.). “**มาตรฐานของพื้นที่สีเขียว**”. **ฐานข้อมูลพรรณไม้ที่เหมาะสมกับพื้นที่สีเขียวและภูมิภาค**. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2559, จาก http://www.onep.go.th/urban/plant/green_area_standart.php
- สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. “**การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง**”. (2551). สืบค้นเมื่อวันที่ 30 เมษายน 2559, จาก <http://www.eto.ku.ac.th/s-e/build-th.html>
- เสรีชัย โชติพานิช. (2553). **การบริหารทรัพยากรกายภาพ: หลักการและทฤษฎี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Apostolos Apostolou. (2000). **Employee involvement**.N.P.:Department of Production Engineering and Management, Technical University of Crete.

Lateef Owolabi Kuye and Adeola Abdul-Hameed Sulaimon. (2011). “Employee involvement in decision making and firms performance in the manufacturing sector in Nigeria”. **Serbian Journal of Management**, 6(1):1-15.

Meto J. Vroom. (2006). **Lexicon of Garden and Landscape Architecture**. Basel: Birkhäuser.

vocabulary.com. (2016). **Low-level**. Retrieved June 15, 2016, from <https://www.vocabulary.com/dictionary>

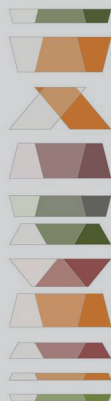
อ้างอิงสัมภาษณ์

คุณทอง (นามแฝง). (2559). สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2559.

คุณทอง (นามแฝง). (2559). สัมภาษณ์, 2 มิถุนายน 2559.

คุณป้อม (นามแฝง). (2559). สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559.

คุณเอ้ (นามแฝง). (2559). สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2559.

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

การปรับตัวของชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี Adaptation of the Rai-lakthong's Wickerwork communities in Phanat-nikhom, Chonburi.

คมเชต เพ็ชรรัตน์* วันดี พิณจวรสิน** และอรศิริ ปาณินท์***

บทคัดย่อ

พื้นที่กรณีศึกษาตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ประชากรส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากลาว เวียงจันทน์ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพหลักทำนาข้าว และมีอาชีพรองทำหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ จากปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสิ่งแวดล้อม ความต้องการใช้งานผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานมีปริมาณและรูปแบบเปลี่ยนไปจากอดีต ส่งผลให้ชุมชนจำเป็นต้องปรับตัวโดยการพัฒนารูปแบบงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่จะสามารถจำหน่ายหาเลี้ยงชีพได้อย่างเหมาะสม

สำหรับการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการปรับตัวชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานของชุมชนในตำบลไร่หลักทอง ด้านสถานที่ผลิต กระบวนการผลิต และผลิตภัณฑ์ โดยเครื่องมือในการวิจัยได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดกึ่งมีโครงสร้าง

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานในตำบลไร่หลักทองมีการบริหารจัดการแบบรวมกลุ่มคล้ายสหกรณ์ คือ มีการมีหุ้นส่วน มีเงินปันผล และมีการกักเงิน เป็นต้น ด้านกระบวนการผลิตเป็นแบบกระจายงานตามความถนัดและรวมศูนย์เพื่อจำหน่าย แนวทางการผลิต 3 ลักษณะ คือ 1) การผลิตจากการพัฒนาตามแบบดั้งเดิม 2) การผลิตตามความต้องการของลูกค้า-ผู้ใช้ และ 3) การผลิตที่สรรค์สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งรูปแบบของกรรมวิธีการผลิตและรูปแบบสินค้าถูกปรับให้สอดคล้องตามความต้องการกลุ่มลูกค้าและผู้ใช้งานมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญาและพัฒนางานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ของตน และเกิดการจ้างงานสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ABSTRACT

A case study, the wickerwork's communities in Tambon Rai-lakthong, Amphoe Phanat Nikhom of Chonburi province. A large part of the population descended from Laos, Vientiane. Most of this area is lowland, main occupation is the farmers and has a secondary occupation made the

* หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Email: khomkhate.p@rmutp.ac.th

** คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Email: archwdp@ku.ac.th

*** คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Email: archorp@ku.ac.th

bamboo wickerwork. From factors within and outside the community, changes in the societies, economic and environment. The new demand of users in the products quality, bamboo wickerwork has changed from the past. Result in the community need to adapt by developing the products and the process to sell proper livelihood.

For this research is qualitative research. To find out the relation of phenomena that arise regarding adapting the Community production of bamboo wickerwork community in Tambon Rai-lakthong. At the production place, production processes and products. Tools of research by observation and in-depth interviews using a semi-structured interview.

The study found that Community production of handicrafts, weaving in Tambon Rai-lakthong managed a combined group similar cooperatives have the Dummies section, there are dividends and loans etc. Production is distributed according to aptitudes and consolidation are for sale. Guidelines for producing 3-1) from the production style is developed according to traditional 2) manufactured according to customer's demand-and users-3) production build up new forms of manufacturing processes and products were adjusted in accordance with the needs of clients and users. As a result of inheritance and development of wisdom, crafts, and their bamboo wickerwork, and employment income for people in the community.

คำสำคัญ: การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การปรับตัว เครื่องจักสานไม้ไผ่ ตำบลไร่หลักทอง

Keywords: Product development, Adaptation, Bamboo wickerwork, Tambon Rai-lakthong

บทนำ

การสร้างสรรคผลงานหัตถกรรมจักสานเป็นภูมิปัญญาโบราณในการผลิตข้าวของเครื่องใช้ และที่อยู่อาศัย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นงานหัตถกรรมจักสานจะมีเอกลักษณ์แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่คล้ายกันในทุกท้องถิ่นในประเทศไทย คือ การเลือกใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น กระบวนการขึ้นรูปด้วยวิธีแบบง่าย ผสมผสานศิลปะ ขนบประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

ในภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติที่สามารถนำมาผลิตงานหัตถกรรมจักสานอย่างแพร่หลายในหลายจังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา สระแก้ว ปราจีนบุรี จันทบุรี และตราด แต่แหล่งผลิตงานหัตถกรรมจักสานที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงอยู่ในอำเภอพนมสนิม จังหวัดชลบุรี มีชุมชนที่ผลิตงานหัตถกรรมจักสานกระจายอยู่ทั่วไป (ราชวดี งามสง่า. 2535, วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2542, สุชาติ เกาทอง. 2544)

ชุมชนผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทอง เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอพนมสนิมที่มีชื่อเสียงด้านการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองต่อระบบนิเวศภายในท้องถิ่นและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม เช่นการพัฒนาาระบบโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการก่อสร้างถนนผ่านพื้นที่ไร่นาเข้าสู่ชุมชน ถนนกีดขวางทางน้ำตามธรรมชาติซึ่งมาไหลมาจากจังหวัดฉะเชิงเทราและปราจีนบุรี ทำให้ระบบนิเวศนาข้าวเปลี่ยนแปลง พื้นที่นาบางแห่งเกิดน้ำท่วมขัง บางแห่งมีน้ำใช้ทำนาไม่เพียงพอ สัตว์น้ำต่างๆ ลดจำนวนลงจากอดีต ชุมชนมีการขยายตัวโดยหลายพื้นที่มีการใช้ประโยชน์ด้านอื่นแทนนาข้าว พื้นที่ปลูกไม้และผลผลิตทางการเกษตรมีปริมาณลดลง รวมทั้งในปัจจุบันมี

การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ซึ่งต้องการคนในท้องถิ่นเข้าไปเป็นแรงงาน คนหนุ่มสาวจำนวนมากในตำบลนิยมเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งได้ค่าตอบแทนสูงกว่าการทำงานและการทำหัตถกรรมจักสาน เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในชุมชน

วิถีชีวิตสมัยใหม่คนมีทางเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ที่อำนวยความสะดวกมากขึ้น วัตถุประสงค์ที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมมีให้เลือกมากขึ้นโดยเฉพาะพลาสติก ซึ่งสามารถทำผลิตภัณฑ์ได้หลากหลายและคุณสมบัติดีกว่าผลิตภัณฑ์ชนิดเดียวกันที่ทำจากไม้ไผ่ สอดคล้องกับความเห็นของวิบูลย์ ลีสุวรรณ (2553. หน้า 21) ที่กล่าวไว้ว่า “การพัฒนาผลผลิตทางอุตสาหกรรมซึ่งมีความสะดวกและมีราคาถูก ทำให้งานหัตถกรรมจักสานลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว...” ส่งผลให้ชุมชนปรับตัวในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานของตน ให้ได้มาตรฐานและสามารถแข่งขันในตลาดได้ เช่น การปรับปรุงลักษณะของสถานที่ผลิต การปรับปรุงรูปแบบของสินค้า การปรับใช้วัสดุใช้ในการผลิต การพัฒนาอุปกรณ์และเครื่องมือที่ช่วยในการผลิต การใช้กลไกทางสังคมด้วยการรวมกลุ่มเพื่อผลิตหัตถกรรมจักสาน เป็นต้น

ดังนั้นการเข้าใจถึงลักษณะการปรับตัวในชุมชนหัตถกรรมจักสาน ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภายในสถานที่ กระบวนการ และผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสาน จะสามารถสร้างแนวทางในการพัฒนาชุมชนหัตถกรรมจักสาน ให้ผลิตงานหัตถกรรมจักสานได้อย่างเหมาะสมกับกลุ่มผู้ใช้งานและบริบทของชุมชน โดยมีชุมชนที่ผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี เป็นตัวอย่างของชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่อาศัยในพื้นที่ลุ่ม มีแนวทางการผลิตหัตถกรรมจักสานแบบผสมผสาน คือ พัฒนางานของตน และรับผลิตงานตามความต้องการของลูกค้า ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม

วัตถุประสงค์

1. นำเสนอบริบทนิเวศสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ที่ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี
2. ลักษณะการปรับตัวของชุมชนในการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจผลจากการปรับตัวของชุมชนในการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่

วิธีการวิจัย หรือ เครื่องมือในการวิจัย หรือ ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการปรับตัวชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานของชุมชนในตำบลไร่หลักทอง ในด้านสถานที่ผลิต กระบวนการผลิต และผลิตภัณฑ์ เครื่องมือในการวิจัยได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดกึ่งมีโครงสร้าง

การทำหัตถกรรมจักสาน

การทำหัตถกรรมจักสานพบได้ทั่วไปในประเทศไทย สร้างจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติ นำมาผ่านกระบวนการจักสานขึ้นรูปด้วยมือและเครื่องมือแบบง่าย ทำให้คนส่วนใหญ่สามารถผลิตหัตถกรรมจักสานเพื่อใช้สอยได้เองในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องใช้ภายในบ้าน และวัสดุปลูกเรือน เป็นต้น ลักษณะเครื่องจักสานแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศซึ่งมีวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต และตามสภาพสังคม ที่เกี่ยวข้องกับชนบประเพณี ความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่ใช้ในการออกแบบลวดลาย รูปทรง เครื่องมือ และ

วิธีการจักสานจึงมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย (สถาพร ดีบุญมี ณ ชุมแพ. 2552, วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2541, วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2542, เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544a, เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544b) เช่น ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความคล้ายคลึงกันโดยเฉพาะงานจักสานที่ใช้ในวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความคล้ายคลึงกันโดยเฉพะงานจักสานที่ใช้ในวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความคล้ายคลึงกันโดยเฉพะงานจักสานที่ใช้ในวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความคล้ายคลึงกันโดยเฉพะงานจักสานที่ใช้ในวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เช่น กระบุง ตะกร้า กอบ และเสื่อ เป็นต้น ส่วนในภาคใต้มีลักษณะเด่น คือมีการใช้วัตถุดิบที่แตกต่างจากภาคอื่น เช่น ย่านลิเภา กระจูด ใบลำเจียก มาใช้ในการทำหัตถกรรมด้วย (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. 2555)

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือการสร้างสรรคงานหัตถกรรมจักสาน พบเห็นได้มากในจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี จันทบุรี และตราด ผลงานหัตถกรรมจักสานที่พบได้มากที่สุดทำจากวัสดุหลักคือไม้ไผ่ มีแหล่งผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่มีชื่อเสียงที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ที่อำเภอพนมสนิคม จังหวัดชลบุรี (ราชวัติ งามสง่า. 2535, วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2542, สุชาติ เกาทอง. 2544)

วัตถุดิบที่ใช้ทำเครื่องจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมถึงในภาคกลางได้แก่ ไม้ไผ่ ไบลาน ไบตาล ผักตบชวา ต้นกก และหญ้าแฝก แต่ส่วนใหญ่หัตถกรรมจักสานจะผลิตจากไม้ไผ่ เพราะไม้ไผ่เป็นพืชสารพัดประโยชน์ ปลูกง่าย โตเร็ว และใช้ประโยชน์ได้จากทุกส่วนของต้นไผ่ เช่น ทำเครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะ เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องตวง เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องประกอบอาคาร เครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน เครื่องจักสานที่ใช้ในการดัก จับ ชั่งสัตว์ เครื่องดนตรี และนำมาประกอบอาหาร เป็นต้น

พันธุ์ไผ่ที่นิยมนำมาใช้ในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานในประเทศไทย ได้แก่ ไผ่สีสุก (ชื่อทางวิทยาศาสตร์ คือ *Bambusa blumeana* Schult.) พบเห็นกระจายตามหัวไร่ปลายนา และบริเวณรอบบ้านในชนบท ในธรรมชาติไม่มีหลักฐานว่าขึ้นปะปนกับไผ่ชนิดอื่น ไผ่ม่วง (ชื่อทางวิทยาศาสตร์ คือ *Bambusa nutans* Wall. Ex Munro.) เป็นไผ่พันธุ์พื้นเมืองของไทย ขึ้นปะปนกับพันธุ์ไม้ชนิดอื่นในป่าเบญจพรรณในภาคเหนือและภาคกลางของไทย ไผ่ขางนวลหรือไผ่นวล (ชื่อทางวิทยาศาสตร์ คือ *Dendrocalamus membranaceus* Munro.) ขึ้นกระจายในพื้นที่กว้าง พบได้ในป่าผสมผลัดใบตั้งแต่ภาคเหนือจรดภาคใต้ของประเทศไทย (สนไชย ฤทธิ์โชติ. 2539, ทวีศักดิ์ อ่วมน้อย. 2543, วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. 2556)

การทำหัตถกรรมจักสานในอำเภอพนมสนิคม จังหวัดชลบุรี นิยมใช้ไผ่นวลในการทำหัตถกรรมจักสาน เนื่องจากเนื้อไผ่มีความยืดหยุ่นและเหนียว ลำไผ่มีความยาวเหมาะแก่การนำมาจักสาน อายุของไผ่ที่นิยมนำมาจักสานคือสองปี ตัดไผ่ใช้งานตามลำดับปล้องไผ่ คือ ปล้องแรก บริเวณโคนต้นนิยมใช้ทำผลิตภัณฑ์ชิ้นใหญ่ ที่ไม่ต้องใช้ความประณีต ปล้องที่สองถึงปล้องที่สาม ปล้องมีความยาวนิยมใช้ในการจักสานชิ้นงานที่มีความปราณีตสูง และปล้องที่สี่บริเวณปลายลำต้น นิยมตัดทำงานจักสานชิ้นเล็ก เพราะลำปล้องสั้น

ปัจจุบันไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักในการทำจักสานในอำเภอพนมสนิคม นำเข้ามาจากจังหวัดจันทบุรี กาญจนบุรี และประเทศกัมพูชา เพื่อผลิตให้ทันต่อความต้องการของตลาด ซึ่งไม่สัมพันธ์กับระยะเวลาในการเจริญเติบโตของไม้ไผ่ ภายในชุมชน ประกอบกับพื้นที่เกษตรกรรมพื้นที่ป่าไม้ในอำเภอพนมสนิคมมีพื้นที่ลดลง ส่งผลให้มีปริมาณไม้ไผ่ไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ผลิตหัตถกรรมจักสาน

ภาพที่ 1 ลักษณะทางกายภาพของเครื่องจักสานที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไปในอดีต

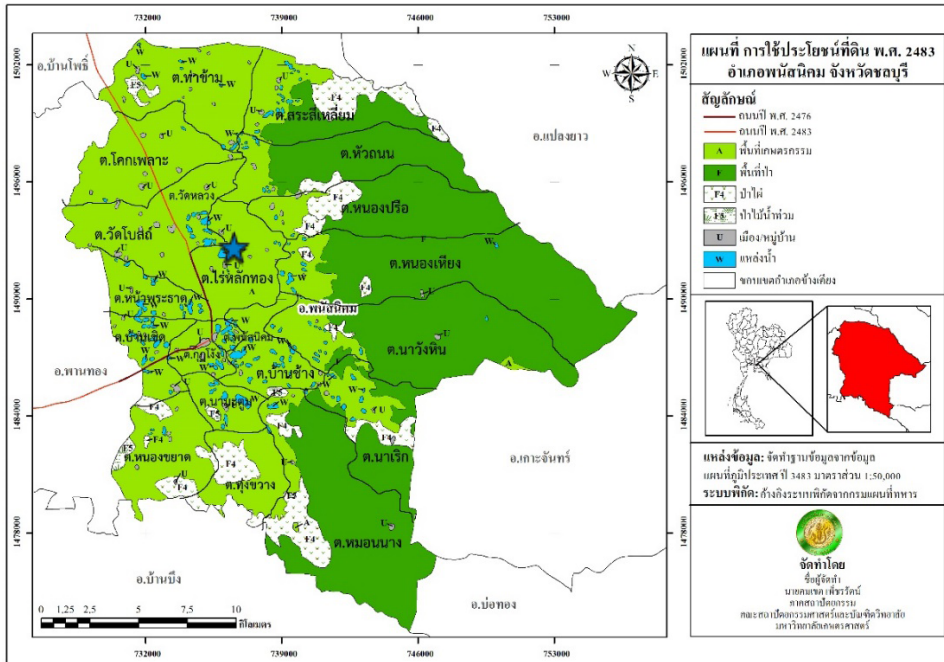
ลักษณะชุมชนผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในอำเภอพนสนิมคม

เดิมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่สามารถนำมาผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่อย่างแพร่หลายในหลายจังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา สระแก้ว ปราจีนบุรี จันทบุรี และตราด แหล่งผลิตงานหัตถกรรมจักสานที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในอำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี ซึ่งมีชุมชนที่ผลิตงานหัตถกรรมจักสานกระจายอยู่ทั่วไปในหลายตำบล (ราชวดี งามสง่า. 2535, วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2542, สุชาติ เกาทอง. 2544) เช่น เทศบาลเมืองพนสนิมคม ตำบลนาวังหิน ตำบลไร่หลักทอง ตำบลหนองเหียง ตำบลหน้าพระธาตุ ตำบลหนองปรือ เป็นต้น

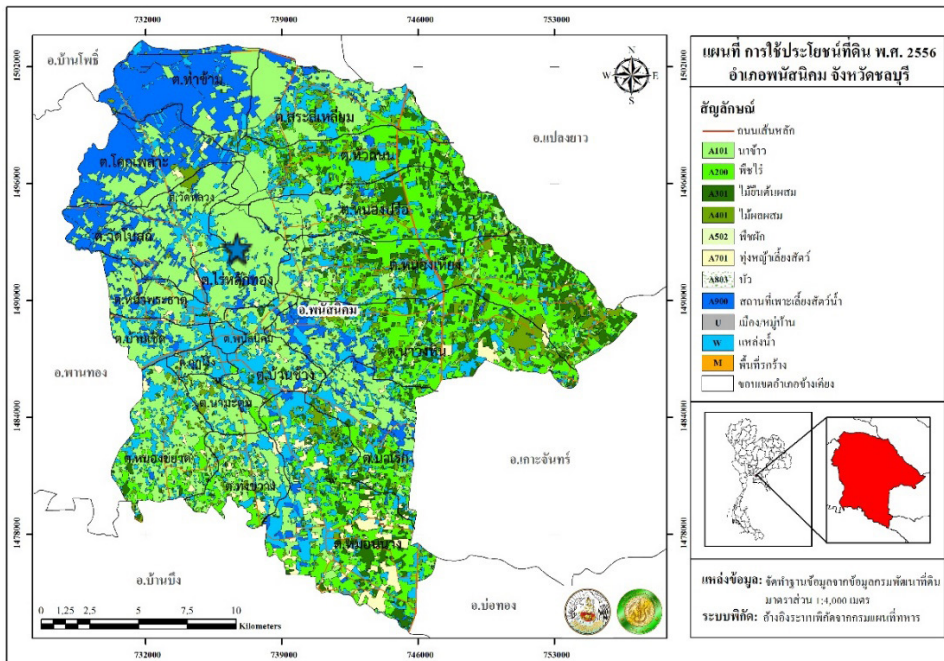
อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี มีการผลิตหัตถกรรมจักสานอย่างกว้างขวางมาช้านาน เพราะลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบระหว่างภูเขาตามแนวตะวันออก-ตะวันตก มีลุ่มน้ำสายสำคัญคือแม่น้ำบางปะกงที่หล่อเลี้ยงป่าไม้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้เบญจพรรณมักจะมีไม้ขึ้นปะปนในป่าประเภทนี้ด้วย ชาวบ้านแถบนั้นจึงใช้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยเฉพาะไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรมจักสานและเครื่องประกอบเรือน (สนไชย ฤทธิโชติ. 2539, วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2542, สุชาติ เกาทอง. 2544)

หลักฐานจากแผนที่เมืองพนสนิมคม (พนสนิมคม) ที่มีการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2472 และจัดพิมพ์โดยกรมแผนที่ทหาร เมื่อปี พ.ศ. 2483 พบว่าพื้นที่ในแถบอำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี มีพื้นที่ป่าไม้เบญจพรรณ และป่าไผ่ที่กระจายอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอ โดยผู้วิจัยได้นำแผนที่เมืองพนสนิมคม ฉบับปี พ.ศ. 2483 แปลงเป็นแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน พ.ศ. 2483 (ภาพที่ 2) ในระบบดิจิทัลให้สะดวกแก่ในการกำหนดค่าพิกัดตำแหน่งสำคัญกับแผนที่ปัจจุบันอื่นๆ เพื่อเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่กรณีศึกษาโดยรวม พบว่าทิศตะวันออกของอำเภอพนสนิมคม พื้นที่ส่วนใหญ่ยังมีปริมาณทรัพยากรป่าไม้จำนวนมาก ส่วนพื้นที่ด้านทิศตะวันออกทิศเหนือ ทิศใต้ และตอนกลางของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำ และป่าไผ่กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ มีการประกอบอาชีพด้านการเกษตร คือ ทำนา ทำสวน เป็นอาชีพหลัก ส่วนในพื้นที่ตำบลไร่หลักทองนั้นพบว่าพื้นที่ที่ราบลุ่มทำนา และมีพื้นที่ป่าไผ่ทางด้านตะวันออกของชุมชน จึงทำให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อผลิตหัตถกรรมจักสานอย่างมาก

การรับตัวของชุมชนเกษตรกรรมจากต้นไม้ไฟ ต้นลิ้นจี่ลวกอง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
 คณะต เพ็ชรรัตน์ วันดี พงศธรสิน และอรุณี ปาณิก์

ภาพที่ 2 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงปี พ.ศ. 2483
 ที่มา: ปรับปรุงจากแผนที่ภูมิประเทศ พ.ศ. 2483 มาตราส่วน 1:50,000 จากกรมแผนที่ทหาร

ภาพที่ 3 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงปี พ.ศ. 2556
 ที่มา: ปรับปรุงจากแผนที่ระบบ GIS กรมพัฒนาที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000 เมตร และระบบพิกัดจากกรมแผนที่ทหาร

ทั้งนี้จากแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงปี พ.ศ. 2556 ยังพบว่าบริเวณตำบลไร่หลักทองมีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายมากขึ้น แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่นาข้าวกระจายทั่วไป โดยในตำบลไร่หลักทองมีพื้นที่ทำนาข้าวประมาณ 7,160 ไร่

ตำบลไร่หลักทองและวิถีอาชีพของชาวบ้าน

ชื่อตำบลไร่หลักทองนั้น มาจากตำนานหลักลุ่มไก่ของพระรถเสน เล่าว่าพระรถเดินทางผ่านพื้นที่แถบนี้และผูกไก่ชนไว้กับหลักทอง จึงเรียกท้องถิ่นว่า “ไร่หลักทอง” ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีเชื้อสายมาจากลาวเวียงจันทน์ที่อพยพเข้ามาโดย ท้าววงศ์และท้าวสา เจ้าเมืองของเวียงจันทน์ (ต้นตระกูลวงศ์แก้ว) ทั้งสองท่านได้สร้างวัด 2 แห่ง คือ วัดใต้ต้นลาน โดยท้าวสา กับวัดกลางคลองหลวง โดยท้าววงศ์ ปัจจุบันคนเชื้อสายลาวแต่งงานกับคนเชื้อสายไทยจนแทบแยกไม่ออกว่าใครมีเชื้อสายลาวหรือเชื้อสายไทย แต่ชาวบ้านตำบลไร่หลักทองส่วนใหญ่มีนิยมนพูดภาษาลาวอยู่ในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ

ปัจจุบันตำบลไร่หลักทอง มีเนื้อที่ทั้งหมด 18.06 ตารางกิโลเมตร หรือจำนวน 11,286 ไร่ โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลวัดหลวง และตำบลหัวถนน
ทิศตะวันตก	ติดกับตำบลวัดโบสถ์ และตำบลหน้าพระธาตุ
ทิศตะวันออก	ติดกับตำบลหนองปรือ และตำบลหนองเหียง
ทิศใต้	ติดกับตำบลพนสนธิคม ตำบลบ้านช้าง และตำบลนาวังหิน

ภาพที่ 4 แผนที่ตำบลไร่หลักทอง

ตำบลไร่หลักทองมีการปกครองแบ่งออกเป็น 11 หมู่บ้าน หมู่ที่ 1 บ้านริมคลอง หมู่ที่ 2 บ้านไร่หลักทอง หมู่ที่ 3 บ้านนา หมู่ที่ 4 บ้านสวนตาล หมู่ที่ 5 บ้านใน หมู่ที่ 6 บ้านกลางคลองหลวง หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง หมู่ที่ 8 บ้านคลองแอม หมู่ที่ 9 บ้านใต้ หมู่ที่ 10 บ้านเหนือคลองหลวง หมู่ที่ 11 บ้านคลองแบ่ง มีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 7,901.25 ไร่ มีจำนวนครัวเรือน 812 ครัวเรือน และมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 3,239 คน

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นแบบกระจุกตัว พื้นที่ไร่นาอยู่ห่างจากบ้านเรือนออกไป สภาพเศรษฐกิจของตำบลไร่หลักทองถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ค่อนข้างดี ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักคือ ทำนาข้าว อาชีพรองคือ การทำหัตถกรรมจักสาน และมีอาชีพเสริมอื่น

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นที่ลุ่ม ทุกปีน้ำจะท่วมในช่วงเดือนสิงหาคม ถึงเดือนกันยายน มีคลองหลวงเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ และมีระบบชลประทานเพื่อให้นำน้ำมาใช้เพื่อการเกษตร ชาวบ้านในชุมชนนิยมทำนาปรัง 2-3 ครั้งต่อปี แตกต่างจากในอดีตที่ทำแต่นาปี สาเหตุจากพื้นที่ทำนาข้าวมีน้อยลง ผู้บริโภคมีปริมาณมากขึ้น ทำให้เกิดอุปสงค์ที่ต้องผลิตข้าวเพิ่มขึ้น แต่ในทางกลับกันพบว่าปริมาณผู้ทำนา พื้นที่นา แหล่งน้ำที่ใช้ทำนากลับมีปริมาณลดลง ประกอบกับมีนายทุนต้องการซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจอุตสาหกรรมมากขึ้น ชาวบ้านในตำบลจึงมีการขายที่ดินจำนวนมาก

ภาพที่ 5 พื้นที่แถบตำบลไร่หลักทองเป็นพื้นที่ลุ่ม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าว

ประเพณีพื้นบ้านของตำบลไร่หลักทองมีลักษณะคล้ายประเพณีไทยทั่วไป จะมีบางประเพณีที่ต่าง เช่น ประเพณีการแห่ขอมทานในช่วงวันสงกรานต์ ของหมู่ที่ 6 บ้านกลางคลองหลวง และประเพณีงานบุญกลางบ้าน ที่มีการสืบสานกันมาจนถึงทุกวันนี้ ประเพณีงานบุญกลางบ้านนั้น จะทำในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี โดยชาวบ้านจะแห่พระจากวัดมาทำบุญที่บริเวณกลางหมู่บ้าน นิมนต์พระมาสวดและมีการละเล่นในเวลาว่าง เช่น การร้องรำทำเพลง รำวง เป็นต้น ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นการทำหัตถกรรมจักสาน ชาวบ้านที่ว่างจากการทำนาใช้เวลาว่างด้วยการทำจักสานไม้ไผ่เพื่อใช้ในครัวเรือนก่อน ต่อมาเมื่อทุกบ้านทำหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่มากขึ้น จึงรวมตัวกันจัดตั้งศูนย์จักสานไม้ไผ่ขึ้นอยู่หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง เรียกว่า “กลุ่มขยายงานจักสานไม้ไผ่” (องค์การบริหารส่วนตำบลไร่หลักทอง. สืบค้นเมื่อ 1 ตุลาคม 2558, จาก <http://www.railugthong.go.th/historytambon.html>)

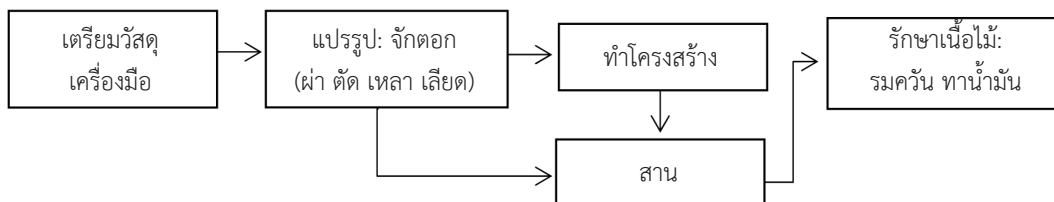
กลุ่มผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทองมี 4 กลุ่ม คือ กลุ่มขยายงานจักสานไม้ไผ่ หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง กลุ่มแม่บ้านสวนตาล หมู่ที่ 4 บ้านสวนตาล กลุ่มจักสานไม้ไผ่บ้านเหนือ หมู่ที่ 10 บ้านเหนือคลองหลวง และกลุ่มจักสาน ม.5 หมู่ที่ 5 บ้านโน ลักษณะของโรงเรือนที่ใช้ในการผลิต ประกอบชิ้นส่วน บรรจุ หรือรวมกลุ่มจะนิยมก่อสร้างเป็นอาคารปูน ภายในมีพื้นที่เตรียมดอก พื้นที่ย้อมสี พื้นที่จักสาน และพื้นที่จัดเก็บสินค้าเพื่อรอจำหน่าย

ภาพที่ 6 ลักษณะทางกายภาพอาคารและบริเวณพื้นที่โดยรอบของกลุ่มขยายงานจักสานไม้ไผ่ หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนมสนิม จังหวัดชลบุรี

กระบวนการทำหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในอดีต

อดีตชาวบ้านสามารถใช้ภูมิปัญญาด้านการผลิตงานหัตถกรรมจักสานที่สืบทอดกันมา ผลิตเครื่องจักสานเพื่อใช้อำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันได้ เพราะมีกระบวนการผลิตและเครื่องมือที่ไม่ซับซ้อน เป็นเทคโนโลยีชาวบ้านที่สืบทอดมาแต่โบราณ ตั้งแต่การหาวัตถุดิบ เครื่องมือ การจักตอก การทำโครง การสานให้เกิดลวดลาย และการรวมควั่นเพื่อป้องกันแมลงทำลายเนื้อไม้ (ราชวดี งามสง่า. 2535, วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2541, มาโนช กงกะนันทน์. 2477)

ภาพที่ 7 แสดงขั้นตอนพื้นฐานการผลิตงานหัตถกรรมจักสานทั่วไป

ลักษณะการผลิตงานหัตถกรรมจักสานของชาวบ้านในอดีต สามารถผลิตได้แบบเบ็ดเสร็จทั้งกระบวนการตามศิลปะความชำนาญเฉพาะตน ตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การทำโครงสร้าง การจักตอก การสาน และการประกอบชิ้นเป็นงานที่สมบูรณ์

เครื่องมือในการผลิตหัตถกรรมจักสาน มีการทำใช้สืบทอดกันมาแต่โบราณ มีการเปลี่ยนแปลงวัสดุ รูปแบบบ้างตามความต้องการของช่างและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป อุปกรณ์พื้นฐานที่ยังมีใช้กันประกอบด้วย 1) มีด ใช้สำหรับแปรรูปวัตถุดิบที่นำมาใช้จักสาน มี 2 ชนิด คือ มีดสำหรับผ่าหรือตัดวัตถุดิบให้มีขนาดตามต้องการ และมีดที่ใช้สำหรับจักตอกหรือเหลาหวาย 2) เหล็กฆาต ลักษณะเป็นเหล็กปลายแหลม ใช้สำหรับเจาะ ไซ่ จัด มี 2 ชนิด คือ แบบปลายแหลม และแบบปลายทอก 3) คีมไม้ สำหรับหนีบขอบเพื่อผูกหวายที่ขอบให้แน่น ส่วนมากเป็นเครื่องจักสานประเภทภาชนะต่างๆ เช่น กระบุง กระจาด ตะกร้า เป็นต้น นอกจากเครื่องมือสำคัญเหล่านี้ ในแต่ละท้องถิ่นยังอาจประดิษฐ์เครื่องมือเพิ่มเติมแตกต่างกันไป เช่น การทำเครื่องมือสำหรับชักเลียด ให้อายุที่นำมาสานเรียบและมีขนาดเสมอกัน โดยนำแผ่นสังกะสี หรือเหล็กเจาะรูตามขนาดใหญ่และเล็ก นำหวายหรือไม้ไผ่ที่จักเป็นเส้นแล้วมาสอดเข้าในเครื่องมือจากรูขนาดใหญ่ไปหาขนาดเล็ก เป็นต้น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2541, มาโนช กงกะนันทน์. 2477, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2550)

ภาพที่ 8 เครื่องมือพื้นฐานในการหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่

ลายสานโดยทั่วไปสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) ลายแม่บทหรือลายพื้นฐาน มีลักษณะประจำตัวชัดเจน มีกฎเกณฑ์การสานแน่นอน เช่น ลายขัด และลายสอง เป็นต้น 2) ลายพัฒนา เป็นการพัฒนาจากลายแม่บท มีกฎเกณฑ์

การสานแน่นนอน หากแต่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นบนความชัดเจนของลายแม่บท เช่น ลายลอนน้ำ ลายดีหล่ม และลายคุบ เป็นต้น และ 3) ลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายที่ช่างสานประดิษฐ์ขึ้นเอง โดยอาศัยกฎเกณฑ์ในการสานทั้งลายแม่บทและลายพัฒนาอยู่บ้าง เช่น ลายขีดตาแมว ลายขีดดอกจัน ลายพัด และลายเสื่อกระจูด เป็นต้น (ราชวดี งามสง่า. 2535, นิกธ นุชเจริญผล. 2525, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2550)

ลายประเภทต่างๆ มีเทคนิควิธีการสานลายแตกต่างกัน ดังที่วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2541) ได้จำแนกวิธีการสานลายไว้ 4 ประเภท คือ 1) ลายขัด เป็นวิธีการสานแบบพื้นฐานเก่าแก่ที่สุด เป็นการสร้างแรงยึดระหว่างตอกด้วยการขัดเป็นมุมฉากระหว่างแนวตั้งกับแนวนอน 2) ลายทแยง เป็นวิธีใช้ตอกขัดกันในแนวทแยงเป็นทงเหลี่ยมต่อเชื่อมกันคล้ายรวงผึ้ง ไม่มีเส้นตั้งและเส้นนอนเหมือนลายขัด 3) ลายขดหรือลายถัก เป็นวิธีการสานกับวัสดุที่ไม่คงรูป เช่น หวาย ย่านลิเภา ปอ และผักตบชวา เป็นต้น ถักเป็นเส้นแล้วขดเป็นวงกระจายออกจากศูนย์กลาง แล้วถักเชื่อมเป็นชั้นๆ ให้ได้รูปตามต้องการ 4) ลายอิสระ เป็นการสานที่ไม่มีแบบแผน ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือความคิดสร้างสรรค์ของผู้สาน และแบบแผนที่สืบทอดกันมาในแต่ละท้องถิ่น

กระบวนการพัฒนาหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่เพื่อเป็นสินค้าของชุมชนตำบลไร่หลักทอง

เศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคม จากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว มีการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อผลิตสินค้าอุตสาหกรรมจำนวนมาก มีกลไกการตลาดที่ช่วยโฆษณาและจำหน่ายสินค้าได้จำนวนมาก สินค้าอุตสาหกรรมบางชนิดมีราคาถูกลง ทำให้คนส่วนใหญ่หันไปบริโภคสินค้าอุตสาหกรรมแทนการใช้สินค้าหัตถกรรมมากขึ้น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2553)

เพื่อเป็นการอนุรักษ์งานหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2521 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้ง “โครงการส่งเสริมฝีมือจักสานด้วยไม้ไผ่ อำเภอพนัสนิคม ตามพระราชดำริ” โดยพัฒนาแบบให้มีความประณีตสอดคล้องกับความนิยมในประโยชน์ใช้สอยควบคู่กัน สร้างรายได้ให้กับช่างฝีมือมิให้สูญหายไปจากท้องถิ่น การดำเนินงานมีลักษณะคล้ายสหกรณ์ มีการจัดฝึกอบรมเพื่อเผยแพร่งานฝีมือจักสานไม้ไผ่ให้กับกลุ่มผู้สนใจ โดยมีคุณปราณี บริบูรณ์ เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาแบบงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ เช่น กระเป๋า ภาชนะใส่ของ เป็นต้น ให้มีรูปแบบที่สวยงาม ทันสมัย และมีความประณีตสูง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2550)

ภาพที่ 9 ผลงานของชาวบ้านผู้ฝึกอบรมกับคุณปราณี บริบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2523

เมื่อปี พ.ศ. 2532 เริ่มก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร เขตพื้นที่อำเภอพานทองซึ่งเป็นพื้นที่ติดต่อกับอำเภอพนัสนิคม ส่งผลคนรุ่นใหม่ในชุมชนจำนวนมากหันไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม แทนการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ใช้เวลาในการผลิตและมีค่าตอบแทนน้อยกว่าการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เกิดผลกระทบตามมาคือปัญหาการขาดแคลนผู้สืบทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในชุมชนตำบลไร่หลักทอง (สนม สมงาม และสุธาสินี สมงาม. 2555, ดวงเงิน พูนผล และคณะ. 2547)

การปรับเปลี่ยนแนวคิดในการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ของชุมชนจากการผลิตเพื่อใช้หาอยู่หากินกันภายในชุมชน สู่การพัฒนาารูปแบบของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ให้มีความทันสมัย แต่ยังคงเอกลักษณ์ทางศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของตนตามแนวทางพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ส่งผลให้เกิดการพัฒนางานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทองอย่างแพร่หลายในหลายพื้นที่ เกิดการเรียนรู้พัฒนาผลิตภัณฑ์ของตนเองเพื่อจำหน่ายมากขึ้น

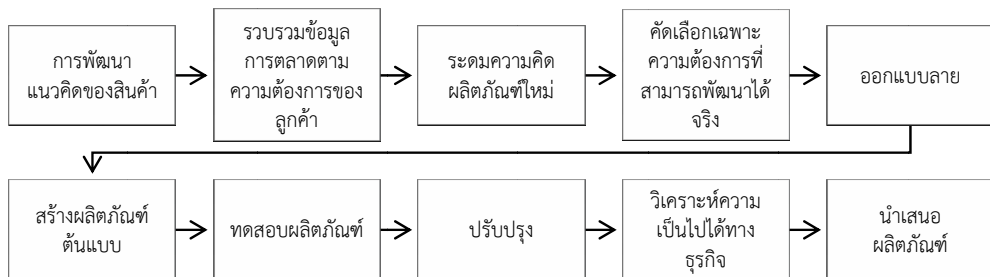
ต่อมาในสมัยรัฐบาลนายทักษิณ ชินวัตร รัฐบาลกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ทั่วประเทศ (One Tambon One Product: OTOP) นำภูมิปัญญาและทรัพยากรภายในทุกท้องถิ่น สร้างผลิตภัณฑ์ประเภทต่างๆ ขึ้นทั่วประเทศ ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการที่เป็นรูปธรรม มีการรับนโยบายผ่านการสื่อสารมากมายกว่าในทุกรัฐบาลก่อนหน้าซึ่งได้มีการสนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนเช่นกัน เมื่อเริ่มโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีรายได้ และคุณภาพชีวิตที่ดี (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม อ่างใน ไทยตำบล ดอท คอม. 2547) วัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ในชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและภูมิปัญญาของตน เพื่อสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์และคุณภาพ สามารถส่งจำหน่ายได้ทั้งในและต่างประเทศ (ไทยตำบล. 2549) ซึ่งมีคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ (กอ.นพ.) เป็นหน่วยงานกำกับดูแล กำหนดและรับรองมาตรฐาน สนับสนุนการทำงานและการจำหน่ายสินค้า (คณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ [กอ.นพ.]. 2547) นอกจากนี้ยังมีการกำหนดมาตรฐานสินค้าหัตถกรรมจากสำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ที่เรียกว่า “มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน หรือ มผช.” ที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2546 เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือต่อผลิตภัณฑ์ให้มากขึ้น (สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม. 2546)

ภาพที่ 10 มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) และมาตรฐานสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP)

นโยบายดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนหัตถกรรมจักสานในตำบลไร่หลักทองมีการปรับตัวอีกครั้ง เพื่อให้หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ของชุมชนพัฒนารูปแบบและจำหน่ายสินค้าได้มากขึ้นทั้งในประเทศและต่างประเทศ เริ่มจากการยอมให้หน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชนซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน เข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ของชุมชน สร้างระบบการบริหารจัดการกลุ่มหรือชุมชนให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ให้คนในชุมชน

สามารถผลิตภัณฑ์มีรูปแบบสวยงาม ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคสินค้าได้มากขึ้น เช่น กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และกรมการพัฒนาชุมชน ให้ความรู้ในด้านการผลิต การออกแบบพัฒนาสินค้าและบรรจุภัณฑ์ การส่งจำหน่าย หรือการสนับสนุนทุนเพื่อการผลิตจากธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตร หรือการสนับสนุนด้าน สิ่งอำนวยความสะดวก การติดต่อราชการ จากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เป็นต้น เกิดผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสาน ไม้ไผ่รูปแบบใหม่มากมาย ที่มีความหลากหลายทั้งรูปร่าง ลักษณะการใช้งาน ลวดลาย สี การใช้วัสดุทดแทนธรรมชาติ และการผสมผสานของวัสดุดิบที่หลากหลาย เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประกอบกับปัจจัยภายนอกทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ วิถีชีวิตสมัยใหม่ เทคโนโลยี วัสดุ อุปกรณ์ และแนวความคิด การพัฒนาออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ สนับสนุนให้มีปริมาณการผลิตที่เพิ่มขึ้นและรวดเร็ว

ภาพที่ 11 แสดงกระบวนการพัฒนาสินค้าหัตถกรรมจักสานของกลุ่มขยายงานจักสานไม้ไผ่ หมู่ที่ 7 ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนมสนิม จังหวัดชลบุรี
 ที่มา: สัมภาษณ์ สุชาลินี สมงาม. 2555

ปัจจุบันชุมชนในตำบลไร่หลักทองได้นำระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมมาประยุกต์ใช้ โดยเริ่มต้นการ ออกแบบด้วยการพัฒนาแนวคิดของรูปแบบของงานหัตถกรรมจักสานที่จะผลิต จากนั้นศึกษาความต้องการของกลุ่ม ลูกค้า แล้วจึงกลับมาระดมสมองภายในกลุ่มเพื่อพัฒนารูปแบบของสินค้าให้เหมาะสมทั้งความต้องการของลูกค้าและ เทคนิควิธีของกลุ่ม คัดเลือกแล้วพัฒนาแบบด้วยการทดลองสานลวดลาย ทดลองการขึ้นรูป การประกอบชิ้นส่วน เมื่อ ได้ต้นแบบผลิตภัณฑ์จึงนำมาทดสอบการใช้งาน ตรวจสอบสี ความปราณีตของลายสานและการประกอบ ก่อนนำเข้าสู่กระบวนการด้านการตลาด (Marketing) เพื่อจำหน่ายสินค้าต่อไป (ภาพที่ 11)

กระบวนการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ของชุมชนไร่หลักทอง นิยมกระจายงานให้สมาชิกกลุ่มเพื่อผลิตตาม ความชำนาญของแต่ละบุคคลในการจักสานลายหรือการทำโครงสร้าง จากนั้นจะรวบรวมมาประกอบ และตกแต่งรายละเอียดเพิ่มเติมจนได้ผลงานที่สมบูรณ์ที่ศูนย์กลางของกลุ่ม ด้านวัตถุดิบไม้ไผ่มีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ที่ใช้จากเดิมนิยม ใช้ไม้ไผ่สีสุกในการผลิต ปัจจุบันการทำหัตถกรรมจักสานนิยมใช้ไม้ไผ่แฉกในการผลิต เนื่องจากมีคุณสมบัติเหมาะสม คือ ลำปล้องยาว เนื้อเหนียว และอ่อน สามารถจักตอกเป็นเส้นและสานลายละเอียดได้ดีโดยไม่มีเส้นต่อมากนัก ในบางชุมชนใช้หวายเทียมซึ่งผลิตจากพลาสติกแทนหวายหอม (ชื่อทางวิทยาศาสตร์ คือ Calamus pandanosmus Furt.) ซึ่งหาได้ยากและอายุการใช้งานสั้นกว่าและราคาสูงกว่า แต่บางชุมชนก็ยังนิยมใช้หวายหอมในการทำโครงสร้าง ผลิตภัณฑ์ที่ต้องการความปราณีตอยู่เช่นกัน

เริ่มต้นจากการนำไม้ไผ่แฉกมาตัดข้อไผ่ออกจนเป็นกระบอกและขูดผิวชั้นนอกออกจนเห็นผิวชั้นใน นำมาต้ม ในน้ำและตากแดดให้แห้งประมาณ 3 วัน จากนั้นนำมาผ่าเป็นซี่และจักตอกตามขนาดที่ต้องการ และนำมาขัดเลียดให้ เส้นตอกเรียบเสมอกันทุกเส้น จากนั้นจึงนำไปย้อมสี

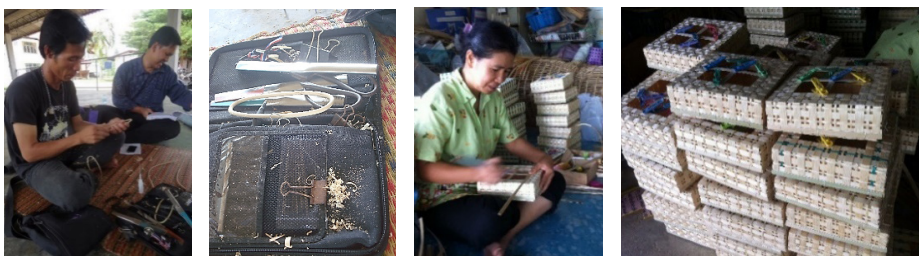
ภาพที่ 12 การเตรียมไม้ไผ่เพื่อทำตอก

เทคนิคการใช้สีย้อมตอกที่จะนำมาสานเพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดลวดลายที่สวยงามตรงความต้องการของตลาด ซึ่งต่างจากผลิตภัณฑ์ในอดีตซึ่งเน้นการใช้งาน (functional) ไม่นิยมใช้การย้อมสีเท่าใดนัก เช่น การเคลือบเพื่อป้องกันเชื้อราที่มอดหรือการกักเก็บน้ำเท่านั้น โดยนิยมใช้สีย้อมร้อนสำหรับย้อมผ้าไหมหรือย้อมกก มากกว่าการย้อมสีธรรมชาติ เมื่อย้อมสีตอกแล้วจึงนำตากแดดให้แห้ง

ภาพที่ 13 อุปกรณ์การย้อมสีเส้นตอก

นอกจากการย้อมสียังพบการใช้อุปกรณ์สมัยใหม่ร่วมกับอุปกรณ์พื้นฐานช่วยสร้างความสะดวก รวดเร็วในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานที่มีจำนวนมาก เช่น การใช้ความร้อนช่วยในการประกอบชิ้นส่วนเพื่อความรวดเร็วด้วยการใช้ที่หนีบกระดาษหรือที่หนีบผ้าช่วยในการหนีบชิ้นส่วนต่างๆ ประกอบเข้ากันอย่างรวดเร็ว

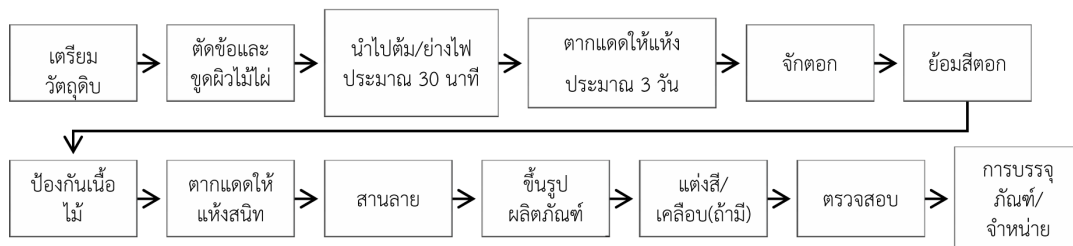
ภาพที่ 14 การใช้อุปกรณ์ในการประกอบชิ้นส่วน

การควบคุมมาตรฐานของสินค้า โดยการสานลายบนหุ่น หรือเรียกว่า โมลด์ (mold) ทำจากไม้ประกอบขึ้นรูปทรงและขนาดตามต้องการ ช่วยให้การผลิตได้ขนาดและรูปทรงที่ได้มาตรฐานเหมือนกันในการผลิตซ้ำ (mass production) ทำให้สะดวกในการบรรจุภัณฑ์ การกำหนดราคา การคำนวณวัสดุ และรูปแบบการนำไปใช้งาน

ภาพที่ 15 การสานลายบนหุ่นไม้ต้นแบบ

เมื่อเสร็จกระบวนการผลิตแล้ว ก่อนการจำหน่ายต้องมีการบรรจุภัณฑ์ (packaging) เพื่อการปกป้องสินค้า สร้างความสวยงาม และแสดงรายละเอียดของสินค้าตามเงื่อนไขของมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) และการคัดสรรคผลิตภัณฑ์ OTOP (ปราณี มูลผลา และศุภชัย มูลผลา. 2553, สนม สมงาม และสุธาสิณี สมงาม. 2555)

ภาพที่ 16 แสดงสรุปกระบวนการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในตำบลไร่หลักทอง
 ที่มา: สัมภาษณ์ สนม สมงาม และสุธาสิณี สมงาม. 2555

รูปแบบงานหัตถกรรมจักสานของชาวบ้านในตำบลไร่หลักทอง

ลักษณะงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในอำเภอพนมสนิม ได้รับอิทธิพลภูมิปัญญาการทำหัตถกรรมจักสานจากชาวลาวเวียงที่อพยพตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีชื่อเสียงในเรื่องคุณภาพที่มีความละเอียดและมีฝีมือปราณีตอย่างมาก นิยมผลิตเป็นเครื่องใช้ภายในครัวเรือน เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด และฝาชี เป็นต้น แต่เนื่องจากได้รับการส่งเสริมและพัฒนารูปแบบอย่างต่อเนื่อง จนไม่มีต้นเค้าวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบลาวเวียงอีกต่อไป (สุชาติ เกาทอง. 2544)

ลักษณะของงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ดั้งเดิมในชุมชน มักจะนิยมทำผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเช่นเดียวกับหลายพื้นที่สมัยก่อน ในยุคสมัยใหม่วิถีชีวิตของผู้ใช้งานหัตถกรรมจักสานแตกต่างกันไป ชาวบ้านไม่ได้ผลิตงานจักสานเพื่อตัวเองหรือใช้ภายในชุมชนของตน หากแต่ผลิตหัตถกรรมจักสานเพื่อจำหน่ายหาเลี้ยงชีพทั้งเป็นอาชีพเสริมหรืออาชีพหลัก การพัฒนารูปแบบงานหัตถกรรมจักสานชุมชนในตำบลไร่หลักทองจึงผลิตตามความชำนาญดั้งเดิม หากแต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบของเครื่องจักสานตามประโยชน์ใช้สอยใหม่ของผู้ใช้งาน โดยสามารถแบ่งเป็น ลักษณะคือ 1) ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่พัฒนาจากแบบดั้งเดิม 2) ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่ผลิตตามความต้องการของลูกค้า-ผู้ใช้งาน และ 3) ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่สรรค์สร้างใหม่

ลักษณะที่ 1 การผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่มีพัฒนาการจากแบบดั้งเดิมของชุมชน มีการปรับปรุงรูปแบบจากเดิมที่ไม่นิยมย้อมสีตอก มีเพียงการทาน้ำมันวานิชเคลือบผิว หรือย้อมสีธรรมชาติซึ่งไม่ฉูดฉาด ปัจจุบันมีการใช้สี

เข้ามาช่วยให้ลวดลายมีความชัดเจนขึ้น สามารถดึงดูดความสนใจของผู้ซื้อได้มากขึ้น เพราะนอกจากลวดลายที่ผลิตมาแต่ดั้งเดิมแล้ว สียังช่วยเพิ่มรูปแบบของสินค้าให้มีความหลากหลายของสีที่นำมาประกอบกันด้วย

ภาพที่ 17 ลักษณะผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไม้ไผ่ที่พัฒนาการจากแบบดั้งเดิม

ลักษณะที่ 2 การผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ไม่ทำตามความต้องการของลูกค้า หรือผู้ใช้งาน คือการรับจ้างผลิตตามลักษณะผลิตภัณฑ์ที่ลูกค้าต้องการ ส่วนใหญ่ไม่ต้องการความละเอียดของงานมาก เน้นการผลิตจำนวนมากภายในช่วงเวลาจำกัด โดยลูกค้ามักจะนำไปใช้ในเป็นบรรจุภัณฑ์ใส่อาหารในงานเทศกาลหรืองานมงคลต่างๆ การผลิตงานลักษณะนี้มีช่วยให้กลุ่มผลิตหัตถกรรมจักสานในชุมชนมีรายได้เกือบทั้งปี

ภาพที่ 18 ลักษณะผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไม้ไผ่ที่ผลิตขึ้นตามความต้องการของลูกค้า-ผู้ใช้งาน

ลักษณะที่ 3 การผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่สรรค์สร้างใหม่ เนื่องจากผู้ผลิตมีความต้องการพัฒนางานของตนให้มีความแปลกใหม่จากรูปแบบเดิมที่เคยผลิต หรือที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับชุมชนอื่น ทำให้เกิดความแตกต่างเพื่อเป็นจุดเด่นทางการตลาด ซึ่งแนวความคิดเกิดจากการผลิตงานตามความต้องการของลูกค้าและประสบการณ์ในการจำหน่ายสินค้า ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และกรมการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

ภาพที่ 19 ลักษณะผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไม้ไผ่ที่พัฒนารูปแบบขึ้นมาใหม่บนฐานภูมิปัญญาเดิม

ผลจากการปรับตัวตามกระแสการสังคม สภาพแวดล้อม และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้กลุ่มผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในชุมชนตำบลไร่หลักทองสามารถพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นสรรค์สร้างหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่สอดคล้องกับความต้องการใช้งานที่ถูกเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพหลัก และสามารถอนุรักษ์งานหัตถกรรมจักสานของชุมชนโดยปรับปรุงทักษะฝีมือ กระบวนการผลิต รูปแบบผลิตภัณฑ์ บนฐานภูมิปัญญาเดิมให้คงอยู่ต่อไป

การอภิปรายผล หรือ การวิจารณ์และสรุป หรือ ข้อเสนอแนะ

การทำหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในชุมชนตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนมสนิม จังหวัดชลบุรี มีสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบผสมผสานระหว่างความเป็นลาวและไทย มีการสืบทอดผ่านการพูดลาว (ลาวพนม) และประเพณีงานบุญกลางบ้านที่ทุกตำบลรวมกันจัดขึ้นทุกปีที่เทศบาลเมืองพนมสนิม ทำให้ชาวบ้านมีการพัฒนารูปแบบและฝีมืองานหัตถกรรมจักสานของตนอยู่ตลอด

แม้ว่าสภาพแวดล้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ ไม้รวกและหวายหอมซึ่งเป็นวัตถุดิบต้นทุน (raw materials) ที่สำคัญในการหัตถกรรมจักสานปัจจุบันจะมีไม่เพียงพอเพื่อใช้ผลิต ต้องนำเข้าวัตถุดิบเหล่านี้มาจากพื้นที่นอกชุมชน แต่ด้วยชุมชนมีต้นทุนทางภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานที่มีวิวัฒนาการสืบทอดกันมานานหลายร้อยปี และยังมีประโยชน์ในการสร้างสรรค์ผลงานข้าวของเครื่องใช้ให้กับมนุษย์ได้อยู่แบบไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมมากนัก ชาวบ้านในตำบลไร่หลักทองจึงจำเป็นต้องปรับตัวในการปลูกต้นไม้รวกแทนต้นไม้สีสุกที่มีอยู่เดิมตามธรรมชาติ แต่ต้นไม้รวกที่ปลูกไม่ได้ผลผลิตที่สมบูรณ์พอที่จะนำมาผลิตงานหัตถกรรมจักสานได้ เนื่องจากสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงไม่เหมาะกับการเติบโตของไม้ชนิดนี้ จำเป็นต้องนำเข้าไม้ไผ่จากจังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี จังหวัดกาญจนบุรี หรือประเทศกัมพูชา

ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ส่งผลต่อการปรับตัวของกระบวนการผลิตเกิดการพัฒนาออกแบบรูปทรงและประโยชน์ใช้สอยให้ทันสมัยเหมาะสมกับลูกค้าผู้ใช้งาน โดยรูปแบบของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ถูกนำไปใช้ประโยชน์แตกต่างจากในอดีต เช่น ความต้องการเพิ่มเติมสีและลวดลายที่แตกต่างหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะ ความประณีตในการจักสานที่สูงขึ้น การนำไปใช้บรรจุสินค้า-อาหาร การนำไปตกแต่งที่พักอาศัย เป็นต้น โดยชุมชนจักสานในตำบลไร่หลักทองมีแนวทางการผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ 3 ลักษณะ คือ 1) การผลิต

จากการพัฒนาตามแบบดั้งเดิม 2) การผลิตตามความต้องการของลูกค้า-ผู้ใช้งาน และ 3) การผลิตที่สรรค์สร้างขึ้นใหม่ การปรับตัวถูกบังคับให้เป็นไปตามกระแสความต้องการของสังคมภายนอกชุมชน ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน และกลุ่มลูกค้าผู้ใช้งาน หากชาวบ้านผู้ผลิตงานหัตถกรรมจักสานในตำบลไร่หลักทองจำเป็นต้องพัฒนางานของตนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดผู้ใช้สินค้ามากขึ้น ทำให้ลักษณะเอกลักษณ์งานหัตถกรรมจักสานของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้นการปรับตัวของชุมชนผลิตงานหัตถกรรมจักสานไม่ใ้ในตำบลไร่หลักทอง จะเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนแนวคิดการปรับตัว ผลกระทบที่เกิดขึ้น นำไปสู่กระบวนการจัดการชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานที่ยั่งยืนต่อไป โดยชุมชนทำหัตถกรรมจักสานไม่ใ้ต้องสร้างความแตกต่างและดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มให้มากขึ้น สะท้อนผ่านลวดลายสานหรือรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้มากขึ้น และสร้างสภาพแวดล้อมในตำบลไร่หลักทองให้เอื้ออำนวยต่อการทำหัตถกรรมจักสานมากขึ้น เช่น การอนุรักษ์สายพันธุ์ไม้ในท้องถิ่นและพัฒนาพันธุ์ไม้ใหม่ซึ่งนิยมนำมาใช้ผลิตหัตถกรรมจักสานไม่ใ้ปัจจุบัน และการสร้างงานหัตถกรรมจักสานให้มั่นคงเป็นอาชีพหลักที่คนรุ่นใหม่สามารถใช้เป็นอาชีพที่สร้างรายได้แทนการเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

กิติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันดี พิณจรัสสิน และอาจารย์ที่ปรึกษาร่วมวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์

ขอขอบคุณทุนการศึกษาจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

ขอขอบคุณชาวบ้านในตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี สำหรับความร่วมมือในการให้ข้อมูลและข้อเสนอแนะ

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการอำนวยการ หนึ่งในตำบล หนึ่งในผลิตภัณฑ์ แห่งชาติ. 2547. **คู่มือหลักเกณฑ์การคัดสรรสุดยอด**

หนึ่งในตำบล หนึ่งในผลิตภัณฑ์ไทย ปี พ.ศ. 2547.

ดวงเงิน พูนผล และคณะ. 2547. **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและการผลิตเนื่องมาจากระบบนิเวศวัฒนธรรมพื้นบ้าน.**

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ทวีศักดิ์ อ่วมน้อย. 2543. **วัสดุและเทคโนโลยีการผลิต.** กรุงเทพมหานคร: สยามสเตชันเนอรีซ์พลาซัส.

ไทยตำบล. 2545. **แนวทางการดำเนินงานหนึ่งในตำบลหนึ่งในผลิตภัณฑ์** (Online). <http://www.thaitambon.com/OTOP/Info/Info1A.htm>, 19 มีนาคม 2555.

. 2547. **เป้าหมายการดำเนินงานปี 2547** (Online). <http://www.thaitambon.com/OTOP2547/Info2004A.htm>, 19 มีนาคม 2555.

นิกร นุชเจริญผล. 2525. **ลายสาน.** ม.ป.ท.

ปราณี มูลผลา และศุภชัย มูลผลา. 2553. **สัมภาษณ์,** 25 ธันวาคม 2553.

มานิช กงกะนันท์. 2477. **จักสานราชบุรี.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กราฟิคอร์อาร์ต.

ราชวดี งามสง่า. 2535. **อาชีพช่างจักสาน งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่พัฒนาเป็นอาชีพ**. กรุงเทพมหานคร:
แสงศิลป์การพิมพ์.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2541. **ชุดมรดกศิลปหัตถกรรมไทย เครื่องจักสานไทย**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
_____. 2542. **ชุดหัตถกรรมพื้นบ้าน พจนานุกรมหัตถกรรมพื้นบ้านภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
เลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2553. **มานานุกรมเครื่องจักสาน**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

สถาพร ดีบุญมี ณ ชุมแพ. 2550. **ผลของเทคโนโลยีที่มีต่อการออกแบบ**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.

สนม สมงาม และสุธาสิณี สมงาม. 2555. **สัมภาษณ์**, 20 กุมภาพันธ์ 2555.

สนไชย ฤทธิโชติ. 2539. **เครื่องมือไม้ไผ่-หวาย**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.

สุชาติ เกาทอง. 2544. **ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. **ตลาดและการส่งออกศิลปหัตถกรรม (Online)**. <http://kanchanapisek.or.th>,
1 กรกฎาคม 2555.

สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม. 2546. “มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนสร้างคุณค่าพัฒนาภูมิปัญญาไทย.”
สมอ.สาร 29 (333): 2-10.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544a. **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

_____. 2544b. **ภูมิปัญญาภาคกลาง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

ทิศทางการขยายตัวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด
โครงการบ้านเอื้ออาทรศิลา จังหวัดขอนแก่น
The Expansion of Housing Units, Semi-Detached House Baan
Eua-Arthorn Project, Sila Khonkaen

ณัฐวดี ทศรินทร์* และจันทนีย์ จิระธนัญ**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่อยู่อาศัยประเภทบ้านแฝด โครงการบ้านเอื้ออาทรศิลา จังหวัดขอนแก่น จากการคัดเลือกตัวอย่างบ้านแฝดที่มีการต่อเติมโดยผู้อยู่อาศัยพบว่าการต่อเติมขั้นแรกที่เกิดขึ้นเป็นการต่อเติมส่วนที่เจ้าของคิดว่าจะมีความจำเป็นมากที่สุดก่อนคือ พื้นที่ครัวในพื้นที่ด้านหลังบ้าน เนื่องจากพื้นที่ที่โครงการกำหนดนั้นไม่สามารถใช้เป็นพื้นที่ครัวได้อย่างสะดวก และอาจมีการปรับสภาพพื้นที่เว้นว่างเดิมด้วยการเทพื้นคอนกรีต การต่อเติมครั้งที่ 2 การต่อเติมมักจะสัมพันธ์กับพื้นที่ที่ได้ต่อเติมไปในครั้งแรก และมักใช้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ อาจเป็นการขยายพื้นที่ต่อเติมใหม่และพื้นที่อเนกประสงค์เดิมให้เชื่อมต่อกันหรือแยกจากกันเป็นสัดส่วนก็ได้ และการต่อเติมหลังจากครั้งที่ 2 เป็นต้นไป เป็นการต่อเติมในบริเวณพื้นที่ว่างที่เหลือ หรือการกั้นผนังในพื้นที่ที่ได้ต่อเติมไปแล้วก่อนหน้าให้เป็นพื้นที่ปิดล้อม ส่งผลให้มีความเป็นส่วนตัวและเป็นสัดส่วนมากขึ้น และพบว่าทิศทางการขยายตัวที่เกิดขึ้นในบ้านแฝดเป็นการต่อเติมจากด้านหลังมาด้านหน้าตามพื้นที่ว่างภายนอกที่เหลือจากการต่อเติมแต่ละครั้ง และจากชั้นล่างขึ้นไปในแนวตั้งในกรณีที่ต่อเติมจนไม่มีพื้นที่เว้นว่างโดยรอบอาคารเหลือ ภาพรวมของการต่อเติมในแต่ละครั้งพบว่า รูปแบบร่วมของการต่อเติมคือการกำหนดพื้นที่ด้านหลังเป็นครัว และพื้นที่ด้านหน้าส่วนที่ตรงกับทางเข้าหลักถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ว่างอเนกประสงค์โดยรูปแบบที่แสดงออกทางกายภาพอาจเป็นพื้นที่แบบกึ่งภายนอก หรือแบบปิดล้อม โดยการต่อเติมแต่ละครั้งนั้นเป็นไปตามความสามารถทางการเงินของแต่ละครอบครัวในขณะนั้น และการเติบโตทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจภายในครอบครัว รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการต่อเติมครั้งที่ 2 และ 3 ตามมา เห็นได้ว่าการออกแบบบ้านแฝดในเบื้องต้นถูกออกแบบมาโดยการเผื่อพื้นที่ว่างเพื่อการใช้งานมากกว่าเน้นให้เกิดการต่อเติมเพื่อเพิ่มพื้นที่ อีกทั้งการต่อเติมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้โดยเฉพาะในงานที่มีพื้นที่จำกัด และทางโครงการไม่อาจกำหนดรูปแบบการต่อเติมที่ชัดเจนให้ผู้อยู่อาศัยทำการต่อเติมให้เป็นไปตามที่วางไว้ได้ เนื่องจากความต้องการแต่ละครอบครัวไม่เท่ากัน หากแต่ทางโครงการบ้านเอื้ออาทรสามารถกำหนดทิศทางการต่อเติม โดยการเผื่อส่วนของโครงสร้างบางส่วนในตำแหน่งพื้นที่เว้นว่างภายนอกในระยะเวลาที่ต้องการควบคุมได้ไว้ตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยทำการต่อเติมเพิ่ม และจัดการพื้นที่ด้วยตนเองต่อได้ในอนาคต

* นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ABSTRACT

This article aims to study the spatial modification of a semidetached house at Baan Eua-Arthorn, Sila, Khonkaen district. The most necessary semidetached house expansion for residents is a kitchen. Ideally this expansion is placed behind the house due to the original house being a poor fit. Concrete will need to be poured for the new expansion. The next expansion is a free space that can be used as a private room or for multiple purposes. It can be separate from the main house or connected. Expansion housing units usually always begin from the back of the house to the front of the house. Often there are open spaces or walkways that lead from the main house to the expansion housing unit. Expansion housing units can be semi-open or completely enclosed. The characteristics of each expansion unit depend upon the financial ability of the individual resident. A changing of the family structure is the most important factor determining whether to do a house expansion, such as having new kids or married. In conclusion, semidetached house is preliminary design for space available that using on an expansion. Furthermore, it is unavoidable, especially in limited space. Baan Eua-Arthorn project cannot determine clearly style of the expansion because the needs of each family are different. In the other hand, the project can set a spatial modification by leaving some part of free space outside.

คำสำคัญ: บ้านแฝด การปรับเปลี่ยนรูปแบบ ทิศทางการขยายตัว การต่อเติมที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย

Keywords: Semi detached house, Spatial modification, House expansion, Low income housing

ความเป็นมาและความสำคัญ

โครงการบ้านเอื้ออาทรถือเป็นโครงการที่สนับสนุนเรื่องที่อยู่อาศัยสำหรับคนรายได้น้อย หนึ่งในโครงการจัดการด้านที่อยู่อาศัยของการเคหะแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองได้ รวมถึงแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายให้ผู้อยู่อาศัยรายได้น้อยสามารถมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงรวมถึงสามารถรองรับค่าใช้จ่ายในการจัดการด้านที่อยู่อาศัยได้ด้วยตนเอง จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจนั้นพบว่ามีการขยายตัวเข้าสู่ภาคอีสาน และจังหวัดขอนแก่นถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางของภาคมาตั้งแต่เริ่มยุคการพัฒนาสมัยใหม่ และเติบโตมาจากนโยบายส่วนกลาง (Top Down Policy) มาโดยตลอด (รายงานการประเมินทิศทางและแนวทางการแก้ไขปัญหาบ้านเอื้ออาทร (ฉบับสมบูรณ์), 2550, หน้า21) ซึ่งพบตัวอย่างบ้านแฝดเอื้ออาทรที่จะทำการศึกษาอยู่ในจังหวัดขอนแก่น อีกทั้งโครงการศิลาเป็นโครงการที่อยู่ใกล้เขตเมือง รวมถึงมีการเข้าอยู่อาศัยจริงหลังจากการจองสิทธิ์เป็นจำนวนมาก ทำให้มีปริมาณบ้านแฝดมากพอที่จะทำการเก็บข้อมูลเพื่อการศึกษา และให้เห็นถึงลักษณะการต่อเติมที่เกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ในเรื่องพฤติกรรมการอยู่อาศัยที่แท้จริง

เริ่มต้นโครงการจึงจัดทำบ้านต้นแบบโครงการบ้านเอื้ออาทร โดยมีบ้านเดี่ยวเป็นรูปแบบหลัก หลังจากนั้นจึงเกิดการศึกษารูปแบบเพิ่มเติมให้ประชาชนมีโอกาสเลือกรูปแบบที่อยู่อาศัยได้อย่างหลากหลายมากขึ้นและเหมาะสมกับความต้องการของแต่ละครอบครัวโดยอาศัยฝั่งพื้นจากการพัฒนารูปแบบบ้านเดี่ยว ประกอบกับการออกแบบพื้นที่ภายในบ้านเดี่ยวไม่สามารถใช้งานได้โดยสะดวกเท่าไรนัก จึงมีแนวคิดในการออกแบบที่อยู่อาศัยประเภทบ้านแฝดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยการใช้ผนังร่วมกัน 1 ด้านเพิ่มพื้นที่ด้านข้างให้สามารถจอดรถได้ทำให้มีพื้นที่

ใช้สอยเพิ่มขึ้น (สรุควิ.2552, หน้า165) ซึ่งรูปแบบตัวบ้านนั้นยังกำหนดให้เป็นที่อยู่อาศัยประเภทสร้างเสร็จพร้อมอยู่ เช่นเดียวกับบ้านเดี่ยว แต่ในความเป็นจริงนั้นเมื่อผู้อยู่อาศัยเข้าไปอยู่พบว่าเกิดข้อจำกัดบางประการด้านขนาดของพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมภายในครอบครัวเพื่อตอบสนองการอยู่อาศัย ทำให้ในบางครอบครัวที่มีความต้องการใช้พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยที่มากขึ้น รวมถึงขนาดของครอบครัว จำนวนสมาชิก เพศและวัยที่ต่างกัน และเพื่อให้สามารถใช้งานได้โดยสะดวกและเหมาะสม ได้ทำการปรับเปลี่ยนรูปแบบและต่อเติมที่อยู่อาศัยของตน จึงก่อให้เกิดความหลากหลายของรูปแบบการต่อบ้านแฝดโครงการบ้านเอื้ออาทรในปัจจุบัน

รูปแบบบ้านเอื้ออาทรเป็นตัวอย่างของการออกแบบบ้านบนเงื่อนไขของข้อจำกัดด้านงบประมาณที่ชัดเจนมาก เนื่องจากเน้นการใช้ประโยชน์สูงสุดภายใต้ข้อกำหนดด้านขนาดพื้นที่ และงบประมาณค่าก่อสร้างที่กำหนดเพื่อคนรายได้น้อยโดยเฉพาะ ดังนั้นเมื่อผู้อยู่อาศัยได้เข้าอยู่อาศัยจริงจึงได้เกิดการต่อเติมพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยในส่วนของพื้นที่ของตน ด้วยการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน รวมถึงจัดการพื้นที่ที่อยู่อาศัยที่เหลือนั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าของบ้านที่สามารถทำการต่อเติมเอง ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาและต่อเติมที่อยู่อาศัยโดยผู้อยู่อาศัยให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ และจากการสำรวจจากกลุ่มตัวอย่างบ้านแฝดที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแล้วนั้นพบว่า รูปแบบทางกายภาพที่ปรากฏออกมาบางหน่วยไม่ได้เกิดจากการปรับเปลี่ยนครั้งเดียวจึงสมบูรณ์ บางหน่วยมีการปรับเปลี่ยนมากกว่า 1 ครั้ง ทำให้เห็นถึงปัจจัยบางประการที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้เกิดการการต่อเติมครั้งที่ 2 นอกเหนือจากการต่อเติมเพื่อแก้ปัญหาเรื่องขนาดพื้นที่ ดังนั้นจากกลุ่มตัวอย่างจึงสามารถศึกษาเพื่อให้เห็นถึงทิศทางการขยายตัวจากการต่อเติมดังกล่าวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝดรวมถึงปัจจัยที่เพิ่มขึ้นได้

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาทิศทางการขยายตัวในที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด โครงการบ้านเอื้ออาทร จากกลุ่มตัวอย่างที่มีการต่อเติม เพื่อที่สามารถนำมาวางแผนเพื่อการต่อเติมที่อาจเกิดขึ้นในแต่ละครั้งได้ เพื่อความต่อเนื่องในการต่อเติมและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งลดปัญหาที่จะตามมาจากการต่อเติมในแต่ละครั้งได้

ข้อมูลโครงการเบื้องต้น

จากรูปแบบการต่อเติมที่เกิดขึ้นพบว่า บ้านเอื้ออาทรไม่ได้ทำมาเพื่อคนรายได้น้อยที่แท้จริง พิจารณาได้จากบางครอบครัวที่ทำการต่อเติมได้สิทธิ์ในการถือครองที่ดินมากกว่า 1 หน่วยและทำการต่อเติมบ้านแฝดให้สามารถเชื่อมต่อกันได้เป็นหลังใหญ่ จึงเห็นได้ว่ามีความหลากหลายของกลุ่มรายได้จากรูปแบบที่อยู่อาศัยที่ได้ทำการต่อเติมไป และเป็นไปได้ว่าบ้านเอื้ออาทรให้การอุดหนุน ช่วยเหลือคนผิดกลุ่มเป้าหมายทำให้ผู้มีรายได้น้อยกว่าเข้ามาซื้อเพื่อเป็นเจ้าของและผู้มีรายได้น้อยบางส่วนยังไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง จากกรณีนี้ประกอบกับเห็นถึงความหลากหลายของรูปแบบการต่อเติมจึงเลือกทำการศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบทางกายภาพในที่อยู่อาศัยประเภทบ้านแฝดประเภท 1 หน่วยที่อยู่ให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นจริงและตรงกับจุดประสงค์การศึกษา จากการลงพื้นที่สำรวจสามารถแบ่งที่อยู่อาศัยประเภท 1 หน่วยอาศัยออกเป็น 6 รูปแบบ จากบ้านแฝดภายในโครงการทั้งหมด 1,106 หน่วย ดังนี้

แบบที่ 1 บ้านแฝดที่มีการต่อเติมโดยผู้จองสิทธิ์รายแรกทำการต่อเติมด้วยตนเองเพื่อการอยู่อาศัย

แบบที่ 2 บ้านแฝดที่มีการต่อเติม และปล่อยให้เช่า รวมถึงขายสิทธิ์ครอบครอง โดยผ่านการต่อเติมแล้ว

แบบที่ 3 บ้านแฝดที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นร้านค้า หรือประกอบการด้านต่างๆ

แบบที่ 4 บ้านแฝดที่ไม่มีการปรับเปลี่ยนใดๆ และมีการอยู่อาศัย

แบบที่ 5 บ้านแฝดที่ไม่มีการปรับเปลี่ยนใดๆ และทิ้งร้าง

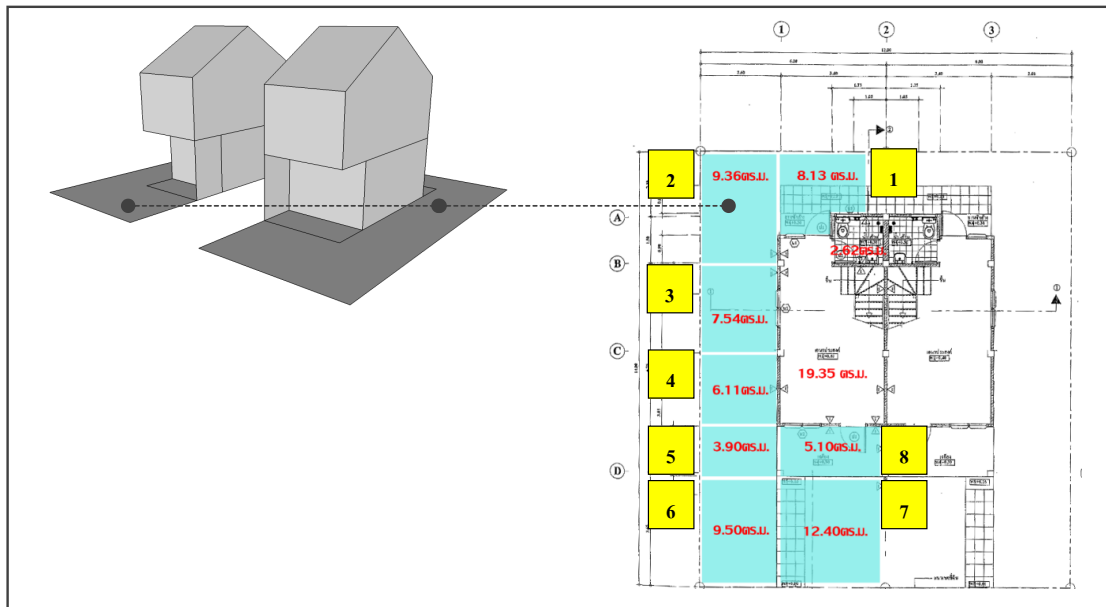
แบบที่ 6 บ้านแฝดที่ไม่สามารถเข้าเก็บข้อมูลได้ และมีการต่อเติมแต่ถูกทิ้งร้าง

เพือให้เห็นถึงป้งจยที่ท่ให้เกิดควมหลกหลยของรูปแบบทงภยภพและกรต่อเติมที่เพิ่มข้ในแต่ละหน่วยพักอศย จ้งเลือกท่กรศกษบ้นแฟดแบบที่ 1 ที่ม้กรต่อเติมโดยผู้จองสิทธิ์รยรกที่ท่กรต่อเติมและอยู่อศยด้วยตนเองให้เห็นถึงควมต้งกรข้พ้ฐนของกรต่อเติมเพือกรอยู่อศยที่ข้ตเจนที่สดุ และท่กรลงพ้ที่เก็บข้อมุลท่ให้ได้ม้ข้ตัวอย่างในกรศกษท้งล้ 20 หน่วย ข้ถือเป็นต้วแทนของรูปแบบกรต่อเติมที่เกดข้กับกลุ่มตัวอย่าง

บ้นแฟดภยในโครงการบ้นเอืออทรศลล จ้งหวัดขอนแก่น ม้ขนาดที่ดิน 84 ตารางเมตร กว้าง 6.00 เมตร ลึก 14.00 เมตร ขนาดพ้ที่ว้งโดยรอบ 62.04 ตารางเมตร ข้ถือเป็นพ้ที่ท่สามารถท่กรต่อเติมได้ และมีขนาดพ้ที่ข้สอยภยใน รวม 42.80 ตารางเมตร ประกอบด้วยพ้ที่ด้งต้อไปน้

ตารางที่ 1 แสดงขนาดพ้ที่ภยในบ้นแฟดโครงการบ้นเอืออทรศลล ขอนแก่น

ข้ 1 – โถงนงประกบส้งค้ 19.35 ตารางเมตร – ห้องน้ 2.625 ตารางเมตร – ซ้กล้ง 3.50 ตารางเมตร – ที่ว้งภยนอก 62.04 ตารางเมตร	ข้ 2 – ห้องนอน 1 10.65 ตารางเมตร – ห้องนอน 2 9.15 ตารางเมตร
--	--

ภาพที่ 1 แสดงต้วอย่างบ้นแฟดที่ทงโครงการก้หนดข้ก่อนจะม้กรการปรบัเปล่ยนรูปแบบโดยผู้อยู่อศย
ท่มา ท้งห้ส่วนจ้กัด พงษจันทรทว้ทรพ์, 2551

รูปแบบบ้นแฟดโครงการบ้นเอืออทรศลลน้จ้ต้วว่าเป็นที่อยู่อศยแบบสร้งเสร้จสมบูรณ้ (Conventional Housing Scheme) ม้ม้กรเผือส่วนของโครงสร้งไว้เพือกรต่อเติมในอนาคตโครงสร้งเป็นคอนกริตเสริมเหล็ก ลักษณะกรใช้พ้ที่ภยในเป็นลักษณะนงประกบส้งค้ เกดกรข้อนท้บของพ้ที่ข้สอยท่ให้กรเง้งนงของพ้ที่อเนกประกบส้งค้ภยในเด้มก่อนกรต่อเติมม้ควมหลกหลยและสามารถเง้งนงได้ค้มค่ามกกว่า อย่งไรก็ตามจก

รายงานการประเมินทิศทางและแนวทางการแก้ไขปัญหาค่าเช่าบ้านเอื้ออาทร (ฉบับสมบูรณ์) โครงการบ้านเอื้ออาทรขอนแก่น 4 (ศิลา) กล่าวว่า การออกแบบบ้านเอื้ออาทรนั้นมีการกำหนดขนาดพื้นที่ใช้สอยที่สามารถตอบสนองต่อการใช้งานตามความต้องการขั้นพื้นฐานได้ และเหมาะสมกับรายได้ของผู้อยู่อาศัยแล้วเมื่อเทียบกับราคาและความคาดหวังที่จะได้เป็นเจ้าของบ้านหลังใหม่ที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่เมืองที่มีราคาที่ดินสูงดังนั้นขนาดพื้นที่ใช้สอยและรูปแบบภายนอกที่ไม่สามารถเน้นเรื่องความสวยงามได้จึงไม่เป็นปัญหามากนักรวมถึงการมีข้อจำกัดด้านรายได้ทำให้ผู้ซื้อเกิดการยอมรับกับข้อกำหนดดังกล่าวได้ หากแต่ส่วนสำคัญที่ผู้ซื้อต้องการคือพื้นที่ว่างภายนอกที่มีไว้เพื่อการต่อเติมมากกว่า เนื่องจากเป็นการวางแผนเพื่อรองรับการขยายตัวในอนาคต

การต่อเติมและการปรับเปลี่ยนรูปแบบทางกายภาพในบ้านแฝด

ลำดับครั้งของการต่อเติม

จากการสำรวจตัวอย่างบ้านแฝด ซึ่งเป็นตัวแทนของบ้านแฝดแบบที่ 1 ที่มีการต่อเติมโดยผู้จองสิทธิ์รายแรก ที่ทำการต่อเติมและอยู่อาศัยด้วยตนเองประเภท 1 หน่วย เพื่อใช้ในการศึกษาจำนวน 20 หน่วย จากการศึกษาค้นคว้าตามลำดับครั้งของการต่อเติมพบว่าสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

แบบที่ 1 การปรับเปลี่ยนรูปแบบครั้งเดียวเสร็จสมบูรณ์ การเกิดรูปแบบนี้จำเป็นต้องอาศัยทุนทรัพย์ หรืออีกนัยหนึ่งคือไม่มีความต้องการทางพื้นที่หรือสิ่งใดเพิ่มอีก หรือเห็นว่าที่ได้ทำการต่อเติมไปนั้นมีความพอดีกับความต้องการภายในครอบครัว ไม่ว่าจะได้ทำการปรับเปลี่ยนไปมากหรือน้อยก็ตาม และต้องพิจารณาร่วมกับสภาพสังคมภายในครอบครัวในปัจจุบันด้วย เนื่องจากหากมีช่วงเวลาเพิ่มขึ้นอาจมีแนวโน้มที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยเพิ่มเติมของแต่ละครอบครัว

แบบที่ 2 การปรับเปลี่ยนรูปแบบมากกว่า 1 ครั้ง การเกิดรูปแบบนี้อาจเกิดได้จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบในครั้งแรกยังไม่สมบูรณ์ดี อาจมีข้อจำกัดบางประการ จึงทำให้ไม่สามารถแล้วเสร็จเป็นไปตามที่ตั้งไว้ หรือแก้ไขปัญหาก็เกิดจากการอยู่อาศัยได้ทั้งหมด รวมถึงการมีช่วงเวลาเพิ่มขึ้น ประกอบกับปัจจัยเพิ่มเติมอื่นๆ ที่เพิ่มเข้ามา ภายหลังจากการอยู่อาศัยไปแล้ว จึงทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่พักอาศัยของตนอีกครั้ง

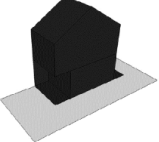
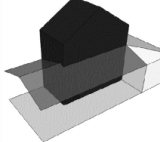
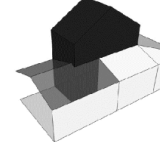
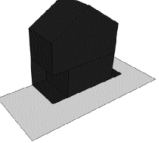
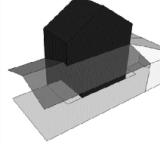
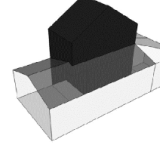
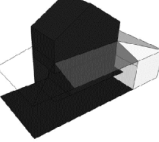
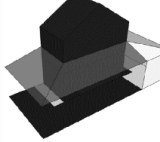
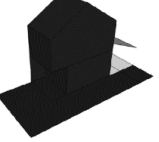
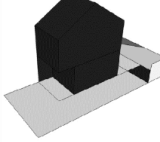
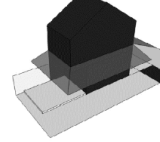
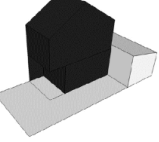
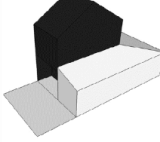
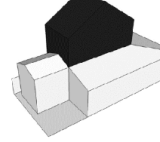
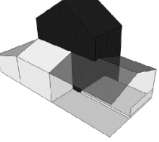
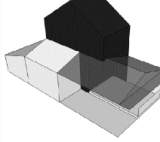
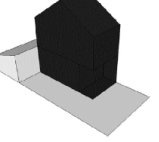
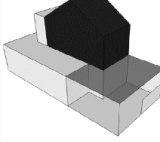
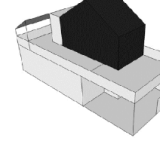
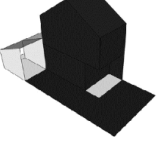
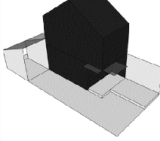
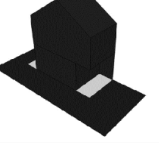
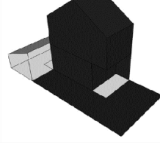
ตารางที่ 2 แสดงจำนวนปริมาณของตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา โดยพิจารณาจากรูปแบบของลำดับครั้งในการต่อเติม

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.	✓	✓				✓		✓	✓		✓			✓		✓	✓	✓		✓
2.			✓	✓	✓		✓			✓		✓	✓		✓					✓

จากตารางที่ 2 เห็นได้ว่าจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อทำการศึกษเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝดโครงการบ้านเอื้ออาทรศิลาทั้งหมดจำนวน 20 หน่วย มีบ้านแฝดที่มีการต่อเติมมากกว่า 1 ครั้ง จำนวน 9 หน่วยซึ่งคิดเป็น 45% ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดซึ่งพบว่าบ้านแฝดหลังการต่อเติมครั้งแรกไปแล้วอาจมีปัจจัยบางประการที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบเพิ่มเติมประกอบกับการมีระยะเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงทำให้เห็นถึงทิศทางการขยายตัวบางประการที่ได้จากการต่อเติมบ้านแฝดในแต่ละครั้งจากกลุ่มตัวอย่างประเภทดังกล่าวได้

โดยบ้านแฝดที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมากกว่า 1 ครั้งที่จะนำมาทำการพิจารณาคือ หน่วยที่ 03 หน่วยที่ 04 หน่วยที่ 05 หน่วยที่ 07 หน่วยที่ 10 หน่วยที่ 12 หน่วยที่ 13 หน่วยที่ 15 และหน่วยที่ 19 จำนวน 9 หน่วย ซึ่งรูปแบบที่เกิดจากการต่อเติมในแต่ละครั้งของตัวอย่างที่สามารถนำมาทำการวิเคราะห์ได้ที่ปรากฏในแต่ละหน่วยมีลักษณะดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงรูปแบบทางกายภาพที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนที่พักอาศัยในแต่ละครั้งของกลุ่มตัวอย่าง

ต่อเติมครั้งที่ 1	ต่อเติมครั้งที่ 2	ต่อเติมครั้งที่ 3	ต่อเติมครั้งที่ 4
 100% 0% 0%	 0% 70% 30%	 0% 50% 50%	ตัวอย่างที่ 1 A=62.04 m ²
 100% 0% 0%	 0% 70% 30%	 0% 70% 30%	ตัวอย่างที่ 2 A=62.04 m ²
 40% 30% 30%	 0% 70% 30%		ตัวอย่างที่ 3 A=62.04 m ²
 85% 15% 0%	 85% 15% 0%	 65% 35% 0%	ตัวอย่างที่ 4 A=46.02 m ²
 70% 0% 30%	 40% 0% 60%	 15% 0% 85%	ตัวอย่างที่ 5 A=65.54 m ²
 0% 50% 50%	 0% 55% 50%		ตัวอย่างที่ 6 A=65.54 m ²
 70% 0% 30%	 90% 40% 70%	 70% 60% 70%	ตัวอย่างที่ 7 A=118.98m ²
 60% 25% 15%	 60% 25% 15%		ตัวอย่างที่ 8 A=17.49 m ²
 100% 0% 0%	 70% 30% 0%		ตัวอย่างที่ 9 A=20.25 m ²

A = ขนาดพื้นที่ต่อเติมทั้งหมดที่เพิ่มขึ้น พื้นที่ว่างภายนอก พื้นที่กึ่งภายนอก พื้นที่ปิดล้อม

ทิศทางการขยายตัวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด

จากกรณีศึกษาพบว่าในการต่อเติมหรือการปรับเปลี่ยนรูปแบบครั้งที่ 1 นั้น หรือหากยังไม่เคยมีการต่อเติมใดๆมาก่อน จะเริ่มต้นจากการต่อเติมพื้นที่จากทางด้านหลังเป็นพื้นที่ที่กว้างเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงการปรับพื้นที่โดยรอบหรือพื้นที่เว้นว่างภายนอกโดยรอบอาคารเดิม เพื่อไม่ให้เกิดน้ำขังและสามารถใช้งานได้อย่างสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากพื้นที่ที่โครงการก่อนหน้านี้เป็นพื้นดิน ซึ่งจากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่าพื้นที่เว้นว่างภายนอกโดยรอบอาคารเดิมของกลุ่มตัวอย่างนั้นจะค่อยๆถูกแทนที่ด้วยระนาบสีขาวซึ่งเป็นการปรับพื้นที่โดยรอบเพื่อให้ที่ดินเดิมนั้นสามารถใช้งานได้เห็นได้จากบางหลังในช่วงแรกมีพื้นที่เว้นว่างภายนอกโดยรอบอาคารส่วนที่เป็นสีขาวมากกว่า นั่นคือมีการปรับพื้นที่แล้ว ต่างจากบางหลังที่พื้นที่เว้นว่างภายนอกโดยรอบอาคารเดิมยังเป็นระนาบพื้นสีดำซึ่งยังเป็นพื้นดินเดิมตั้งแต่ต้นโครงการ

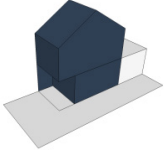
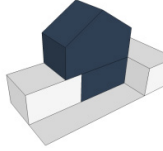
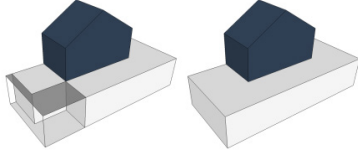
จากตารางที่ 3 เมื่อได้ทำการวิเคราะห์กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดที่ได้นำมาศึกษานั้นทำให้เห็นถึงทิศทางการขยายตัวของพื้นที่ที่พบจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้านแฝด โครงการบ้านเอื้ออาทรที่มีการปรับเปลี่ยนมากกว่า 1 ครั้งจึงสามารถสรุปให้เห็นถึงรูปแบบการขยายตัวออกเป็น 3 ลำดับชั้น ดังนี้

การต่อเติมครั้งที่ 1 เป็นการขยายพื้นที่ไปทางด้านหลังหรือจุดใดจุดหนึ่งของบ้านเพียงจุดเดียวการต่อเติมรูปแบบนี้เป็นการต่อเติมที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบทางกายภาพจากเดิมน้อยที่สุดส่วนใหญ่ที่พบเป็นพื้นที่ที่กว้างและพื้นที่ซีกข้างทางด้านหลัง อาจมีการกั้นผนังเป็นแบบปิดหรือแบบเปิดโล่ง ทำให้ทราบในเบื้องต้นว่าพื้นที่ที่กว้างภายในบ้านที่ถูกกำหนดไว้ในตอนต้นนั้นมีพื้นที่ไม่เพียงพอหรือไม่สะดวกแก่การใช้งาน จึงต้องขยายพื้นที่ออกมาภายนอกรวมถึงต้องกันแดดกันฝนได้

การต่อเติมครั้งที่ 2 เป็นการขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่ที่อยู่ติดกันกับพื้นที่ที่ได้ทำการต่อเติมครั้งแรก เช่น ต่อเติมด้านหลังก่อนจากนั้นจึงขยายไปด้านข้างหรือด้านหน้าหรือกั้นและทึบผนังภายในบางส่วนให้เกิดพื้นที่เชื่อมต่อจากการต่อเติมครั้งแรก โดยจากการสำรวจพบว่าการต่อเติมครั้งที่ 2 นั้น อาจมีการต่อเติมให้มีส่วนปกคลุมจนเต็มพื้นที่ หรือต่อเติมแบบเหลือพื้นที่เว้นว่างภายนอกไว้บางส่วน อาจเพื่อรองรับการต่อเติมครั้งต่อไปในอนาคต โดยปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการของผู้อาศัย ทำให้ลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏในการต่อเติมครั้งนี้ยังมีความโปร่งอยู่บ้าง

การต่อเติมครั้งที่ 3 เป็นการขยายพื้นที่ออกไปในส่วนพื้นที่ที่มีการเว้นว่างไว้ อาจทำให้มีเหลือพื้นที่ว่างภายนอกเพื่อรองรับการต่อเติมครั้งต่อไปได้อีก ทำให้ขั้นตอนต่อไปจากนี้ที่สามารถทำได้คือการก่อกั้นเพื่อสร้างพื้นที่แบบปิดล้อมภายใต้ส่วนปกคลุมพื้นที่ที่ได้ต่อเติมไว้ หรือต่อเติมขึ้นไปในแนวตั้ง

ตารางที่ 3 แสดงทิศทางการขยายตัวของพื้นที่ที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝด

		
<p>การต่อเติมครั้งที่ 1 ต่อเติมพื้นที่ด้านหลัง อาจเป็นการต่อเติมแบบมีหลังคาคลุม หรือแบบปิดล้อม</p>	<p>การต่อเติมครั้งที่ 2 ต่อเติมส่วนที่อยู่กัน, พื้นที่ด้านหน้า หรือองค์ประกอบอื่นๆ เช่นกันห้องและขยายพื้นที่</p>	<p>การต่อเติมครั้งที่ 3ขึ้นไป ต่อเติมพื้นที่เว้นว่างภายนอกที่เหลือ หรือปิดล้อมพื้นที่จากการต่อเติมพื้นที่ที่มีหลังคาคลุม รวมถึงองค์ประกอบของพื้นที่อื่นๆ เช่นกัน</p>

จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบทางกายภาพของที่อยู่อาศัยภายนอก จึงส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านการใช้พื้นที่ภายในเกิดรูปแบบการใช้พื้นที่ภายหลังการต่อเติมต่างไปจากก่อนการต่อเติม ดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงการเปรียบเทียบรูปแบบการใช้พื้นที่ก่อนการต่อเติมและหลังการต่อเติม

	รูปแบบการใช้พื้นที่ก่อนการต่อเติม	รูปแบบการใช้พื้นที่หลังการต่อเติม
ลำดับที่ 1.	ใช้พื้นที่ภายในตัวบ้าน บริเวณส่วนโถงเนกประสงค์ที่โครงการกำหนด	ใช้พื้นที่ภายในตัวบ้าน บริเวณส่วนโถงเนกประสงค์ที่โครงการกำหนด
ลำดับที่ 2.	ใช้พื้นที่จากโถงเนกประสงค์ขยายออกมายังพื้นที่กึ่งภายนอกด้านหน้าและพื้นที่ซีกล่างด้านหลัง	ใช้พื้นที่ขยายออกจากส่วนเนกประสงค์เดิม มาในส่วนที่มีการต่อเติมแบบปิดล้อมพื้นที่
ลำดับที่ 3.	เริ่มมีการขยายพื้นที่การใช้งานออกมายังพื้นที่ว่างภายนอกในบริเวณที่อยู่ติดกัน	ใช้พื้นที่ขยายออกมานอกตัวบ้านในส่วนที่มีการต่อเติมพื้นที่แบบมีหลังคาคลุม
ลำดับที่ 4.		ใช้พื้นที่ขยายออกมานอกตัวบ้านในส่วนที่ไม่มีการต่อเติมหรือพื้นที่เปิดโล่งเดิม

ความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งการต่อเติมและพื้นที่ใช้งานที่เพิ่มขึ้น

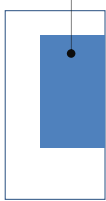
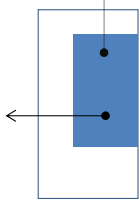
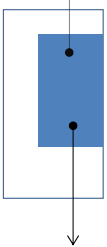
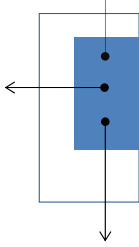
เมื่อพิจารณาจากผังพื้นที่และตำแหน่งการต่อเติมพบว่า พื้นที่เว้นว่างภายนอกที่ทางโครงการออกแบบไว้นั้นสามารถแบ่งพื้นที่ที่เกิดการต่อเติมเพื่อกำหนดพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนหลักคือ พื้นที่ด้านหน้า พื้นที่ด้านข้าง และพื้นที่ด้านหลัง จากการศึกษาพบว่าตัวอย่างบ้านแฟดโดยส่วนมากมีการต่อเติมในตำแหน่งที่ซ้ำกันของการใช้พื้นที่ในแต่ละหน่วยที่ทกอาศัย อีกทั้งพื้นที่การใช้งานที่เพิ่มขึ้นนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับพื้นที่ใช้สอยเดิมที่อยู่ติดกัน เพียงแต่การจัดการภายในพื้นที่อาจมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะความต้องการใช้พื้นที่ของผู้อยู่อาศัย จึงสามารถสรุปให้ทราบถึงพื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มขึ้นในตำแหน่งที่มีการต่อเติมบนพื้นที่เว้นว่างภายนอกของบ้านแฟดแต่ละหน่วยได้ดังนี้

ตารางที่ 5 สรุปพื้นที่ใช้สอยที่มีการต่อเติมเพิ่มขึ้นในตำแหน่งเดียวกัน บนพื้นที่เว้นว่างภายนอกของบ้านแฟด

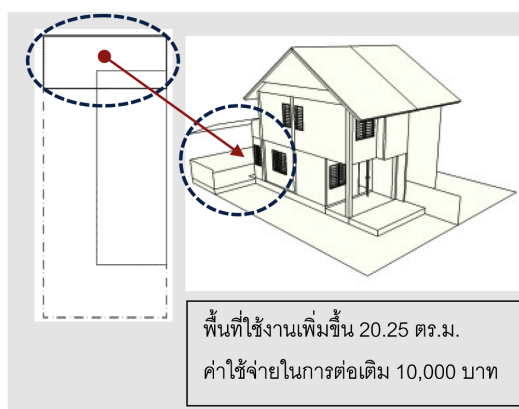
	1. พื้นที่ด้านหน้า	2. พื้นที่ด้านข้าง	3. พื้นที่ด้านหลัง
	<p>พื้นที่โถงเนกประสงค์ ซีกล่าง ที่จอดรถ พื้นที่เปิดโล่ง</p>	<p>พื้นที่โถงเนกประสงค์ ห้องนอน</p>	<p>ส่วนครัว ซีกล่าง ห้องน้ำ</p>

จากผังพื้นที่ของตัวอย่างที่ได้ทำการศึกษาพบว่าจากตำแหน่งพื้นที่การใช้งานที่เพิ่มขึ้นในแต่ละหน่วยและทิศทางการต่อเติมที่เกิดขึ้นภายในบ้านแฟดที่ได้จากการวิเคราะห์ตัวอย่างนั้น ทำให้เห็นถึงลักษณะการกระจายตัวของการต่อเติมที่เกิดขึ้น ได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 สรุปรูปแบบการกระจายตัวของพื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มขึ้นจากการต่อเติมที่อยู่อาศัยประเภทบ้านแฝด

กระจายตัวออก 1 ด้าน	กระจายตัวออก 2 ด้าน		กระจายตัวออก 3 ด้าน
ด้านหลัง	ด้านหลังและด้านข้าง	ด้านหลังและด้านหน้า	ด้านหลัง ด้านข้าง และด้านหน้า
			

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบการกระจายตัวของการใช้พื้นที่ของกลุ่มตัวอย่างทำให้เห็นว่า เมื่อมีการกระจายตัวของพื้นที่การใช้งานมากขึ้นเท่าใด ความหนาแน่นและการใช้พื้นที่เชิงซ้อนของกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในโถงอเนกประสงค์หลักของบ้านแฝดย่อมลดลง เห็นได้จากรูปแบบการกระจายตัวออก 1 ด้านไปในพื้นที่ด้านหลังซึ่งกำหนดเป็นพื้นที่ครัว การใช้พื้นที่ของตัวอย่างที่พบยังมีการใช้พื้นที่ในส่วนของโถงอเนกประสงค์เป็นหลัก อีกทั้งมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้สามารถใช้งานได้หลากหลาย และเมื่อเทียบกับตัวอย่างที่มีการกระจายตัวของพื้นที่ออกไปมากกว่า 1 ด้าน โดยส่วนมากการต่อเติมที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นการเพิ่มพื้นที่ส่วนอเนกประสงค์ให้มากขึ้นกว่าที่กำหนด รวมถึงมีการกำหนดพื้นที่ส่วนตัว เช่นห้องนอน เพื่อความสะดวกในการใช้งานภายในครอบครัว ซึ่งการใช้พื้นที่ที่เพิ่มขึ้นนั้นลดการทับซ้อนภายในส่วนอเนกประสงค์หลักลงโดยการกระจายพื้นที่ที่มีการใช้งานหนาแน่นไปยังพื้นที่ต่อเติมใหม่ ทำให้เห็นว่า การต่อเติมที่น้อยที่สุดสามารถใช้พื้นที่ภายในส่วนโถงอเนกประสงค์หลักได้อย่างคุ้มค่ามากกว่า จากการกระจายตัวของพื้นที่ใช้งานนั้นส่งผลให้ทราบถึงทิศทางการขยายตัวทางกายภาพที่เกิดขึ้นภายในบ้านแฝด ดังนั้นรูปแบบที่มีการขยายตัวออกไปเมื่อพิจารณาจากภายนอกสามารถคาดการณ์ได้ว่าจะมีพื้นที่ใช้งานที่เพิ่มขึ้นสอดคล้องกับการใช้งานของพื้นที่เดิม

ภาพที่ 2 แสดงรูปแบบการต่อเติมที่น้อยที่สุดที่สามารถทำการต่อเติมได้ และเพียงพอแก่ความต้องการขั้นพื้นฐาน

จากความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งการต่อเติมกับพื้นที่ใช้งานที่เพิ่มขึ้น และทิศทางการขยายตัวจากการต่อเติมของกลุ่มตัวอย่าง ทำให้สรุปให้เห็นถึงรูปแบบร่วมที่เกิดจากการต่อเติมบ้านแฝดโครงการบ้านเอื้ออาทรคือ มีการ

ขยายพื้นที่ต่อเติมไปทางด้านหลัง และกำหนดพื้นที่ด้านหน้าในตำแหน่งที่ตรงกับทางเข้าหลักเป็นพื้นที่โล่งเอนกประสงค์เสมอ กล่าวได้ว่าเมื่อเข้าอยู่อาศัยจริงแล้วนั้นไม่สามารถประกอบอาหารพื้นที่ภายในที่กำหนดไว้ และเมื่อปรับใช้พื้นที่ภายนอกเป็นพื้นที่ครัวกลับไม่สามารถกันแดดกันฝนได้ จากปัญหาดังกล่าวนั้นพบว่าการต่อเติมอย่างน้อยที่สุดที่เกิดขึ้นร่วมกันที่พบในบ้านแฝดทุกหน่วยคือการต่อเติมพื้นที่ครัวเป็นอันดับแรกให้เหมาะสม สะดวก และปลอดภัยแก่การใช้งานเพื่อการประกอบอาหาร เนื่องจากพื้นที่ครัวของบ้านแฝดโครงการบ้านเอื้ออาศรัยนั้นมีพื้นที่จำกัดไม่เพียงพอต่อการใช้งาน โดยเฉพาะในส่วนพื้นที่ประกอบอาหารซึ่งไม่สอดคล้องต่อพฤติกรรมความเป็นอยู่ของคนไทย ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบครัวตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นก็ตาม ส่วนมากจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยจำเป็นต้องต่อเติมพื้นที่ (กิตติกานต์ พรประทุม, 2550) การศึกษากลุ่มตัวอย่างและรูปแบบครัวในที่พักอาศัยเพื่อคนรายได้น้อยสรุปได้ว่า ส่วนต่อเติมและพื้นที่ใช้สอยที่ปรากฏทางกายภาพที่น้อยที่สุดที่เกิดขึ้นในภาพรวมของการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่อยู่อาศัย ที่สามารถเกิดขึ้นได้กับทุกหน่วยต่อเติมคือ พื้นที่ครัวแบบเปิดโล่งด้านหลัง มีพื้นที่ใช้สอยเพิ่มขึ้นจากเดิม 20.25 ตารางเมตร มีค่าใช้จ่ายน้อยที่สุดที่สามารถทำการต่อเติมได้ประมาณ 10,000 บาท

จากข้อมูลส่วนนี้จึงชี้ให้เห็นว่าโครงการบ้านเอื้ออาศรัยสามารถนำไปใช้เพื่อวางแผนการต่อเติมให้กับโครงการบ้านเอื้ออาศรัยและที่อยู่อาศัยเพื่อคนรายได้น้อยต่อไปได้ โดยการกำหนดพื้นที่ในส่วนที่สังเกตเห็นว่าเมื่อผู้อยู่อาศัยเข้าไปอยู่อาศัยจริงจะต้องทำการต่อเติม ดังนั้นทางโครงการจึงควรออกแบบเพื่อรองรับการต่อเติมไว้ตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อช่วยลดผลกระทบที่จะเกิดขึ้นระหว่างหน่วยพักอาศัยและให้เป็นไปตามข้อกำหนดกฎหมาย เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยทำการต่อเติมภายในกรอบที่ทางโครงการได้ตั้งไว้ลดความหลากหลายของรูปแบบทางกายภาพ เพื่อเป็นการวางแผนและส่งเสริมให้ผู้อยู่อาศัยสามารถต่อเติมที่อยู่อาศัยด้วยตนเองได้

สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่พักอาศัยมากกว่า 1 ครั้ง

จากการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของการต่อเติมที่อยู่อาศัยแบบสร้างบางส่วน กรณีศึกษาที่อยู่อาศัยแบบ A โครงการ เมืองใหม่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการต่อเติมที่พักอาศัยโดยสรุปได้ว่า ได้เกิดจาก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจภายในครอบครัว (วรชาติ, 2543) และหากนำปัจจัยที่ได้ทำการศึกษาดังกล่าวนั้น ประกอบกับที่ได้จากการวิเคราะห์และลงพื้นที่สำรวจตัวอย่าง ทำให้สามารถอธิบายถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่พักอาศัยที่มากกว่า 1 ครั้งได้ดังนี้

1. การเติบโตทางสภาพสังคมภายในครัวเรือน อาทิเช่นจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้น อายุ เพศ และช่วงวัย พบว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการต่อเติมเพิ่มขึ้นจากครั้งแรกมีสาเหตุส่วนมาจากการเพิ่มขึ้นของสมาชิกในครอบครัวเช่น การมีบุตร หรือการพาพ่อแม่เข้ามาอยู่ด้วย อันเนื่องมาจากผู้อยู่อาศัยภายในโครงการบ้านเอื้ออาศรัยคือนั้นส่วนใหญ่มาจากต่างอำเภอ จากนั้นจึงทำการต่อเติมพื้นที่เพิ่มขึ้นจากเดิมเพื่อรองรับการใช้งานของสมาชิกที่เพิ่มขึ้น เช่นการเพิ่มห้องเพื่อความเป็นสัดส่วนหรือการขยายพื้นที่ส่วนเอนกประสงค์ อาจทำให้เรียกได้ว่าเป็นครอบครัวแบบขยาย หากแต่การเพิ่มขึ้นของสมาชิกในครอบครัวนั้นไม่ได้เป็นเหตุผลสำคัญเพียงอย่างเดียวที่ทำให้เกิดการต่อเติมเป็นครั้งที่ 2 จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่าผู้ที่ทำการต่อเติมเพิ่มขึ้นจากครั้งแรกเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของช่วงวัย และเพศของสมาชิกในครอบครัวกล่าวได้ว่าบ้านที่มีลูกสาวจะมีการต่อเติมพื้นที่เพื่อให้ลูกมีห้องอยู่เป็นสัดส่วนและปลอดภัย โดยมีการแยกพื้นที่ออกจากพื้นที่ส่วนรวม หรือแยกห้องนอนกับพ่อแม่อย่างชัดเจน เนื่องจากกำลังก้าวเข้าสู่วัยรุ่น รวมไปถึงการต่อเติมให้มีห้องนอนชั้นล่าง สำหรับตนเองหรือพ่อแม่ที่กำลังจะเข้าสู่วัยชรา ให้สามารถใช้งานได้ในกรณีไม่สามารถขึ้นลงบันไดได้อย่างสะดวก รวมถึงเวลาเจ็บป่วยเพื่อความปลอดภัยในการใช้พื้นที่ในอนาคต จากที่ได้กล่าวไปนั้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการต่อเติมที่พักอาศัยเพิ่มจากครั้งแรก ซึ่ง การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของของสมาชิกในครอบครัวไม่ได้เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการต่อเติมเพียงอย่างเดียว แต่การต่อเติมที่พบส่วนใหญ่จะมีปัจจัยเรื่องอายุและเพศเข้ามาเป็นเหตุผลสำคัญ (วรชาติ, 2543)

2. การเติบโตของเศรษฐกิจภายในครัวเรือน นอกเหนือจากสาเหตุเรื่องความต้องการด้านพื้นที่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมภายในครอบครัวที่เพิ่มขึ้นแล้วนั้น ยังมีเรื่องเศรษฐกิจภายในครัวเรือนหรือความสามารถทางการเงินในขณะนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการต่อเติมที่พักอาศัยมากกว่า 1 ครั้ง โดยคุณวรชาติ แก้วคำฟูได้ให้เหตุผลเกี่ยวกับปัจจัยด้านการเงินที่ทำให้เกิดพัฒนาการด้านที่อยู่อาศัยว่าเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจภายในครอบครัว อันได้แก่อาชีพ รายได้ รายจ่าย รวมถึงเงินออมของครัวเรือน โดยพบว่าแต่ละครั้งที่มีการต่อเติมนั้น ระดับรายได้ของครอบครัวแต่ละหลังจะสูงขึ้นหลังจากหักค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนแล้วทำให้ยังมีเงินเหลือเก็บออมทุกเดือนเพื่อใช้ในคราวจำเป็นและเพื่อการต่อเติมที่อยู่อาศัย โดยจะมีเงินต่อเติมในครั้งที่ 2-3 ส่วนครั้งแรกที่ทำการต่อเติมนั้นได้กำไรมา ทำให้เห็นประเด็นที่ทำให้เกิดการต่อเติมเพิ่มขึ้นจากครั้งแรก 2 ประการอันเนื่องมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจภายในครัวเรือน

ประเด็นที่ 1 สืบเนื่องมาจากการต่อเติมครั้งแรกไม่สมบูรณ์จึงต้องรอให้มีเงินออมสำรอง จึงจะทำการต่อเติมอีกครั้งเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว เนื่องมาจากความไม่เพียงพอทางด้านการเงินในการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่พักอาศัยให้เสร็จได้ภายในครั้งเดียวเมื่อพิจารณาจากตัวอย่างจะเห็นว่าการต่อเติมครั้งที่ 1 เป็นการต่อเติมเฉพาะส่วนก่อนซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางกายภาพต่างไปจากเดิมน้อยที่สุด จากการสัมภาษณ์เจ้าของบ้านมีความต้องการต่อเติมทั้งหมดแต่ขาดแคลนเงินทุนจึงได้ทำการต่อเติมในส่วนที่มีความต้องการใช้พื้นที่มากที่สุดก่อนนั่นคือพื้นที่ครัวบริเวณด้านหลัง รวมไปถึงปรับปรุงที่ดินโดยรอบเพื่อความสะดวกและปลอดภัยในการใช้พื้นที่ภายนอก และในขณะนั้นยังรู้สึกว่พื้นที่ที่ทางโครงการกำหนดให้เพียงพอกับการใช้งานภายในครัวเรือนอยู่จึงคิดว่าจะค่อยๆต่อเติมไปที่ละจุดให้เหมาะสมกับรายได้ที่มีในขณะนั้น แต่ยังมีบางหน่วยที่ได้ทำการกู้เงินมาเพื่อทำการต่อเติมครั้งแรกเนื่องจากมีความต้องการใช้พื้นที่ภายนอกที่สามารถกันแดดกันฝนได้หากแต่ขาดแคลนเงินทุนในการก่อสร้าง จึงได้ปรับปรุงพื้นที่โดยรอบและขึ้นโครงสร้างหลังคาบางจุดไว้ก่อน ต่อมาเมื่อมีเงินเก็บมากพอจึงทำการต่อเติมเพิ่มขึ้นจากเดิมเพื่อให้การต่อเติมครั้งแรกสมบูรณ์รวมถึงการเกิดปัญหาหลังจากที่ได้ทำการต่อเติมครั้งแรกไปทำให้ไม่สามารถใช้งานได้โดยสะดวก จึงทำให้ต้องต่อเติมอีกครั้ง

ประเด็นที่ 2 สืบเนื่องมาจากการมีเงินสำรองเพื่อการต่อเติมที่อยู่อาศัย สาเหตุที่ทำการต่อเติมครั้งที่ 2 อาจจะไม่ได้มีความต้องการพื้นที่ใช้สอยเพิ่มขึ้นจากเดิมหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการต่อเติมครั้งแรก เพราะการต่อเติมครั้งแรกก็เพียงพอแก่ความต้องการของคนในครอบครัวแล้วในระดับหนึ่ง แต่ที่ทำการต่อเติมอีกครั้งนั้นเป็นเพียงการต่อเติมเพื่อสร้างความมั่นคงแก่การอยู่อาศัยให้กับครอบครัวในอนาคต อันเนื่องมาจากครอบครัวมีเงินเก็บสำรองเพื่อการต่อเติม

จากสองประเด็นทำให้เห็นข้อแตกต่างของสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่พักอาศัย โดยอาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจภายในครัวเรือน อย่างแรกคือต้องการมีเงินออมเพื่อที่จะทำการแก้ไขปรับปรุงที่อยู่อาศัยจากการต่อเติมครั้งแรกให้สมบูรณ์ และยังมีเรื่องความต้องการพื้นที่เพิ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างที่สองคือมีเงินออมเหลือพอที่จะทำการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากเดิมเพียงแต่ไม่ได้มีเรื่องความต้องการพื้นที่ใช้สอยเข้ามาเกี่ยวข้อง เพียงแค่ต้องการปรับปรุง เพื่อสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้กับครอบครัวเท่านั้น ซึ่งถือว่าการต่อเติมล่วงหน้าเพื่อรองรับความต้องการที่อาจเพิ่มขึ้นได้ในอนาคต

รูปแบบการต่อเติมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว

นอกเหนือจากความต้องการพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นนั้น กล่าวได้ว่าอาจมีสาเหตุอื่นที่ทำให้เกิดความต้องการที่จะทำการต่อเติมที่พักอาศัย จากการพิจารณาโครงสร้างทางสถานะสภาพของแต่ละครอบครัวที่มีความแตกต่างกันของอายุ ช่วงวัย เพศ จำนวนสมาชิก รวมถึงการเพิ่มขึ้นของสมาชิกภายในครอบครัว หรือการที่ครอบครัวมีความสามารถในการจ่าย

ที่มากขึ้นนั้นเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้เกิดการต่อเติมไปตามสถานะครอบครัวในแต่ละช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลง จึงสรุปได้ว่านอกเหนือจากความต้องการพื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มขึ้น ประกอบกับครอบครัวมีการเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมภายในครัวเรือน จึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบในที่พักอาศัย

จากการเปลี่ยนแปลงทางสถานะทางสังคมภายในครอบครัว จึงสามารถเห็นถึงลักษณะของการต่อเติมที่เกิดขึ้นจากการเพิ่มพื้นที่การใช้งานที่เปลี่ยนไป โดยรูปแบบการใช้พื้นที่ที่เพิ่มขึ้นนั้นเกิดจากการวิเคราะห์สถานะภาพของ แต่ละครอบครัวที่มีลักษณะทางสถานะภาพร่วมกันเป็นตัวกำหนดทำให้เห็นถึงพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมภายในครัวเรือน เห็นได้ว่าเมื่อมีการเพิ่มขึ้นของสมาชิกในครอบครัว จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสถานะภาพครัวเรือน ซึ่งสามารถกำหนดสถานะภาพครอบครัวได้จากจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้นในขณะนั้น แบ่งออกเป็น 4 แบบคือ โสด (1 คน) / ม่าย (2 คน) / ครอบครัวเดี่ยว (3 – 4 คน) / ครอบครัวขยาย (5 คนขึ้นไป) และกล่าวได้ว่าเมื่อครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงของสถานะครอบครัว ผนวกกับความความต้องการด้านพื้นที่ใช้สอยจึงเพิ่มขึ้นไปตามลำดับอันเนื่องมาจากโครงสร้างครอบครัวมีการขยายจะส่งผลการต่อเติมเพื่อเพิ่มพื้นที่การใช้งาน

ตารางที่ 7 แสดงตำแหน่งการต่อเติมที่เพิ่มขึ้น เพื่อรองรับพื้นที่ใช้สอยในที่พักอาศัยที่มีการเติบโตทางสภาพสังคม

	โสด (1 คน)	ม่าย (2 คน)	ครอบครัวเดี่ยว (3-4 คน)	ครอบครัวขยาย (4 คนขึ้นไป)
ตำแหน่งพื้นที่การต่อเติม เมื่อพิจารณาจากผังพื้นที่				
พื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงสถานะภาพครอบครัว	พื้นที่ครัว และซักล้าง ส่วนเอนกประสงค์ภายนอก	พื้นที่ครัว และซักล้าง ส่วนเอนกประสงค์ภายนอก ส่วนเอนกประสงค์ภายใน	พื้นที่ครัว และซักล้าง ส่วนเอนกประสงค์ภายนอก ส่วนเอนกประสงค์ภายใน ห้องน้ำ	พื้นที่ครัว และซักล้าง ส่วนเอนกประสงค์ภายนอก ส่วนเอนกประสงค์ภายใน ห้องน้ำ ห้องนอน
	พื้นที่ว่างภายนอก	พื้นที่เอนกประสงค์กึ่งภายนอก	พื้นที่เอนกประสงค์ภายใน	ห้องนอน
		ห้องครัว	ห้องน้ำ	

จากตารางที่ 7 เห็นได้ว่า พื้นที่ใช้สอยจากการต่อเติมที่เพิ่มขึ้นนั้นมีความแตกต่างไปตามลักษณะทางสังคมของแต่ละครอบครัว เมื่อครอบครัวมีการขยายโครงสร้างขึ้นลักษณะของพื้นที่ใช้สอยย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการจัดการพื้นที่ภายในระหว่างพื้นที่ต่อเติมและพื้นที่เอนกประสงค์เดิม เริ่มจากการต่อเติมส่วนที่มีความต้องการมากที่สุดก่อน จากนั้นจึงขยายพื้นที่เอนกประสงค์ให้เพิ่มขึ้นบริเวณด้านข้าง เมื่ออยู่ 2 คนส่วนเอนกประสงค์จะเป็นแบบปิดล้อมแยกเป็นสัดส่วนแบ่งพื้นที่ชัดเจน และเมื่อโครงสร้างครอบครัวเริ่มขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือมีบุตรเพิ่ม จะเริ่มมีการขยายส่วนเอนกประสงค์เดิมและส่วนต่อเติมให้สามารถเชื่อมต่อกันได้ และเพิ่มห้องน้ำให้เพียงพอแก่การใช้งาน และจากครอบครัวเดี่ยวเมื่อเปลี่ยนเป็นครอบครัวขยายจะเริ่มมีการต่อเติมพื้นที่เอนกประสงค์ภายในบริเวณด้านหน้าเพิ่มขึ้นให้เป็นแบบปิดล้อม และสามารถเชื่อมต่อกับส่วนเอนกประสงค์เดิมได้ รวมถึงกันห้องแบ่งพื้นที่เอนกประสงค์เดิมบางส่วนให้เป็นห้องนอนเพื่อเพิ่มพื้นที่ส่วนตัวให้กับสมาชิกใหม่ที่เพิ่มขึ้น

สรุปผลการศึกษา

จากพื้นที่เว้นว่างภายนอกของโครงการบ้านเอื้ออาทรที่สามารถทำการต่อเติมเพิ่มได้นั้น จากบทสัมภาษณ์ของเกรียงศักดิ์ สำแดงเดช และระวิน สุพัทธกุล กล่าวว่าทางการเคหะไม่ได้มีแนวคิดหรือคิดว่าลูกบ้านจะทำการต่อเติม แต่ได้เผื่อพื้นที่ใช้สอยด้านนอกไว้ โดยด้านหน้าเปิดโล่งเพื่อทำกิจกรรม ด้านหลังเผื่อไว้ต่อเป็นเพิงเพื่อให้ครัวใหญ่ขึ้นหรือมีการต่อเติมได้บางส่วน (ปัญชสิทธิ์, 2552) ซึ่งเห็นได้ว่าทางการเคหะแห่งชาติไม่ได้มีแผนในการกำหนดภาพรวมเพื่อรองรับการต่อเติมในอนาคตเพียงแต่เผื่อพื้นที่ภายนอกไว้เท่านั้น แต่เมื่อเข้าไปอยู่อาศัยจริงแล้วพื้นที่เว้นว่างภายนอกที่ทางโครงการเผื่อไว้ รวมถึงเป็นพื้นที่เว้นว่างระหว่างตัวอาคารเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายกำหนด ถูกแทนที่ด้วยส่วนต่อเติมทำให้แทบจะไม่มีเหลือที่ว่างระหว่างอาคารไว้ จากการต่อเติมเพื่อปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่ใช้สอยนั้นทำให้เห็นได้ว่าส่วนเอนกประสงค์ภายในที่ทางโครงการออกแบบไว้ไม่สามารถตอบสนองการใช้งานได้ทุกประเภททำให้ต้องขยายพื้นที่ใช้สอยออกมา

เบื้องต้นของการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกของกลุ่มตัวอย่างพบว่า สาเหตุหลักที่ทำการต่อเติมคือไม่สามารถใช้พื้นที่ภายในส่วนเอนกประสงค์ที่ทางโครงการออกแบบไว้ให้สามารถการใช้งานทุกประเภทได้โดยสะดวกและปลอดภัย ถึงแม้ว่าจากการศึกษาเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในบ้านเดี่ยวโครงการบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลอง 3 จะกล่าวไว้ว่าตามการอยู่อาศัยจริงถือว่าเพียงพอ และมีความคิดจะขยับขยายเมื่อถึงเวลาและมั่งมีประมาณ (ปัญชสิทธิ์, 2556) หากแต่จากการสำรวจพบว่าในความเป็นจริงนั้นบ้านแฝดต้นแบบที่โครงการบ้านเอื้ออาทรออกแบบไม่ได้กำหนดพื้นที่ครัวไว้ กำหนดเพียงส่วนซีกล่างภายนอกซึ่งอาจปรับใช้พื้นที่ส่วนนี้ในการทำครัวได้แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าไปอยู่อาศัยจริงแล้วนั้นไม่สามารถประกอบอาหารในพื้นที่เอนกประสงค์ภายในที่กำหนดไว้ได้ด้วยเช่นกัน และเมื่อปรับใช้พื้นที่ภายนอกที่กำหนดจากเดิมเป็นส่วนซีกล่างหากมาเป็นพื้นที่ครัวกลับไม่สามารถกันแดดกันฝนได้อีก ทำให้ทราบถึงปัญหาเบื้องต้นคือการมีพื้นที่จำกัดไม่เพียงพอต่อการใช้งาน โดยเฉพาะในส่วนพื้นที่ประกอบอาหารซึ่งไม่สอดคล้องต่อพฤติกรรมความเป็นอยู่ของคนไทย ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบครัวตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นก็ตาม ส่วนมากจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยจำเป็นต้องต่อเติมพื้นที่ (กิตติกานต์, 2550) จากปัญหาดังกล่าวนั้นการต่อเติมอย่างน้อยที่สุดที่จะปรากฏคือการต่อเติมพื้นที่ครัว เพื่อให้เหมาะสม สะดวก และปลอดภัยแก่การใช้งานเพื่อการประกอบอาหาร

ดังนั้นจากการศึกษาจึงสามารถสรุปได้ว่าบ้านแฝดที่มีการต่อเติมมากกว่า 1 ครั้ง ทำให้เห็นถึงทิศทางการขยายตัวว่า การต่อเติมขั้นแรกที่เกิดขึ้นจะเป็นการต่อเติมส่วนที่มีความจำเป็นก่อนหน้านั้นคือพื้นที่ครัวบริเวณด้านหลังเนื่องจากพื้นที่เอนกประสงค์ภายในที่โครงการกำหนดนั้นไม่สามารถใช้เป็นพื้นที่ครัวได้อย่างสะดวก โดยการต่อเติม

ครั้งแรกนั้นเป็นไปตามความสามารถทางการเงินของแต่ละครอบครัวในขณะนั้นด้วย ต่อมาเมื่อมีการเติบโตทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจภายในครอบครัว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่พักอาศัย จึงทำให้เกิดการต่อเติมครั้งที่ 2 และ 3 ตามแต่ปัจจัยและความต้องการที่เพิ่มขึ้นแต่ละครั้ง

การต่อเติมครั้งที่ 2 การต่อเติมมักจะสัมพันธ์กับพื้นที่ที่ได้ต่อเติมไปในครั้งแรก และมักใช้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ ซึ่งก็คือที่ว่างด้านข้าง และอาจต่อเติมยาวออกมาบริเวณที่ว่างด้านหน้า หรือส่วนใดส่วนหนึ่ง อาจเป็นการขยายพื้นที่ต่อเติมใหม่และพื้นที่อเนกประสงค์เดิมให้เชื่อมต่อกันหรือแยกจากกันเป็นสัดส่วนก็ได้

การต่อเติมครั้งที่ 3 เป็นต้นไปเป็นการต่อเติมในบริเวณพื้นที่ว่างที่เหลือ หรืออาจกันผนังส่งผลให้เกิดความเป็นส่วนตัวและเป็นสัดส่วนมากขึ้น ในกรณีที่ไม่มีที่ว่างเพื่อรองรับการต่อเติมอาจเป็นการขยายพื้นที่ขึ้นไปในแนวตั้ง เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยให้มากกว่าที่เป็นอยู่ กล่าวได้ว่าทิศทางการขยายตัวที่เกิดขึ้นในบ้านแผดเป็นการต่อเติมจากด้านหลังมาด้านหน้าตามพื้นที่ว่างภายนอกที่เหลือจากการต่อเติมแต่ละครั้ง และจากชั้นล่างขึ้นไปในแนวตั้ง

ดังนั้นการต่อเติมเป็นสิ่งที่ไม่ได้โดยเฉพาะในงานที่มีพื้นที่จำกัด เช่น บ้านเอื้ออาทร เมื่อเกิดข้อจำกัดทางพื้นที่ประกอบกับมีพื้นที่เว้นว่างจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อยู่อาศัยใช้พื้นที่ว่างเหล่านั้นในการต่อเติมตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น ทั้งมีการเปลี่ยนแปลงทางลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจภายในครอบครัวในแต่ละช่วงเวลา เป็นอันส่งผลให้เกิดการขยายตัวของโครงสร้างครอบครัวเพิ่มขึ้นจากเดิม และอีกประการหนึ่งการต่อเติมที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดจากพื้นที่เดิมไม่เพียงพอแก่การใช้งานเพียงอย่างเดียว หรือเพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยเท่านั้น แต่เป็นการต่อเติมเพื่อให้เกิดความสะดวกและปลอดภัยแก่การใช้งานให้กับคนในครอบครัว

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเห็นได้ว่าการออกแบบบ้านแผดในเบื้องต้นถูกออกแบบมาโดยการเผื่อพื้นที่ว่างเพื่อการใช้งานมากกว่าเน้นให้เกิดการต่อเติม ดังนั้นจึงทำให้เห็นว่าควรวางแผนเกี่ยวกับการต่อเติมว่าควรเป็นไปในทิศทางใดเพื่อลดปัญหาหลังการต่อเติมที่จะตามมา ซึ่งเห็นแล้วว่าการต่อเติมส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นนั้นจะมีการต่อเติมจากด้านหลังมาด้านหน้า และจากชั้นล่างขึ้นไปในชั้นบน ดังนั้นในส่วนของโครงสร้างจึงควรวางแผนตั้งแต่แรก กล่าวคือเมื่อมีการต่อเติมครั้งแรกควรเผื่อส่วนของโครงสร้างในส่วนที่คาดว่าจะมีการต่อเติมครั้งต่อไปเมื่อมีความพร้อม หรืออาจมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในครอบครัว เช่น เมื่อทำการปรับสภาพพื้นที่เว้นว่างภายนอกให้เป็นพื้นที่คอนกรีต ควรวางเสาในจุดที่คาดว่าจะต้องเพิ่มพื้นที่ใช้สอยเพื่อลดการปรับเปลี่ยนทางโครงสร้างภายหลัง เพื่อลดปัญหาเรื่องโครงสร้างทรุดตัว หรือการซึมของน้ำบริเวณรอยต่อหลังคาในแต่ละจุด หากมีการวางแผนตั้งแต่แรกผลที่ตามมาคือภาพรวมในระดับที่พักอาศัยในแต่ละหลังมีความต่อเนื่องของการต่อเติมและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งลดปัญหาที่จะตามมาของการต่อเติมในแต่ละครั้งอีกด้วย

จากการวิเคราะห์ได้ทราบถึงรูปแบบการต่อเติมที่เกิดขึ้นร่วมกัน ซึ่งก็คือพื้นที่ครัวบริเวณด้านหลังเป็นตำแหน่งที่มีการต่อเติมเกิดขึ้นกับทุกหน่วยมากที่สุด จึงเล็งเห็นว่าทางโครงการบ้านเอื้ออาทรจึงควรวางแผนและจัดการพื้นที่เว้นว่างภายนอกที่ทางโครงการกำหนดไว้ตั้งแต่เริ่มต้น ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาแบบที่อยู่อาศัยประเภทบ้านแผดโครงการบ้านเอื้ออาทร เพื่อรองรับให้เกิดการต่อเติมที่จะเกิดขึ้นโดยผู้อยู่อาศัยหลังจากได้เข้าอยู่อาศัยจริง โดยให้มีการเผื่อส่วนของโครงสร้างในตำแหน่งพื้นที่เว้นว่างภายนอกที่ได้ศึกษาไว้ว่ามีมีการต่อเติมที่มากที่สุด ซึ่งก็คือมีการต่อเติมพื้นที่ว่างด้านหลังเป็นพื้นที่ครัว และส่วนที่มีการต่อเติมในตำแหน่งที่รองลงมาคือที่ว่างด้านข้างและด้านหน้าโดย

กำหนดเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ เพื่อให้ผู้อาศัยทำการกั้นผนังและจัดการพื้นที่ด้วยตนเองต่อได้ในอนาคต ซึ่งส่วนของโครงการที่โครงการจะออกแบบเมื่อไว้นั้นต้องเป็นไปตามกฎหมายกำหนด เพื่อคงไว้ซึ่งระเบียบทางกายภาพภายในโครงการหลังการต่อเติม และให้การต่อเติมที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ในกรอบที่โครงการวางไว้ตั้งแต่ต้น อีกทั้งช่วยลดผลกระทบที่จะตามมาในแต่ละหน่วยพักอาศัย ให้การต่อเติมที่เกิดขึ้นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และสอดคล้องกับแนวคิดให้เกิดการพัฒนาและต่อเติมที่อยู่อาศัย อีกทั้งให้ผู้อาศัยสามารถพึ่งพาตนเองได้

ทางโครงการไม่อาจกำหนดรูปแบบการต่อเติมที่ชัดเจนให้ผู้อาศัยทำการต่อเติมให้เป็นไปตามที่วางไว้ได้ เนื่องจากความต้องการแต่ละครอบครัวไม่เท่ากัน หากแต่โครงการบ้านเอื้ออาทรสามารถกำหนดทิศทางการต่อเติมให้กับรูปแบบบ้านแปลตได้ เพื่อไม่ให้เกิดการต่อเติมหลุดกรอบที่ตั้งไว้ โดยการเผื่อโครงสร้างในระยะที่ต้องการควบคุมได้ไว้ตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อให้ผู้อาศัยต้องทำการต่อเติมภายใต้ระยะที่กำหนดนั้น จะเป็นการดีกว่าที่ต้องชี้แจงรายละเอียดการต่อเติมภายหลังให้แก่ผู้อาศัยซึ่งอาจมีการต่อเติมแบบไร้ทิศทางและเกิดรูปแบบที่มีความหลากหลายทางกายภาพที่ไม่สามารถควบคุมได้จนเป็นปัญหาดังที่พบเห็นจากการต่อเติมที่เกิดขึ้นแล้วในโครงการปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

บทความเรื่องทิศทางการขยายตัวของที่พักอาศัยประเภทบ้านแฝดโครงการบ้านเอื้ออาทรศิลา จังหวัดขอนแก่นนี้สำเร็จได้ด้วยดีด้วยความช่วยเหลือของคณะในโครงการบ้านเอื้ออาทร ศิลา จังหวัดขอนแก่น ท่านเจ้าของบ้านทุกท่านสำหรับข้อมูลจากการสัมภาษณ์และลงเฝ้าผู้ให้ข้อมูลภายในโครงการและอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่ที่เจ๊บบ พี่อารี เจ้าหน้าที่ห้องสมุดการเคหะแห่งชาติสำหรับหนังสือและข้อมูลต่างๆ และขอขอบคุณศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้การสนับสนุนเผยแพร่และตีพิมพ์บทความในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- การเคหะแห่งชาติ. (2553). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการประเมินความคุ้มค่าการลงทุนโครงการบ้านเอื้ออาทร. กรุงเทพฯ: ศูนย์บริการวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิตติกานต์ พรประทุม. (2550). รูปแบบครัวในบ้านพักอาศัยของผู้มีรายได้น้อย กรณีศึกษาโครงการบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลองสาม. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2550). การประเมินทิศทางและแนวทางการแก้ไขปัญหาบ้านเอื้ออาทร โครงการบ้านเอื้ออาทรขอนแก่น 4 (ศิลา). (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- บรรณโคธิชัย เมฆวิชัย และคณะ. (2549). รายงานฉบับสมบูรณ์ มาตรฐานที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย (ในเมือง). กรุงเทพมหานคร. การเคหะแห่งชาติ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ปัญชสิทธิ์ แสงคง. 2552). การใช้พื้นที่ในบ้านเดี่ยวโครงการบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลอง 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พัทยา ตั้งไตรวัฒน์. (2545). ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของที่อยู่อาศัยกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว กรณีศึกษาหมู่บ้านอาคารสงเคราะห์ทุ่งมหาเมฆ. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรชาติ แก้วคำฟู. (2543). พัฒนาการของการต่อเติมที่อยู่อาศัยแบบสร้างบางส่วน กรณีศึกษาที่อยู่อาศัยแบบ A โครงการเมืองใหม่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรยา เอี่ยมฉ่ำ. (2549). การใช้พื้นที่ว่างชั้นล่างภายในที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย กรณีศึกษาโครงการบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลอง 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- สรวุฒิ อัครวีรขางกูร. (2552). พัฒนาการรูปแบบอาคารที่อยู่อาศัยตามแนวราบในเคหะชุมชนของการเคหะแห่งชาติระหว่างปี 2516-2549: กรณีศึกษาที่อยู่อาศัยสำหรับกลุ่มระดับรายได้ ก.เช่า-ซื้อ. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- हांหूंส่วนจำกัด พงษ์จันทรทาวีทรัพย์. (2551). โครงการศึกษาวิจัยการออกแบบต่อเติมที่อยู่อาศัยโครงการบ้านเอื้ออาทร การเคหะแห่งชาติ: แบบมาตรฐานบ้านแฝด 2 ชั้น. กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- อโณทัย รุจทิฆัมพร. (2546). ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับแนวทางการต่อเติมที่อยู่อาศัยแบบสร้างบางส่วน กรณีศึกษาที่อยู่อาศัยในโครงการเมืองใหม่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เอกสารสรุปการสัมมนาเรื่องการออกแบบและควบคุมการต่อเติมที่อยู่อาศัยในโครงการและเคหะชุมชน Site & Service. (2524). การเคหะแห่งชาติ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของพื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนเรือน
และระบบนิเวศในครัวเรือนของเกษตรกรกลุ่มอินแปง
กรณีศึกษาบ้านบัว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
The Changes in Relation of Multi-Purpose Basement space and
Ecological System of In-Pang Group Residence, Case study
Ban Bua, Kudbhak District, Sakolnakhon Province.

นเรศ วชิรพันธุ์สกุล*

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการวิเคราะห์จากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของพื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนเรือนและระบบนิเวศของสภาพแวดล้อมในพื้นที่ยุคใหม่ ในบริบทของชุมชนเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในแอ่งสกลนคร จากเดิมซึ่งเป็นพื้นที่เพื่อใช้ในการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนแบบพออยู่พอกิน เป็นจุดเชื่อมต่อทางการสัญจรสู่กลุ่มเรือนของเครือข่ายและพื้นที่ป่าซึ่งเดิมเป็นพื้นที่สาธารณะ เป็นแหล่งของระบบนิเวศและแหล่งทรัพยากรใกล้ตัว เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยด้านวิถีการผลิตตามระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ระบบการจัดการขอบเขตที่ดิน ลักษณะการอยู่อาศัยแบบครอบครัวเดี่ยว ทำให้พื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนและสภาพแวดล้อมในครัวเรือนถูกแบ่งแยก ตัดขาดจากพื้นที่ป่าซึ่งเป็นระบบนิเวศเดิม เมื่อปัญหานี้สืบเนื่องจากการผลิตตามเศรษฐกิจสมัยใหม่ซึ่งไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนที่พึ่งพาธรรมชาติ การก่อตั้งกลุ่มอินแปงเพื่อนำภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น มาใช้ร่วมกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ด้วยการจัดสภาพแวดล้อมในครัวเรือนให้สอดคล้องการป่าตามแนวคิดนำภูพานมาไว้ที่บ้าน ทำให้พื้นที่ใต้ถุนเรือนและสภาพพื้นที่แวดล้อมที่เป็นระบบนิเวศในครัวเรือนเกิดการปรับตัวในลักษณะการใช้งานแบบวิถีชีวิตสมัยใหม่ บทความนี้ได้ศึกษาการปรับตัวและลักษณะการใช้งานที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างด้วยภูมิปัญญาผสมผสานกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ของเกษตรกรในวิถีพึ่งพาตนเองตามแนวคิดของกลุ่มอินแปง โดยทำการศึกษาพื้นที่ อ.กุดบาก จ.สกลนคร ซึ่งเป็นชุมชนแหล่งกำเนิดแนวคิดของอินแปง โดยการเก็บข้อมูลภาคสนามและจัดทำแผนภูมิวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางพื้นที่ในกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนทั้งของเกษตรกรปฏิบัติตามวิถีพึ่งพาตนเองและครัวเรือนทั่วไป จากการศึกษาพบว่า ในกลุ่มครัวเรือนของสมาชิกกลุ่มอินแปง ได้นำภูมิปัญญาจากความเข้าใจสภาพทางธรรมชาติ มาประยุกต์ใช้ในการจัดการพื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถุนเรือนให้สามารถอยู่กับระบบนิเวศโดยรอบด้วย

* นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Email: naresitp@yahoo.com

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง เรื่อง ภูมินิเวศกับสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิถีเกษตรพึ่งพาตนเองในแอ่งสกลนคร : นเรศ วชิรพันธุ์สกุล)

การแบ่งพื้นที่ตามช่วงเวลาทำกิจกรรม การสร้างสภาวะน่าสบาย การจัดวางพื้นที่กึ่งสาธารณะ สะท้อนถึงการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมจากการจัดการด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิถีชีวิตตามสภาพสังคม เศรษฐกิจสมัยใหม่ในปัจจุบัน

ABSTRACT

This article analyzes the changes in relationship of multi-purposes basement space and ecological system of household area of Inpang Group residences, in the context of agricultural communities based on Sakolnakhon Basin. In the past, these areas were used as the area for household production in order to consume among member of the family. They were a connection area linking to other residence of the family's clan and forest area which formerly was public space where was comprised adjacent ecosystem and reachable natural resources. As the result of changes in the way of family production, the modern economy, land division system and single family attitude, can cause the disconnected relation between basement areas and surrounded forest. However, due to the inconsistency of modern agricultural cultivation and traditional ways of life which relies on natural ecosystem, Inpang Group was established. They combine the local wisdom with modern way of life in creating the household ecosystem with concept Bring Phu Phan (mountain) to home. Regarding to this concept, it could bring a new relation of multi-purposes space and its surrounded environment connected to the manmade ecosystem. This article has studied the adaptation and usages which collaborate with built environment and local wisdom by conducting case study of Inpang self-reliant agricultural group in Ban Bua community, Khud Bhak Distirct, Sakolnakhon Province where is the originate of Inpang living concept. The key methods of the study are observation and shaping space relation analysis from both sample of Inpang and ordinary households. The result of the study found that the local wisdom applied in the space organization of the multi-purpose space and the household ecosystem representing the understanding of the cycle of natural life in order to generating comfort condition, order of accessibility, reflecting to the use of local wisdom in the modern way of life.

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ พื้นที่เอนกประสงค์ใต้ถนนเรือน ระบบนิเวศครัวเรือน กลุ่มอินแปง

บทนำ

ในอดีต กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แอ่งสกลนครส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และการดำรงชีพจากแหล่งทรัพยากรที่สำคัญคือ ป่า ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัยในการดำรงชีวิต กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณแถบเทือกเขาภูพาน มีวิถีชีวิตหลักจากการปลูกข้าวไร่และหาของป่า การตั้งถิ่นฐานจะแทรกตัวอยู่ในพื้นที่ ทำให้ครัวเรือนพักอาศัยถูกรายล้อมด้วยระบบนิเวศทางธรรมชาติ โดยพื้นที่ป่าเชื่อมต่อกับพื้นที่ทำกินคือพื้นที่นาและพื้นที่อยู่อาศัยผ่านลานบ้านของแต่ละครัวเรือน และลานบ้านเชื่อมต่อกับพื้นที่ใต้ถนนตามลำดับ ทำให้พื้นที่ทั้งสองเป็นพื้นที่กิจกรรมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน นา และป่า

เป็นพื้นที่สั่งสมของภูมิปัญญาในการผลิตต่างๆ จาก โดยรูปแบบขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านรูปแบบทางระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมการผลิตและความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น มีลักษณะการใช้งานเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ สำหรับกิจกรรมต่างๆ ตามฤดูกาล เช่น ตากข้าว เลี้ยงปศุสัตว์ เก็บของป่าหรือเป็นพื้นที่เล่นของเด็กในครอบครัว แต่ด้วยอิทธิพลลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจสมัยใหม่ ทำให้พื้นที่ลานบ้านถูกแบ่งแยกตามกรรมสิทธิ์ของแต่ละครัวเรือน มีการปิดกั้นพื้นที่หรือแสดงแนวเขตที่ชัดเจนมากขึ้น ในส่วนของพื้นที่ป่า การเพิ่มจำนวนครัวเรือน ซึ่งเข้าไปยึดครองเพื่อเป็นที่พักอาศัยและพื้นที่ทำกิน ทำให้พื้นที่ป่ารอบชุมชนลดลง ส่งผลต่อความหลากหลายทางระบบนิเวศของป่า รวมถึงการควบคุมการใช้ทรัพยากรจากป่าด้วยการประกาศเขตพื้นที่อุทยาน สิ่งเหล่านี้ทำให้คุณค่าของป่าเริ่มลดบทบาทลง

นอกจากนี้ รูปแบบของกิจกรรมในพื้นที่เอนกประสงค์เปลี่ยนแปลงไปตามวิถีการผลิต ที่เริ่มเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว อย่างไรก็ตาม เมื่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบใหม่ได้สร้างปัญหาหนี้สินและความยากจนให้กับครัวเรือน เกษตรกรกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงกลุ่มหนึ่งจึงได้ก่อตั้งกลุ่มอินแปง ซึ่งด้วยแนวคิดในการพึ่งพาทรัพยากรที่มีในธรรมชาติท้องถิ่น สร้างความสมบูรณ์ให้ระบบนิเวศกลับมาอีกครั้ง โดยมีพื้นที่หลักอยู่ที่ชุมชนบ้านบัว อ.กุดบาก จ.สกลนคร ซึ่งเป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของป่าจนได้มีการที่ก่อตั้งกลุ่มอินแปงขึ้นแห่งแรกโดยมีชุมชนแห่งนี้เป็นศูนย์กลาง มีระบบการจัดการเป็นเครือข่ายในการให้ความรู้และจัดการทรัพยากรจากป่าภูพานอย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของชุมชนซึ่งกลายเป็นพื้นที่ทำกินส่วนบุคคล ทำให้ต้องสร้างระบบนิเวศขึ้นในพื้นที่ทำกินของตน โดยนำภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิตเกษตรกรรมใหม่ ซึ่งนับได้ว่าเป็นกลุ่มตัวอย่างที่น่าศึกษา ในความพยายามจัดการสภาพแวดล้อมให้เกิดความสมดุลระหว่างธรรมชาติกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

วัตถุประสงค์

- 1) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เอนกประสงค์ได้ทุนเรือนและระบบนิเวศ
- 2) ศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรกับระบบนิเวศในสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

วิธีการวิจัย

บทความนี้ได้เลือกวิธีการรวบรวมข้อมูล แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ การทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาคู่กับภาพถ่ายทางอากาศเพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่และการขยายตัวของชุมชนตั้งแต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การเปลี่ยนแปลงพื้นที่สาธารณะและรูปแบบการสัญจร เพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ชุมชนบ้านบัว ด้วยการสังเกตและสัมภาษณ์ โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือครัวเรือนเกษตรกรทั่วไปและกลุ่มครัวเรือนที่ใช้แนวคิดแบบอินแปง และนำมาจัดทำแผนภูมิความสัมพันธ์ของพื้นที่ เพื่อวิเคราะห์ถึงการปรับตัวและภูมิปัญญาที่นำมาใช้ของเกษตรกรกลุ่มอินแปง

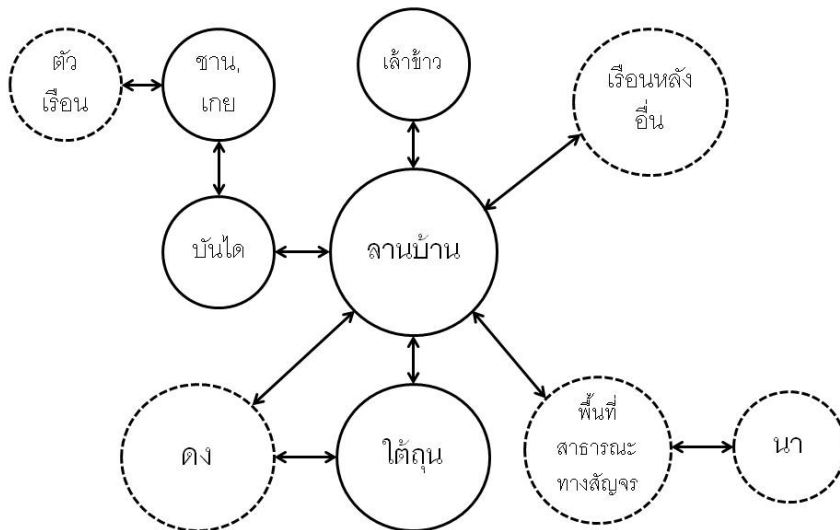
การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ได้ทุนและระบบนิเวศรอบเรือน

พื้นที่ได้ทุนเรือน เป็นพื้นที่เอนกประสงค์เพื่อใช้ทำกิจกรรมทั้งทางสังคมและการผลิตในครัวเรือนที่สำคัญของเรือนพื้นถิ่นอีสานมาตั้งแต่ในอดีต เป็นพื้นที่สำหรับทำงาน เพื่อตอบสนองกิจกรรมในช่วงกลางวันที่ต้องการร่มเงา เช่น พักผ่อน ทอผ้า จักสาน จัดเก็บอุปกรณ์เครื่องมือเกษตร อุปกรณ์จับสัตว์ต่างๆ จากได้ทุนเรือนจะเชื่อมต่อไปยังลานบ้าน

ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันทางกายภาพในมิติของพื้นที่แนวราบ เนื่องจากไม่มีการปิดกั้นพื้นที่ ทำให้เกิดการไหลของ ที่ว่าง (สุนทร ตูละสุข, 2546) ในส่วนของพื้นที่รอบเรือน ได้แก่ ลานบ้านมีหน้าที่เชื่อมต่อกับเรือนหลังอื่นในบริเวณ เดียวกัน นอกจากนี้ยังเชื่อมต่อกับทางสัญจรและพื้นที่สาธารณะ ด้วยปัจจัยการเลือกตั้งถิ่นฐานซึ่งมักจะตั้งบนพื้นที่ ดอน ซึ่งมีสภาพเป็นป่าหรือเรียกว่า ดง อยู่เดิม เรือนจึงรวมตัวเข้าไประบบนิเวศธรรมชาติเดิมและหลากหลายของพืช พืชพรรณต่างๆ รวมถึงพืชอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านต่างๆ เช่น สะเดา กะแยง เม็ก หมาก ทำให้พื้นที่รอบบ้านเป็นระบบ นิเวศขนาดเล็กที่เป็นแหล่งอาหารใกล้ตัว นอกเหนือจากทรัพยากรจากป่า ซึ่งหาได้ในรอบพื้นที่ชุมชนทั่วไปของภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในอดีต (อุทุมพร โหลดโค, 2554)

ภาพที่ 1 เรือนพื้นดินดั้งเดิมที่ยังคงอยู่ในชุมชนบ้านบัว ซึ่งยังคงใช้พื้นที่ใต้ทุนเรือนทอผ้า ทอเสื่อ เพื่อใช้งานในครัวเรือน

ภาพที่ 2 ภาพแสดงความการเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ของลานบ้านและใต้ถุนกับส่วนต่างๆ ของครัวเรือนแบบพื้นดินเดิม

ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ใต้ถุนและระบบนิเวศในครัวเรือน ซึ่งประกอบด้วยสวนครัวและพื้นที่ป่าดงตามธรรมชาติ โดยรอบเรือน เป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อมต่อทั้งทางกายภาพ ทางสังคมและกิจกรรมการผลิต ระหว่างครัวเรือนกับชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของพื้นที่ดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นถึงการพยายามปรับตัวของมนุษย์ต่อการใช้พื้นที่

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 สังคมชนบท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทั้งทางสังคมและทางกายภาพ ภาครัฐ สนับสนุนเกษตรกรให้ปลูกผลิตพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวเจ้า อ้อย ปอ มันสำปะหลัง เพื่อปริมาณสำหรับการส่งออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งภาครัฐมองว่าขาดการพัฒนา (ธันวา ใจเที่ยง, 2546) นอกจากนี้ยังมีปัจจัยสำคัญซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่บริเวณใต้ถุนเรือนและระบบนิเวศในครัวเรือน ในเวลาต่อมา คือ การสร้าง ถนน ระบบชลประทาน ไฟฟ้า โรงเรียน หน่วยงานบริการต่างๆ ของรัฐ ทำให้การขยายตัวของชุมชนตามแนวถนนและพื้นที่สาธารณะ รวมถึง การใช้กฎหมายเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน การค้าขายสินค้าซึ่งผลิตด้วยระบบอุตสาหกรรม สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ดังที่กล่าวมานี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ใต้ถุนและระบบนิเวศในครัวเรือน ดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงด้านการเชื่อมต่อของพื้นที่สาธารณะกับครัวเรือน เมื่อการสัญจรหลักของชุมชนคือถนน ซึ่งเน้นความสะดวกในการเข้าถึงของยานพาหนะ มากกว่าการสัญจรด้วยเท้า หลายครัวเรือนใช้เป็นพื้นที่เพื่อจอดยานพาหนะ

2) การเปลี่ยนแปลงด้านการใช้งาน จากการเข้ามาของสินค้าที่ผลิตด้วยระบบอุตสาหกรรม ทำให้การผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือน เช่น การทอผ้า เครื่องจักรสาน เครื่องมือจับสัตว์ ต่างๆ ถูกทดแทนด้วยการซื้อจากภายนอก พื้นที่ใต้ถุนส่วนใหญ่จึงคงเหลือเพื่อการพักผ่อนและรับแขก

3) การเปลี่ยนแปลงด้านขนาดและขอบเขต พื้นที่ระบบนิเวศธรรมชาติรอบครัวเรือน จากการขยายพื้นที่พักอาศัยจากจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้น และการแบ่งแนวเขตครัวเรือนชัดเจนมากขึ้น จากการทำรั้วเพื่อแสดงแนวกรรมสิทธิ์ ทำให้ตัดการเชื่อมต่อทั้งของที่ว่างและการสัญจร

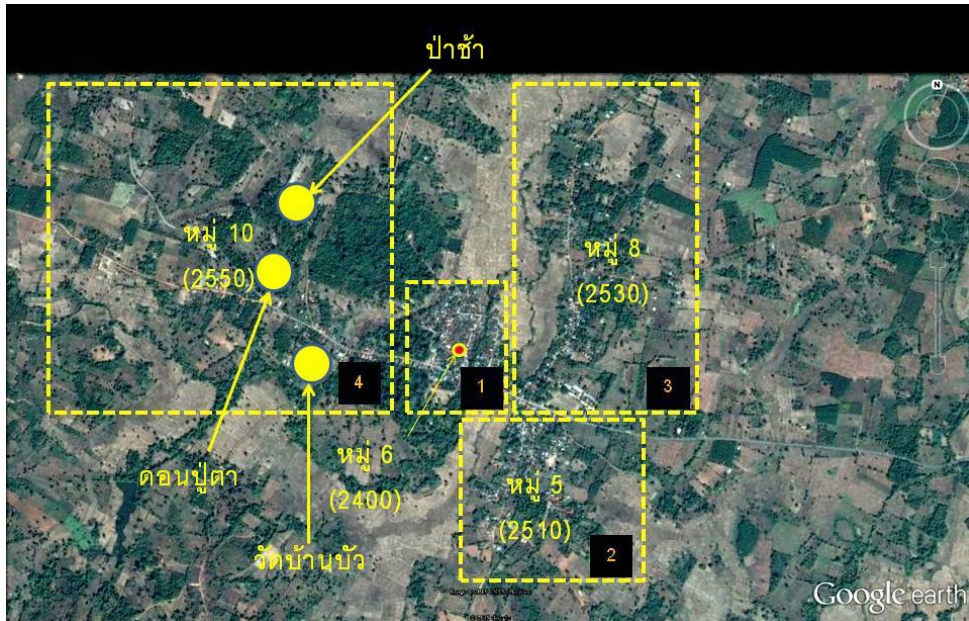
4) การเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทและความสำคัญ จากพึ่งพาปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต อันได้แก่ อาหาร และยารักษาโรค จากภายนอก ทำให้บทบาทของระบบนิเวศรอบครัวเรือนลดลง

อย่างไรก็ดี มีครัวเรือนของกลุ่มสมาชิกอื่นแปร่ง นำแนวคิดในการฟื้นฟูระบบนิเวศโดยรอบครัวเรือน โดยการสร้างป่ารอบครัว จัดสภาพแวดล้อมแบบระบบนิเวศเกษตรผสมผสาน และวนเกษตร เพื่อให้เป็นแหล่งสร้างรายได้ แหล่งอาหาร สมุนไพร ผลิตภัณฑ์เพื่อการใช้สอยต่างๆ รวมถึงเป็นแหล่งสะสมทางพันธุกรรมทางชีวภาพของพืช เพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจากการรับแนวคิดนี้มาปฏิบัติทำให้เกิดการปรับตัวของผู้อยู่อาศัย ทั้งนี้ชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของแนวคิดแบบอินแปร่งซึ่งมีจำนวนครัวเรือนสมาชิกมากที่สุดคือ ชุมชนบ้านบัว อำเภอกุฉินคร จังหวัดสกลนคร

กรณีศึกษาชุมชนบ้านบัว

บ้านบัว นับได้ว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ประมาณ 80% เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ประชากรอีกส่วนเป็นกลุ่มคนผู้ไทและลาวอีสาน มีจำนวนประชากรครัวเรือนประมาณ 700 ครัวเรือน แบ่งการปกครองออกเป็น 4 หมู่ คือ ชุมชนหมู่ 6 (เปลี่ยนจากหมู่ 1 ซึ่งภายหลังได้ทำการแยกหมู่ย่อยจากการขยายของจำนวนครัวเรือน) ซึ่งเป็น ซึ่งเป็นบริเวณตั้งถิ่นฐานแห่งแรกของบ้านบัว มีความหนาแน่นของประชากรสูงที่สุดและได้ขยาย

เป็น หมู่ 5 หมู่ 8 และ หมู่ 10 ต่อมาตามลำดับ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือภูเก้าพระ ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชน ประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นแหล่งหาของป่าเช่น หน่อไม้ เห็ด พืชสมุนไพรต่างๆ สำหรับเป็นอาหารให้กับคนในชุมชน

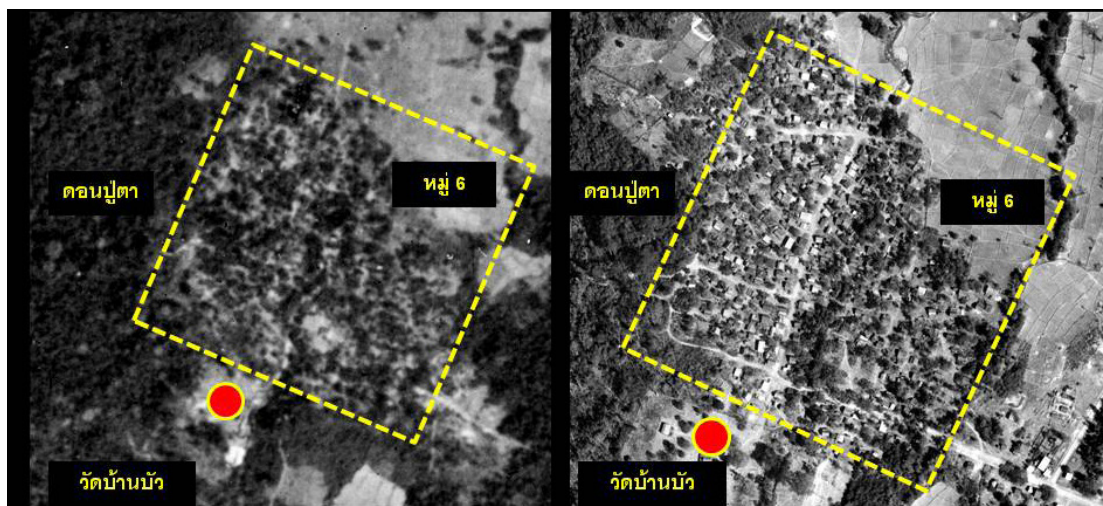
ภาพที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงลักษณะการแบ่งคุ้มบ้าน (หมู่การปกครอง) ในปัจจุบันของบ้านบัว

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านบัวเริ่มต้นเมื่อประมาณปี พ.ศ 2400 บริเวณที่เป็นคุ้มหมู่ 6 ในปัจจุบันซึ่งสภาพเป็นที่สูงมีพื้นที่ลุ่มด้านเหนือและตะวันออกสำหรับทำนา ด้านทิศใต้มีการสร้างวัดบ้านบัว ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับการตั้งบ้าน ด้านทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของป่าดอนปู่ตาและป่าช้า ลักษณะเรือนและสภาพแวดล้อมในชุมชน จะเป็นเรือนพื้นถิ่นกะเลิงดั้งเดิมแทรกตัวอยู่ในพื้นที่ป่าดง เรือนส่วนมากจะเป็นเรือนเครื่องสับ มีทั้งที่เป็นที่เพิงหรือเรือนเกยและเรือนโง่ง ลักษณะของที่วางและพื้นที่ต่างๆ ของเรือนถูกตามรูปแบบทางสังคม อันได้แก่ โครงสร้างของครอบครัว ระบบเครือญาติ ผสมผสานกับความเชื่อเฉพาะถิ่นที่เกี่ยวข้องกับผีและบรรพบุรุษ ยกตัวอย่างเช่น การแบ่งพื้นที่ห้องเป็นห้อง ส่วน เปิง ซึ่งมีการควบคุมการเข้าถึงตามสถานะของคนในครอบครัว พื้นที่ชาน ใต้ถุนเรือน และที่ว่างโดยรอบ เป็นพื้นที่สร้างผลิตภัณฑ์ในครัวเรือน ได้แก่ กรอฝ้าย ทอผ้า ทอเสื่อ ทั้งนี้ในอดีต การที่คนกะเลิงดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าวและหาของป่าจึงเกิดภูมิปัญญาสั่งสมและการถ่ายทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ผ่านมิติด้านความเชื่อเรื่องผี มีการพึ่งพาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การทำไม้จากป่าเพื่อสร้างเรือน การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรเพื่อเป็นยาและอาหาร การปลูกฝ้ายทอผ้าสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม ในปัจจุบัน เรือนพื้นถิ่นกะเลิงดั้งเดิม ซึ่งยังคงพบได้ในครัวเรือนที่ยังคงวิถีแบบคนกะเลิง คือดำรงชีวิตด้วยการหาของป่า จากการเก็บข้อมูลจะพบว่าโดยส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน จึงยังคงอาศัยการหาของป่าเพื่อมาเป็นอาหารและทำงานหัตถกรรมจำหน่ายเพื่อการดำรงชีพ

จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนบ้านบัวถึงลักษณะทางสังคมในอดีต คนกะเลิงบ้านบัวจะมีความแตกต่างจากคนกะเลิงในบ้านอื่นๆ ในพื้นที่อำเภออุตุบาท คนบ้านบัวจะมีการแลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์กับคนต่างชุมชนค่อนข้างน้อย

ไม่นิยมการย้ายถิ่นฐาน หรือไปทำงานต่างถิ่น ซึ่งมีทั้งปัจจัยด้านค่านิยมทางสังคมและทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านที่ไม่เป็นเส้นทางสัญจรผ่านไปยังชุมชนอื่น ระบบเศรษฐกิจพึ่งพาการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ เช่น นำหวายแลกเปลี่ยนกับข้าวของชาวผู้ไทจากอีกฝั่งของภูเก้าพระ หรือแลกเปลี่ยนจากแม่น้ำสงครามของคนแสกศรีสงครามกับพริกในช่วงเดือน มกราคม ถึงกุมภาพันธ์

เมื่อยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 พ.ศ 2504 หรือเรียกว่า ยุคปฏิวัติเขียว ซึ่งวิธีการผลิตภาคเกษตรเพื่อดำรงชีพในครอบครัว กลายเป็นการผลิตเพื่อการสนองความต้องการบริโภคของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น รูปแบบการผลิตจึงมุ่งเน้นที่ปริมาณ ในช่วงปี พ.ศ 2516 -2517 เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือเริ่มมีการค้าขาย พร้อมกับทำเกษตรด้วยพืชเศรษฐกิจคือปอและมันสำปะหลัง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเริ่มเกิดการขยายตัวออกนอกพื้นที่คุ้มหมู่ 6 เพื่อหาพื้นที่ปลูกไปตามแนวถนนลูกรังซึ่งเชื่อมระหว่างบ้านกุดแฮดและบ้านจิว ทั้งนี้ การปลูกพืชเศรษฐกิจต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช มาแทนที่วิธีการผลิตแบบพึ่งพาตนเองและทรัพยากรที่มีของชุมชน ได้เพิ่มค่าใช้จ่ายและสร้างภาระหนี้สินให้กับเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่ซึ่งรวมถึงชุมชนบ้านบัว บางส่วนจึงต้องผันตนเองไปเป็นแรงงานหรือทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมภายนอกพื้นที่ทั้งในและต่างประเทศ เพื่อหารายได้ทดแทนการทำเกษตร ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและรับแนวความคิดใหม่จากนอกชุมชน

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงลักษณะชุมชนบ้านบัวในปี พ.ศ 2497 (ซ้าย) ก่อนยุคปฏิวัติเขียว ยังคงพบลักษณะการตั้งถิ่นฐานแทรกตัวอยู่กับพื้นที่ป่า เปรียบเทียบกับ ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ 2516 (ขวา) ซึ่งการขยายมีการขยายจำนวนครัวเรือนเข้าไปในพื้นที่ชุมชนและการสร้างถนนทางลูกรังเข้าไปในพื้นที่ชุมชน

จากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลเอกสารจะพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนและที่พำอาศัย ประกอบด้วย

- 1) การจัดระบบผังชุมชนด้วยทางสร้างถนน เดิมนั้นการเข้าถึงชุมชนจะมีลักษณะเป็นทางเกวียนที่ยังไม่มีแนวเขตทางและทิศทางที่ชัดเจน การเข้าถึงเรือนต่างๆ สามารถสัญจรผ่านลานหรือแนวต้นไม้ที่แทรกอยู่ในชุมชน แต่เมื่อมีการทำถนนผิวลูกรังกลายเป็นแนวแบ่งเขตที่ดินเป็นกลุ่มเรือนต่างๆ และเปลี่ยนมาเป็นผิวจราจรคอนกรีตและ

ยางมะตอยในภายหลัง การสร้างบ้านหรือขยายบ้านในชุมชนปัจจุบันจะคำนึงถึงความสะดวกในการเข้าถึงด้วยรถยนต์เป็นหลัก หน้าบ้านส่วนใหญ่จะหันเข้าหาถนน โดยไม่คำนึงถึงทิศทางการวางตัวของเรือนที่จะไม่วางตัวเรือนแนวโคจรของดวงอาทิตย์เดียวกับความเชื่อในอดีต

2) ความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อสร้างผลผลิต พื้นที่นาและพื้นที่ว่างรอบเรือนเดิมในชุมชนจึงไม่เพียงพอต่อความต้องการ จำเป็นต้องขยายออกไปยังพื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนานอกพื้นที่ชุมชน ทำให้เกิดรูปแบบการพักอาศัย 2 รูปแบบคือ การพักอาศัยชั่วคราวสำหรับการดูแลพื้นที่เกษตร เป็นเถียงนาหรือเถียงไร่ โดยยังคงการพักอาศัยและทำกิจกรรมต่างๆ อยู่ที่บ้านในชุมชนเดิม และการแยกครอบครัวออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยการจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตรหรือการขอรับสิทธิทำกินจากสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร (สปก.) และสร้างที่พักอาศัยในพื้นที่ที่ทำกินเป็นเรือนชั่วคราว หรือที่เรียกว่า เรือนเหี้ย แต่ยังคงความสำคัญของบ้านพ่อแม่ในทางด้านพิธีกรรมและความเชื่อ

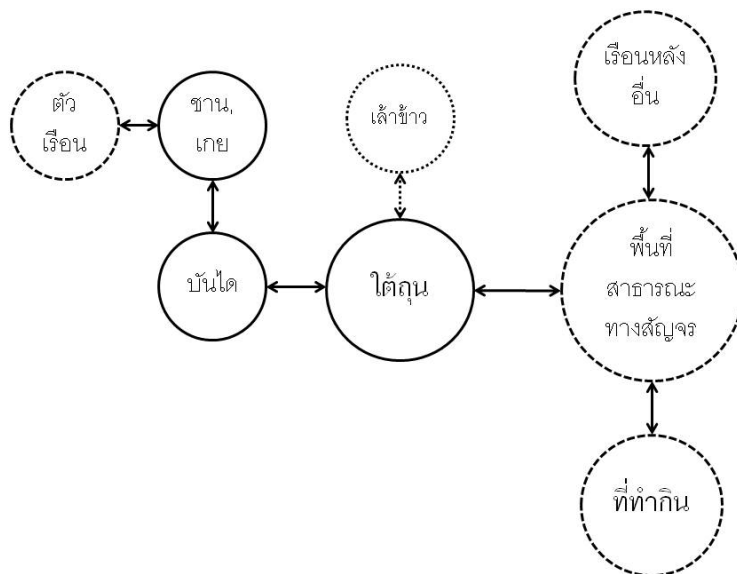
3) ความหนาแน่นของครัวเรือน ในบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานเดิม เนื่องจากประชากรบ้านบัวมีอัตราการย้ายถิ่น ค่อนข้างต่ำ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่พื้นที่คุ้มหมู่ 6 ถูกปิดล้อมด้วยพื้นที่สาธารณะคือ วัดบ้านบัว ดอนปู่ตา ป่าช้าและพื้นที่ลุ่มริมห้วยทรายด้านเหนือซึ่งไม่เหมาะกับการตั้งบ้าน การเพิ่มขึ้นของจำนวนบ้านทำให้เกิดความหนาแน่นขึ้นในคุ้มหมู่ 6 รวมถึงความต้องการแยกครอบครัวตามรูปแบบสังคมสมัยใหม่ จึงเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้คนรุ่นหลังพิจารณาย้ายออกนอกพื้นที่

4) การเข้าถึงของวัสดุก่อสร้างแบบอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่เห็นได้ชัดเจนคือการเลือกรูปแบบบ้านและวัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านในยุคปัจจุบันที่ไม่นิยมสร้างและใช้วัสดุแบบเดิมพื้นถิ่นเดิม กลายเป็นวัสดุที่หายากและมีราคาสูง รวมถึงปัจจัยด้านกฎหมายที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้

นอกจากนี้ค่านิยมในการสร้างบ้านหรือขยายบ้านในชุมชนปัจจุบันจะคำนึงถึงความสะดวกในการเข้าถึงด้วยรถยนต์เป็นหลัก หน้าบ้านที่สร้างขึ้นใหม่ส่วนใหญ่จะหันเข้าหาถนน การคำนึงถึงทิศทางการวางตัวของเรือนโดยพิจารณาจากการโคจรของดวงอาทิตย์ ตามความเชื่อในอดีตเริ่มผ่อนคลายลง ปัจจัยด้านความสะดวกและความปลอดภัยกลับกลายเป็นประเด็นสำคัญในการวางรูปแบบของเรือนมากขึ้น

ภาพที่ 5 สภาพในปัจจุบันของลักษณะบ้านและการเชื่อมต่อถนนสาธารณะโดยส่วนใหญ่ในพื้นที่คุ้มหมู่ 6 (ซ้าย) ลักษณะบ้านยกใต้ถุนสูงที่สร้างด้วยวัสดุสมัยใหม่ ซึ่งพื้นที่ใต้ถุนไม่ได้ใช้งาน (ขวา)

ภาพที่ 6 ภาพแสดงความการเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ของลานบ้านและใต้ถุนกับส่วนต่างๆ ภายในครัวเรือนในรูปแบบปัจจุบัน

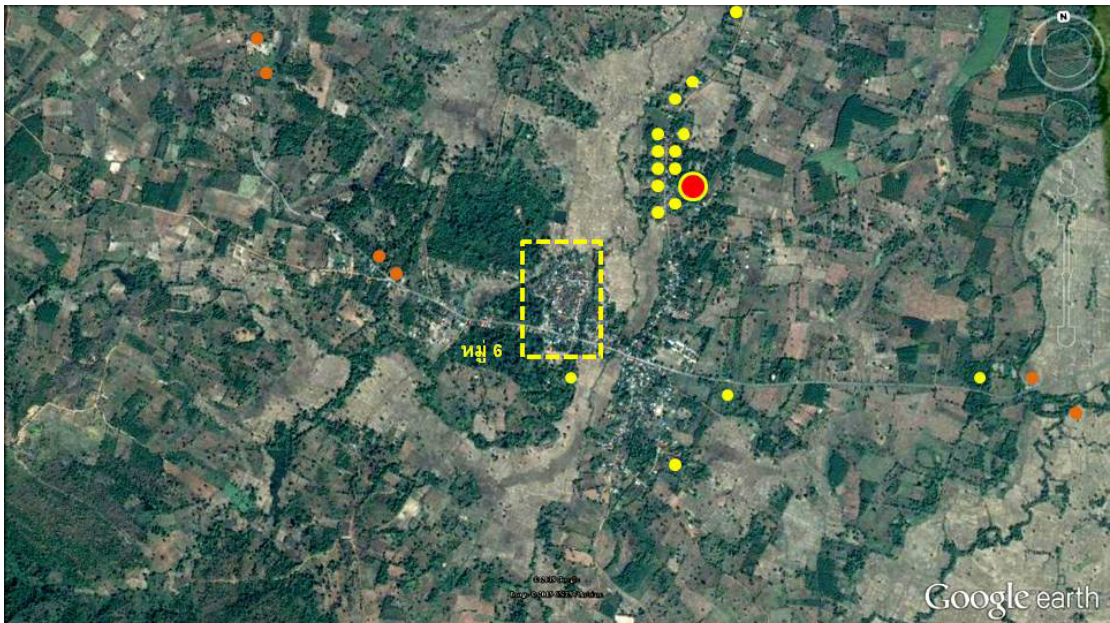
ตารางที่ 1 ปัจจัยและการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรทั่วไปของชุมชนบ้านบัว

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและพื้นที่ครัวเรือน	การปรับตัว
การจัดระบบผังชุมชนด้วยทางสร้างถนน	เปลี่ยนการเชื่อมต่อทางการสัญจร เส้นทางทางการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก
ความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อสร้างผลผลิต	สร้างที่พักอาศัยหรือบ้านหลังที่สองนอกชุมชน
ความหนาแน่นของครัวเรือน	การปิดและกำหนดขอบเขตพื้นที่ เพื่อสร้างความเป็นส่วนตัว ความต้องการด้านความปลอดภัย
การเข้าถึงของวัสดุก่อสร้างแบบอุตสาหกรรม	สร้างที่พักอาศัยด้วยรูปแบบสมัยนิยม ตามศักยภาพของแต่ละวัสดุ

แนวคิดแบบอินแปงกับการจัดการระบบนิเวศในครัวเรือน

ปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศรอบเทือกเขาภูพานและปัญหาหนี้สินอันเกิดจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ทำให้ประชาชนชาวบ้านและกลุ่มเกษตรกรส่วนหนึ่งของบ้านบัว ร่วมกับ มหาวิทยาลัยราชภัฏ (วิทยาลัยครูสกลนคร ในขณะนั้น) สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร (สปก.) ก่อตั้งกลุ่มอินแปงขึ้นในปี พ.ศ 2530 โดยมีจุดประสงค์เพื่อนำเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวกะเลิงเกี่ยวกับป่าและวิถีการผลิตแบบ “เอื้อที่อยู่เอื้อกิน” ในอดีตมาประยุกต์ใช้ในการเกษตรเพื่อลดปัญหาหนี้สินและนำระบบนิเวศของชุมชนกลับคืนมา โดยมีที่ศูนย์กลางของเครือข่ายอยู่ที่บ้านบัว (เดชา วิลลารณ และ อาทิตยา พงพรหมม, 2554) ปัจจุบัน มีจำนวนครัวเรือนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างของศูนย์ประมาณ 70 ครัวเรือน และครัวเรือนที่นำแนวคิดแบบอินแปงมาใช้ในการจัดการด้านเกษตรและระบบนิเวศเกษตรพึ่งพาตนเอง ในพื้นที่บ้านบัวประมาณ 20 ครัวเรือน (ไพรัช คำสาลี:สัมภาษณ์, 2558)

จุดประสงค์ของการก่อตั้งกลุ่มอินแปลงคือ ให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก และมีความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีปรัชญาของการพึ่งพาตนเองคือ มีความมั่นคงทางอาหารหรือมีอาหารบริโภคเพียงพอ มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจคือมีพื้นที่ทำกิน มีรายได้เพียงพอใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีพ มีความมั่นคงทางสังคมคือมีเครือข่าย มีเพื่อนที่สามารถพึ่งพากัน มีความมั่นคงทางปัญญาคือรู้เท่าทันและมีการพัฒนาความรู้ ทางด้านการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศนั้น พ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำทางความคิดของกลุ่มอินแปลง ได้กล่าวว่า “ คนที่นี่ไม่ได้โตมาจากไก่พันธุ์ ไม่ได้โตจากผักคะน้า ผักกะหล่ำแต่เขาโตจากพืชผักพื้นบ้านที่อยู่ตามป่าตามดง เช่น ผักหวาน, ผักเม็ก, ผักติ้ว, ผักกูด ผักหนาม, หน่อไม้, เห็ด อันเป็นปัจจัย 4 ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สืบต่อกันมาหลายร้อยพันปี จนกลายมาเป็นวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ สืบต่อกันมาบนพื้นฐานการพึ่งพา การเคารพธรรมชาติ” ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดของกลุ่มอินแปลง คือการมุ่งเน้นเห็นคุณค่าของธรรมชาติและระบบนิเวศของแต่ละท้องถิ่น ผสมเข้ากับบริบททางสังคม วัฒนธรรม

ภาพที่ 7 ภาพแสดงตำแหน่งที่พักอาศัยของสมาชิกกลุ่มอินแปลงในบ้านบัวที่รับแนวคิดจัดการระบบนิเวศในครัวเรือน

กลุ่มอินแปลงได้สร้างแนวคิดหลักที่มีผลต่อการจัดการระบบนิเวศในครัวเรือนและการจัดการสภาพแวดล้อมเพื่อสร้างความมั่นคงให้ชีวิตคือ

- สร้างป่าครอบครัว ยกภูพานมาไว้ในสวน โดยการนำพืชและไม้ยืนต้นพื้นถิ่นมาปลูกในพื้นที่บ้าน เพื่อให้เกิดแหล่งอาหาร ยาสมุนไพร รวมถึงเพาะกล้าพันธุ์ไม้ป่าหายากให้หน่วยงานต่างๆ เพื่อหารายได้ให้กับครอบครัว และเป็นพื้นที่พักผ่อน โดยอาศัยร่มเงาและสภาวะน่าสบายที่เกิดจากธรรมชาติ
- ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก หมายถึง การสร้างแหล่งอาหารเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนด้วยการปลูกพืชเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งเรียกว่า ระบบเกษตรแบบผสมผสานในพื้นที่ครัวเรือน
- ปลูกพืชแบบล้มลุก หมายถึง มีความหลากหลายในการเลือกปลูก ไม่ปลูกเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งโดยแนวคิดของอินแปลงแล้วจะให้พิจารณาจากความเหมาะสมของแต่ละครัวเรือน ทั้งนี้พืชที่ปลูกต้องมีความ

หลากหลายของประเภท ได้แก่ ไม้ยืนต้น พืชล้มลุก พืชดอก พืชใบ รวมถึงพืชเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ และครัวเรือนมีกิจกรรมการผลิตอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี

รูปแบบครัวเรือนระบบนิเวศตามแนวคิดของอินแปง

ทั้งสามแนวคิดนี้ กลุ่มอินแปงเห็นว่า การจัดการบริเวณพื้นที่รอบที่พักอาศัย มีความเหมาะสมที่สุด เนื่องจากง่ายต่อการดูแลได้ตลอดเวลา และสะดวกในการเข้าเก็บเกี่ยวผลผลิต ลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางขนส่ง อีกทั้งการที่ได้อยู่อาศัยในบริเวณเดียวกันกับระบบนิเวศ จะเกิดการเรียนรู้สังเกตทำให้เกิดกระบวนการสร้างภูมิปัญญาและองค์ความรู้ใหม่ๆ เมื่อมีความอุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศรอบบ้านซึ่งนอกจากจะมีพืชอาหารแล้ว ก็จะนำมาซึ่งแหล่งอาหารอื่นๆ ตามฤดูกาล เช่น เห็ด หรือแมลงและสัตว์ขนาดเล็ก รูปแบบการจัดการระบบนิเวศของแต่ละครัวเรือน มีปัจจัยที่สำคัญคือ ขนาดที่ดินและจำนวนแรงงานของสมาชิกในครัวเรือน เนื่องจากพึ่งพาแรงงานของสมาชิกในครอบครัวเพื่อทำการเกษตร ทั้งนี้จากการสำรวจครัวเรือนของเกษตรกรที่ปฏิบัติตามแนวคิดการจัดการระบบนิเวศของอินแปง จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ครัวเรือนที่พักอาศัยในที่ทำกิน โดยสร้างระบบนิเวศเกษตรผสมผสาน ส่วนมากจะเป็นครัวเรือนที่ขยายครอบครัว ย้ายที่พักอาศัยจากในหมู่ 6 มาพักอาศัยในพื้นที่ทำกิน รูปแบบเรือนหรือบ้านที่สร้างส่วนมากพัฒนาจากเถียง ขึ้นมาเป็นเรือนเหี่ยว นิยมสร้างเพียง 2 ช่วงเสา หรือสร้างเป็นบ้านไม่มีใต้ถุนด้วยการก่อผนังบนพื้น หลังคาทรงจั่ว ส่วนมากใช้พื้นที่รอบเรือนเป็นพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ เช่น ประกอบอาหาร ผลิตและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งบริเวณที่ทำกินโดยรอบจะมีเนื้อที่ตั้งแต่ 7 ไร่ขึ้นไป มีการแบ่งสัดส่วน คือ แบ่งพื้นที่ปลูกข้าว ปลูกพืชเศรษฐกิจหมุนเวียน ไม้ยืนต้น มีแหล่งน้ำสำหรับใช้เพื่อการเกษตรประมาณ 1 ไร่ และมีป่าครอบครัวเพื่อปลูกพืชอาหารและพืชสมุนไพรตามพื้นที่ต่างๆ กลุ่มครัวเรือนเหล่านี้จะให้ความสำคัญกับการใช้สอยตัวเรือนหรือบ้านค่อนข้างน้อย ทั้งพื้นที่บนเรือนเป็นพื้นที่เพื่อการพักผ่อนอย่างชัดเจน เนื่องจาก เกษตรกรจะมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์และการดำเนินกิจกรรมประจำวันในการดูแลพืชสวน จะทำอยู่ภายนอกโดยรอบมากกว่าตัวเรือนหรือบ้าน การใช้พื้นที่ด้านสังคมเช่น รับแขก ประชุม เครือข่าย ซึ่งหากมีแหล่งน้ำ นิยมจะใช้พื้นที่ใกล้แหล่งน้ำเป็นที่รับแขกมากกว่า เนื่องจากมีภาชนะน้ำสายนามากกว่า

2) ครัวเรือนที่พักอาศัยในพื้นที่ชุมชนโดยมีการสร้างป่าครอบครัวในพื้นที่รอบที่พักอาศัย ส่วนใหญ่ครัวเรือนเหล่านี้จะมีพื้นที่ดินบริเวณที่พักอาศัยต่ำกว่า 7 ไร่ มีพื้นที่ทำการเกษตรปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจอยู่ภายนอกชุมชน ส่วนมากจะเป็นครัวเรือนที่อยู่อาศัยบริเวณหมู่ 8 รอบศูนย์อินแปง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานคือการแยกครอบครัวตั้งแต่เดิมอยู่ในหมู่ 6 ออกมาพร้อมกับการเริ่มรับแนวคิดและเป็นสมาชิกศูนย์อินแปง คือประมาณปี พ.ศ 2530 โดยการตั้งเรือนส่วนมากเมื่อเริ่มย้ายออกมา จะเป็นลักษณะเรือนเหี่ยว สร้างจากไม้เนื้อแข็งที่หาได้ ต่อมาเมื่อมีรายได้เพียงพอและการสมาชิกในครัวเรือนมีการขยายครอบครัว โดยยังเก็บเรือนหลังเดิมไว้สำหรับทำครัว ประกอบอาหาร เนื่องจากความคุ้นชินกับวิถีการประกอบอาหารเดิม รวมถึงยังมีความเชื่อเรื่องแม่เตาไฟหลงเหลืออยู่บ้าง นอกจากนี้หากเรือนเดิมอยู่ห่างจากเรือนหรือบ้านหลังใหม่มาก จะนิยมใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนเดิมเป็นคอกปศุสัตว์เหมือนเช่นในอดีต เนื่องจากป้องกันการรบกวนเรื่องกลิ่นต่อการอยู่อาศัย ครัวเรือนส่วนใหญ่ในลักษณะนี้จะเป็นเรือนที่สร้างในรูปแบบสมัยใหม่ ซึ่งยกใต้ถุนสูงและโล่งหันหน้าเรือนเข้าสู่ถนน โดยไม่ได้คำนึงถึงความเชื่อเรื่องแนวการวางตัวเรือนตามแนวเหนือใต้เช่นในอดีต ทั้งนี้ในปัจจุบัน พื้นที่ใต้ถุนส่วนใหญ่จะมีการก่อผนังกันเป็นห้องในภายหลัง เพื่อการใช้สอยเฉพาะอย่าง เช่นเป็นห้องนั่งเล่น ชมโทรทัศน์ ห้องสำหรับเด็ก และใช้เป็นห้องพักในลักษณะ Home stay ให้กับบุคคลภายนอก ผู้มาอบรมด้านการเกษตรและวิถีชีวิตแบบพอเพียงกับทางเครือข่ายอินแปง นอกจากนี้ สาเหตุที่เริ่มมีการกัน

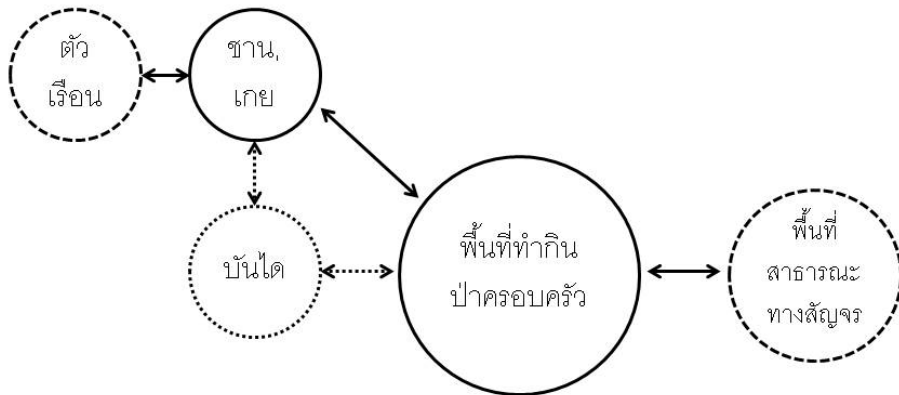
ห้องปิดพื้นที่บริเวณใต้ถุนคือ เพื่อป้องกันการรบกวนจากสัตว์เลี้ยง เช่น เป็ด ไก่ และ แมลงมีอาศัยในพื้นที่เรือนเพาะชำรอบอาคาร เนื่องจากสภาพแวดล้อมเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยและปลอดภัยจากสารเคมี จึงกลายเป็นแหล่งอาศัยของแมลงและสัตว์ขนาดเล็กที่มีอยู่ตามธรรมชาติ พื้นที่โดยรอบเรือนจะใช้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างผลิตภัณฑ์ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดแบบอินแปลง ได้แก่ การเพาะพันธุ์กล้าพืชป่า พืชสมุนไพร เพื่อจำหน่าย การสร้างป่าครอบครัวในพื้นที่รอบบ้าน เมื่อพื้นที่เหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์จะเป็นที่พักของสัตว์ขนาดเล็กและพืชต่างๆ เช่น เห็ด ผักหวาน บริเวณใต้ร่มไม้หน้าบ้านส่วนที่เชื่อมต่อกับถนนจะใช้เป็นพื้นที่รับรองแขก โดยนิยมใช้เป็นโต๊ะหินอ่อนตามรูปแบบบ้านในเมือง พื้นที่ที่ใช้ผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆ จะใช้พื้นที่โดยรอบบ้านซึ่งเป็นไปตามความน่าสบายและสภาพดินฟ้าอากาศจะอำนวย

ภาพที่ 8 เรือนในพื้นที่ทำกินของพ่อเล็ก กุด้วงค์ ราษฎ์ชาวบ้าน ซึ่งมีการจัดระบบนิเวศทำเกษตรผสมผสาน

ภาพที่ 9 เรือนในพื้นที่ทำกินของพ่อเสริม อุดมณา ราษฎ์ชาวบ้าน จัดระบบนิเวศแบบวนเกษตร โดยมีแหล่งน้ำ และพื้นที่ปลูกพืชพรรณจากป่าภูพาน เช่น คอนแคน หวาย

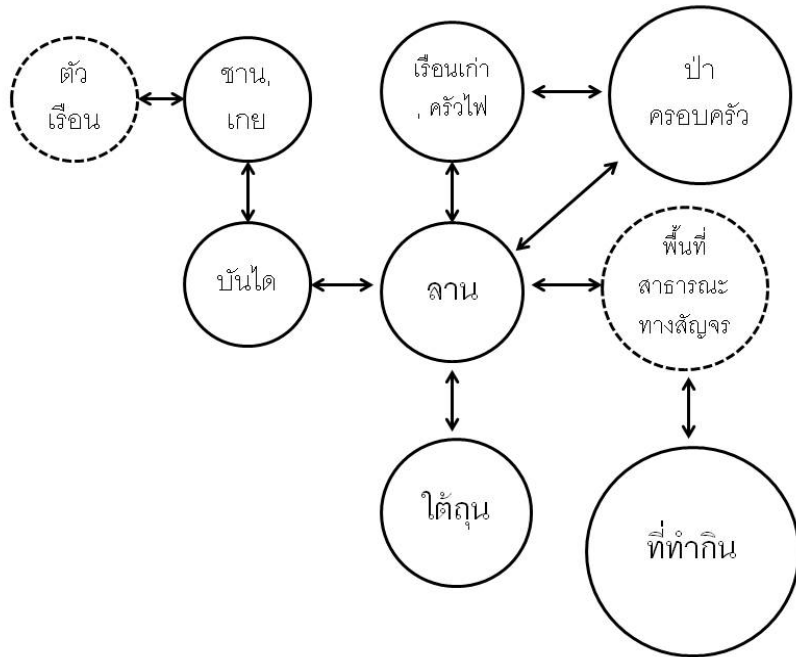
ภาพที่ 10 ภาพแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางพื้นที่ของครัวเรือนอินแปงที่พักอาศัยในพื้นที่ทำกินกับนิเวศเกษตรผสมผสาน

ภาพที่ 11 ใต้ถุนเรือน ส่วนใหญ่ของสมาชิกกลุ่มอินแปงในพื้นที่หมู่ 8 จะทำการปิดกั้นห้องบริเวณใต้ถุนในภายหลัง

ภาพที่ 12 สมาชิกกลุ่มอินแปงให้พื้นที่รอบบ้านเพาะพันธุ์กล้าไม้ยืนต้น สมุนไพรเพื่อการจำหน่ายและนิเวศป่าครอบครัว

ภาพที่ 13 ภาพแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางพื้นที่ของครัวเรือนอินแปลงที่พักอาศัยกับนิเวศป่าครอบครัว

การปรับตัวในการใช้ที่ว่างใต้ถุนและระบบนิเวศในครัวเรือนของเกษตรกรเครือข่ายอินแปลง

การปรับเปลี่ยนรูปแบบพื้นที่ระหว่างตัวเรือนกับสภาพแวดล้อมของครัวเรือนเกษตรกรอินแปลง ซึ่งสร้างระบบนิเวศป่าครอบครัว และการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อรักษาสมดุล ความมั่นคงทั้งทางด้านรายได้ ทางสังคม และทางสิ่งแวดล้อม พื้นที่รอบตัวเรือนจะถูกใช้ประโยชน์จากการปลูกพืชสวนครัว พืชไม้ดอกไม้ประดับการสร้างภูมิทัศน์ที่สวยงาม เพื่อการผ่อนคลาย ในสภาพแวดล้อมรอบที่พักอาศัยของเกษตรกรอินแปลงจะมีองค์ประกอบหลากหลายที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ พื้นที่ปลูกต่างๆ ลานบ้านของเกษตรกรอินแปลงจึงกลายเป็นลักษณะของพื้นที่ว่างและทางเดินระหว่างตัวเรือนกับต้นไม้ ซึ่งไม่มีขอบเขตและตำแหน่งชัดเจน ส่วนที่อยู่ด้านหน้าบ้านหรือพื้นที่ที่มีภาวะน่าสบาย เช่น ริมแหล่งน้ำ ต้นไม้ใหญ่ จะใช้เป็นพื้นที่รับแขก เนื่องจากความสะดวกจากถนนในการเข้าถึง ตรงกันข้ามกับพื้นที่ว่างใต้ถุนที่ถูกปรับให้มีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะ เช่น เป็นห้องนอนผู้มารับการอบรม ห้องนั่งเล่นชมโทรทัศน์ จึงเริ่มมีการกันห้องปิดพื้นที่แยกชัดเจน ซึ่งอีกสาเหตุของการกันห้องคือการป้องกันสัตว์มีพิษและสัตว์ขนาดเล็กที่อยู่ในระบบนิเวศรอบบ้านเข้ามารบกวนการอยู่อาศัย การปรับตัวด้านสังคม เมื่อพื้นที่ใต้ถุนถูกปิดกันเป็นห้องและใช้ประโยชน์เฉพาะ จึงเริ่มมีสถานะความเป็นส่วนตัวมากขึ้นพื้นที่ใต้ถุนจึงไม่ได้เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะเช่นเดิม อีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลคือสมาชิกครอบครัวรุ่นลูกหลานนิยมใช้พื้นที่ห้องใต้ถุนเหล่านี้ จึงมีวิถีชีวิตค่อนข้างคนรุ่นใหม่ที่ต้องการความเป็นส่วนตัว โดยคนรุ่นพ่อแม่นิยมทำกิจกรรมดูแลผลผลิตในสวนในช่วงเวลากลางวัน

เนื่องจากการทำวนเกษตรและระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่ครัวเรือน ทำให้กิจกรรมโดยส่วนใหญ่ของผู้อยู่อาศัย มีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ภายในครัวเรือนตลอดทั้งวัน และมีการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลเกี่ยวกับผลผลิตจากพืชท้องถิ่นที่อยู่ในระบบนิเวศในพื้นที่ครัวเรือน แตกต่างเกษตรกรที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวซึ่งมักจะออกไปดูแลพื้นที่ทำ

กินที่อยู่นอกชุมชนในช่วงเวลากลางวัน การใช้ใต้ถุนเรือนกับลานบ้านของครัวเรือนเกษตรอินแปงจึงมีความต่อเนื่องด้านการใช้งาน และมีการปรับตัวให้สามารถเข้าถึงและใช้งานได้ตลอดเวลา

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรทั่วไปกับครัวเรือนเกษตรตามแนวคิดอินแปง

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและพื้นที่ครัวเรือน	การปรับตัวครัวเรือนเกษตรทั่วไป	การปรับตัวครัวเรือนตามแนวคิดอินแปง
การจัดระบบผังชุมชนด้วยทางสร้างถนน	เปลี่ยนการเชื่อมต่อทางการสัญจร เส้นทางทางการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก	ให้ความสัมพันธ์กับสภาวะน่าสบายสุนทรียภาพในบริเวณจุดเชื่อมต่อและปฏิสัมพันธ์กับภายนอก
ความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อสร้างผลผลิต	สร้างที่พักอาศัยหรือบ้านหลังที่สองนอกชุมชน	ใช้ประโยชน์จากการใช้พื้นที่ด้วยความเข้าใจระบบธรรมชาติและระบบนิเวศท้องถิ่น ซึ่งมีจุดประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ
ความหนาแน่นของครัวเรือน	สร้างความเป็นส่วนตัว การปิดและกำหนดขอบเขตพื้นที่	สร้างความเป็นส่วนตัว การปิดและกำหนดขอบเขตพื้นที่
การเข้าถึงของวัสดุก่อสร้างแบบอุตสาหกรรม	สร้างที่พักอาศัยด้วยรูปแบบสมัยนิยมตามศักยภาพของแต่ละวัสดุ	สร้างที่พักอาศัยด้วยรูปแบบสมัยนิยมตามศักยภาพของแต่ละวัสดุ

บทสรุป

จากการศึกษาการปรับตัวของพื้นที่ใต้ถุนและลานบ้านของสภาพแวดล้อมพักอาศัยเกษตรกรกลุ่มอินแปงจะพบว่า รูปแบบ บทบาทหน้าที่ ขององค์ประกอบทางพื้นที่ของใต้ถุนและลานบ้าน จะมีความสัมพันธ์ กับสถานะการอยู่อาศัย ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบ ความมั่นคง ความต้องการพื้นที่ของเรือนที่สร้าง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น คือ ขนาดพื้นที่ทำกิน ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ รวมถึงกิจกรรมทางเกษตรและการจัดการแหล่งอาหารที่เกิดขึ้น ใต้ถุนและลานบ้านในปัจจุบันมีขนาดเล็กลงหรือกลายเป็นพื้นที่ปิด ขาดความสัมพันธ์ด้านการเชื่อมต่อกับพื้นที่สาธารณะภายนอก และพื้นที่ตั้งซึ่งเป็นระบบนิเวศธรรมชาติเช่นในอดีต แต่แนวคิดแบบอินแปงได้สร้างความสัมพันธ์เชื่อมต่อกับระบบนิเวศรอบในสภาพแวดล้อมรอบที่พักอาศัยในบริบทที่เป็นปัจจุบัน นอกจากนี้ การรวมพื้นที่ทำกินเป็นหนึ่งเดียวกับที่พักอาศัย ทำให้พฤติกรรมการใช้พื้นที่ใต้ถุนและลานบ้านเปลี่ยนแปลงไป การปรับตัวของพื้นที่ใต้ถุนและลานบ้านของรูปแบบเรือนร่วมสมัย เป็นไปเพื่อให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์กับพื้นที่รอบที่พักอาศัยให้มีคุณค่ามากที่สุด การปรับเปลี่ยนรูปแบบทางกายภาพเกิดขึ้นเพื่อให้ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีระบบนิเวศสมบูรณ์ได้ โดยลดการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยรอบให้น้อยที่สุด การปรับหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่ต่างๆ เป็นไปเพื่อให้สอดคล้องกับการใช้งานและกิจกรรมทางสังคมปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนบทความขอขอบคุณสมาชิกเกษตรกรกลุ่มอินแปง อ.กุดบาก จ.สกลนคร สำหรับการให้ข้อมูลและความช่วยเหลือในการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม

เอกสารอ้างอิง

เดชา วิศววรรณ และ อาทิตยา พงษ์พรหม. (2554). **กระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน :**

กรณีเครือข่ายนางพิมพ์ โถตันคำ. กรุงเทพฯ, สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

ฉันวา ใจเที่ยง. (2546). **หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน.** กรุงเทพมหานคร. ศูนย์หนังสือ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วีระ สัจกุล. (2544). **การประเมินสภาพแวดล้อมอาคาร.** กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สุรัตน์ วราศรีรัตน์ ธวัชชัย กุณวณิช ศิริพร อินธิแสง. (2531). **กะเลิงบ้านบัว.** รายงานวิจัยสกลนคร.

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูสกลนคร

สุนทร ตูลยะสุข. (2546). **ชุมชนชนบทและบ้านชนบทภาคอีสาน, อีสาน-สถาปัตยกรรม.** ฉบับพิเศษ, 1-24

อุทุมพร หลอดโค. (2554). **อาหารธรรมชาติ : วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนอีสาน.** ขอนแก่น : ศูนย์วิจัยพหุลักษณะ

สังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Chantachon, Songkoon. (2001). **Indigenous knowledge edification of soil, water and forest**

resources among the Kaloeng ethnic group. Nakhonprathom, Faculty of Graduate

Studies, Mahidol University

การสถาปนาพระมหาเจดีย์ต้นพุทธศตวรรษที่ 26

ในวัดสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ

The Establishment of PhraMahaChedi in the Early 26th Buddhist Era in the Monastery of Luang Pu Man Bhuridatta Thera's Lineage

ภัทระ ไผ่ตระกูลรัตน์* และทรงยศ วีระทวีมาศ**

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบคติการสถาปนาพระมหาเจดีย์ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ในวัดสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ ในสังคมไทยมาก่อน ด้วยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบกับจารีตทางพุทธศาสนา โดยทำการศึกษาจากกรณีพระธาตุังคเจดีย์ (พ.ศ. 2503) และพระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2518) ในเชิงความหมาย

พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อแนวคิดการสถาปนาพระมหาเจดีย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากแบบจารีตพุทธศาสนาและมีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ผสมผสาน ซึ่งเมื่อคติการบูชาถูกปรับเปลี่ยนก็ย่อมส่งผลกระทบต่อแบบแผนการใช้พื้นที่ศาสนสถาน และแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของพระป่ากรรมฐาน อีกทั้งยังเป็นต้นแบบให้กับแนวคิดในการสถาปนาเจดีย์ในเวลาต่อมา

ABSTRACT

The objective of this study was to investigate the belief of the establishment of PhraMahaChedi in the early 26th century Buddhist of Lung Pu Man Bhuridatta, which had never been appeared in Thai society before, especially in the capital city and neighbourhoods. The Buddhist traditional comparison between the case of Phra TuTungkaChedi in 1960 and PhraWiriyaMongkonMahaChedi Sri Rattanakosin in 1975 in term of meaning was employed to use as a methodology.

The result of this study was found that social changes influenced on the idea of the establishment of PhraMahaChedi whose pattern was improved based on the old tradition as well as new construction was created. Apparently, the transition of worship and belief affected the

* นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Email: Pattara_maitrarat@hotmail.com

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการสนับสนุนทุนวิจัยและทุนการศึกษาจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น “ทุนวิจัยสำหรับคณาจารย์บัณฑิตศึกษาเพื่อให้อาจารย์นักศึกษามีความสามารถและศักยภาพสูงเข้าศึกษาในหลักสูตรและทำวิจัยในสาขาที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญ ประจำปีการศึกษา 2558” และได้รับการสนับสนุนการตีพิมพ์จากศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

pattern of sacred place's usage. In addition, this idea became the symbol of forest monk and led to the idea of establish Chedi (stupa) subsequently.

คำสำคัญ: พระธาตุพระอริยสงฆ์, พื้นที่พิธีกรรม

Keywords: Buddhist saint's relic, ritual space

บทนำ

สังคมไทยห่างหายจากการสถาปนาพระมหาเจดีย์ขนาดใหญ่เป็นเวลาหลายสิบปี นับตั้งแต่สมัยในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ผ่านเข้าสู่ยุคปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 การขาดหายไปของการก่อสร้าง หรือสถาปนาพระมหาเจดีย์ขึ้นใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจสืบเนื่องมาจากปัจจัยหลายด้านที่มีผลต่อสังคมไทยใน ขณะนั้น แต่ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การไม่มีพระบรมธาตุไว้ในครอบครอง จึงไม่อาจสถาปนาพระมหาเจดีย์ขึ้นมาใหม่ ได้ (ยกเว้นใน พ.ศ. 2484 ที่คณะราษฎรได้สถาปนาพระเจดีย์ขึ้นแห่งหนึ่งที่บางเขน) จนมาถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 จึงได้มีการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นที่จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. 2503 และพระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ ที่พระโขนง พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นพระเจดีย์ขนาดใหญ่บรรจุพระบรมธาตุ มีความน่าสนใจตรงที่พระมหาเจดีย์ทั้ง 2 แห่ง ได้รับการสถาปนาขึ้นในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อันมีที่ตั้งในบริเวณปริมณฑลของเมืองหลวงซึ่งไม่เคยปรากฏ มาก่อนในสังคมไทย

ทั้งนี้ ผลงานการศึกษาในปี พ.ศ. 2557 เรื่อง มหาธาตุ (ธนกร, 2557) ที่ได้ศึกษาพระมหาเจดีย์ขนาดใหญ่ จากแบบแผนของลังกาสูตินแดนประเทศไทย ซึ่งการศึกษาได้สิ้นสุดในสมัยการปกครองของคณะราษฎร หรืองานศึกษา เรื่องเจดีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ. 2475 (ชัชชัย, 2545) ที่เน้นศึกษารูปแบบและการใช้งานเจดีย์ หรืองานศึกษา เกี่ยวกับพระเจดีย์อื่นๆ ในประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่เน้นศึกษาพระเจดีย์ในอดีตตามแบบแผนของรัฐบาล การศึกษา พระเจดีย์ร่วมสมัยอย่างจริงจังยังปรากฏไม่มากนัก ทำให้แวดวงการศึกษาศาสนสถานประเภทนี้ขาดช่วงไปในระยะ เวลาหนึ่ง การศึกษานี้เพื่อเชื่อมโยงรอยต่อทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมร่วมสมัยผ่านสถาปัตยกรรมพระธาตุในเชิง ความหมาย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบคติการสถาปนาพระมหาเจดีย์ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ในวัดสาย หลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบกับจารีตทางพุทธศาสนาจากพระมหาเจดีย์ 2 แห่ง ได้แก่ พระธาตุเจดีย์และพระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์

ความสำคัญของพระบรมธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุหรือพระบรมธาตุถือเป็นวัตถุมงคลอันมีคุณค่าสูงยิ่งของพุทธศาสนา ที่มีผลให้เกิดการ บูชากันอย่างแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนและมีการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับธาตุบูชากันมาตั้งแต่การปรินิพพานของ พระพุทธเจ้าล่วงมาแล้ว ซึ่งน่าจะเกิดจากการที่พระบรมธาตุเป็นสิ่งที่มีความสูงส่งทั้งในด้านการยอมรับและทำให้เกิด บูรณาการทางวัฒนธรรมที่จะสานต่อไปเป็นบูรณาการทางการเมืองต่อไป โดยพระบรมธาตุนั้น คือ ส่วนที่มีอยู่อย่าง เป็นรูปธรรมที่สูงสุดจากบุคคลอันเป็นที่เคารพที่เข้าไปถึงจิตใจและการยอมรับของคนเชื่อถือใฝ่ฝายที่สุด อีกประการ หนึ่ง พระบรมธาตุเป็นสิ่งที่มิประวัตินี้มาตั้งแต่ที่กษัตริย์และผู้คนจากหลากหลายแห่งแว่นแคว้นต้องการนำไปบูชากัน จนถึงกับต้องมีการแบ่งจ่ายอย่างถูกต้องเพื่อป้องกันการแข่งขันมาจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้เป็น

องค์อัครศาสนูปถัมภ์อันเป็นแบบอย่างให้แก่กษัตริย์ที่บ้านเมืองนับถือพุทธศาสนาทรงดำเนินตามแบบอย่างในสมัยต่อมา (ศรีศักร, 2539:147)

ในปฐมสมโพธิกถา (2530) ได้กล่าวถึง การแพร่กระจายของพระสถูปเจดีย์ที่แทบจะปรากฏในทันทีภายหลังจากเพลิงที่ถวายเป็นเพลิงดับลงซึ่งได้มีการเก็บพระพุทธรูปและให้ก่อพระสถูปในที่ถวายเป็นเพลิงท่ามกลางทางสี่แพร่ง (ประมาณขีดซีโนรส, 2530:500) นอกจากนี้ในพระคัมภีร์อุปัฏฐก (2511) ยังได้ระบุถึงการเพิ่มจำนวนขึ้นของพระธาตุเจดีย์ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชถึง 84,000 แห่ง ทั่วชมพูทวีป พร้อมทั้งส่งสมณทูตออกเผยแผ่พระศาสนาในทุกทิศทาง ที่สำคัญได้มีการอัญเชิญพระบรมธาตุที่พระเจ้าอโศกพระราชทานไปประดิษฐานไว้ที่เจดีย์ศรีหรือ เจดีย์บรรพต ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองอนูราธปุระ แล้วอัญเชิญพระรากขวัญเบื้องขวาไปประดิษฐานที่มหานครวันอุทยาน (กรมศิลปากร, 2511:58) ในเมืองอนูราธปุระซึ่งเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของลังกาและเป็นศูนย์กลางพระพุทธรศาสนาในเวลาต่อมา

การสร้างพระสถูปมักปฏิบัติตามแบบแผนเดิม คือ ในพระสถูปจะบรรจุพระบรมธาตุหรือสิ่งของที่เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้าหรือหลักธรรมของพระองค์ บรรดาสิ่งของที่บรรจุในพระสถูปนั้น ทำหน้าที่เป็นเมล็ดพันธุ์ที่จะนำชีวิตกลับมาสู่สิ่งก่อสร้างหรือพระสถูป เมื่อบรรจุสิ่งเหล่านี้ลงในองค์เรือนธาตุ (ครรรค์) ของพระสถูป ถือเป็นการชุบชีวิตให้กับหินหรือวัสดุที่ก่อสร้างพระสถูปทันที ซึ่งมีหลักฐานปรากฏเมื่อครั้งชาวทมิฬุกรานศรีลังกาและเอาสิ่งของที่บรรจุอยู่ในพระสถูปออกมา ซึ่งถือเป็นการทำลายชีวิตของชาวศรีลังกาโดยตรง ดังนั้น การนำพระบรมธาตุออกจากพระสถูปจึงเท่ากับเป็นการทำลายพระสถูป ชีวิตของพระสถูปจึงขึ้นอยู่กับสิ่งของที่บรรจุอยู่ใน (Snodgrass, 1985:354)

จากหลักฐานทางโบราณคดีในหลายท้องที่ในประเทศไทยและบริเวณใกล้เคียงอันเป็นที่ตั้งพระสถูปเจดีย์แสดงให้เห็นว่าเมื่อแรกมีการนำพระบรมธาตุมานั้นอาจจะเป็นพระสงฆ์หรือนักพรตนำเข้ามา แล้วสร้างเป็นพระสถูปขนาดเล็กหรือก่อสถานที่บรรจุอย่างง่าย ๆ ไว้ให้คนมากกราบไหว้เท่านั้น แต่เมื่ออยู่ในความสนใจและรับรู้ของผู้มีอำนาจในบ้านเมือง จึงมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้น (ศรีศักร, 2539:67) จนเกิดเป็นแบบแผนที่ผู้ปกครองซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนาถือปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านเมืองในอุษาคเนย์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการอุปถัมภ์พระศาสนา

แบบแผนของการประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นกรู ต้น บรรจุไว้ภายใน เมื่อฝังแล้วก็ปิดตายไม่มีการนำออกมาแต่อย่างใด ผู้ที่มาเคารพสักการะก็กราบไหว้พระมหาสถูปเจดีย์ทั้งองค์ไปด้วยพร้อมกัน (ศรีศักร, 2539:55-56) ซึ่งเป็นการประดิษฐานพระบรมธาตุในระบบปิดที่ไม่อาจนำเอาพระบรมธาตุออกมาภายนอกและไม่อนุญาตให้มีการล่วงละเมิดเข้าไปในกรูด้วยเช่นกัน โดยส่วนใหญ่จะทำการสักการบูชาในลักษณะนี้ทั้งสิ้น ยกเว้นพระเขี้ยวแก้วในลังกาเท่านั้นที่ประดิษฐานในระบบเปิด อนุญาตให้นำออกมาสู่ภายนอกได้ และทำให้พระเขี้ยวแก้วสามารถเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานในเมืองหลวงแห่งต่างๆ ของประเทศศรีลังกาได้ (ธนธร, 2557:30) แบบแผนการประดิษฐานที่ถูกปรับเปลี่ยนไปตามช่วงเวลาและสถานที่ จึงอาจสะท้อนให้เห็นแนวคิดของสังคมนั้นๆ ได้ในระดับหนึ่ง

พระศรีมหาธาตุเจดีย์ : การเปลี่ยนแปลงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25

ปี พ.ศ. 2483 “วัดประชาธิปไตย” ที่บางเขน ได้ถูกสถาปนาขึ้นโดยคณะราษฎร¹ เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศอินเดียเพื่อขอพระธาตุและกึ่งพระศรีมหาโพธิมาประดิษฐาน ณ วัดแห่งนี้ เพื่อสถาปนาให้เป็นวัดมหาธาตุแห่งพระนคร

¹ กลุ่มบุคคลที่ประกอบด้วยข้าราชการ ทหาร ตำรวจ และพลเรือน ร่วมมือกระทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งก้าวขึ้นเป็นรัฐบาลปกครองประเทศในเวลาต่อมา

ต่อจากการสถาปนาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นความพยายามของคณะราษฎรที่มีความประสงค์ให้เป็นเช่นนั้น และได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการโดยเปลี่ยนชื่อมาเป็น “วัดพระศรีมหาธาตุ” ในวันที่ 24 มิถุนายน 2485 ซึ่งเป็นวันครบรอบ 10 ปี ของการเข้าสู่ระบอบใหม่ (ธนธ, 2557:275) ซึ่งความพยายามของคณะราษฎรนี้ ก็เพื่อสถาปนาพระเจดีย์ภายในวัดแห่งนี้ให้มีสถานะเป็น “วัดมหาธาตุ” ในระบอบประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ (ชาติรี, 2547:388)

ความน่าสนใจอยู่ที่ภายในองค์พระมหาธาตุเจดีย์ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน มีการประดิษฐานเจดีย์จำลองที่บรรจุพระบรมธาตุไว้ตรงกลาง ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระศรีรัตนเจดีย์แห่งวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่สามารถเข้าไปสักการบูชาพระธาตุภายในองค์เจดีย์ได้ นอกจากนี้ฝั่งด้านในองค์เจดีย์ที่บางเขน มีการสร้างช่องบรรจุอัฐิรวมอยู่ด้วย ทั้งนี้ ธรรมเนียมการบรรจุอัฐิไว้ในมหาธาตุเจดีย์นั้นถูกสงวนให้กับกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่ธรรมเนียมนี้ได้ถูกยกเลิกไปตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ได้มีการย้ายอัฐิไปประดิษฐานในพระบรมมหาราชวังแทน (ธนธ, 2557:278) หรือวัดในพระบรมมหาราชวังทั้งนี้ในสมัยอยุธยา ไม่อาจเรียก “พระบรมมหาราชวัง” เพราะเป็นคำที่ประดิษฐ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงต้องใช้ว่า “พระราชวังหลวง”

ในครั้งนั้นหลวงวิจิตรวาทการ² ได้เสนอให้คณะรัฐมนตรีใช้เจดีย์ที่บางเขนองค์นี้เป็นที่บรรจุอัฐิของคณะราษฎรตามความปรารถนาของพระยาพลพลพยุหเสนา (หัวหน้าคณะราษฎร) ที่เคยบัญชาให้กรมศิลปากรออกแบบสถานที่บรรจุอัฐิมาก่อน โดยท้ายที่สุดคณะรัฐมนตรีก็ได้อนุมัติตามข้อเสนอที่หลวงวิจิตรวาทการได้อ้างการสร้างวิหาร Pantheon ในประเทศฝรั่งเศสที่บรรจุอัฐิของผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ (ธนธ, 2557:278) ดังนั้นในเวลาต่อมาจึงได้มีการนำอัฐิของบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับการปฏิวัติมาบรรจุไว้ที่ผนังขององค์เจดีย์ นอกจากนี้ในภายหลังได้มีการนำอัฐิของภริยาบรรดาคณะผู้ก่อการไปบรรจุรวมไว้ด้วย จึงผิดแผกไปจากแนวความคิดเดิมที่ต้องการให้บรรจุเฉพาะผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ (ชาติรี, 2547:392-393) ซึ่งการทำที่บรรจุอัฐิในลักษณะนี้ได้สะท้อนจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากอิทธิพลของแนวคิดเรื่องความเสมอภาคที่เข้ามาแทนที่จิตสำนึกแบบฐานานุศักดิ์ในงานสถาปัตยกรรม (ชาติรี, 2547:393) ของบรรดาผู้นำการปกครองประเทศในสมัยนั้นที่ไม่ให้ความสำคัญกับแบบแผนการบรรจุพระบรมธาตุที่ปะปนกับอัฐิสามัญชนในอาคารเดียวกัน

ความเป็นพระบรมธาตุอันเป็นสิ่งสูงส่งและมีความเฉพาะนี้ จึงไม่มีเหตุอันควรแต่ประการใดที่บุคคลธรรมดาสามัญจะพึงกระทำดังที่กล่าวมาได้ และจุดนี้เองอาจเป็นเหตุให้มีการรื้อฟื้นธรรมเนียมการบรรจุอัฐิสามัญชนไว้ในวัดอีกครั้งหนึ่ง³ ดังจะเห็นการทำช่องบรรจุอัฐิภายในวัดกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน (ธนธ, 2557:280)

แบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในยุคนี้จึงเป็นเรื่องของการเลือกหยิบยกบางสิ่งที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับคณะผู้ปกครองกลุ่มใหม่ ที่ชัดเจนอย่างมากก็คือพระมหาธาตุเจดีย์ที่บางเขนนี้ ซึ่งเป็นหลักฐานการประดิษฐานพระบรมธาตุร่วมกับอัฐิสามัญชนอย่างคณะราษฎร จึงทำให้ขาดความศรัทธาจากประชาชน พระมหาธาตุเจดีย์แห่งนี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอนุสาวรีย์มากกว่าที่จะเป็นศาสนสถานที่คนทั่วไปสักการบูชา (ธนธ, 2557:287) พลังของความนิยมในพระบรมธาตุจึงดูด้อยคุณค่าลงเมื่อเปรียบเทียบกับพระมหาธาตุเจดีย์แห่งอื่น จึงกล่าวได้ว่าพระมหาธาตุเจดีย์แห่งนี้เป็นสถาปัตยกรรมทางศาสนาชิ้นแรกๆ ที่เลิกคำนึงถึงระบบฐานานุศักดิ์ในสถาปัตยกรรมก็ได้ ซึ่งแนวคิดลักษณะนี้จะส่งอิทธิพลอย่างมากต่องานสถาปัตยกรรมไทย (ชาติรี, 2547:396) จึงถือได้ว่าการสลายและ

² อธิบดีกรมศิลปากร เป็นตัวจักรสำคัญของคณะราษฎรในการผลิตความหมายทางวัฒนธรรม

³ ได้มีการยกเลิกไปตามประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ดูเพิ่มเติมในธนธ กิตติกานต์, (2557). **มหาธาตุ**, กรุงเทพฯ: มติชน.

ทำลายกาละเทศะที่มีอยู่ในคติพระบรมธาตุในครั้งนั้นส่งผลต่อระบบคิดในการสถาปนาพระบรมธาตุและพระธาตุเจดีย์ร่วมสมัยอยู่ไม่น้อย กาละและเทศะแบบใหม่ต่างปรากฏขึ้นในการก่อสร้างพระเจดีย์ในสมัยต่อมา

พระมหาเจดีย์แห่งพุทธศตวรรษที่ 26

นับตั้งแต่การสถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน ในปี พ.ศ. 2484 โดยคณะราษฎรในฐานะรัฐบาลแล้วนั้น แทบไม่ปรากฏการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่อีกเลยจวบจนกระทั่งต้นพุทธศตวรรษที่ 26 เป็นต้นมา จึงเริ่มปรากฏขึ้นตามลำดับ สิ่งที่น่าสนใจในการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้คือ ผู้ดำรงริเริ่มให้สถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่ขึ้นนั้นคือพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งต่างไปจากอดีตที่มีมักจะเป็นกษัตริย์หรือผู้นำชนชั้นปกครองในแต่ละแคว้นให้การสนับสนุนและที่สำคัญไปกว่านั้น พระภิกษุผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการสถาปนาชิ้นส่วนเป็นพระป่าในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่ทำการประดิษฐานพระบรมธาตุ ณ วัดป่าภายในปริมณฑลของเมืองหลวงอันได้แก่ วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ และวัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ ตามลำดับ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

1. พระธุดงค์เจดีย์แห่งวัดอโศการาม

พระธุดงค์เจดีย์เป็นพระบรมธาตุเจดีย์แห่งแรกที่สถาปนาขึ้นภายหลังการฉลองครบทั้งพุทธกาลในดินแดนประเทศไทย ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ โดยพระลูกศิษย์สำคัญรูปหนึ่งของหลวงปู่มั่น คือ หลวงพ่อลี ธรรมโร⁴ (ผู้ที่นับถือท่านในท้องถิ่นจะเรียกท่านว่า “ท่านพ่อลี”) ซึ่งยอมรับกันว่าท่านเป็นผู้มีพลังจิตสูงผู้หนึ่ง

1.1 บุรพกรรมและการได้มาซึ่งพระบรมธาตุ

มีคำกล่าวเล่าสืบขานกันมาจากครูบาอาจารย์ร่วมสมัยกับหลวงพ่อลี ที่เล่าถึงการระลึกชาติของท่านที่พูดถึงอดีตชาติเมื่อครั้งมีการฉลองพระบรมธาตุในโบราณกาลสมัยหนึ่ง โดยมีพระภิกษุ 500 รูป ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรมทั้งสิ้น หลวงพ่อลีในขณะนั้นเป็นภิกษุผู้หนึ่งที่ต้องเข้าร่วมงานในครั้งนั้นแต่ที่ว่าท่านไปไม่ทันร่วมงาน จึงได้รับการลงโทษไว้ในภพภาคหน้า ท่านต้องสร้างศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่เป็นการทดแทนความผิด ซึ่งในเรื่องการระลึกชาตินี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจอธิบายได้ง่ายดายหรือตรงไปตรงมาได้นัก (พระขจรศักดิ์, 2558: สัมภาษณ์)

ครั้งหนึ่งในภพชาติปัจจุบัน หลวงพ่อลีท่านเคยเล่าไว้ว่า “อันโรคเจ็บปวดบนศีรษะที่เป็นมาตั้งแต่เกิดนั้นเป็นบุรพกรรมมาตั้งแต่อดีตชาติที่เคยพรากชีวิตสัตว์ไว้ เราเคยเกิดเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่รูปได้ชัยชนะทั่วทั้ง 4 ทิศ ได้สร้างกรรมหนักหน่วงด้วยการฆ่ามนุษย์ ทรมาณนักโทษด้วยเครื่องปีศาจ และจะอายุสั้นเพราะได้ฆ่ามนุษย์ไว้มากในชาติที่เป็นกษัตริย์นั้น” (พระมหาธีรนาถ, 2550:41)

ที่กล่าวมาได้สะท้อนแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับอดีตชาติที่ส่งผลต่อปัจจุบันได้เป็นอย่างดี จึงเป็นเหตุให้หลวงพ่อลีรู้สึกได้ถึงความสัมพันธ์บางอย่างของท่านกับสถานที่ที่ท่านได้จาริกไปหลายต่อหลายแห่ง ซึ่งจะปรากฏชัดในครั้งที่ท่านเดินทางไปประเทศอินเดียครั้งที่ 2 พ.ศ. 2493 ท่านได้จำพรรษาที่ป่าอิลิปตมฤคทายวัน⁵ ตำบลสารนารถ

⁴ หลวงพ่อลี ธรรมโร มีนามเดิมว่า “ชาลี นาริวังค์” เกิดเมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2449 ที่บ้านหนองสองห้อง ตำบลยางโยภาพ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ได้อุปสมบทในฝ่ายมหานิกายเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2468 อันเป็นวิสาขบูชาที่วัดบ้านหนองสองห้อง จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีหลวงปู่่อม เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองสองห้อง เป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาในวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2470 ที่วัดบูรพาราม เมืองอุบลราชธานี เจ้าคุณปัญญาพิศาลเถระ (หนู) อดีตเจ้าอาวาสวัดปฐมวรากรม กรุงเทพฯ ท่านเป็นสหธรรมมิกกับหลวงปู่มั่น ซึ่งในขณะนั้นท่านมาพักอยู่ที่วัดเลียบ เมืองอุบลราชธานี จึงขอให้ท่านเป็นอุปัชฌาย์ผู้ติดตามให้ (พระมหาธีรนาถ, 2550:84-85)

⁵ เป็นสถานที่แสดงปฐมเทศนาในคืนวันเพ็ญเดือน 8 ตามพุทธประวัติ คู่มือเพิ่มเติมใน ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ. (2530). **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เมืองพาราณสี วันหนึ่งท่านบำเพ็ญเพียรเข้าสมาธิเพ่งดูยอดพระเจดีย์ วาระจิตหวนรำลึกถึงพระคุณของพระเจ้า
อโศกมหาราช ได้เพ่งจิตจนเกิดแสงสว่างไปทั่วบริเวณ มองเห็นต้นไม้ใหญ่และพระเจดีย์ พระสถูปที่พระเจ้าอโศก
มหาราชได้สร้างไว้อย่างงดงาม แต่ไม่นานพระเจดีย์นั้นก็ทรุดโทรมลงหักพังทลายสูญหาย ในครานั้นท่านก็พลันเห็น
พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเสด็จมาส่องแสงประกายปรากฏสีวรรณะต่างๆ เป็นอัศจรรย์ ท่านจึงคิดว่าจะต้อง
สร้างวัดโอศการามและพระเจดีย์สักแห่งในประเทศไทยเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแต่
พระเจ้าอโศกมหาราชผู้มีคุณูปการแก่พระบวรพุทธศาสนาอย่างหาที่สุคติได้ (พระมหาธีรนาถ, 2550:10-14) สิ่ง
ที่ปรากฏขึ้นให้รู้เฉพาะตนของหลวงพ่อลีนี ก่อให้เกิดความตระหนักในคุณค่าของพระบรมธาตุและพระเจดีย์อันจะนำไป
สู่การก่อสร้างพระมหาเจดีย์ในเวลาต่อมา แต่ในขณะนั้น ท่านยังไม่มีพระบรมธาตุอยู่ในครอบครอง การสถาปนา
พระเจดีย์จึงไม่สามารถกระทำได้

ปี พ.ศ. 2496 หลวงพ่อลีนีได้เดินทางไปวัดมณีชลขันธ์ จังหวัดลพบุรี เพื่อทำพิธีในวันวิสาขบูชา ท่านได้
ตั้งสัตยาธิษฐานนั่งสมาธิอัญเชิญพระบรมธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ขอให้เสด็จมา จนรุ่งเช้าก็ได้ปรากฏพระบรมธาตุ
พระอรหันตธาตุ อยู่ในภาชนะพานที่ตั้งไว้ (พระมหาธีรนาถ, 2551:14-16) อย่างไรก็ตามเป็นที่รับรู้กันมาแต่โบราณ
แล้วว่าพระบรมธาตุคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาหินยาน (เถรวาท) จึงมีการแสวงหาด้วยการขอจากบ้านเมืองต่างๆ
(ดังที่คณะราษฎรกระทำ) หรือไม่ก็ขุดมาจากบรรดาสถูปเจดีย์ของบ้านเมืองที่ร้างไป นำมาประดิษฐานในท้องถิ่นของ
ผู้คนที่เลื่อมใสศรัทธาให้ก่อสร้างพระสถูปขึ้นบรรจุไว้เป็นสถานที่กราบไหว้ (ศรีศักร, 2539:66) แต่การเสด็จมาเองของ
พระบรมธาตุจากการอธิษฐานของหลวงพ่อลีนีถือเป็นสิ่งอัศจรรย์ยิ่ง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะรับรู้กันว่าพระบรมธาตุหรือ
พระอรหันตธาตุมักจะอยู่ในความครอบครองของพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ (สุรีพันธุ์, 2557:18) นั้นย่อมแสดงว่าหลวง
พ่อลีนีท่านเป็นพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระบรมธาตุจึงได้เสด็จมาและยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่แนบแน่นของ
หลวงพ่อลีนีในฐานะพระภิกษุสงฆ์ผู้มีบารมีเกี่ยวเนื่องกับพระบรมธาตุมาแต่อดีตอย่างแน่นอน (พระมหาธีรนาถ,
2551:20)

เมื่อบูรพกรรมนำมาซึ่งเหตุปัจจัยทั้งพระบรมธาตุในกาลและเทศะที่สอดคล้องกันแล้ว พ.ศ. 2499 ใน
วันมาฆบูชา หลวงพ่อลีนีได้นิมิตในสมาธิและรับฟังว่า “สมควรต้องจัดงานฉลองสมโภช 25 พุทธศตวรรษ และเมื่อเสร็จ
งานนี้แล้ว ท่านจำเป็นต้องสร้างพระมหาเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หากมีอาจสร้างได้จะไม่หมดกรรมเวร”
“ต่อไปภายภาคหน้าท่านต้องสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างคณานับ
แก่พุทธบริษัทต่อไป จึงจะไถโทษนี้ได้” (ลงโทษที่ไม่ได้ไปร่วมฉลองพระบรมธาตุ) (พระมหาธีรนาถ, 2550:361) จึงเป็น
เหตุผลสำคัญที่ทำให้หลวงพ่อลีนีต้องประดิษฐานพระบรมธาตุให้จงได้ซึ่งก่อนหน้านี้ยังไม่เคยมีการก่อสร้างพระเจดีย์
ในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น

1.2 การสถาปนาพระธาตุเจดีย์

แนวคิดของหลวงพ่อลีนีมีความแตกต่างจากพระปากระถมฐานทั่วไปในเวลานั้น ท่านเห็นว่าพระพุทธเจ้า
สำเร็จธรรมอยู่ในป่าก็จริง แต่เวลาสอนธรรมก็มาสอนพระเจ้าพิมพิสารในใจกลางเมืองราชคฤห์ เมื่อพระองค์สอนผู้นำ
ประเทศได้แล้วผู้น้อยก็เป็นอันสอนง่ายไม่ต้องเสียเวลานาน (พระมหาธีรนาถ, 2550:386) ด้วยเหตุนี้ท่านจึงสร้าง
วัดโอศการามที่เมืองสมุทรปราการอันเป็นปริมณฑลของเมืองหลวง

พ.ศ. 2500 ภายหลังจากเสร็จสิ้นงานสมโภช 25 พุทธศตวรรษ หลวงพ่อลีนีได้เริ่มโครงการก่อสร้างพระเจดีย์
บรรจุพระบรมธาตุ พระพุทธรูปและพระธรรม อันเป็นอริยสมบัติล้ำค่าไว้เป็นที่ระลึก อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. 2503 ท่าน
ได้สร้างเจดีย์ขนาดย่อมขึ้นก่อนเพื่อเป็นแกนกลางของพระธาตุเจดีย์และได้บรรจุพระบรมธาตุที่เสด็จมาด้วย

บุญญาภาพและแรงอิทธิฐานของท่าน แต่ทว่าท่านได้มรณภาพลงในปีถัดมา พ.ศ. 2504 อย่างไรก็ตามความคิดในการสร้างพระพุทธรูปเจดีย์ได้รับการสานต่อโดยเริ่มวางศิลาฤกษ์ในปี พ.ศ. 2505 โดยสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม รักษาการเจ้าอาวาสวัดโศการาม (พระมหาธีรนาถ, 2551:23)

พระเจดีย์ขนาดย่อมซึ่งถือเป็นองค์ประธานที่หลวงพ่อลีสร้างขึ้นนั้นมีฐานสี่เหลี่ยม กว้าง 3 วา สูง 13 วา ซึ่งถือเป็นการสถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์แห่งพุทธศตวรรษที่ 26 ซึ่งห่างหายไปนานตั้งแต่ พ.ศ. 2484 แต่ที่น่าสนใจคือในเวลาไล่เลี่ยกันภายหลังจากงานฉลองกิ่งพุทธกาล หลวงพ่อลีท่านได้สร้างพระเจดีย์ไว้อีกแห่งหนึ่งที่ถ้าพระสหาย อำเภอมะเทะ จังหวัดลำปาง (พระมหาธีรนาถ, 2550:363) เป็นเจดีย์ขนาดย่อมที่มีรูปลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์องค์ประธานพระพุทธรูปเจดีย์เมื่อเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมที่บันทึกเหตุการณ์การวางศิลาฤกษ์ พ.ศ. 2503 ซึ่งเป็นภาพที่ประดับอยู่ภายในพระวิหารของวัดโศการาม ที่อาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและการประดิษฐานพระเจดีย์ตามแนวความคิดของหลวงพ่อลีในครั้งเริ่มก่อสร้างพระพุทธรูปเจดีย์ได้ในระดับหนึ่ง

จากนั้นการดำเนินงานภายหลังจาก พ.ศ. 2505 ได้มีการประชุมปรึกษาหารือกับพระเถระผู้ใหญ่ในสายหลวงปู่มั่น อาทิเช่น หลวงปู่สิม พุทธาจาโร และหลวงปู่ตื้อ อจลธัมโม เป็นต้น ร่วมกับพระเทพโมลี เจ้าอาวาสในขณะนั้น โดยการสร้างเจดีย์อีก 12 องค์ล้อมรอบองค์ประธาน แบ่งเป็น 3 ชั้น ชั้นละ 4 องค์ และได้สร้างองค์ประธานครอบทับองค์เดิมอีกชั้นหนึ่ง โดยพระเจดีย์ทั้งหมดนี้มีสีขาว สำหรับเจดีย์ทั้ง 12 องค์นั้น บรรจุพระพิมพ์ ไม่ได้บรรจุพระอรหันตธาตุหรือพระบรมธาตุแต่ประการใด โดยมีลักษณะที่บดิน (พระขจรศักดิ์, 2558:สัมภาษณ์) ซึ่ง ณ จุดนี้จะพบว่าการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ตั้งแต่ครั้งหลวงพ่อลีนั้น เป็นไปตามแบบแผนที่เคยถือปฏิบัติกันมา คือ ประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ภายในองค์เจดีย์แล้วปิดตายหรือระบบปิด ให้กราบไหว้ไปพร้อมกันทั้งองค์ (ในหัวข้อความสำคัญของพระบรมธาตุ) และแม้เมื่อสร้างเจดีย์บริวารเพิ่มก็ใช้แบบแผนเดียวกันนี้ ที่น่าสนใจคือมีการนำเครื่องอัฐบริวารของหลวงพ่อลีบรรจุไว้ในพระเจดีย์ในลักษณะบริโศกเจดีย์ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนฯ เสด็จฯ มาบรรจุพระบรมธาตุสู่องค์ระฆังพระพุทธรูปเจดีย์ในปี พ.ศ. 2509 (พระมหาธีรนาถ, 2551:24) ซึ่งถือเป็นการสถาปนาพระบรมธาตุที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาเป็นองค์ประธานนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ซึ่งการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์และให้ความสำคัญกับพระศาสนาโดยเฉพาะพระบรมธาตุเจดีย์นั้นถือเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างผู้นำชนชั้นปกครองกับประชาชนชนธรรมดาสามัญในท้องถิ่นได้ไม่มากนักน้อย (ศรีศักร, 2539:151) ภายใต้อาณัติการคุ้มครองของสงครามเย็นในภูมิภาค

ความหมายของพระพุทธรูปเจดีย์ในช่วงนี้ได้สื่อความเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่ยังคงยึดกับแบบแผนเดิมอยู่อย่างชัดเจน แต่สิ่งที่แตกต่างออกไปคือการสถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น ซึ่งธรรมเนียมปฏิบัติของพระในสายนี้จะไม่นับองค์ประกอบของอาคารหรือศาสนสถานขนาดใหญ่โดยเฉพาะพระเจดีย์ (สมคิด, 2554:14) แต่เนื่องจากการที่วัดแห่งนี้ก่อตัวขึ้นภายใต้บริบทการขยายตัวของชุมชนเมืองโดยเฉพาะปริมาณพลของเมืองหลวงในช่วงเวลาของการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมที่ผูกโยงประเทศติดกับการค้าระหว่างประเทศ รวมถึงทฤษฎีความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) ของตะวันตกที่เข้าสู่สังคมไทย ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวรองรับการส่งออกโดยเฉพาะพื้นที่เมืองหลวงและเมืองชายฝั่งที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมากกว่าเมืองภายใน (ฉัตรทิพย์, 2557:148) จึงทำให้องค์ประกอบที่ไม่เคยปรากฏในวัดป่าต่างๆ ของสายหลวงปู่มั่นได้เริ่มปรากฏขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการ (ความเชื่อและศรัทธา) ของคนในชุมชนเมืองมากขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากมิติของคณะสงฆ์วัดโศการามที่ให้ก่อสร้างอุโบสถในปี พ.ศ. 2502 ก่อนที่จะให้สร้างพระเจดีย์ เพราะเห็นว่ามีความจำเป็นและประโยชน์ใช้สอยในการสังฆกรรมมากกว่าที่

จะเร่งให้สร้างพระเจดีย์ในเวลานั้น (พระขจรศักดิ์, 2558:สัมภาษณ์) ซึ่งวัดป่าสายหลวงปู่มั่นก็ไม่เน้นสร้างพระอุโบสถขนาดใหญ่เช่นกัน จึงเห็นได้ว่าธรรมเนียมของวัดป่าได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของที่ตั้งและการเปลี่ยนแปลงของช่วงเวลาในสังคมนั้นๆ ด้วย

1.3 การบูรณะพระธาตุเจดีย์

หลายสิบปีต่อมา ภายหลังจากการสถาปนาพระธาตุเจดีย์ขึ้น พระเจดีย์มีการบูรณะซ่อมแซมไปตามกาลเวลาจึงมีการปรึกษาหารือกันหลายฝ่ายและในที่สุดหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ได้ดำริที่จะเข้ามาช่วยบูรณะจนสำเร็จลงได้ในปี พ.ศ. 2551 (พระมหาธีรญาณ, 2551:5-6) เริ่มต้นการบูรณะด้วยการรื้อเจดีย์บริวารรอบๆ ทั้ง 12 องค์ เพื่อยกให้สูงขึ้นและเพิ่มขนาดให้ใหญ่โตขึ้น ภายในกรของพระเจดีย์ทั้ง 12 องค์ มีพระพิมพ์ซึ่งได้ขุดขึ้นมาไว้ให้ญาติโยมบูชาในงานกฐินและผ้าป่า ซึ่งพระพิมพ์อีกส่วนหนึ่งนำไปผลิตใหม่ (เป็นส่วนผสม) ให้เป็นพระพิมพ์ชุดใหม่เพื่อบรรจุกลับไปในองค์เจดีย์ทั้ง 12 องค์ นอกจากนี้ยังมีการบรรจุเหรียญ ของมีค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดความรามเทพที่ได้รับ ความนิยมสูงสุดในเวลานั้นบรรจุร่วมเข้าไปด้วย เพื่อในอนาคตข้างหน้าเมื่อมีการบูรณะครั้งใหม่จะได้พบกับวัตถุมงคลร่วมสมัยอันเป็นตัวแทนความนิยมในยุคสมัยนั้นๆ ด้วย (พระขจรศักดิ์, 2558:สัมภาษณ์)

ความน่าสนใจในการบูรณะพระธาตุเจดีย์ครั้งนี้คืออยู่ตรงที่มีการนำพระธาตุของพระอริยสงฆ์ในสมัยปัจจุบันมาบรรจุรวมไว้ในพระเจดีย์ โดยมีหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโนเป็นผู้พิจารณาและตรวจสอบพระอรหันตธาตุเหล่านั้น (พระมหาธีรญาณ, 2551:6) แต่การประดิษฐานพระธาตุพระอริยสงฆ์ไม่ได้บรรจุไว้ในองค์พระเจดีย์แล้วปิดทับแต่ประการใด หากเป็นการนำพระธาตุมาจัดแสดงให้เห็นในเชิงประจักษ์ภายในห้องโถงจัดแสดงชั้นที่ 2 และ 3 ในอาคารของพระธาตุเจดีย์ เนื่องจากการบูรณะครั้งนี้ได้เพิ่มประโยชน์ใช้สอยของอาคารเข้าไปด้วย เมื่อเพิ่มความสูงของพระเจดีย์ก็เพิ่มขึ้นระหว่างองค์พระเจดีย์ที่รายรอบอีกด้วย จึงเกิดเป็นบริเวณว่างภายในอาคารที่สามารถเข้าไปกราบไหว้บูชาได้อย่างใกล้ชิดในลักษณะที่เป็นระบบเปิด สำหรับพระธาตุพระอริยสงฆ์ที่ได้รับการพิจารณาให้จัดแสดงไว้ในอาคารล้วนเป็นพระกรรมฐานในสายหลวงปู่มั่นทั้งสิ้นจำนวน 28 รูป โดยจัดแสดงพระธาตุไว้ในตู้กระจกขนาดเล็กเบื้องหน้ารูปปั้นพระอริยสงฆ์แต่ละองค์เรียงรายกันไป เพื่อให้เห็นพัฒนาการการแปรสภาพของผลึกพระธาตุอย่างชัดเจน ในขณะที่เจดีย์องค์ประธาน (องค์เดิม) ไม่อนุญาตให้เข้าไปกราบไหว้อย่างใกล้ชิดได้ ส่วนพระเจดีย์องค์ประธาน (องค์ใหม่) ที่ครอบทับนั้นก็ปิดตายเช่นเดียวกัน ซึ่งฐานของพระเจดีย์ (องค์ใหม่) จะอยู่บนชั้นที่ 3 (ชั้นสูงสุด) โดยมีพระพุทธรูป 4 ทิศประจำซุ้ม พระเจดีย์ทั้งหมดมีฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม ทั้งนี้ความหมายของพระธาตุเจดีย์คือรูดังคัฏ 13 ประการ ซึ่งเป็นวัตรปฏิบัติที่พระป่าในสายหลวงปู่มั่นสมาทานเป็นแนวทางอย่างเคร่งครัด ได้ถูกนำมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ที่เปรียบเหมือนเจดีย์ทั้ง 13 องค์ เจดีย์องค์ประธาน หมายถึง พระนิพพานหรือองค์พระพุทธรูปเจ้าที่ถูก ร่ายล้อมด้วยเจดีย์บริวาร (พระมหาธีรญาณ, 2551:66-67)

เป็นที่น่าสังเกต แม้วัดโคกการามจะให้ความสำคัญกับหลวงพ่อกุศลและพระเจ้าอโศกเป็นอย่างมากก็ตาม ดังปรากฏเป็นอนุสาวรีย์พระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. 2538) หรือองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราช กระจายอยู่ภายในวัดแห่งนี้ แต่พระธาตุเจดีย์ก็ดูจะมีความเฉพาะเจาะจงที่จะเป็นสถานที่สำหรับพระบรมธาตุโดยแท้ (เป็นสถานที่ของพระพุทธรูปเจ้า) ถึงแม้จะมีการนำพระธาตุพระอริยสงฆ์เข้าไปประดิษฐานภายในด้วยก็ตาม แต่ก็ไม่ได้แสดงถึงความโดดเด่นของหลวงพ่อกุศลหรือพระเจ้าอโศกแต่อย่างใด จึงทำให้ความหมายของการเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ยังคงเหนียวแน่นอยู่ถึงแม้จะมีการปรับปรุงอาคารให้ใช้ประโยชน์ภายในได้ก็ตาม แต่การรักษาความหมายของพระบรมธาตุยังคงดำรงอยู่ ในขณะที่หลวงพ่อกุศลผู้เป็นบุคคลสำคัญของทางวัดก็ได้ถูกจัดพื้นที่เฉพาะไว้สำหรับองค์ท่าน ไม่ได้มาปะปนอยู่กับองค์พระเจดีย์ จึงทำให้แต่ละส่วนของสถานที่ภายในวัดมีความเป็นเอกเทศที่เฉพาะไม่ปะปนกันและถึงแม้

จะมีการนำองค์ประกอบทางความเชื่อใหม่ๆ เช่น อนุสาวรีย์พระเจ้าอโศกมหาราช เสาศิรินธร รูปเคารพพระอุปัชฌ์ พระโสณะและพระอุตตระเถระ เป็นต้น เพิ่มเข้ามาอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่แบบแผนของการบูชาพระบรมธาตุยังคงเป็นไปตามจารีตเดิม สิ่งสำคัญอีกประการคือ การนำพระธาตุพระอริยสงฆ์ที่ร่วมสมัยในยุคปัจจุบันมาจัดแสดงอย่างเปิดเผยภายในอาคารเดียวกันนี้ เป็นการเชื่อมต่อกับพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง ซึ่งพระป่าสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตตะเถระ อันเป็นอริยบุคคลเป็นสายต่อเนื่องการบำเพ็ญเพียรที่เห็นประจักษ์จากอัฐิที่เป็นพระธาตุได้ด้วยวิถีแห่งพระรัตนคุณกรรมฐานโดยไม่ต้องผ่านสื่อกลางอื่น (ทั้งบุคคลและวัตถุ) ดังที่ปรากฏ ด้วยลักษณะการนำเสนอพระธาตุพระอริยสงฆ์ เช่นนี้ จะจะเป็นการสนับสนุนพระพุทธรูปเจ้า (เจดีย์ประธาน) ที่ไม่ต้อง ปรับปรุงหรือไม่เคยเปลี่ยนแปลงวิถีบูชาเลยนับแต่ได้รับการสถาปนาเป็นครั้งแรก

2. พระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์แห่งวัดธรรมมงคล

วัดธรรมมงคลเป็นวัดป่าในสายหลวงปู่มั่นอีกแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมธาตุเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทย โดยดำริและการดำเนินการของหลวงพ่อวิริยงค์ สิรินธโร ผู้เป็นลูกศิษย์องค์สำคัญรูปหนึ่งของหลวงปู่มั่นที่ยังมีชีวิตอยู่⁶ ซึ่งท่านได้เข้ามาก่อตั้งวัดธรรมมงคลในปี พ.ศ. 2506 ที่เป็นไปตามคำกล่าวตอนหนึ่งของหลวงปู่มั่นต่อหลวงพ่อ “วิริยงค์” *คุณจะต้องทำงานศาสนาใหญ่ จะต้องไปสร้างวัดในกรุงเทพฯ และในต่างประเทศ....*” (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:188) จึงเป็นเหตุให้มีการสร้างวัดธรรมมงคลในเวลาต่อมา

2.1 การได้มาซึ่งพระบรมธาตุ

หลวงพ่อวิริยงค์ได้รับพระบรมสารีริกธาตุโดยการอัญเชิญมาจากประเทศบังคลาเทศ ซึ่งแต่เดิมนั้น คณะสงฆ์บังคลาเทศตั้งใจที่จะมอบให้ 1 องค์ แก่ประเทศที่มีพุทธศาสนานับคน เจริญรุ่งเรือง อันได้แก่ประเทศไทยหรือศรีลังกา เพราะเชื่อว่า บังคลาเทศหลงเหลือพุทธศาสนาน้อยเต็มที และประชาชนยากจน (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:220) ความขัดสนเป็นสิ่งที่ขัดขวางการบำรุงพุทธศาสนา อันที่จริงแล้วความเจริญทางวัตถุที่แสดงผ่านศาสนสถานก็อาจเป็นสิ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองที่นับถือพุทธศาสนาในแง่มุมหนึ่งได้เช่นกัน ดังนั้นประเทศไทยในขณะนั้น พ.ศ. 2517 ตามสายตาของบังคลาเทศ จึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการที่จะมอบพระบรมธาตุเพื่อการประดิษฐานให้เป็นพระมหาธาตุเจดีย์ ซึ่งพระบรมธาตุชุดนี้มีอยู่ 19 องค์ เก็บรักษามากกว่า 5 ชั่วโมงโดยท่านเจ้าอาวาสวัดโคตะมะวิหาร เมืองจิตตะกอง ประเทศบังคลาเทศ เดิมถูกขุดค้นพบจากซากของพระเจดีย์ที่ชายแดนประเทศพม่าและบังคลาเทศ (เดิมคือ ประเทศปากีสถานก่อนจะถูกแยกมาเป็นบังคลาเทศในปัจจุบัน) (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:220) ซึ่งทำให้มีพระบรมธาตุไว้ในครอบครองและเป็นสิ่งที่บ้านเมืองที่นับถือพุทธศาสนาอื่นๆ ต้องการที่จะขออัญเชิญไปประดิษฐานในท้องถิ่นตน

ความปรารถนาของหลวงพ่อวิริยงค์คือต้องการพระบรมสารีริกธาตุ 5 องค์ ด้วยเหตุผลที่ว่า พระพุทธศาสนาจุดต่างๆ กระจายทั่วโลก เป็นนิมิตที่ดีหากได้รวมพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญยิ่งขึ้นที่จุดใดจุดหนึ่ง ฉะนั้นการมอบพระบรมสารีริกธาตุรวมกันไว้ 5 องค์เหมือนการได้อัญเชิญพระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์⁷ มารวมกันไว้ ณ พระมหาธาตุเจดีย์ที่จะสร้างให้สูงที่สุดในประเทศไทย ซึ่งภายหลังคณะสงฆ์บังคลาเทศก็เห็นควรมอบพระบรมสารีริกธาตุให้ 5 องค์ตามที่ต้องการ (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:221) ซึ่งเป็นความมุ่งมั่นของหลวงพ่อวิริยงค์ที่จะสร้างความรุ่งเรืองให้กับ

⁶ ท่านเกิดเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2463 อุปสมบทเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ที่วัดทรายงาม บ้านหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ในฝ่ายธรรมยุต โดยมีพระปัญญาพิศาลเถระ (หนู ฐิตปัญโญ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์กรม จิรปัญโญ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระมหาทอง สุจิตโต เป็นพระอนุสาวนาจารย์ (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:101-102)

⁷ ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบันคือ พระโคตม(โคตมะ)เป็นองค์ที่ 4 ในกัปนี้ ดูเพิ่มเติมในกรมศิลปากร. (2511). *พระคัมภีร์อุบาสก ตำนานว่าด้วยการสร้างสถูปเจดีย์*. (พิมพ์เป็น อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุทองไข่มุก 2511). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งที่ทุกๆ คนที่นับถือพระพุทธศาสนาปรารถนาให้สถิตอยู่ ณ ท้องถิ่นตน ด้วยเหตุนี้เอง การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมายังประเทศไทยจึงไม่ใช่สิ่งที่ย่างยาก เนื่องจากมีผู้คัดค้านและภิกษุสงฆ์พากันเดินขบวนต่อต้านคณะจากประเทศไทยไม่ให้นำพระบรมสารีริกธาตุออกจากประเทศของพวกเขา ซึ่งเอกอัครราชทูตไทยประจำบังคลาเทศได้เข้ามาช่วยเหลือไม่ให้เหตุการณ์การประท้วงครั้งนี้บานปลายและให้ความปลอดภัยแก่คณะของไทย จนสามารถเดินทางกลับประเทศไทยได้โดยสวัสดิภาพ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างวันที่ 27-30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2517 (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:222)

จะเห็นได้ว่า ชาวบังคลาเทศผู้นับถือพุทธศาสนาให้ความสำคัญของพระบรมสารีริกธาตุเช่นเดียวกัน เพราะดินแดนของพวกเขาได้รับการเผยแพร่พุทธศาสนามาตั้งแต่เมื่อครั้งพุทธกาล และเมืองจิตตะกองก็เคยเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาเมื่อครั้งที่ชาวพุทธต้องอพยพหนีภัยสงครามจากการเข้ามาของกองทัพมุสลิมในอินเดีย จึงได้อพยพมาอยู่ที่เมืองจิตตะกองนี้ บังคลาเทศจึงเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปในอดีต (พินัน, 2554:329) ที่สำคัญการขุดค้นพบพระบรมธาตุในสถูปเจดีย์ต่างๆ ตามเส้นทางสายที่ 8 ซึ่งสมณฑุตทั้ง 2 องค์ คือพระโสณะและพระอุตตระเป็นผู้นำการเผยแพร่ศาสนาตามที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้มอบหมาย ก็เป็นการแสดงถึงความสำคัญของพื้นที่อันเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปอยู่ไม่น้อย แต่อาจเนื่องจากสภาพสังคมปัจจุบัน (ขณะนั้น) ของบังคลาเทศไม่อาจที่จะมีกำลัง (พลัง) พอที่จะสถาปนาพระมหาธาตุขึ้นมาโดยลำพังได้ การแบ่งและมอบบางส่วนให้แก่บ้านเมืองที่มีความพร้อมมากกว่าอาจเป็นการช่วยผดุงรักษาพระพุทธรูปให้ดำรงอยู่ได้อีกทางหนึ่ง ในขณะที่เหตุการณ์บ้านเมืองในประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงความขัดแย้งรุนแรงระหว่างรัฐและประชาชนอันเป็นผลมาจากภัยสงครามทุนนิยมกับคอมมิวนิสต์ และได้รับความบอบช้ำมาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จึงน่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่หลวงพ่อวิริยงค์ต้องการสถาปนาพระมหาเจดีย์ขึ้นในกรุงเทพฯ อย่างน้อยที่สุดก็อาจช่วยบรรเทาความตึงเครียดของสถานการณ์บ้านเมืองได้ไม่มากนักน้อย การมีพระมหาธาตุเจดีย์ในท้องถิ่นตนจึงนับเป็นสิริมงคลอย่างยิ่งและผู้ที่สามารถมีพระบรมธาตุในครอบครองได้ก็ย่อมไม่ใช่เรื่องธรรมดา

2.2 แนวคิดในการสร้าง

เมื่อได้พระบรมสารีริกธาตุครบ 5 องค์ หลวงพ่อวิริยงค์ก็ได้เริ่มดำเนินการตามสัจจาธิษฐานที่ได้ตั้งใจไว้โดยใน พ.ศ. 2518 ได้จัดซื้อที่ดิน 5 ไร่ เพื่อเป็นที่ตั้งพระมหาเจดีย์โดยมีรองศาสตราจารย์บุญญ โสวรรณศิริ และนายเมธี สุนทรรังสี เป็นสถาปนิก หลวงพ่อวิริยงค์ได้ทำสมาธิเพื่อหาแนวคิดให้ปรากฏเป็นรูปธรรมแก่สถาปนิก จนเกิดเป็นพระมหาเจดีย์ ฐาน 4 เหลี่ยม มียอดเป็นเจดีย์แบบที่ประเทศไทยนิยม สูง 94.78 เมตร มี 14 ชั้น ให้มีประโยชน์ใช้สอยเพื่อให้เป็นสถานที่ต่างๆ เช่น โรงเรียน ห้องสมุด ห้องประชุมเพื่อแสดงธรรมและบำเพ็ญกรรมฐาน เป็นต้น โดยมีนายสมอาจ จตุณริตติชัย และคณะเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง⁸ (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:233) จึงเห็นได้ว่าแนวความคิดของหลวงพ่อวิริยงค์ต้องการให้เกิดประโยชน์ใช้สอยสูงสุด หลวงพ่อกานเห็นว่าเจดีย์ขนาดใหญ่อื่นๆ ไม่สามารถใช้พื้นที่ภายในได้และต้องการให้รูปทรงสัณฐานของพระมหาเจดีย์ให้คล้ายพระมหาเจดีย์ที่พุทธคยา (พระทำนุ, 2558:สัมภาษณ์)

ในการที่พระมหาเจดีย์มีประโยชน์ใช้สอยต่างๆ นั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากราคาที่ดินในเมืองหลวงที่มีมูลค่าสูง การรวมกิจกรรมต่างๆ ไว้ในอาคารเดียวกันจะเป็นการลดพื้นที่ใช้สอยในแนวราบได้ นอกจากนี้หากพิจารณารูปแบบหรือรูปทรงของพระมหาเจดีย์ที่คล้ายกับสังเวชนียสถานี่พุทธคยาอันเป็นสถานที่ที่ตรัสรู้ นั้น น่าจะสืบเนื่องมาจากการที่สังเวชนียสถานอีก 3 แห่ง มีลักษณะเป็นพระสถูปแบบอินเดียที่มีความสูงไม่มากนักเมื่อเทียบกับที่พุทธคยา ดังนั้นการเลือกพระมหาเจดีย์ที่พุทธคยาเป็นต้นแบบจึงตอบสนองความต้องการให้พระมหาเจดีย์ที่วัดธรรมมงคลมี

⁸ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสูงที่สุดในประเทศไทย อีกทั้งการที่พระเจดีย์ต่างๆ ที่มีความสูงมากๆ ในประเทศไทย มีลักษณะที่บตันไม่ใช่ประโยชน์ที่วางภายในมากนัก ซึ่งอันที่จริงแล้ว ได้ปรากฏพระเจดีย์ที่มีการใช้พื้นที่ภายในอาคารมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ พระเจดีย์ที่วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ซึ่งเป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ และที่วัดอัมพวันคีรีนิมิต บนเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ซึ่งมีพระเจดีย์ที่ใช้เป็นพระอุโบสถในอาคารเดียวกัน หากพิจารณาว่าพระปรางค์ที่มีส่วนเรือนธาตุเป็นพื้นที่ใช้สอย ห้องส่วนเรือนธาตุที่เข้าไปภายในได้ แต่ไม่อาจเข้าถึงพระธาตุที่ฝังในกรุได้ เช่นที่วัดไชยวัฒนาราม จึงอาจกล่าวได้ว่าการทำพื้นที่ใช้สอยภายในมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

อย่างไรก็ตามการเลือกรูปแบบเจดีย์ที่มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจึงสามารถสนองการใช้งานพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การประดิษฐานพระบรมธาตุก็อยู่ในชั้นที่สูงที่สุดและอนุญาตให้เข้าสักการะพระบรมธาตุได้อย่างใกล้ชิดในระบบเปิด ที่สำคัญประการหนึ่งคือ มีการนำลิพท์มาใช้ในอาคารทางศาสนาด้วยเหตุที่พระเจดีย์มีความสูงถึง 14 ชั้น การสัญจรขึ้นลงคงไม่สะดวกนัก โดยเฉพาะผู้สูงอายุ จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของอาคารสูงในสมัยนั้น ซึ่งหากพิจารณาจากพระเจดีย์ที่มีความสูงอย่างบรมบรรพตหรือภูเขาทอง วัดสระเกศ จะพบว่า ในการก่อสร้างนั้นจะต้องนำดินมาก่อลมให้สูงขึ้นเพื่อประดิษฐานพระเจดีย์บนยอด⁹ (กรมการศาสนา, 2526:18-21) โดยมีทางขึ้นเป็นบันไดที่ต้องเดินไปนมัสการเท่านั้น ในขณะที่ช่วงทศวรรษที่ 2 ของพุทธศตวรรษที่ 26 มีระบบลิพท์เข้ามาอยู่ภายในพระเจดีย์เพื่อความสะดวก และตำแหน่งของลิพท์ในอาคารสูงที่อยู่กึ่งกลางแผนผังนั้น ยังเป็นโครงสร้างสำคัญของอาคารด้วย ซึ่งผู้ออกแบบพระเจดีย์แห่งนี้ได้เคยออกแบบอาคารในโครงการจิตภาวนาวิทยาลัย พ.ศ. 2511 ที่เป็นอาคารสาธารณะขนาดใหญ่ มีความซับซ้อนและเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการออกแบบอาคารทางศาสนาในเวลานั้น

ส่วนพระเจดีย์โดยทั่วไปแล้ว ไม่ได้ใช้ประโยชน์พื้นที่ภายใน โดยเป็นอาคารทางศาสนาที่รองรับกิจกรรมของสาธุชน จำนวนมากจากพื้นที่รอบนอก (บริเวณว่างรอบพระเจดีย์) ซึ่งธรรมเนียมในอดีตทั้งจากอินเดียและลังกา ล้วนให้ความสำคัญกับบริเวณภายนอกนี้ กล่าวคือ เป็นลานประทักษิณซึ่งถือเป็นขั้นตอนแรกของการก่อสร้างพระสถูป โดยกำหนดทำเลที่ตั้งของพิธีกรรม ที่ยอมตอกย้ำเหตุการณ์ที่มาจากแหล่งกำเนิดเดียวกัน คือ จักรวาล ดังนั้น ในพิธีกรรมจึงเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล (Snodgrass, 1985:19) ลานประทักษิณจึงเป็นพื้นที่พิธีกรรมที่สัมพันธ์และเป็นส่วนหนึ่งของพระสถูปเจดีย์ แต่เมื่อมีการใช้ประโยชน์ภายในพระมหาเจดีย์แห่งนี้ ก็มีความเป็นไปได้ว่าความหมายของลานประทักษิณจากแบบเดิมอาจคลาดเคลื่อนไป มุมมองในขณะนั้นมองพระมหาเจดีย์เป็นไปในลักษณะการใช้อาคารสูงรองรับกิจกรรมต่างๆ มากกว่าเป็นอาคารทางศาสนา แต่สิ่งที่ทำให้อย่างคงความหมายของการเป็นอาคารทางศาสนา คือ ส่วนยอดที่ประดิษฐานพระบรมธาตุภายในองค์เจดีย์ จึงถือเป็นพระมหาเจดีย์ที่มีประโยชน์ใช้สอยครบครันในแบบที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย อาจมีผลต่อความรู้สึกของการกราบไหว้พระบรมธาตุอยู่ไม่น้อย เนื่องจากเรานิยมไหว้บูชาพระธาตุเจดีย์ทั้งองค์ไปพร้อมๆ กัน แต่เมื่อต้องกราบไหว้พระมหาธาตุองค์นี้จากภายนอกจึงเปรียบเสมือนการกราบไหว้ทุกๆ กิจกรรมและบุคคลที่อยู่ภายในพระมหาเจดีย์ไปด้วยพร้อมๆ กัน

พระมหาเจดีย์ที่วัดธรรมมงคลมีความหมายเป็นพระธาตุเจดีย์เพราะมีพระบรมสารีริกธาตุอยู่จริง อีกทั้งยังมีความหมายเป็นธรรมเจดีย์อยู่ด้วย เนื่องจากเป็นสถานที่เก็บรวบรวมหลักธรรมในพุทธศาสนาไว้ซึ่งอยู่ในรูปแบบของห้องสมุดธรรม ทั้งนี้ หมายความว่าความหมายหนึ่งของพระสถูปก็คือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบสถาปัตยกรรม เปรียบดังเป็นสิ่งที่สามารถพูดหรือเล่าเรื่องหรือบอกธรรมได้ การได้เห็นพระสถูปเจดีย์จึงเป็นการได้ระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วย (Snodgrass, 1985:367-368) ซึ่งพระมหาเจดีย์แห่งนี้ได้ก่อให้เกิดนิยามใหม่ๆ แก่พระเจดีย์เป็นอย่างมาก

⁹ แต่ดินเกิดทรุดตัวจนไม่สามารถก่อสร้างต่อไปได้ ต้องใช้เวลาถึง 3 รัชกาล การก่อสร้างจึงแล้วเสร็จ (รัชกาลที่ 3-5) (กรมการศาสนา, 2526:18-21)

พิธีกรรม เป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำอย่างจริงจังและเป็นที่นัดหมายอันจะก่อให้เกิดความร่วมมือในเรื่องที่จะทำนั้น (พระธรรมปิฎก, 2537:7) ซึ่งนับตั้งแต่เริ่มก่อสร้างพระมหาเจดีย์ พ.ศ. 2519 ทางวัดได้จัดให้มีการสวดลักข์¹⁰ และอาราธนาพระผู้ทรงคุณวุฒิสายหลวงปทุมวันกว่า 300 องค์ในทุกๆ ปี การประชุมพระเถรานุเถระขนาดใหญ่ เช่นนี้ในเมืองหลวงไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้โดยง่ายนัก แสดงถึงศรัทธาอันแรงกล้าต่อองค์พระบรมสารีริกธาตุและพระเกศาธาตุ ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:243)ซึ่งอันที่จริงแล้วยังมีสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่พระสงฆ์ในสายหลวงปทุมวันมาประชุมกันเป็นประจำก็คือวัดอโศการามนั่นเอง อย่างไรก็ตามการสวดลักข์ขึ้นก็เพื่อความปลื้มปิติและสิริมงคลแก่บริเวณสถานที่อันเป็นที่ตั้งองค์พระเจดีย์ซึ่งเดิมเคยเป็นป่าช้าญี่ปุ่นมาก่อน (พระท่านุ, 2558:สัมภาษณ์) จวบจนปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวยังคงดำเนินอยู่ แต่ดูเหมือนความหมายของพิธีกรรมจะต่างไปจากจุดเริ่มต้นที่ให้ความสำคัญกับความเป็นสิริมงคลของพื้นที่และพระมหาเจดีย์ มาเป็นการอวยพรในวาระครบรอบวันเกิดของหลวงพ่อวีริย์งค์มากกว่า ซึ่งเป็นไปในลักษณะให้ความสำคัญกับบุคคลมากกว่าสถานที่ ความหมายต่างๆ ที่มีอยู่ในพระมหาเจดีย์จึงมีแนวโน้มปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา

บทวิพากษ์

พระมหาเจดีย์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ภายในประเทศไทย เป็นปรากฏการณ์ที่มีความน่าสนใจไม่น้อย โดยมีประเด็นในการวิพากษ์หลายประการ ประการแรกเป็นเรื่องธาตุบูชา ที่อาจพิจารณาจากบทบาทของผู้นำการสถาปนาพระเจดีย์ที่เปลี่ยนแปลงไป พระสงฆ์เป็นผู้นำในการดำริให้มีการก่อสร้างพระมหาเจดีย์ในช่วงเวลาของการขาดหายไป (ทิ้งร้าง) ของการก่อสร้าง ต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการประดิษฐานพระบรมธาตุ ณ บรมบรรพต (ภูเขาทอง) โดยอัญเชิญพระบรมธาตุที่เก็บรักษาไว้ของราชวงศ์ส่วนหนึ่ง กับอีกส่วนหนึ่งเป็นการอัญเชิญมาจากประเทศอินเดียที่รัฐบาลอังกฤชถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งพระพุทธศาสนา เพื่อสถาปนาพระมหาเจดีย์ในปี พ.ศ. 2442 (กรมการศาสนา, 2526:21-23) จนถึงการศึกษาพระศรีมหาเจดีย์ พ.ศ. 2484 โดยคณะราษฎร และเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 26 ช่วงเวลาดังกล่าวระหว่างปี พ.ศ. 2500-2520 นั้น สังคมไทยมีความขัดแย้งกันเป็นอย่างมากระหว่างรัฐบาลที่เปิดรับระบบทุนนิยมจากมหาอำนาจต่างชาติอย่างเต็มที่กับกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล ซึ่งถูกเหมารวมมองว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์ที่บ่อนทำลายชาติ ก่อให้เกิดปัญหาเป็นอย่างมาก¹¹ สถาบันพระมหากษัตริย์ที่เคยเป็นผู้นำด้านการปกครองตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่ยังไม่สามารถกระทำการใดๆ ได้มากนัก พระสงฆ์ในสายหลวงปทุมวันที่เคยอยู่ปฏิบัติการกรรมฐานในป่าได้มีแนวคิดที่จะเข้ามาเผยแผ่หลักธรรมและหลักปฏิบัติให้แก่ผู้คนในเมืองโดยเฉพาะเมืองหลวง จึงเกิดการสร้างวัดอโศการามและวัดธรรมมงคลขึ้นตามลำดับ ซึ่งทั้งหลวงพ่อดี ธรรมโรและหลวงพ่อวีริย์งค์ สิริธโร ล้วนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการนำหลักปฏิบัติสายกรรมฐานหลวงปทุมวันเข้ามาสู่เมือง

หากพิจารณาแบบแผนในอดีต จากตำนานพุทธเจดีย์ (2514) พระพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มุ่งหมายดับทุกข์ ดับกิเลสอันเป็นประโยชน์แก่ตนเถิด อย่าเป็นกังวลกับการบูชาสรีระพระตถาคตเลย พวกกษัตริย์ฆราวาสทั้งหลายเขาคงทำมาปนกิจแล้วสร้างสถูปบรรจุสรีระธาตุเหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิแต่ก่อนมาดังนี้” (ตำราฐานานุภาพ, 2514:5) เป็นการแสดงถึงภารกิจในการจัดการหรือสถาปนาพระบรมธาตุที่จะต้องเป็นหน้าที่ของกษัตริย์และฆราวาสมากกว่าที่จะเป็นบทบาทของพระสงฆ์ แต่ทว่าเมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองไม่อาจนำพาให้เหล่าฆราวาสสามารถทำกันได้ เหล่าภิกษุในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณก็พึงเข้ามามีบทบาทเพื่อเกื้อหนุนให้เกิดสิ่งยึดเหนี่ยวแก่คน

¹⁰ การสวดลักข์เป็นการสวดพุทธคุณ ธรรมคุณและสังฆคุณนับเป็นแสนๆ รอบ (คณะศิษยานุศิษย์, 2552:242-243)

¹¹ การกำจัดภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ของกลุ่มอนุรักษนิยม

ทั่วไป โดยเฉพาะพระผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบที่ได้ก้าวเข้าเป็นผู้ดำเนินการสถาปนาหรือบูรณะก็ถือเป็นส่วนสำคัญที่ร่วมสร้างสังคมได้ด้วยเช่นกัน

พิจารณาจากประเด็นการได้มาซึ่งพระบรมธาตุในช่วงเวลาที่ขาดแคลนพระบรมธาตุ ถือเป็นสิ่งที่สร้างความอัศจรรย์โดยเฉพาะการเสด็จมาเองของพระบรมธาตุจากการอธิษฐานของหลวงพ่อดี หรือแรงอธิษฐานของหลวงพ่อดีวิริยงค์บวกกับความตั้งใจมั่นที่จะประดิษฐานพระมหาธาตุให้จงได้ ความสำคัญประเด็นนี้ก็คือพระบรมธาตุจะอยู่กับผู้มีบุญซึ่งทั้งหลวงพ่อดีและหลวงพ่อดีวิริยงค์ล้วนเป็นพระผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่การประดิษฐานพระบรมธาตุในวัดป่าสายหลวงปู่มั่นในเขตเมืองใหญ่ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในธรรมเนียมของวัดป่าสายกรรมฐานในภาคอีสานหรือภาคเหนือ ได้สะท้อนแนวคิดของทั้งหลวงพ่อดีและหลวงพ่อดีวิริยงค์ที่เล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่คนในเมืองก็ควรได้รับโอกาสในการปฏิบัติธรรมเพื่อประโยชน์ในการใช้ชีวิตประจำวันอันจะเป็นหนทางไปสู่สันติสุขของสังคมในวงกว้าง อีกทั้งการมีพระมหาธาตุเจดีย์อยู่ภายในเมืองอาจเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงองค์พระพุทธเจ้าที่สั่งสอนธรรมอันล้ำค่าจนโลกภายใต้ปัญหาของบ้านเมือง

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมเมืองใหญ่อาจเป็นปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีบูชา ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนกับพระวิริยเมฆมงคลมหาเจดีย์ฯ ที่เน้นประโยชน์ใช้สอยอาคารเป็นสำคัญ ในขณะที่พระธาตุองค์เจดีย์เมื่อครั้งแรกเริ่มยังคงยึดแบบแผนเดิมในการก่อสร้างและได้ปรับตัวให้เกิดเป็นพื้นที่ใช้สอยภายในอาคารพระมหาเจดีย์เมื่อครั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. 2551 นี้เอง ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการบูชาพระบรมธาตุ กล่าวคือ พระธาตุองค์เจดีย์นั้นยังคงมีพระเจดีย์องค์ประธานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุในระบบปิดอยู่ ซึ่งสามารถเข้าไปกราบไหว้ได้ในระดับหนึ่งฐานของพระเจดีย์องค์ประธานยังตั้งอยู่บนระดับของผิวดิน ทำให้พระบรมธาตุยังคงได้รับการประดิษฐานด้วยการฝังลงสู่พื้นดิน ส่วนพระธาตุพระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่นทั้ง 28 องค์นั้นจะถูกจัดแสดงในเชิงประจักษ์ที่มีลักษณะเป็นระบบเปิดภายในพื้นที่อาคารที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ผู้เข้ามากราบไหว้บูชาจึงสามารถเข้าสักการะได้อย่างใกล้ชิดและเห็นความเปลี่ยนแปลงของธาตุสังขารได้อย่างชัดเจน สำหรับพระวิริยเมฆมงคลมหาเจดีย์ฯ นั้นมีความมุ่งหมายใช้ประโยชน์พื้นที่ภายในตั้งแต่เริ่มแรกสร้างแล้ว จึงทำให้ส่วนใช้สอยนี้มีลักษณะแยกตัวออกจากส่วนที่ประดิษฐานพระบรมธาตุอย่างชัดเจน คือ แบ่งเป็นชั้นๆ ตามกิจกรรมที่กำหนดไว้ โดยในชั้นที่ 14 (สูงสุด) จึงเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุในระบบเปิดเชิงประจักษ์ ไม่ได้ฝังพระบรมธาตุตามแบบแผนในอดีต ฐานของบุษบกที่ประดิษฐานพระบรมธาตุตั้งอยู่บนชั้นสูงสุดนี้ไม่ได้อยู่ในระดับผิวดิน ผู้เข้ามาสักการบูชาจึงสามารถกราบไหว้ทำความเคารพได้อย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุที่เป็นการจัดแสดงพระบรมธาตุและพระธาตุในระบบเปิดภายในอาคารของพระมหาเจดีย์ฯ ทั้ง 2 แห่ง จึงทำให้สามารถเคลื่อนย้ายและปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมได้เมื่อต้องการ ซึ่งในเวลานั้นยังไม่มีพระเจดีย์ใดในประเทศไทยมีลักษณะเช่นนี้ จะมีก็เพียงที่พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เท่านั้น ที่นำเสนอพระธาตุในระบบเปิดซึ่งเป็นเวลาไล่เลี่ยกันกับการก่อสร้างพระวิริยเมฆมงคลมหาเจดีย์ฯ (พิพิธภัณฑสถานฯ เริ่มสร้าง พ.ศ. 2516 แล้วเสร็จและมีพิธีเปิด พ.ศ. 2518) จึงน่าจะมีผลต่อแนวคิดในการออกแบบและนำเสนอพระบรมธาตุและพระธาตุกันบ้างไม่มากก็น้อย หากแตกต่างกันตรงที่พิพิธภัณฑสถานฯ ไม่ใช่อาคารทางศาสนา ซึ่งสถาปนิกผู้ออกแบบพระวิริยเมฆมงคลมหาเจดีย์ฯ นี้ มีส่วนในการออกแบบตกแต่งอาคารพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่นฯ ด้วย

แบบแผนการประดิษฐานที่เปลี่ยนไปนี้ ต่างไปจากการประดิษฐานพระบรมธาตุที่ภูเขาทองในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยครั้งนั้น ใช้การชักเชือกผูกพอบพระบรมธาตุ แล้วหย่อนลงบรรจุในหลุมท่ามกลางพระเจดีย์ (กรมการศาสนา, 2526:26) ซึ่งเป็นการฝังในระบบปิด ทั้งนี้ในธรรมเนียมของพม่า นั้น แบบแผนการสร้างพระเจดีย์ก็เป็นสิ่งที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตมา (Tosa, 2012:309-311) ทำให้รูปแบบของพระเจดีย์ในพม่ายังคงเหมือนเดิมตามธรรมเนียม

ปฏิบัติ ในขณะที่สังคมไทยที่ดูเหมือนจะมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมากกว่า กลับมีการปรับเปลี่ยน ยืดหยุ่น ทั้ง
ธรรมเนียม แบบแผนและรูปแบบไปตามยุคสมัย

ประการที่สอง เรื่องการใช้พื้นที่ทางพุทธศาสนา พิจารณาจากการเปลี่ยนวิถีคิดของพระป่าที่มีต่อวัดและพระ
มหาเจดีย์ที่มีลักษณะที่ปรับตัวไปตามความเป็นชุมชนเมือง องค์ประกอบที่ไม่เคยเน้นในธรรมเนียมของวัดป่าได้ถูกให้
ความสำคัญขึ้นเป็นลำดับ ไม่ว่าจะเป็นพระอุโบสถ วิหาร หรือพระเจดีย์ อีกทั้งองค์ประกอบอื่นที่ถูกให้ความหมายที่
สัมพันธ์กับวัดหรือประวัติของเจ้าอาวาส ซึ่งแตกต่างจากวัดป่าในท้องถิ่นชนบทที่เน้นความเรียบง่ายเป็นอย่างมาก

พื้นที่พิธีกรรมอย่างลานประทักษิณ ดูเหมือนจะมีความหมายที่ต่างไปจากแบบแผนเดิมโดยเฉพาะสถาปัตยกรรม
ลังกาที่มีองค์ประกอบอันเป็นสัญลักษณ์ของการชำระผู้คนให้บริสุทธิ์ก่อนเข้าสู่ศาสนสถาน หรือการก่ออิฐเป็นฐาน
สำหรับวางดอกไม้และพวงมาลา ซึ่งแต่เดิมอาจถูกใช้เป็นลานประทักษิณมาก่อนด้วย (ธนธร, 2557:41-42) ซึ่งการใช้
ลานประทักษิณอันเป็นพื้นที่รอบนอกของพระมหาเจดีย์ก็เนื่องจากการไม่มีการใช้พื้นที่ภายในอาคาร แต่เมื่อมีการปรับ
เปลี่ยนวิธีนำเสนอพระบรมธาตุให้มาใช้บริเวณว่างภายในอาคาร พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นที่รองรับกิจกรรมหรือ
พิธีกรรมโดยปริยายแม้ว่าจะยังปรากฏลานประทักษิณให้เห็นอยู่ก็ตาม

พื้นที่พิธีกรรมจึงมีความสัมพันธ์กับองค์พระเจดีย์ (อันเป็นศูนย์กลาง) โดยตรง การจัดระบบและกำหนด
ขอบเขตพิธีกรรมก็คือการจำลองจักรวาลมาตั้งอยู่บนตำแหน่งของพระเจดีย์และลานประทักษิณ (Snodgrass,
1985:19) ด้วยเหตุนี้ ลานประทักษิณจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เป็นเพียงบริเวณว่างรอบพระเจดีย์ แต่เป็นพื้นที่พิธีกรรม
โดยตรงที่มีต่อองค์พระเจดีย์ และเมื่อมีการใช้พื้นที่ภายในพระเจดีย์ บทบาทของพื้นที่ส่วนนี้จึงอาจถูกปรับเปลี่ยนไป

ประการที่สามเป็นประเด็นสัญลักษณ์และการสืบสายของสงฆ์ไปสู่พระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏในพระพุทธรูปเจดีย์
การนำเสนอพระธาตุพระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มนต์ที่จัดแสดงในอาคารเดียวกันกับพระบรมธาตุนั้น เป็นแนวคิดที่พยายาม
เชื่อมต่อองค์พระสงฆ์สู่พระพุทธเจ้าโดยตรงที่มีลักษณะเป็นก้าวกระโดด กล่าวคือ เป็นการเชื่อมต่อระหว่างพระอริย
สงฆ์ร่วมสมัยสู่พระอริยสงฆ์พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะการเชื่อมต่อโดยตรงแบบก้าวข้ามหรือก้าวกระโดดนี้ ได้ตัดข้าม
ผ่านพระวชิรญาณ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวช) ผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายซึ่งพระองค์
มีความพยายามที่จะต่อเชื่อมสายกับพระพุทธเจ้าผ่านพระวินัยที่เคร่งครัดตามวัตรปฏิบัติของสมณะสงฆ์ลังกา (ที่สืบทอด
ผ่านพระมอญ) โดยวางรากฐานธรรมยุติกนิกายที่เน้นพระวินัยให้แตกต่างจากสงฆ์ใหญ่ (มหานิกาย) ในขณะนั้น
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้มีนัยทางการเมืองแฝงเร้นอยู่ไม่น้อย แต่คิดตามแบบธรรมยุตดังกล่าว ไม่ได้รับความสนใจหรือให้
ความสำคัญมากนักจากพระป่าสายหลวงปู่มนต์ ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติอย่างจริงจังมากกว่าการให้ความสำคัญกับปริยัติ¹²
ชีวประวัติของหลวงปู่มนต์ในตอนหนึ่งได้แสดงให้เห็นถึงการตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติโดยการจุดศไปโนปาเขาที่ห่าง
ไกล เพราะเห็นว่าแนวทางการศึกษาปริยัติในเมืองเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถนำไปสู่การหลุดพ้นอย่างแท้จริงได้
(พระเทพเจติยาจารย์, 2551:178-179)

แนวคิดการเชื่อมต่อพระในสายหลวงปู่มนต์เข้ากับพระศาสดาโดยตรงนั้น เป็นการเชื่อมต่อระหว่างพระอรหันต์
อันเป็นสาวกกับพระศาสดาซึ่งเป็นอริยะเช่นกัน โดยมีพระธาตุเป็นประจักษ์พยานแห่งความหลุดพ้น ปราศจากแนวคิด
ทางการเมืองที่ถูกวางรากฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ที่ได้สร้างความชอบธรรมในการปกครองทั้งทางอาณาจักรและ
ศาสนจักรไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นสัญลักษณ์ใดๆ ที่แทนพระวชิรญาณหรือฝ่ายธรรมยุต จึงไม่ปรากฏในพระพุทธรูปเจดีย์
หากเป็นการเชื่อมต่อความเป็นอริยะด้วย ปลายทางคือ การแปรเปลี่ยนของธาตุสังฆารกลายเป็นพระธาตุ ซึ่งไม่ได้ถูก
จำกัดหรือผูกขาดกับฝ่ายธรรมยุต แต่ผู้ปฏิบัติจริงจังจนหลุดพ้นได้นั้นเป็นใครๆ ก็ได้ ไม่ต้องแบ่งแยกนิกาย ซึ่งเห็นได้

¹² ตามการอธิบายของฝ่ายธรรมยุตได้กล่าวว่า การศึกษาปริยัติมีความสำคัญมากกว่าการปฏิบัติ สามารถนำไปสู่การหลุดพ้นได้
(พระไพศาล, 2546: 25)

ชัดจากการที่หลวงปู่มั่นไม่ได้ทำการบวชใหม่ (เปลี่ยนนิกาย) ให้กับหลวงพ่อบุชา สุภัทโท และพระในสายของท่านอีกหลายรูป โดยให้เหตุผลว่า เป็นพระภิกษุเหมือนกัน สามารถปฏิบัติกรรมฐานได้ โดยไม่ต้องเปลี่ยนสังกัด (พระมหาธีรนาถ, 2551:46) ซึ่งเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงผล (ปลายทาง) ของการปฏิบัติมากกว่าเหตุอันเป็นต้นทางที่ต้องแบ่งแยกนิกายตามปัจจัยทางการเมือง

อย่างไรก็ตาม การนำพระธาตุพระอรียสงฆ์สายหลวงปู่มั่นมานำเสนอในอาคารพระอุรังคเจดีย์ มีผลต่อการใช้พื้นที่พิธีกรรมเป็นอย่างมาก (ดังที่กล่าวมาแล้ว) พระธาตุเหล่านี้เป็นตัวแทนของผู้หลุดพ้นที่ก้าวผ่านสังกัดของคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการหลุดพ้นอย่างแท้จริงตามปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาท

องค์หลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นผู้นำในการสมาทานจุดดวงควัตรมาเป็นหลักปฏิบัติ ได้กลายเป็นตัวแทนหรือต้นแบบหรือสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสู่องค์พระศาสดาโดยตรง ซึ่งไม่ต้องอ้างอิงผ่านพระวชิรญาณในฐานะผู้ก่อตั้งฝ่ายธรรมยุตแต่อย่างใด จึงอาจกล่าวได้ว่า พระอุรังคเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แห่งการหลุดพ้นจากผู้ที่ปฏิบัติจนถึงขั้นพระอรียสงฆ์ (บรรลุตถธรรม) โดยเฉพาะสายหลวงปู่มั่น ซึ่งสัญลักษณ์ที่ได้ถูกนิยามขึ้นมาใหม่นี้ แตกต่างจากสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นจากฝ่ายธรรมยุตหรือมหานิกายที่ล้วนมีนัยทางการเมืองแฝงอยู่

บทสรุป

พระมหาเจดีย์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 26 เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการปรับตัวของแบบแผนพุทธศาสนาให้เข้ากับบริบทใหม่ของสังคมไทย ประการแรก คติการบูชาพระบรมธาตุได้ถูกปรับปรุงการนำเสนอมาโดยตลอด ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงล้วนขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในช่วงเวลานั้น ภายใต้อิทธิพลการปกครองแบบใหม่ ส่งผลต่อจารีตเดิมที่ทั้งถูกนำมาผลิตซ้ำและถูกคัดแยกออก เพื่อให้ความหมายบางอย่างยังคงดำรงอยู่ และเมื่อเวลาเปลี่ยนไป การให้ความหมายหรือนิยามใหม่ก็ได้ปรากฏขึ้นเพื่อแสดงบทบาทหน้าที่ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประการต่อมา เมื่อแบบแผนการบูชาถูกปรับเปลี่ยน ย่อมส่งผลต่อการใช้พื้นที่พิธีกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พื้นที่ว่างภายในพระมหาเจดีย์ถูกเน้นให้มีความสำคัญมากขึ้น จนอาจส่งผลต่อพื้นที่พิธีกรรมภายนอกที่เคยเน้นและให้ความสำคัญกันมาจากจารีตในอดีตให้ต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดและเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น และประการสุดท้าย การผสมผสานแนวคิดทั้งใหม่และเก่าที่ถูกนำเสนอผ่านพระมหาเจดีย์ ได้สะท้อนแนวคิดการเชื่อมต่อสายโดยตรงของพระอรียสงฆ์สายหลวงปู่มั่นเข้ากับองค์พระศาสดา ก่อเกิดเป็นสัญลักษณ์แห่งการหลุดพ้นที่อยู่เหนือบริบทการปกครองทั้งรัฐและฝ่ายสงฆ์

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการนิยามสถาปนาพระมหาเจดีย์หรือพระธาตุเจดีย์ในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในสังคมไทย และที่สำคัญคือการนำเสนอพระบรมธาตุและพระธาตุแบบระบบเปิดในเชิงประจักษ์ ซึ่งก่อให้เกิดการใช้พื้นที่ภายในพระเจดีย์ที่อาจเป็นแบบแผนใหม่ในขณะนั้น ที่ได้กลายเป็นความนิยมในเวลาต่อมาในอารามของทุกนิกาย.

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2526). **ประวัติพระพุทธรูปเจดีย์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2511). **พระคัมภีร์อัญมณี ตำนานว่าด้วยการสร้างสถูปเจดีย์**. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุ ทองไข่มุก 2511). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะศิษยานุศิษย์. (2552). **อัตชีวประวัติพระเทพเจดีย์จารย์ (วิริยงค์ สิริธโร)**. กรุงเทพฯ: เกียวโดเนชั่นพรีนติ้ง.

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2557). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชาติรี ประภิตนทการ. (2557). *การเมืองสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมสยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม*.
กรุงเทพฯ: มติชน.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2514). *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. กรุงเทพฯ: รุ่งวัฒนา.
- ธนธร กิตติกานต์, (2557). *มหาธาตุ*, กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปรมาณูชิตชีโนรส,สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ. (2530). *ปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระเทพเจดีย์จารย์. (2551). *ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ(ฉบับสมบูรณ์) พระเทพเจดีย์จารย์*
(หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชนจำกัด.
- พระธรรมปิฎก. (2537). *พิธีกรรม ใครคิดที่ไม่สำคัญ*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- พระมหาธีรราช อัครศีโร. (2551). *พระธุดงค์เจดีย์ เจดีย์แห่งพระอรหันต์*. สมุทรปราการ: วัดโศการาม.
- พระมหาธีรราช อัครศีโร. (2549). *หลวงปู่ศรี มหาวิโร พระผู้มากล้นด้วยบุญบารมี*. กรุงเทพฯ: พี เพลส.
- พิน ดอกบัว. (2554). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในนานาประเทศ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปปาบรรณาการ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). *ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สุริพันธ์ มณีวัต. (2557). *พระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ ประสพการณ์ของคุณหญิงสุริพันธ์ มณีวัต*.
พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ศรีเอชเอ็น.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. (2554). *รู้เรื่องวัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย*. นนทบุรี:จรัล สนิทวงศ์
การพิมพ์.
- Snodgrass, Adrian. (1985). *The Symbolism of The Stupa*. 2nd printing. New York : Conell
University.
- Taylor L., James. (1997). *The Textualization of a Monastic Tradition: and the Biographical
Process inThailand in Sacred Biography Buddhist Traditions South and Southeast
Asia*. Edited by Juliane Schober. The United States of America: University of Hawai'i.
- Tosa, Keiko. (2012). *Form Bricks to Pagodas :Weikza and the Rituals of Pagoda-Building*.
Journal of Burma Studies. Volume 16. November 2012. Nus Press Ple. PP

บรรณานุกรมสัมภาษณ์

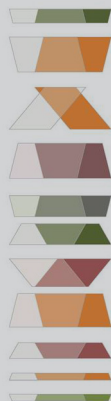
- พระขจรศักดิ์ จักกวโร. 46 ปี พรรษา 16. วัดโศการาม. ภูมิลำเนา : อ.เมือง จ.สมุทรปราการ สัมภาษณ์ วันที่ 21
ต.ค. 2558 เวลา 13.30 น. โดยนายภัทร ไมตรระรัตน์.
- พระท่านุ จิตตวโร. 23 ปี. พรรษา 4. ประชาสัมพันธ์. วัดธรรมมงคล. ภูมิลำเนา : จ.ศรีสะเกษ สัมภาษณ์ วันที่ 22
ต.ค. 2558 เวลา 13.00 น. โดยนายภัทร ไมตรระรัตน์.

ภาพที่ 1 พระธาตุคงเจดีย์ องค์ปัจจุบัน (ล่างซ้าย) โดยมีภาพจิตรกรรมบันทึกรูปทรงพระเจดีย์องค์ประธาน (บนซ้าย) ที่บัดนี้ถูกสร้างครอบทับ (บนกลาง) อยู่ภายในพระเจดีย์ ซึ่งได้จัดแสดงพระธาตุพระอรียสงฆ์อย่างเปิดเผย (ล่างขวา) ส่วนนอกมีลานประทักษิณ (ล่างกลาง) นอกจากนี้ยังมีอนุสาวรีย์พระเจ้าอโศกมหาราช (บนขวา) ตั้งอยู่อีกบริเวณหนึ่งภายในวัดโศการาม

ภาพที่ 2 พระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ (บนซ้าย) ประดิษฐานพระบรมธาตุในชั้นสูงสุดของพระเจดีย์ (บนขวา) ส่วนด้านล่างเป็นลานประทักษิณ (ล่างกลาง) และพื้นที่ใช้สอยทั้งในและนอกอาคาร (ล่างซ้ายและขวา)

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

ภูมินาม การให้ความหมายของพื้นที่: กรณีศึกษา ชุมชนรอบหนองหาน
กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่
Toponym and Its Definition Through Pha Dang Nang Ai Tale:
A Case Study of Communities Around Nong Harn Lake,
Udon Thani Province

อมฤต หมวดทอง* สุพิชชา ไตรวิชัย** และอรศิริ ปาดินท์***

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับดุขุภักดิ์บัณฑิตสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรื่องสิ่งแวดล้อมและสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมเกลืออีสาน ที่ศึกษาสิ่งแวดล้อมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่สัมพันธ์กับธรณีวิทยาและมานุษยวิทยา ในบทความนี้เลือกศึกษาหนองหาน จังหวัดอุดรธานี มีความน่าสนใจใน “ภูมินาม” หรือสถานที่ในตำนานพื้นบ้านเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” ได้แก่ชื่อของหมู่บ้าน สถานที่ทางธรรมชาติและการอธิบายถึงการเกิดหนองหานหนองน้ำขนาดใหญ่ นั้นเกี่ยวข้องกันอย่างไร มีวิธีถอดความหมายอย่างไร จึงได้บททวนงานศึกษา พบความเกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ว่า 1) เป็นตำนานที่สะท้อนประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนโดยอ้างถึงสถานที่ที่มีอยู่จริงและในจินตนาการ 2) ตำนานถูกนำมาเป็นเครื่องมือต่อรองกับภาครัฐกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของพื้นที่ชุมชนในปัจจุบัน 3) มีการอธิบายเหตุผลการเกิดหนองหานโดยเชื่อมโยงศาสตร์ทางธรณีวิทยากับตำนาน โดยผู้ศึกษามีความเห็นว่เนื้อหาต่างๆ เกี่ยวกับภูมินามหรือสถานที่ต่างๆ มิได้เชื่อมโยงกันให้เห็นเป็นพื้นที่กายภาพ เมื่อทำการศึกษาและนำมาชุดข้อมูลมาจัดระบบลงแผนที่ แผนที่ โดยสร้างเครื่องมือศึกษา “ภูมินาม” จากทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์ ในเบื้องต้น ดังนี้ 1).ตารางแสดงโครงสร้างทางความคิดกับสถานที่ 2).แผนที่และรูปตัดแสดงเนื้อหาโครงเรื่องกับสถานที่ 3).แผนที่ทางธรณีวิทยาที่เกี่ยวข้องกับตำนาน เพื่อเป็นประโยชน์ในการต่อยอดวิเคราะห์ด้านมานุษยวิทยาสาขาคติชนและสถาปัตยกรรมในการศึกษาทำความเข้าใจสถานที่ต่างๆ ต่อไป

ความเป็นมา

หนองหาน จังหวัดอุดรธานี ที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะรองรับน้ำฝนและน้ำจากลำห้วยสาขาต่างๆ ความสำคัญของหนองหานกุมภวาปีคือเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำปาวที่ไหลลงสู่แม่น้ำชี ยังมีดอนต่างๆ ซึ่งเป็นเนินดินที่ไผ่ล้นขึ้นมาเหนือน้ำ ประกอบกับมีความหลากหลายทางธรรมชาติต่างๆ ได้แก่ หลากหลาย

* นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

*** ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

พันธุ์ปลาน้ำจืด พันธุ์พืชพันธุ์กษณิตต่างๆ จนก่อเกิดเป็นวิถีชีวิตการทำมาหากินกับสภาพธรรมชาติของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่รอบๆ หนองหนอก โดยการทำนา จับปลาและทำเกลือ ในฤดูแล้งจะพบ “ดินเอียด” (ดินที่มีเกลือปน) พบตามริมหนองหนอกและทุ่งนา โดยบริเวณหนองหนอกและพื้นที่รายรอบนี้ พบหลักฐานโบราณสถานต้นรัตนโกสินทร์ในวัฒนธรรมล้านช้างกระจายตัวอยู่

ในชุมชนแห่งนี้มีประเด็นเรื่อง “ภูมินาม”¹ หรือ “ชื่อบ้านนามเมือง” ที่ชื่อของหมู่บ้าน สถานที่ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องในเนื้อหาของตำนานผาแดงนางไอ่ เช่น บ้านกงพาน บ้านคอนสาย ที่เกี่ยวกับนายพรานยิงธนูไล่ยิงกระรอก และยังอธิบายถึงการเกิดหนองหนอก หนองน้ำขนาดใหญ่ อันเนื่องจากพญานาคมาถล่มเมือง ตำนานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดวัฒนธรรมและเรื่องราวสังคมต่างๆ บ่งชี้ให้เห็นระบบความรู้ ความคิดและความเชื่อของกลุ่มชน² ดังนั้นการทำความเข้าใจภูมินาม จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจตำนานเพราะตำนานปรัมปรา (myth) พยายามจะสื่อสารอะไรบางอย่าง ภาษาของปรัมปรา (mythical language) จะมีลักษณะอย่างไร “สาร” (message) ที่บรรพชนของเราพยายามจะบอกแก่คนรุ่นหลังโดยผ่านข้อมูลตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร...ภาษาและตำนานเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ (code) ที่ต้องตีความ แล้วเราจะมียูนิคอดีทรหัส (decode) สารจากตำนานอย่างไร³

จากการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวกับผาแดงนางไอ่เพื่อหาความเชื่อมโยงในประเด็น ตำนานกับภูมินามโดยมีผู้ศึกษาดังนี้ 1) สุภณ สมจิตรศรีปัญญา (2524) พบว่า วรรณกรรมผาแดงนางไอ่เป็นการบันทึกตำนานเชิงประวัติศาสตร์กล่าวถึงการสู้รบของ 2 คนเผ่า ได้แก่ “ละว้า” กับ “เขมร” โดยผสมผสานเรื่องกับประเพณีท้องถิ่นคือ บุญบังไฟ 2) กองโบราณคดี กรมศิลปากร (2531) เสนอว่า เป็นประวัติศาสตร์ของกลุ่มคน โดยอ้างถึงสถานที่ที่มีอยู่จริง ได้แก่เมืองเชียงเหียน เมืองฟ้าแดดและเมืองในจินตนาการ คือเมืองบาดาล 3) นัฐวุฒิ สิงห์กุล (2550) เสนอว่า ผาแดงนางไอ่นั้นมีความผูกพันแนบแน่นกับผู้คนและสถานที่ต่างๆ ต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยแสดงให้เห็นจากกรณีที่ชุมชนห้วยบก ตำนานมาเป็นเครื่องมือในการคัดค้านการก่อสร้างโรงงานโปรแทช โดยการใช้ สัญลักษณ์ของกระรอกแทนเกลือในการต่อรองกับภาครัฐ 3) ปกรณ์ สุวานิช (2552) เสนอเกี่ยวกับปัจจัยทางธรณีวิทยาเรื่องการยุบตัวของโดมเกลือ ซึ่งเป็นที่มาของการเกิดหนองหนอกและมีความเป็นไปได้ที่ผู้คนในบริเวณหนองหนอกภูมวปีอาจอยู่ร่วมทันเหตุการณ์และผูกเรื่องราวจนเป็นตำนานผ่านการบอกเล่าสืบต่อกันมา จากการทบทวนงานศึกษาพบว่ายังไม่มีการศึกษาความสัมพันธ์เรื่องชื่อหมู่บ้าน หรือ ภูมินาม สถานที่รอบหนองหนอกที่เกี่ยวข้องกับตำนานผาแดงนางไอ่และวิธีการนำเสนอและวิเคราะห์เนื้อหาที่ผ่านมายังไม่แสดงพื้นที่ทางกายภาพออกมาชัดเจน จึงเสนอเครื่องมือและวิธีการศึกษา “ภูมินาม” กับการถอดความหมายของพื้นที่หนองหนอก ภูมวปี จังหวัดอุดรธานี ที่เกี่ยวกับผาแดงนางไอ่ โดยใช้กรอบคิดจาก *ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตรสส์* เพื่อเป็นแนวทางการศึกษา ตำนานกับภูมินามผ่านเครื่องมือที่แสดงกายภาพของพื้นที่ศึกษา

วัตถุประสงค์ สร้างเครื่องมือศึกษา เพื่อถอดความหมาย “ภูมินาม” เกี่ยวกับชื่อสถานที่รอบหนองหนอกที่สัมพันธ์กับตำนานผาแดงนางไอ่ ผ่านทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตรสส์ (1978) โดยคาดหวังถึงการตีความหมายเรื่องเล่า ให้รับรู้ถึงพื้นที่ทางกายภาพ

¹ สุจริตลักษณ์ ตีผดุง ได้ให้ความหมายของ “ภูมินาม” (Toponym) หมายถึง การศึกษาชื่อของสถานที่ จัดเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับชื่อของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในภาษามุ่งเน้นการศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชื่อสถานที่นั้นๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในถิ่นฐาน ชนบทธรรมเนียม วิถีชีวิต ใน อำนาจ ปึกษาสุข ภูมินามกับวัฒนธรรมไทย <https://arts.tu.ac.th/culture/010957>

² ปฐม หงส์สุวรรณ กาลครั้งหนึ่ง ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 3: 2554

³ ศิราพร ณ ถลาง ทฤษฎีคติชนวิทยาวิธีวิทยาในการวิเคราะห์ ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 275-276 :2557

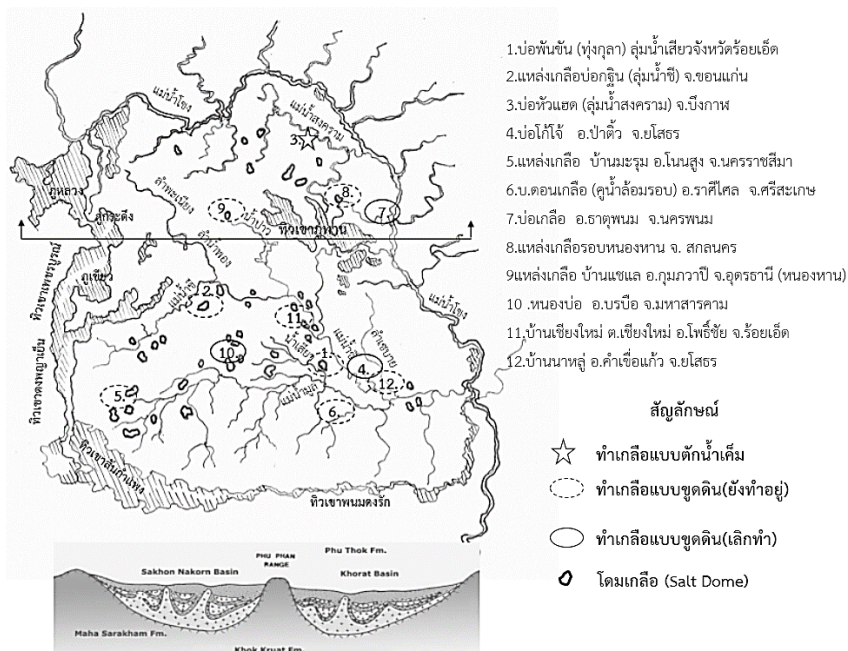
คำสำคัญ ภูมินาม (name place)

ขอบเขตด้านพื้นที่ ชื่อหมู่บ้านและสถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในตำนานผาแดงนางไอ่ บริเวณรอบหนองน้ำหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

วิธีการศึกษา ทำการทบทวนวรรณกรรม ผาแดงนางไอ่ของผู้ที่ได้ศึกษาไว้แล้ว ศึกษาทฤษฎีทางคติชนและภูมินาม จากนั้นทำการลงพื้นที่ศึกษาสำรวจจุดความสัมพันธ์และทำการนำข้อมูลวิเคราะห์และสังเคราะห์กับทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์ เพื่อออกแบบประยุกต์เครื่องมือศึกษาต่อไป

กรอบความคิด “ภูมินาม” ชื่อของหมู่บ้านและสถานที่ต่างๆ สัมพันธ์กับ ตำนาน⁴ เรื่องผาแดงนางไอ่ กับ “ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์” (1978) ในการหาโครงสร้างของตำนานกับการถอดความหมายกับสถานที่และกรอบทฤษฎีทาง “ธรณีวิทยา” เกี่ยวกับการศึกษา สสารที่เป็นองค์ประกอบของโลกและสิ่งมีชีวิตบนพื้นโลก โดยพบว่าพื้นที่ภาคอีสานเต็มไปด้วยชั้นเกลือหิน (rock salt formation) และมี โดมเกลือ (salt dome) ที่เป็นตัวแพร่กระจายเกลือสู่ผิวดิน

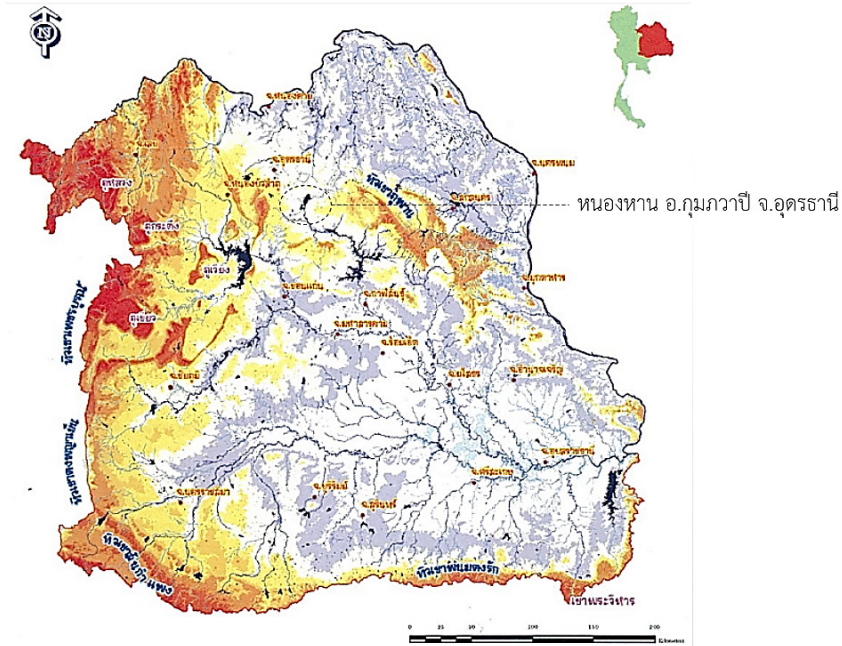
ประโยชน์ที่ได้รับ ได้ชุดเครื่องมือในการศึกษา “ภูมินาม” ผ่านตำนานพื้นบ้าน จากการทดสอบกรณีศึกษาตำนานผาแดงนางไอ่ ในการต่อยอดองค์ความรู้ด้านภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่านศาสตร์ทางคติชนวิทยา “คาดหวังถึงการทำความเข้าใจพื้นที่ โดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นเป็นเครื่องมืออย่างเป็นรูปธรรม”

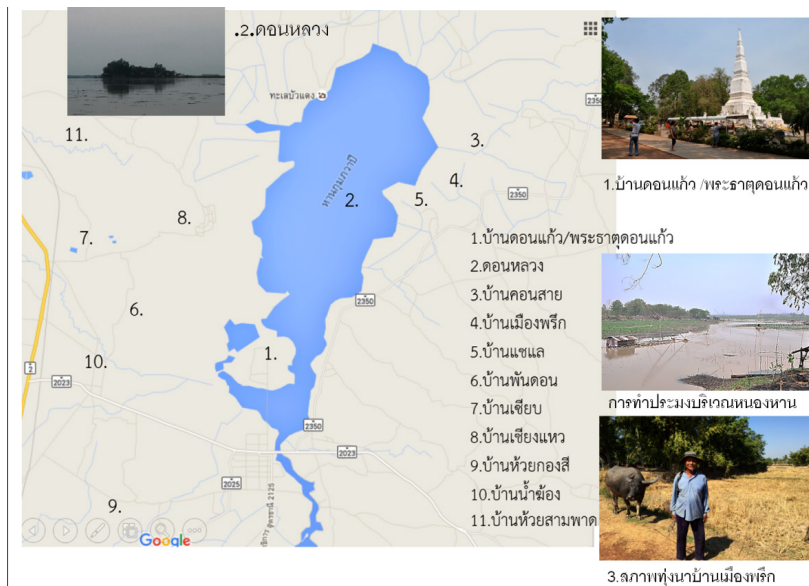
ภาพที่ 1 แผนที่และรูปตัดทางธรณีวิทยาที่สัมพันธ์กับแหล่งผลิตเกลืออีสาน ที่มา ปรับปรุงจากแผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์ภูมิสารสนเทศเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ.2537

⁴ ตำนาน หมายถึง คำหรือถ้อยแถลง อันเกิดจากความคิดความเชื่อ เชื่อมโยงสัมพันธ์กับ เรื่องพระเจ้า อำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาจจะอธิบายถึง กำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก มนุษย์ และชุมชน มีบทบาทในแบบแผนจารีตและพิธีกรรมของสังคม และเป็นเครื่องมือในการเข้าใจระบบคิดของกลุ่มคน ปฐม หงส์สุวรรณ : 2550

แผนที่แหล่งแร่ในประเทศไทย สมุดภาพแผนที่ธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี พ.ศ.2542 และปรณ สุวานิช 2546

ภาพที่ 2 แสดงลักษณะภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และตำแหน่งของหนองทาน ที่มา ศูนย์ภูมิสารสนเทศเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ.2537

ภาพที่ 3 แสดงตำแหน่งหมู่บ้านและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมรอบหนองทานกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

การสร้างเครื่องมือศึกษาความสัมพันธ์ของตำนานผาแดงนางไอ่ที่มีต่อภูมินามท้องถิ่นบริเวณหนองหาน ผ่านทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์

ผาแดงนางไอ่ จัดเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานประเภท **วรรณกรรมมุขปาฐะ** (oral literature) หมายถึง วรรณกรรมซึ่งมีลักษณะของการเผยแพร่หรือสืบทอดโดยวิธีการเล่าปากต่อปาก⁵ และเป็นทั้ง **วรรณกรรมลายลักษณ์อักษร** (written literature) ในรูปแบบ ตำนานและนิทานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร⁶ มักพบอยู่ในใบลานหรือหนังสือผูก โดยผาแดงนางไอ่จัดเป็นวรรณกรรมประเภทนิทาน⁷

เพื่อให้การถอดความหมายของภูมินามออกมาเป็นรูปแบบทางกายภาพอย่างชัดเจน จึงทำการศึกษาและนำเสนอเครื่องมือ โดยนำทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์ นักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศส (1908-1990) ผู้เสนอทฤษฎีโครงสร้างตำนานว่า ตำนานปรัมปราวางอยู่บนโครงสร้างความคิดแบบคู่ตรงข้าม (Binary opposition) ซึ่งเขามีสมมติฐานว่าเป็นโครงสร้างความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของเขาจึงเป็นการทำให้ให้พิสูจน์และวิเคราะห์หา “คู่ตรงข้าม” ที่เป็นความคิดที่ขัดแย้งกันที่จะสะท้อนจากข้อมูลประเภทตำนานในวัฒนธรรมต่างๆ⁸ วิธีถอดรหัสภาษาตำนานปรัมปรา เลวี-สเตราส์ เสนอว่า ตำนานเป็นภาษาที่ต้องการถอดรหัส โดยการวิเคราะห์ภาษาในคำและประโยค นั่นคือการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง โดยการแยกหน่วยการวิเคราะห์ออกเป็นส่วนย่อยๆ แล้วค่อยดูความสัมพันธ์ของส่วนย่อยเพื่อให้ได้ภาพรวมอีกทีหนึ่ง⁹ โดยมีเครื่องมือต่างๆ ดังนี้

1. การจัดลำดับเหตุการณ์ตำนาน

1. เหตุการณ์ในเมืองมนุษย์ ได้แก่ เมืองศีตานคร (นางไอ่คำ) จัดงานบุญบั้งไฟ ได้เชิญเมืองผาโพง (ท้าวผาแดง) เมืองฟ้าแดด เมืองเชียงเหียน มาร่วมงาน
2. เมืองบาดาล(เมืองนาค) ท้าวพังคี่ แปลงร่างเป็นกระรอกเผือก เพื่อมาชมความงามนางไอ่คำ
3. นางไอ่คำอยากได้กระรอกเผือก จึงสั่งนายพรานออกตามล่า
4. นายพรานไล่ล่ากระรอกไปยังสถานที่ต่างๆ
5. นายพรานยิงกระรอก ก่อนตายท้าวพังคี่คือวิญญาณให้เนื้อกระรอกขยายใหญ่ขึ้น แล้วจึงฆ่าและ แจกจ่ายกันกินทั่วเมือง
6. สุกโทนาคนผู้เป็นพ่อ ทราบข่าวการตายของท้าวพังคี่ ได้ส่งพญานาคมาถล่มเมืองศีตานครให้ล่มจม
7. นางไอ่คำและท้าวผาแดงตาย เกิดสถานที่ต่างๆ จากการถล่มของพญานาคและการไล่ล่ากระรอก
8. ท้าวผาแดงไปเกิดเป็นผีตามไปสู้กับท้าวพังคี่ในชาติต่อไป จนพระอินทร์มาสงบศึก

⁵ ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร 2531 หน้า 13

⁶ ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร 2531 หน้า 13

⁷ ธวัช ปุณโณทก ได้อธิบายว่า วรรณกรรมนิทาน เป็นมหรศพประเภทหนึ่งของชาวอีสาน ผู้ประพันธ์ได้พยายามสอดแทรกศีลธรรมและจริยธรรมแก่สังคม, วรรณกรรมท้องถิ่น (Regional literature) สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ : 2525 หน้า 179

⁸ ศีราพร ณ ถลาง ทฤษฎีคติชนวิทยาวิธีวิทยาในการวิเคราะห์ ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 :2557

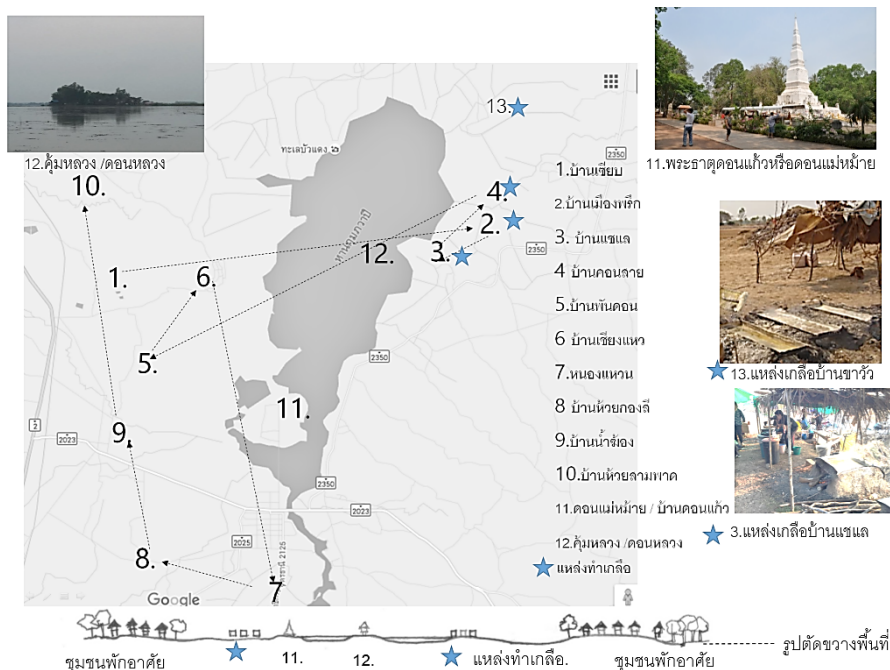
⁹ Claude L. vi-Strauss Structural study of Myth (1963:210-212) จาก ศีราพร ณ ถลาง ทฤษฎีคติชนวิทยาวิธีวิทยาในการวิเคราะห์ ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2557 หน้า 294

2. การจัดแถว Mythemes แสดงความเป็น “คู่ตรงข้าม” ความขัดแย้งของ “มนุษย์” กับ “นาค” ในการแย่งชิง “ผู้หญิง”

ตารางที่ 1 แสดงความเป็นคู่ตรงข้าม

แถวที่ 1 แสดงเหตุการณ์เมืองมนุษย์ (ผิวดิน)	แถวที่ 2 แสดงเหตุการณ์เมืองนาค (บาดาล)	แถวที่ 3 แสดงเหตุการณ์ขัดแย้ง / แย่งชิง	แถวที่ 4 แสดงชื่อสถานที่/คน ตามเหตุการณ์
1. เมืองมนุษย์			เมืองคีตานคร (นางไอ่คำ) จัดงานบุญบั้งไฟ ได้เชิญ เมืองผาโพง (ท้าวผาแดง) เมืองฟ้าแดด เมืองเชียงเหียน
	2. เมืองบาดาล (เมืองนาค)		(เมืองบาดาล) ท้าวพังคี่
		3. นางไอ่อยากได้กระรอก เผือก	
		4. นายพรานไล่ล่ากระรอก เผือกไปตามที่ต่างๆ	บ้านกงพาน บ้านสวนมอน บ้านเขียบ บ้านแซแล บ้านคอนสาย บ้านพริก
		5. นายพรานยิงกระรอกแล้ว จึงฆ่าแหละ	บ้านเชียงแหว
		6. สุธโทนาค ส่งพญานาคมา ถล่มเมืองคีตานคร	
		7. นางไอ่คำและท้าวผาแดง ตาย	เกิดสถานที่ต่างๆ หนองแหวนห้วยกองสี ห้วยน้ำซ่อง ห้วยสามพาด ดอนแม่หม้าย ดอนหลวงและ หนองทาน
		8. ท้าวผาแดงไปเกิดเป็นผีตาม ไปสู่กับท้าวพังคี่ในชาติต่อไป	

ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า ทฤษฎีดังกล่าวเป็นศาสตร์ทางด้านมานุษยวิทยาที่เน้นการวิเคราะห์ที่ไปทางตัวบท
เนื้อหา ได้แก่ตัวละครต่างๆ โดยยังไม่ได้อธิบายเกี่ยวกับพื้นที่ทางกายภาพที่เห็น ขอบเขต ขนาดและรูปร่างที่ชัดเจน
จึงเสนอเครื่องมือศึกษา ที่นำเอาสถานที่กับลำดับเหตุการณ์ในตำนานใส่ลงในแผนที่ โดยเชื่อมโยงกับรูปตัดขวาง
ที่อธิบายเรื่อง 1).การกระจายตัวของภูมินามกับสภาพพื้นที่ 2).เห็นระดับความสูงต่ำของสภาพพื้นที่ เพื่อนำมาประกอบ
กับการวิเคราะห์เพื่อถอดรหัสตำนานกับข้อมูลการวิเคราะห์ต่อไป

ภาพที่ 4 แสดงตำแหน่งของสถานที่เรียงตามลำดับเหตุการณ์ในนิทานผาแดงนางไอ่

ตารางที่ 2 สรุปประเด็นการทบทวนวรรณกรรมและการออกแบบเครื่องมือศึกษาภูมินามและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ประเด็นการทบทวนวรรณกรรม	แนวทางออกแบบเครื่องมือศึกษาภูมินามและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
1. ภูมินาม กับความสัมพันธ์ในตำนานผาแดงนางไอ่ในพื้นที่ศึกษา	<ul style="list-style-type: none"> - การถอดตำนานปรัมปรากับระบบคิดแบบทวิลักษณ์ (Binary system) หรือ คู่ตรงข้าม แสดงความขัดแย้งของ “มนุษย์” กับ “นาค” - การจัดแถว Mythemes - แผนภาพแสดงสถานที่ตามลำดับเหตุการณ์ในตำนาน
2. ผาแดงนางไอ่เป็นตำนานประวัติศาสตร์ความขัดแย้ง ที่ใช้สัญลักษณ์ มนุษย์กับนาคเป็นตัวแทน	แผนที่ประวัติศาสตร์ที่ระบุภูมิศาสตร์และความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในช่วงเวลาสัมพันธ์กับตำนาน ในที่นี้อาจจะเป็นกลุ่มลี้ลับกับขอม
ระบบคิดแบบทวิลักษณ์ (Binary system) หรือ คู่ตรงข้าม แสดงความขัดแย้งของ “มนุษย์” กับ “นาค” ในการแข่งขัน “ผู้หญิง” สอดคล้องกับการทบทวนวรรณกรรม ที่เชื่อว่าคือสงครามกลุ่มลี้ลับกับขอม โดยต้องขยายผลกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือต่อไป	ภูมินาม หรือชื่อสถานที่ต่างๆ อาจจะเป็นขบวนการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้ตำนานและนิทานพื้นบ้านในการยึดโยงสถานที่ เห็นได้จากกระจายตัวของชื่อหมู่บ้านและสถานที่ต่างๆ อยู่รอบบริเวณหนองหาน
3. ผาแดงนางไอ่ อาจเป็นการเล่าประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาเรื่องการยุบตัวของโดมเกลือและเป็นที่มาของการเกิดหนองหาน	แผนที่และรูปตัดทางธรณีวิทยาแสดงการยุบตัวของโดมเกลือที่เกิดจากการกระทำของน้ำบาดาล
วิธีอ่านตำนานปรัมปราแบบบรรทัดห้าเส้น ของโคลด เลวี-สเตราส์ (1978) ในการมองพื้นที่ในหลายมิติไปพร้อมกัน หากมองในกรอบคิดของภูมินาม หรือสถานที่ทางกายภาพ คือการมอง ทั้งภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง พิธีกรรม สิ่งมีชีวิตและธรณีวิทยาได้แก่ ชั้นดิน ชั้นหิน ชั้นเกลือและน้ำบาดาลและใต้ดิน ควบคู่กันไป เพราะในพื้นที่บางพื้นที่จะมีลักษณะทางธรณีวิทยาเฉพาะถิ่นนั้นๆ	ขยายผลระบบคิดแบบทวิลักษณ์ในประเด็นต่างๆ ดังนี้ มนุษย์ (คน)-นาค (สัตว์), ผู้มีวัฒนธรรมสูงกว่า -ผู้มีอารยธรรมต่ำกว่า เมืองมนุษย์-เมืองบาดาล (การให้ความหมายของพื้นที่) ธรณีวิทยา (การอธิบายความจริง)-ตำนาน (ความเหนือจริง)

สรุปการศึกษา

สิ่งที่พบในการศึกษาภูมิานผ่านทฤษฎีโครงสร้างตำนานของ โคลด เลวี-สเตราส์ ได้แก่ การจัดชุดข้อมูลจากตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ด้วยระบบคิดแบบทวิลักษณ์ (Binary system) หรือ คู่ตรงข้าม ทำให้ได้ใจความหลักของเรื่องคือ ความขัดแย้งระหว่าง มนุษย์กับนาค อันสอดคล้องกับการทบทวนวรรณกรรมที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์กลุ่มคนการจัดชุดข้อมูลช่วยแยกตัวละครและสถานที่ออกมาจากการดำเนินเรื่องและเมื่อได้นำชื่อสถานที่มาบันทึกลงในแผนที่พบว่าสถานที่กับเนื้อเรื่องนั้นกระจายตัวเกาะกลุ่มอยู่รอบหนองหาน แสดงให้เห็นความผูกพันของผู้คนในท้องถิ่นที่ใช้ตำนานยึดโยงสถานที่ต่างๆ ไว้ ส่วนในเรื่องของการถอดความหมายชื่อของหมู่บ้านในปัจจุบันที่สัมพันธ์กับเนื้อหาในตำนานนั้น จะต้องอาศัยความรู้ทางภาษาศาสตร์ในการวิเคราะห์หาความสอดคล้องต่อไป ในการศึกษาครั้งนี้ยังไม่สามารถอธิบายไปถึงได้ แต่มีข้อสังเกตที่น่าสนใจในการศึกษาครั้งนี้คือ การอธิบายการเกิดของหนองหานหนองน้ำขนาดใหญ่ นั้น สามารถนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้านธรณีวิทยาอธิบาย โดยอิงทฤษฎีการยุบตัวของโดมเกลือและชี้ว่า ตำนานพื้นบ้านนั้นมีโอกาสเป็นการเล่าประวัติศาสตร์ทางธรณีวิทยาแบบชาวบ้านโดยใช้สัญลักษณ์และตัวแทนต่างๆ การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นสหศาสตร์ในพื้นที่หนึ่งๆ ในการทำความเข้าใจ อันได้แก่ ศาสตร์ด้านมานุษยวิทยา ธรณีวิทยา และสถาปัตยกรรม ด้วยเครื่องมือการศึกษาในมุมมองผู้เขียนที่เป็นสถาปนิกที่เป็นแผนที่เป็นแผนภาพ ที่เห็นเป็นกายภาพ ที่มีขอบเขตและรูปร่างที่ชัดเจน นำไปสู่การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่และควรจะทำงานร่วมกันกับผู้ศึกษาจากศาสตร์ต่างๆ

งานศึกษาชิ้นนี้จึงเป็นการเปิดประเด็นเรื่องของการสร้างเครื่องมือในการศึกษา ภูมิาน หรือ ความเป็นมาของชื่อสถานที่ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจพื้นที่ศึกษาในมิติที่หลากหลายขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. (2531). **ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน**

จดหมายข่าวชุมชนคนรักท้องถิ่น. (2550). **ผาแดงนางไอ่ ปริศนาธรรมเรื่องความโลภ** ปีที่ 3 ฉบับที่ 29 ประจำ

เดือนกรกฎาคม : ข่าวสารด้านนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นอีสาน

ชนัญ วงษ์วิภาค. (2532). **นิเวศวิทยาวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เต็ม วิพากษ์พจนกิจ. (2542). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บำเพ็ญ ไชยรักษ์. (2555). **บ่อหัวแฮด เกือบกับชุมชนในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง**. วารสารสังคมแม่น้ำโขง ปีที่ 8

ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม

ปกรณ สุวานิช. (2556). **สื่อประกอบการประชุมวิชาการ ปัญหาดินเค็มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.

โรงแรมราชาออคิต อ.เมือง จ.ขอนแก่น 11 มิถุนายน 2556

ปกรณ สุวานิช. (2552). **พญานาคกับเกลือใต้ดินในตำนานผาแดง-นางไอ่-ท้าวพังคี่**

ปฐม หงส์สุวรรณ. (2554). **กาลครั้งหนึ่ง, ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม** สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

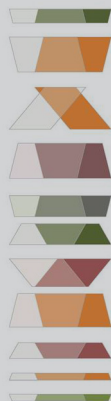
ทองไสย์ โสภารัตน์. **ตำนานผาแดงนางไอ่** โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สืบค้นจาก

<http://www.ubu.ac.th/web/content.php?content=6900001048>

ธวัช ปุณโณทก. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่น (Regional literature)** สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์

ISBN 974-275-739-9

- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพ พิมพ์ครั้งที่ 7** กรุงเทพฯ มติชน 2551
- ศรีศักรวิไลโกดม. (2546). **เกลืออีสาน ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ พุงกุลา อาณาจักรเกลือ 2550 ปี ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ พิมพ์ครั้งแรก** มกราคาม
- ศิริพร ณ ถลาง. (2557). **ทฤษฎีคติชนวิทยาวิธีวิทยาในการวิเคราะห์ ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). **พุงกุลา อาณาจักรเกลือ 2550 ปี ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ พิมพ์ครั้งแรก** มกราคม
- สุภณ สมจิตรศรีปัญญา. (2524). **อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องผาแดงนางไอ่ด้านความเชื่อ จาริตและ ประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการวิจัยของศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครุมหาสารคาม ร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมฝึกหัดครูกระทรวงศึกษาธิการ.**
- สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น. (2543). **ภูมินาม ความเป็นมาและความหมายของ ชื่อบ้านนามเมืองในเขต อำเภอบ้านผือ จังหวัด อุดรธานีอุทยานประวัติศาสตร์ ภูพระบาท**
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพลังงาน. (2538). **ธรณีสัญฐาน ประเทศไทยจากห้วงอวกาศพิมพ์ครั้งที่1** ISBN 474-8027-28-7
- อมฤต หมวดทอง. (2558). **ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนอีสาน มองผ่านเกลือ Salt: a History of Isan Settlement** วารสารหน้าจั่ว ฉบับสถาปัตยกรรม และการออกแบบ ฉบับที่ 29 ประจำปี 2558 / คณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
- อำนาจ ปักษาสุข. **ภูมินามกับวัฒนธรรมไทย** <https://arts.tu.ac.th/culture/010957>
- Mekong Watch. (2558). **คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษา นิทานธรรมชาติ เล่าความรู้สืบทอดกันไป** The Japan Fund for Global Environment.

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

สำนึกในถิ่นที่อยู่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี

Sense of Place in Ubon Ratchathani Old Commercial District

ดนัย นิลสกุล* และนพดล ตั้งสกุล**

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นกระบวนการค้นหาสำนึกในถิ่นที่อยู่ในคนที่สัมพันธ์กับย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า การดำรงอยู่แบบคนในถิ่นที่มีสำนึกในถิ่นที่ชัดเจน โดยจะเกิดขึ้นในคนที่มีการใช้ชีวิตที่เติบโตมาพร้อมกับพัฒนาการของย่าน รวมถึงคนที่เข้ามาสัมพันธ์กับย่านเป็นประจำ ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่ในย่าน คนที่เข้ามาทำงาน และคนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ ซึ่งสำนึกในถิ่นที่นี้จะพิจารณาจากการแสดงออกทางด้านประสบการณ์ ความเป็นเจ้าของ ความผูกพัน และการมีส่วนร่วมกับย่าน ส่วนองค์ประกอบภายในย่านที่ทำให้เกิดสำนึกในถิ่นที่ ประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ กิจกรรมวัฒนธรรม ศักยภาพการค้าที่อยู่ และวิถีชีวิต สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงคุณภาพทางสภาพแวดล้อมของย่านทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมที่ยังคงมีความสำคัญและมีความหมายต่อผู้คน

ABSTRACT

The article aims for searching sense of place in relation to the old commercial district of Ubon Ratchathani city center, using a combination of research methodology both from quantitative and qualitative methods. The study found that the existence of an “insider” shown an obviously strong in sense of place was found in people who have grown up and spent the life cycle in the district including those who were living, working, buying merchandises and engaging in services. Sense of place was based on the expression of the experience, belonging, attachment and commitment of people who response to the district. Moreover the district’s elements that contribute to a sense of place were its physical, people’ activities, culture, potentiality existence and way of life. These elements have reflected the quality of the environment in both physical dimension and social dimension that is still important and meaningful to them.

คำสำคัญ: สำนึกในถิ่นที่, ย่านการค้าเก่า, อุบลราชธานี

Keywords: Sense of Place, Old Commercial District, Ubon Ratchathani

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Email: danainil3115@gmail.com

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง ความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่อยู่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการเผยแพร่และตีพิมพ์จากศูนย์วิจัยพหุศาสตร์สังคมกลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

บทนำ

ภายหลังที่โลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมในระดับท้องถิ่นมีโอกาสถูกคุกคามมากขึ้นจากการพัฒนาที่ไม่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ทางลักษณะเฉพาะของสถานที่ ส่งผลให้เกิดรูปแบบที่ขัดแย้งระหว่างความเก่าและความใหม่ที่ขาดการเชื่อมโยงในบริบทเดิม เป็นการลบล้างลักษณะเฉพาะและสร้างมาตรฐานทางสภาพแวดล้อมขึ้นมาใหม่ ส่งผลให้เกิดสภาพความไร้ถิ่น (Placelessness) (Relph, 1976) ซึ่งสถานที่ที่มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทั้งในเชิงความหมายและความรู้สึกกับคนที่อยู่ภายในโดยสะท้อนถึงอัตลักษณ์ต่อกัน การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อสถานที่ทั้งทางกายภาพ รูปแบบกิจกรรม และการใช้งานไม่ได้ส่งผลต่อกายภาพเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อคุณค่าและความหมายภายในสถานที่ด้วย สถานที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญในพฤติกรรมและสภาวะทางจิตใจของคนในทีแห่งนั้น (Najafi & Kamal, 2011) การทำความเข้าใจกับสถานที่จึงเป็นสิ่งสำคัญเปรียบเสมือนกระบวนการทางประสบการณ์ สามารถใช้ตรวจสอบความหมายที่คนรู้สึกผูกพันจนนำไปสู่ความพยายามสร้างสำนึกในถิ่นที่ (Shuhan & Norsidah, 2008) ดังนั้นสำนึกในถิ่นที่จึงมีบทบาทสำคัญมากกว่าเพียงความรู้สึกโหยหาอดีต (Nostalgia) หรือมุมมองเพื่อการท่องเที่ยวที่แสดงเรื่องราวในอดีตของสถานที่แห่งนั้น แต่ยังสะท้อนถึงการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันร่วมกับร่องรอยของอดีต

ย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 200 ปี เป็นย่านเก่าที่มีชีวิตที่ยังคงมีคนดำรงอยู่ อีกทั้งภายในย่านมีความหลากหลายในการใช้พื้นที่ทั้งพื้นที่พักอาศัย พื้นที่ค้าขาย พื้นที่ส่วนราชการ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และประกอบพิธีกรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สภาพทั่วไปภายในย่านปรากฏร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย จึงมีทั้งลักษณะทางกายภาพที่สะท้อนความเป็นอดีตของพื้นที่ในแต่ละช่วงจนถึงลักษณะทางกายภาพที่สร้างขึ้นใหม่เช่นเดียวกับที่พบในเมืองเก่าแห่งอื่นๆ ซึ่งที่ผ่านมายังไม่มีการบวนการในการตรวจสอบและประเมินความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่ ส่งผลให้แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา ย่านเมืองเก่ายังขาดความเข้าใจในพื้นที่ในมิติที่สะท้อนขึ้นมาจากสำนึกของคนที่สัมพันธ์กับย่านโดยตรง

ในการศึกษานี้ได้นำแนวคิดสำนึกในถิ่นที่มาใช้เพื่อตรวจสอบและประเมินความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี จึงเป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ให้ปรากฏบนพื้นฐานทางประสบการณ์ของคนที่มีสัมพันธ์กับย่านทั้งที่อาศัยอยู่ภายในและภายนอกย่าน ซึ่งการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ยังไม่ปรากฏในการนำมาสำรวจพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่มีคนอาศัยอยู่ในประเทศไทย ในอนาคตจึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการสำรวจกับพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวเพื่อทำความเข้าใจและเป็นแนวทางสำหรับนำไปใช้ออนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับการรักษามิติทางกายภาพและมิติทางสังคมตลอดจนรักษาความเป็นท้องถิ่นให้ขนานไปกับโลกในปัจจุบันได้

วัตถุประสงค์ของบทความ

เพื่อสำรวจสำนึกในถิ่นที่ของคนที่มีสัมพันธ์กับย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี

วิธีการวิจัย

ในการศึกษานี้เป็นการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ซึ่งเป็นกระบวนการทางด้านจิตวิทยาสภาพแวดล้อม (Environment psychology) แนวทางการศึกษาได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสม (Multi-method) ระหว่างระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative method) ในลักษณะการวัดในเชิงความถี่เพื่อแสดงความแตกต่างทางระดับสำนึกและความรู้สึกของคนที่มีสัมพันธ์กับย่าน ร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative method) เพื่อตีความหมายและอธิบายผลร่วมกับข้อมูลเชิงปริมาณ จึงเป็นการประสานกันระหว่างข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจในความสัมพันธ์ของคนกับย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี โดยดำเนินการวิจัยดังนี้

1. กลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประเภทกลุ่มตัวอย่าง

ในการให้คำจำกัดความของประชากรได้กำหนดจากคนที่เข้าสัมพันธ์กับพื้นที่ย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีในช่วงเวลาการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ. 2557 ถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2558 โดยประเภทของประชากรได้ประยุกต์จากแนวการศึกษาของ Hay (1998) ซึ่งแบ่งประเภทประชากรตามช่วงเวลาที่มาสัมพันธ์และตามลักษณะของการเข้ามาในพื้นที่ออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

1.1.1 คนที่อาศัยอยู่ภายในย่าน โดยใช้การเข้ามาอยู่ก่อนและหลังปี พ.ศ. 2497 เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง เนื่องจากภายหลังการเปิดใช้สะพานเสรีประชาธิปไตย (พ.ศ. 2497) เป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ส่งผลให้ย่านการค้าเก่าถูกลดบทบาทลง ซึ่งประชากรคนที่อาศัยอยู่ภายในย่านแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ คนที่อาศัยหรือมีบรรพบุรุษอยู่ในย่านก่อนปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A1) โดยสถานะของการเข้ามาอาศัยอยู่ในย่าน ได้แก่ เป็นเจ้าของอาคาร มีความสัมพันธ์กับเจ้าของอาคาร ผู้อาศัย และผู้เช่า อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป เพศชายและหญิง และคนที่อาศัยอยู่ในย่านหลังปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A2) โดยสถานะของการเข้ามาอาศัยอยู่ในย่าน ได้แก่ เป็นเจ้าของอาคาร มีความสัมพันธ์กับเจ้าของอาคาร ผู้อาศัย และผู้เช่า มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป เพศชายและหญิง

1.1.2 คนที่อาศัยอยู่นอกย่าน โดยแบ่งประเภทประชากรออกตามวัตถุประสงค์ของการเข้ามาสัมพันธ์กับย่าน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ คนที่มาทำงาน (กลุ่ม B1) คนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ (กลุ่ม B2) และคนที่มาท่องเที่ยว (กลุ่ม B3)

1.2 จำนวนกลุ่มตัวอย่าง

การสำรวจความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่เป็นแนวทางการศึกษาทางทัศนคติของคนจึงไม่ใช่การวัดเชิงปริมาณโดยตรง ตัวเลขที่ปรากฏจึงไม่ได้นำมาใช้อธิบายผลเพียงอย่างเดียว แต่เป็นส่วนหนึ่งที่จะใช้อธิบายร่วมกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างปลายเปิด จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการศึกษาความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่จะเน้นที่การกระจายตัวของประชากรที่หลากหลายเพื่อความเข้าใจในความสัมพันธ์ ซึ่งไม่ได้เน้นในทางจำนวน ผลที่ได้จึงไม่สามารถอ้างอิงสู่ประชากรทั้งหมดได้แต่เพื่อทำความเข้าใจกลุ่มตัวอย่างแต่ละกลุ่มมีทัศนคติต่อย่านอย่างไร โดยการศึกษาที่ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 63 คน

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนกลุ่มตัวอย่างในแต่ละประเภท

	ประเภทกลุ่มประชากร	จำนวน
คนที่อาศัยอยู่ภายในย่าน	1) คนที่อาศัยหรือมีบรรพบุรุษอยู่ในย่านก่อนปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A1)	17 คน
	2) คนที่อาศัยอยู่ในย่านหลังปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A2)	12 คน
คนที่อาศัยอยู่นอกย่าน	3) คนที่มาทำงาน (กลุ่ม B1)	14 คน
	4) คนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ (กลุ่ม B2)	11 คน
	5) คนที่มาท่องเที่ยว (กลุ่ม B3)	9 คน

2. การสำรวจสำนึกในถิ่นที่

ในการศึกษานี้ได้ประยุกต์ใช้เกณฑ์การวัดระดับสำนึกในถิ่นที่ของ Shamai (1991) ซึ่งได้พัฒนาขึ้นมาจากแนวทางของ Relph โดยลักษณะเด่นของเกณฑ์ดังกล่าวมีความชัดเจนในการแสดงระดับซึ่งเริ่มจากระดับผิวเผินและเพิ่มขึ้นจนกระทั่งถึงระดับสูงสุด โดยเกณฑ์นี้ครอบคลุมภายในองค์ประกอบของสำนึกในถิ่นที่ใน 4 ด้าน ได้แก่

ประสบการณ์ ความเป็นเจ้าของ ความผูกพัน และการมีส่วนร่วมกับพื้นที่ โดยชุดคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 4 ส่วน จำนวน 12 ข้อ ซึ่งคำถามแต่ละข้อแบ่งระดับการวัดตัวแปร (Level of measurement) และตามด้วยคำถามปลายเปิด (Open-ended question) เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์อธิบายเหตุผล ความคิดเห็นและความรู้สึกประกอบ

ตารางที่ 2 แสดงคำถามที่ใช้ในการสำรวจสำนึกในถิ่นที่ไถ่ในด้านต่างๆ

มิติสำนึกในถิ่นที่ไถ่	คำถามวัดระดับสำนึกในถิ่นที่ไถ่	คำถามปลายเปิด
ด้านประสบการณ์	1) ท่านมี ประสบการณ์ กับย่านนี้ในระดับใด	- ประสบการณ์ที่สำคัญหรือประสบการณ์ประจำกับย่านด้านใด
	2) ท่านมี ความรู้ เกี่ยวกับย่านนี้ในระดับใด	- มีความรู้เกี่ยวกับย่านในอดีตรึอะไรบ้าง
ด้านความเป็นเจ้าของ	3) ท่านรู้สึกเป็น สมาชิก ของย่านนี้ในระดับใด	- พื้นที่หรือบริเวณใดที่รู้สึกเป็นสมาชิก
	4) ท่าน คุ้นเคย กับย่านนี้ในระดับใด	- พื้นที่หรือบริเวณใดที่รู้สึกคุ้นเคย
ด้านความผูกพัน	5) ท่านรู้สึก ผูกพัน กับย่านนี้ในระดับใด	- ผูกพันกับย่านเพราะอะไร
	6) เมื่อท่านต้องห่างจากย่านนี้ไปอยู่ที่อื่น ท่านจะ คิดถึง ย่านนี้ในระดับใด	- เคยต้องห่างจากย่านแล้วทำให้เกิดความคิดถึงย่านบ้างหรือไม่
	7) ท่านรู้สึกเป็น ส่วนหนึ่ง กับย่านนี้ในระดับใด	- รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งกับย่านเพราะอะไร
	8) ท่านตัดสินใจ ดำรงอยู่ ในย่านนี้ในระดับใด	- ทำไมตัดสินใจมาอยู่/ไม่อยู่ในย่าน
ด้านการมีส่วนร่วม	9) ท่านมีส่วนร่วมหรือพร้อมใน การลงทุน ทั้งในแรงกาย กำลังทรัพย์ หรือความสามารถกับกิจกรรมของย่านนี้ในระดับใด	- มีส่วนในการลงทุนกับกิจกรรมอะไรบ้าง
	10) ท่าน มีส่วนร่วม กับกิจกรรมของย่านนี้ในระดับใด	- มีส่วนร่วมกับกิจกรรมใดบ้าง
	11) ท่าน มีส่วนสำคัญ กับกิจกรรมของย่านในระดับใด	- มีบทบาทกับย่านในกิจกรรมใดบ้าง
	12) ท่านมีส่วนร่วมหรือพร้อมที่จะ เสียสละ ทั้งในแรงกาย กำลังทรัพย์ หรือความสามารถกับกิจกรรมของย่านนี้ในระดับใด	- เสียสละกับย่านในกิจกรรมใดบ้าง

การกำหนดตัวเลือกคำตอบโดยใช้การวัดมาตราอันตรภาค (Interval scale) จำนวน 5 ระดับ ได้แก่ ระดับน้อยมากมี 1 คะแนน ระดับน้อยมี 2 คะแนน ระดับปานกลางมี 3 คะแนน ระดับมากมี 4 คะแนน และระดับสูงมากมี 5 คะแนน ในการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลสำนึกในถิ่นที่ไถ่มีขั้นตอนดังนี้

2.1 นำค่าเฉลี่ยคะแนนในแต่ละคำถามของคนแต่ละกลุ่มมาสรุประดับสำนึกในถิ่นที่ไถ่และระดับสำนึกในถิ่นที่ไถ่มีติด้านต่างๆ ทั้ง 4 ด้าน โดยกำหนดช่วงการวัดมาตราอันตรภาคดังนี้

- ช่วงที่ 1 คือ 1.00-1.79 หมายถึง ระดับน้อยมาก
- ช่วงที่ 2 คือ 1.80-2.59 หมายถึง ระดับน้อย
- ช่วงที่ 3 คือ 2.60-3.39 หมายถึง ระดับปานกลาง
- ช่วงที่ 4 คือ 3.40-4.19 หมายถึง ระดับมาก
- ช่วงที่ 5 คือ 4.20-5.00 หมายถึง ระดับสูงมาก

จากนั้นนำผลระดับทางสำนึกในถิ่นที่ไถ่และมิติทั้ง 4 ด้านของคนแต่ละกลุ่มมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลทั่วไปและคำถามปลายเปิด

2.2 นำผลสรุปของค่าเฉลี่ยสำนึกในถิ่นที่ไถ่ของคนทั้ง 5 กลุ่มมาสรุปลักษณะการดำรงอยู่ของคนกลุ่มต่างๆ โดยเกณฑ์การแบ่งช่วงของการดำรงอยู่มี 3 ลักษณะดังนี้

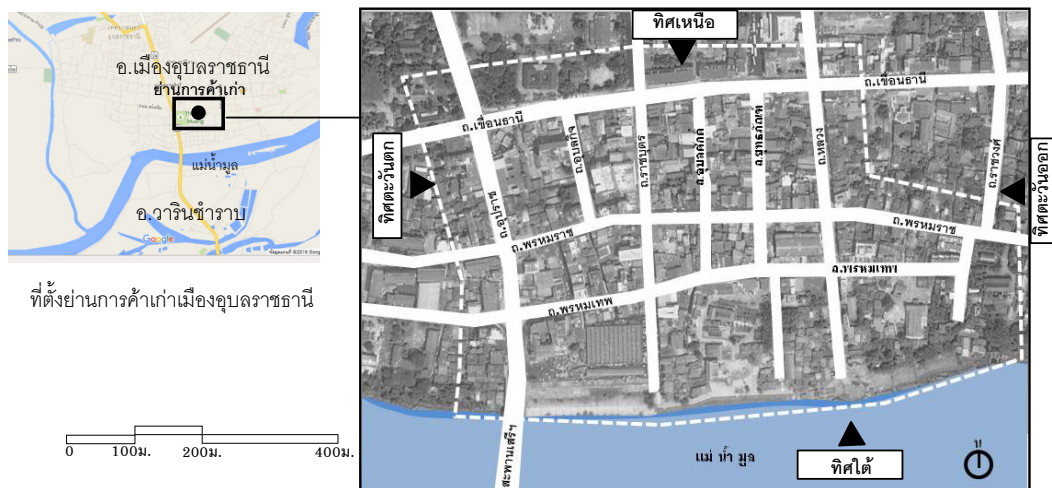
- สำนึกในถิ่นที่ระดับน้อยและน้อยมาก แสดงถึงการดำรงอยู่แบบคนนอก
- สำนึกในถิ่นที่ระดับปานกลาง แสดงถึงการดำรงอยู่ของคนที่มีลักษณะผสมทั้งคนนอกและคนใน
- สำนึกในถิ่นที่ระดับมากและสูงมาก แสดงถึงการดำรงอยู่แบบคนใน

2.3 จัดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับย่านทั้ง 5 กลุ่มแยกตามลักษณะในการดำรงอยู่

2.4 สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบมิติสำนึกในถิ่นที่ด้านต่างๆ ทั้งด้านประสบการณ์ ความเป็นเจ้าของ ความรู้สึก และการมีส่วนร่วม ของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ในการดำรงอยู่ในลักษณะเดียวกัน โดยอธิบายผลร่วมกับข้อมูลทั่วไปและคำถามปลายเปิด เพื่อแสดงปัจจัยที่เกี่ยวกับคนและปัจจัยภายในย่านที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ทั้งแบบคนในและคนนอก

พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีมีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 200 ปี เริ่มแรกโดยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มพระวอพระตาที่อพยพมาจากเวียงจันทน์และได้สถาปนาขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ 1 ภายหลังจากปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เมืองอุบลราชธานีมีฐานะเป็นศูนย์กลางในการปกครองของส่วนราชการและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในระดับภูมิภาค ต่อมาย่านการค้าได้ถูกลดบทบาทลงภายหลังการเปิดใช้สะพานเสรีประชาธิปไตย (พ.ศ. 2497) ที่สร้างขึ้นจากนโยบายการพัฒนาระบบการคมนาคมทางบกเพื่อต่อสู้กับระบบคอมมิวนิสต์ในสมัยนั้น ปัจจุบันแม้ว่าบทบาทในเชิงเศรษฐกิจไม่มากเช่นในอดีตแต่ก็ยังคงเป็นย่านการค้าที่สำคัญของเมือง โดยพื้นที่ใช้สอยภายในย่านยังคงมีทั้งสถานที่ทางการค้า (Commercial places) สถานที่พักอาศัย (Residential places) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีกรรม (Worship places) และสถานที่ทางราชการ (Official places) ส่งผลให้เกิดความหลากหลายของกิจกรรมที่สามารถนำคนทั้งที่อาศัยอยู่ในและภายนอกเข้ามาสัมพันธ์กับย่านได้ จึงยังคงเป็นย่านประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี
(ที่มา: ปรับปรุงจาก <https://www.google.co.th/maps/@15.1729948,104.8581194,8z>)

แนวคิดเกี่ยวกับสำนักในถิ่นที่

1. ความหมายและความสำคัญของสำนักในถิ่นที่

ในความหลากหลายของแนวคิดทางด้านความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่พบว่าแนวคิดสำนักในถิ่นที่มีถูกนำมาใช้ศึกษาและกล่าวถึงในลำดับต้นๆ แม้ว่าปัจจุบันในวงวิชาการยังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับความคลุมเครือของแนวคิด แต่มีความพยายามพัฒนาแนวคิดที่ใช้อธิบายและหาความหมายสำนักในถิ่นที่เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ดังกล่าว โดย Relph (1976) อภิปรายถึงสำนักในถิ่นที่คือความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีกับที่ตั้ง เป็นความสามารถในการรับรู้ (Recognize) และอัตลักษณ์ (Identity) สถานที่ที่สามารถสร้างและพัฒนาขึ้นในระยะยาวโดยการเชื่อมต่อของผู้ที่เข้ามาใช้กับพื้นที่ โดยเรียกประสบการณ์ทางสำนักในถิ่นที่ที่มีความเข้มข้นสูงมากกว่า “การดำรงอยู่แบบภายใน (Existential insideness)” เป็นประสบการณ์เชิงลึกลงกับสถานที่โดยไร้จิตสำนึกและมีประสบการณ์กับพื้นที่มากจนกระทั่งรับรู้ว่าเป็นบ้าน ชุมชน และพื้นที่ของเรา (Seamon & Sowers, 2008) ในส่วน Tuan (1980) เห็นว่าสำนักในถิ่นที่ขึ้นอยู่กับการประสบการณ์เชิงลึกลงกับที่ตั้ง โดยอธิบายร่องรอยการดำรงอยู่ที่เกี่ยวข้องระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมกายภาพผ่านวาทกรรม “Topophilia” ซึ่งเปรียบเสมือนความแข็งแกร่งและความประทับใจในความสัมพันธ์สอดคล้องกับ Steele (1981) ที่อธิบายถึงสำนักในถิ่นที่เป็นการสั่งสมการรับรู้ ทัศนคติ และอัตลักษณ์บนพื้นฐานการสร้างความหมายต่อคนและสถานที่ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงการบ่มเพาะทางความสัมพันธ์ของระบบนิเวศน์ที่เราอาศัยอยู่ (Cobb, 1977)

การอธิบายสิ่งที่สั่งสมอยู่ภายในคนหรือกลุ่มคนที่มาสัมพันธ์กับสถานที่นั้น นักวิชาการได้เสนอประเด็นที่น่าสนใจใช้อธิบายในหลายมุมมองโดย Dattel อธิบายว่าสำนักในถิ่นที่เป็นกลุ่มของความหลากหลายทางความหมาย สัญลักษณ์ และลักษณะของคนหรือกลุ่มคนที่มีจิตสำนึก (Consciously) และไม่มีจิตสำนึก (Unconsciously) เข้ามามีส่วนร่วมกับลักษณะพิเศษของพื้นที่ (Shamai & Ilatov, 2005) โดย Cross (2001) ชี้ให้เห็นว่าสำนักในถิ่นที่เป็นการร่วมกันระหว่างความสัมพันธ์ของสถานที่กับการเคลื่อนไหวของสังคม กลุ่มความสัมพันธ์ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคน จิตวิญญาณ ลัทธิความเชื่อ ตำนาน-เรื่องเล่า ของใช้ในชีวิตประจำวัน และผู้อาศัยอยู่ จากแนวคิดดังกล่าวแสดงถึงประสบการณ์ของคนในการรับรู้สำนักในถิ่นที่ของแต่ละคนหรือกลุ่มคนมีความสำคัญต่อการสร้างสำนัก การรับรู้ของคนที่มีต่อสภาพแวดล้อมจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจิตสำนึกทางความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Najafi & Kamal, 2011) ในส่วน Steele (1981) เสนอว่าเป็นประสบการณ์เฉพาะ (Particular experience) ของคนกับสถานที่เฉพาะ (Particular setting) ทำให้เกิดสำนักในถิ่นที่ขึ้นมา แสดงถึงการหลอมรวมตัวกันทางความหมาย รูปแบบทางกายภาพ กิจกรรม และประสบการณ์ของคน (Montgomery, 1998) สอดคล้องกับ Shamai and Ilatov (2005) มีมุมมองต่อสำนักในถิ่นที่เป็นการรวมตัวกันของ 3 สิ่ง คือ สถานที่ที่ตั้ง ภูมิทัศน์ และความเกี่ยวข้องของคน Stedman (2002) สำนักในถิ่นที่จึงเป็นการสั่งสมความรู้ (Cognitive) ความรู้สึก (Affective) และการมีส่วนร่วม (Conative) บนพื้นฐานความหมายที่สร้างขึ้นโดยคน ทั้ง 3 ส่วนมีความสัมพันธ์กันและส่งผลต่อกัน ดังนั้นภายในแนวคิดสำนักในถิ่นที่จึงสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดทางด้านอัตลักษณ์สถานที่ (Place identity) ผูกพันสถานที่ (Place attachment) และพึ่งพาสถานที่ (Place dependence) ซึ่งเป็นพื้นฐานทางแนวคิดที่ใช้สำรวจความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่ในด้านต่างๆ

จากแนวคิดข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสำนักในถิ่นที่คือความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่โดยผ่านประสบการณ์ในการรับรู้ทางจิตสำนึกและไร้จิตสำนึก สะท้อนภาพรวมของแนวคิดใน 2 องค์ประกอบหลักคือ คน (Person) ที่สั่งสมประสบการณ์ การรับรู้ กิจกรรมทางสังคม ความพอใจ และความผูกพันที่มีกับสถานที่ และสถานที่ (Place) ทั้งในด้านกายภาพและทางสังคมที่ได้ปรากฏถึงลักษณะเฉพาะและความหมายขึ้นมา ซึ่งองค์ประกอบทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์

กันมีผลต่อการดำรงอยู่ต่อกัน ดังนั้นสำนึกในถิ่นที่จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อสถานที่ในการศึกษานี้จึงนำแนวคิดสำนึกในถิ่นที่มาใช้เพื่อสะท้อนและประเมินการดำรงอยู่ของคนที่มีสัมพันธ์กับย่านทั้งคนนอกและคนใน สิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนการส่งสมการรับรู้ทางทัศนคติและอัตลักษณ์บนพื้นฐานทางประสบการณ์

2. ระดับของสำนึกในถิ่นที่

การสร้างความสำเร็จในความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่ที่เป็นสิ่งที่ท้าทายในวงนักวิชาการ วิธีหนึ่งที่นักวิชาการพยายามนำมาใช้ศึกษาคือระเบียบวิธีที่เป็นเชิงประจักษ์เพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์ให้เกิดเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยในแนวทางของนักวิชาการทางสายปรากฏการณ์ศาสตร์เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ทางสภาพแวดล้อมของคนหรือกลุ่มคนด้วยการวัดระดับความแตกต่างจะประเมินจากประสบการณ์ภายในที่ตั้ง (Canter, 1977) สอดคล้องกับแนวทางของ Relph นักวิชาการทางสายภูมิศาสตร์ที่สนใจศึกษาความสำคัญของสถานที่ทางสภาพแวดล้อมในชีวิตประจำวันได้แบ่งกลุ่มทางความแตกต่างของคนออกเป็น 2 ลักษณะคือ คนนอก (Outsideness) แสดงให้เห็นถึงความแปลกแยก (Alienation) ไร้ถิ่น (Homelessness) และเข้ากันไม่ได้ (Not along) กับสถานที่ และคนใน (Insideness) แสดงถึงความเป็นเจ้าของสถานที่ (Belonging to place) มีความลึกและความสมบูรณ์ทางอัตลักษณ์กับสถานที่บนพื้นฐานทางระดับความแตกต่างของการมีส่วนร่วมทางประสบการณ์และความหมาย โดยเรียกว่าการดำรงอยู่แบบคนใน (Existential insideness) (Relph, 1976)

ในส่วนการแบ่งระดับสำนึกในถิ่นที่ของ Shamai ได้พัฒนาขึ้นโดยมีพื้นฐานมาจากการแบ่งระดับคนในและคนนอกของ Relph โดยเริ่มจากระดับที่ไม่ปรากฏสำนึกในถิ่นที่ ไปจนถึงระดับหลอมรวมและมีส่วนร่วมไปกับสถานที่ การแบ่งระดับนี้ใช้ความแตกต่างและความหลากหลายในความเข้มข้นทางความรู้ ความรู้สึก และพฤติกรรมของคนที่ยังอาศัยอยู่ในสถานที่และช่วงเวลาเดียวกัน โดยแบ่งระดับออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ไม่เกิดสำนึกในถิ่นที่ (Nothing sense of place) กลุ่มที่เป็นเจ้าของสถานที่ (Belonging to a place) กลุ่มที่ความผูกพันสถานที่ (Attachment to a place) และกลุ่มที่มีส่วนร่วมกับสถานที่ (Commitment to a place) จากกลุ่มดังกล่าว Shamai ได้แบ่งรายละเอียดทางระดับออกเป็น 7 ระดับดังตารางที่ 3

ปัจจุบันเกณฑ์ของ Shamai ได้รับความสนใจจากนักวิชาการที่ต้องการศึกษาสำรวจระดับความแตกต่างทางสำนึกในถิ่นที่ในเชิงประจักษ์ ด้วยลักษณะเด่นของเกณฑ์ที่มีความชัดเจนในการแสดงระดับความเข้มข้นทางความรู้สึกและพฤติกรรมโดยเริ่มจากระดับผิวเผินและเพิ่มขึ้นจนถึงระดับสูงสุด โดยแสดงถึงส่วนผสมทางความรู้ อารมณ์ และการมีส่วนร่วมของคนที่ยังมาสัมพันธ์กับสถานที่ซึ่งครอบคลุมภายในองค์ประกอบของสำนึกในถิ่นที่ แม้ว่าในแต่ละระดับยังคงมีความเหลื่อมล้ำทางเนื้อหาที่ไม่ได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจนเพราะด้วยข้อจำกัดทางความรู้สึกที่เป็นนามธรรม แต่เกณฑ์ดังกล่าวก็สามารถนำมาซึ่งความเข้าใจถึงระดับความสัมพันธ์ในความแตกต่างทางความรู้สึกของคนโดยไม่เกี่ยวข้องในเชิงความหมายและทัศนคติ ในการศึกษานี้จึงนำเกณฑ์ของ Shamai มาใช้เป็นแนวทางศึกษาสำรวจระดับทางความรู้ ความรู้สึก และพฤติกรรมของคนที่มีมาสัมพันธ์กับย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี

ตารางที่ 3 แสดงการแบ่งสำนักในถิ่นที่ใน 7 ระดับของ Shamai

ประสบการณ์ (Experience)	1) ไม่มีสำนักในถิ่นที่	- ไม่รู้สึกคุ้นเคยและไม่มีประสบการณ์ในสถานที่
	2) มีความรู้กับสิ่งที่อยู่ในสถานที่	- รู้สึกคุ้นเคยกับสถานที่ - สามารถระบุสัญลักษณ์แต่ไม่สามารถรู้สึกพิเศษที่เชื่อมต่อกับสถานที่และสัญลักษณ์นั้นได้ - ไม่สามารถหลอมรวมตัวเองเข้ากับสถานที่ได้
ความเป็นเจ้าของ (Belonging)	3) เป็นเจ้าของในสถานที่	- รู้สึกคุ้นเคยและมีอารมณ์เชื่อมต่อกับสถานที่ได้ - จำแนกความแตกต่างของสัญลักษณ์ในสถานที่และรับรู้สัญลักษณ์เหล่านั้นคือสิ่งที่จะต้องเอาใจใส่และเคารพเป็นพิเศษ
ความผูกพัน (Attachment)	4) ผูกพันกับสถานที่	- รู้สึกผูกพันกับสถานที่อย่างมาก - ได้รับความหมายและความสำคัญของสถานที่ - รับรู้ลักษณะเฉพาะของสถานที่
	5) ระบุกับเป้าหมายสถานที่	- รู้สึกหลอมรวมไปกับสถานที่ - เป้าหมายของสถานที่คือการจดจำได้ของคน - รู้สึกพอใจกับเป้าหมายของสถานที่ - รู้สึกผูกพันในระดับลึกลงไปกับสถานที่
การมีส่วนร่วม (Commitment)	6) เกี่ยวพันในสถานที่	- มีบทบาทกับกิจกรรมที่จัดขึ้นในสถานที่ - มีการลงทุนทั้งเงิน เวลา และความสามารถในกิจกรรมในสถานที่ - แสดงให้เห็นทัศนคติของคนที่มีต่อสถานที่
	7) เสียสละให้กับสถานที่	- เป็นระดับสูงสุดของสำนักในถิ่นที่ - มีส่วนร่วมในระดับลึก - มีความเสียสละเพื่อคุณลักษณะสำคัญและคุณค่าของสถานที่

3. สถานะในการดำรงอยู่ของคนที่สัมพันธ์กับสถานที่

จากความหมายสำนักในถิ่นที่แสดงให้เห็นว่าคุณเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญ ระดับความสัมพันธ์ในแต่ละคนมีความแตกต่างกันไปตามการรับรู้และการพัฒนาความรู้สึก ซึ่งมีตั้งแต่ไม่รู้สึกสัมพันธ์จนถึงรู้สึกหลอมรวมไปกับสถานที่ได้ ในแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่นักวิชาการแบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ ตามสถานะในการดำรงอยู่ดังนี้

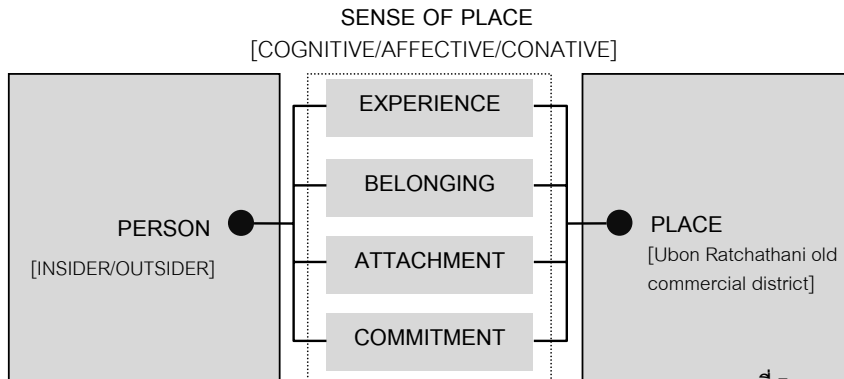
- **คนใน (Insider)** ในการตั้งข้อสังเกตความเป็นคนในของ Relph (1976) นิยามขึ้นจากลักษณะคนที่แสดงถึงความผูกพัน ความเกี่ยวข้อง และการจดจ่อเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้าใจสถานที่ โดยเรียกว่าการดำรงอยู่แบบภายใน (Existential insideness) เป็นสถานการณ์เชิงลึก มีใจจดจ่ออยู่กับพื้นที่แบบไม่รู้สึกตัว มีประสบการณ์กับคนที่อยู่ทั้งภายในบ้านและสังคมของตัวเองและการรู้สึกได้ถึงความเป็นสมาชิก การอธิบายความหมายของคนในของ Relph เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เข้าใจสถานที่ แนวคิดนี้คือแกนหลักที่ดำรงไว้ในโครงสร้างของสถานที่เสมือนกับว่าสถานที่เป็นสิ่งที่มีความหมายในชีวิตคน โดยแบ่งระดับคนในจากพื้นฐานทางประสบการณ์การมีส่วนร่วมและความหมายออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ ความรู้ ประสบการณ์ตรง ความมุ่งมั่นที่จะเข้าใจ และความรู้สึกผูกพันอย่างมาก (Seamon & Sowers, 2008) ในส่วน Hay (1998) เสนอว่าคนในมีความแตกต่างทางเหตุผลของความผูกพันจากทั้งปัจจัยด้านบุคคล สังคมและกายภาพที่คนอาศัยอยู่อย่างยาวนาน บ่อยครั้งที่มีการพัฒนาความรู้สึกนำไปสู่การเกิดสำนัก

ในการเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ ซึ่ง Hay ได้แบ่งระดับคนในตามระดับความลึกในช่วงเวลาที่มาสัมพันธ์เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การสืบต่อมาจากบรรพบุรุษและคนพื้นเมือง ทั้งแนวคิดของ Relph และ Hay แสดงถึงความสอดคล้องในทางประสบการณ์และช่วงเวลากับพื้นที่ที่มีทิศทางขนานกัน ดังนั้นช่วงเวลาที่อยู่ในสถานที่ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ส่งผลต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องกับที่อาศัยอยู่ (Manley & Guise, 1988) อีกทั้งความเป็นคนในจึงเป็นสิ่งคาดการณ์ความผูกพันในเชิงลึกโดยความหมาย คุณค่าทางวัฒนธรรม ประสบการณ์ และคุณภาพทางความสัมพันธ์กับสถานที่ (Shuhan & Norsidah, 2008) คนในจึงเป็นแกนหลักทางโครงสร้างของสถานที่เหมือนกับว่าสถานที่ที่เป็นสิ่งที่มีความหมายในชีวิตของคน (Seamon & Sowers, 2008) ในการดำรงอยู่ลักษณะนี้ Tuan (1980) เรียกว่า “Topophilia” เพื่อใช้แสดงความผูกพันในระดับชาติจนถึงในระดับที่อยู่อาศัยบนพื้นฐานทางความทรงจำและความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมสร้างสถานที่ขึ้นมา

- *คนนอก (Outsider)* ในการคาดการณ์ความสัมพันธ์ของคนนอก ซึ่ง Relph เรียกความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ว่าการดำรงอยู่แบบคนนอก (Existential Outsideness) โดยตั้งข้อสังเกตถึงประสบการณ์ในพื้นที่ไม่มากพอจึงส่งผลให้รู้สึกว่าเป็นคนต่างถิ่นและเห็นห่างกับถิ่นรวมถึงมีช่วงเวลากับพื้นที่ไม่นานและไม่รู้สึกว่าเป็นที่แห่งนั้นคือบ้าน โดยแบ่งระดับทางความรู้สึกออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ มีความรู้สึกเห็นห่างหรือรู้สึกอยู่นอกพื้นที่ การมีเจตนาหรือความพยายามเข้ามาเกี่ยวข้องกับพื้นที่ และมีความรับรู้กับพื้นที่แต่ยังห่างทางประสบการณ์ (Relph, 1976) ในส่วน Hay (1998) คาดการณ์ความเป็นคนนอกโดยใช้ช่วงเวลาและลักษณะการเข้ามาสัมพันธ์กับสถานที่ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ การมาชั่วคราว การมาอยู่ไม่ประจำ และการอพยพมาใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับ Kalttenborn and Williams (2002) คาดการณ์คนนอกถึงความผูกพันของคนที่ไม่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับสถานที่ในระยะเวลายาว เช่น นักท่องเที่ยวหรือคนที่เข้ามาแบบชั่วคราวไม่สามารถพัฒนาความผูกพันในระดับสูงได้เมื่อเทียบกับการดำรงอยู่แบบคนในที่มียุทธศาสตร์การอยู่อาศัยยาวนานกว่า การดำรงอยู่แบบคนนอกนี้ Tuan (1980) เรียกว่า “Topophobia” คือความรู้สึกถึงการขับออก ความกลัว ความคุกคาม และความไร้ค่าเมื่ออยู่ในสถานที่แห่งนั้น ในอีกด้านหนึ่งการเกิดความผูกพันของคนนอกนั้น ในมุมมองของ Stedman (2006) เห็นว่าสามารถเกิดขึ้นได้โดยการเชื่อมต่อกับความรู้สึกกับลักษณะทางสภาพแวดล้อม เพราะเป็นองค์ประกอบที่สังเกตได้ง่าย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Narsar (1989) โดยคนสามารถสร้างความทรงจำกับในความแตกต่างทางองค์ประกอบที่ไม่ซับซ้อนได้ ดังนั้นการคาดการณ์ความสัมพันธ์ของคนนอกเกิดขึ้นได้ในระดับผิวเผิน โดย Stedman (2006) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงคนที่เข้ามาอยู่ใหม่มีสถานะเป็นผู้บริโภคมากกว่าเป็นผู้สร้างสถานที่แห่งนั้น ประกอบกับเวลาที่สั้นของการได้เข้ามาสัมพันธ์กับสถานที่ไม่สามารถพัฒนาความรู้สึกผูกพันและส่งผ่านคุณค่าของสังคมขึ้นมาได้จริงๆ เพราะไม่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างขึ้นมา ตลอดจนการนำรูปแบบทางสังคมและทางกายภาพเข้ามาของคนต่างถิ่นเป็นสิ่งอันตรายต่อลักษณะจริงของสถานที่

การคาดการณ์ความสัมพันธ์กับสถานที่ของคนในและคนนอกสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างทางช่วงเวลาและประสบการณ์ที่เข้ามาสัมพันธ์ที่มีผลต่อการเชื่อมต่อของคนกับมิติทางสถานที่ทั้งในด้านสังคมและกายภาพ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความสำคัญของสถานที่กับการดำรงอยู่ของคนมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางสำนักในถิ่นที่ ระดับสำนึกในถิ่นที่ และสถานะในการดำรงอยู่ของคนที่มาสัมพันธ์กับสถานที่นำมาสรุปเป็นกรอบแนวคิดเพื่อใช้ศึกษาในครั้งนี้อย่างที่ 2

ภาพที่ 2 ผังแสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

ผลการวิจัย

จากข้อมูลการสัมภาษณ์สำนักในถิ่นที่ของคนที่มีสัมพันธ์กับย่านทั้ง 5 กลุ่ม (กลุ่ม A1 A2 B1 B2 และ B3) นำมาสรุปได้ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 สรุปข้อมูลระดับสำนักในถิ่นที่และระดับมิติด้านต่างๆ ของคนทั้ง 5 กลุ่ม

กลุ่มตัวอย่าง	มิติทางสำนักในถิ่นที่				สำนักในถิ่นที่
	ประสบการณ์	ความเป็นเจ้าของ	ความผูกพัน	การมีส่วนร่วม	
A1 (N=17)	3.97 (มาก)	3.97 (มาก)	4.66 (สูงมาก)	3.40 (มาก)	4.00 (มาก)
A2 (N=12)	3.38 (ปานกลาง)	3.46 (มาก)	3.96 (มาก)	3.37 (ปานกลาง)	3.49 (มาก)
B1 (N=14)	3.14 (ปานกลาง)	3.43 (มาก)	3.75 (มาก)	3.27 (ปานกลาง)	3.40 (มาก)
B2 (N=11)	3.41 (มาก)	3.55 (มาก)	3.77 (มาก)	2.91 (ปานกลาง)	3.41 (มาก)
B3 (N=9)	1.39 (น้อยมาก)	1.17 (น้อยมาก)	1.36 (น้อยมาก)	1.33 (น้อยมาก)	1.31 (น้อยมาก)

1.00-1.79 หมายถึง ระดับน้อยมาก 1.80-2.59 หมายถึง ระดับน้อย 2.60-3.39 หมายถึง ระดับปานกลาง
 3.40-4.19 หมายถึง ระดับมาก 4.20-5.00 หมายถึง ระดับสูงมาก

คนที่สัมพันธ์กับย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีพบว่าปรากฏความแตกต่างทางระดับสำนักในถิ่นที่ใน 2 ระดับคือ สำนักในถิ่นที่ระดับ “มาก” แสดงถึงการดำรงอยู่แบบคนใน (Insider) ได้แก่ คนกลุ่ม A1 A2 B1 และ B2 และสำนักในถิ่นที่ระดับ “น้อยมาก” แสดงถึงการดำรงอยู่แบบคนนอก (Outsider) ได้แก่ คนกลุ่ม B3 โดยทั้ง 2 ระดับมีรายละเอียดดังนี้

1. **สำนึกในถิ่นที่อยู่ในระดับ “มาก”** จากข้อมูลพบว่าระดับมิติด้านต่างๆ ของคนทั้ง 4 กลุ่ม (A1 A2 B1 และ B2) มีความสอดคล้องและแตกต่างกัน ในการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละมิติต่างสำนึกในถิ่นที่มีรายละเอียดดังนี้ (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 แสดงระดับมิติด้านต่างๆ ของกลุ่มที่มีสำนึกในถิ่นที่อยู่ในระดับ “มาก”

กลุ่มตัวอย่าง	มิติต่างสำนึกในถิ่นที่				สำนึกในถิ่นที่
	ประสบการณ์	ความเป็นเจ้าของ	ความผูกพัน	การมีส่วนร่วม	
A1	มาก	มาก	สูงมาก	มาก	มาก
A2	ปานกลาง	มาก	มาก	ปานกลาง	มาก
B1	ปานกลาง	มาก	มาก	ปานกลาง	มาก
B2	มาก	มาก	มาก	ปานกลาง	มาก

1.1 มิติต่างประสบการณ์ จากผลการศึกษาพบว่าคนในมิติต่างประสบการณ์ใน 2 ระดับคือ

- มิติต่างประสบการณ์ระดับ “มาก” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่หรือมีบรรพบุรุษอยู่มาก่อนปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A1) และคนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ (กลุ่ม B2) แสดงถึงคนทั้งสองกลุ่มมีช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับย่านสูง โดยคนกลุ่ม A1 ส่วนใหญ่เกิดและเติบโตมากับย่านและมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำ เกิดการสะสมประสบการณ์และความรู้โดยส่วนใหญ่มาจากประสบการณ์ตรงที่ได้มาสัมพันธ์กับสถานที่ต่างๆ ในย่านในช่วง 70 ปีที่ผ่านมา เช่น เคยมาซื้อของที่ตลาดหลวง เคยขึ้นเรือบริเวณท่าน้ำเก่า เคยเข้าไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมื่อครั้งใช้เป็นท่าเรือของศาลากลางจังหวัด เป็นต้น ซึ่งสถานที่เหล่านี้ในปัจจุบันบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงการใช้งานและบางส่วนได้ยุติกิจกรรมไปแล้ว รวมถึงความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ตรงและที่ได้รับมาจากคนรุ่นก่อนๆ เช่น เหตุการณ์ในย่านช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เรื่องราวสถานที่สำคัญต่างๆ ในอดีตของย่าน เป็นต้น ในส่วนคนกลุ่ม B2 โดยส่วนใหญ่เป็นประสบการณ์ที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการภายในย่านเป็นประจำ ทำให้ย่านนี้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน แสดงถึงพื้นที่ภายในย่านยังคงตอบสนองทางด้านการใช้สอยที่มีความหลากหลายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีทั้งตลาดสดและแหล่งร้านค้าที่มีสินค้าประเภทเดียวกัน เช่น แหล่งขายทองคำ แหล่งขายผ้า แหล่งขายสังฆภัณฑ์ แหล่งขายเครื่องจักสาน เป็นต้น รวมถึงเป็นที่ตั้งของสำนักงานทั้งส่วนราชการและเอกชนได้แก่ ธนาคาร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอสมุด โรงพยาบาล สำนักงานสรรพากรจังหวัดฯ เป็นต้น ความหลากหลายทางองค์ประกอบเหล่านี้ นำคนที่อาศัยอยู่นอกย่านเข้ามาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง

- มิติต่างประสบการณ์ระดับ “ปานกลาง” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่ภายในย่านหลังปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A2) และคนที่มาทำงาน (กลุ่ม B1) โดยคนกลุ่ม A2 และ B1 เป็นกลุ่มที่มีความหลากหลายในระยะเวลาที่เข้ามาสัมพันธ์กับย่านสูง โดยมีตั้งแต่เริ่มเข้ามาสัมพันธ์ในเวลาไม่นานไปจนถึงสัมพันธ์กับย่านมาอย่างยาวนาน คนที่มีช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับย่านมาอย่างยาวนานมีประสบการณ์ที่เติบโตมากับย่านและมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำทั้งก่อนและหลังจากการเข้ามาอาศัยอยู่ภายในย่าน เช่น เคยเข้ามาใช้พื้นที่ในสมัยเรียนจึงมีประสบการณ์กับพื้นที่มาก่อน เคยมาซื้อของแถวนี้และมีญาติอยู่แถวนี้มาก่อน เคยค้าขายอยู่บริเวณนี้มานาน เคยเข้ามาใช้พื้นที่นี้มาก่อน เป็นต้น ในส่วนด้านความรู้ส่วนใหญ่เป็นความรู้เกี่ยวกับย่านในช่วงหลัง 40 ปีที่ผ่านมา มากกว่าความรู้เกี่ยวกับย่านในเชิงลึก ตัวอย่างเช่น รู้จักวัดและสถานที่สำคัญต่างๆ ร้านอาหารเก่าๆ วัด และเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในย่าน เป็นต้น

1.2 **มิติต่างความเป็นเจ้าของ** จากผลการศึกษาพบว่าคนในทั้ง 4 กลุ่มมีมิติต่างความเป็นเจ้าของในระดับ “มาก” โดยคนที่อาศัยอยู่ภายในย่านมีความรู้สึกด้วยเหตุผล เช่น อยู่ในย่านนี้มาตั้งแต่รุ่นตายาย ความเป็นพ่อค้าจึงรู้จักคนหลายพื้นที่ คู่ค้าเคยมาตั้งแต่ก่อนเข้ามาอยู่ในย่าน เป็นต้น แสดงถึงคนที่อาศัยอยู่ในย่านมีระยะเวลาสัมพันธ์กับ

ย่านทั้งที่เติบโตมากับย่านและมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำ ในส่วนคนที่อาศัยอยู่นอกย่านมีช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับย่านทั้งระยะสั้นและระยะยาวแต่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์อยู่เป็นประจำเชื่อมต่อกับความรู้สึกด้วยเหตุผล เช่น เคยมีเพื่อนอยู่บริเวณนี้ เคยอาศัยอยู่บริเวณนี้ เคยมาซื้อของบริเวณนี้เป็นประจำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความคุ้นเคยและเป็นสมาชิกกับย่าน สะท้อนกิจกรรมภายในย่านและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมในย่านเกิดขึ้นสูงทำให้รู้สึกร่วมเป็นเจ้าของในย่าน เป็นสิ่งที่แสดงถึงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเชิงลึกมากกว่าความคุ้นเคยกับทางกายภาพเพียงอย่างเดียว

1.3 มิติความผูกพัน จากผลการศึกษาพบว่าคนในสัมพันธ์กับย่านมีความรู้สึกในมิตินี้ 2 ระดับ คือ

- มิติความผูกพันในระดับ “สูงมาก” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่หรือมีบรรพบุรุษอยู่มาก่อนปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A1) โดยมีเหตุผลของความผูกพัน เช่น อยู่ที่นี่มานาน เกิดที่นี่ มีชีวิตอยู่ได้เพราะค้าขายในย่านนี้ เป็นต้น ซึ่งเหตุผลดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นการผูกพันในวิถีชีวิตที่เติบโตและอาศัยอยู่ในย่าน สะท้อนถึงระยะเวลาของการอยู่อาศัยที่ยาวนานและการดำรงอยู่ในสถานที่สืบต่อมาจากบรรพบุรุษที่ร่วมสร้างความเป็นย่านการค้าขึ้นมา ส่งผลให้สถานที่แห่งนี้มีความหมายต่อการดำรงชีวิตนำไปสู่การแสดงออกถึงความผูกพันในระดับ “สูงมาก” และสูงกว่าคนกลุ่มอื่นๆ

- มิติความผูกพันในระดับ “มาก” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่ในย่านหลังปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A2) คนที่มาทำงาน (กลุ่ม B1) และคนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ (กลุ่ม B2) โดยคนกลุ่ม A2 มีความหลากหลายของช่วงเวลาในการเข้ามาอยู่อาศัย คนที่อยู่อาศัยมายาวนานมีเหตุผลในความผูกพัน เช่น เปิดร้านขายยามานานและยังคงมีลูกค้าเข้ามาซื้อเพราะแถวนี้ไม่มีคู่แข่งจึงยังสามารถประกอบธุรกิจได้ เข้ามาใช้ชีวิตอยู่แถวนี้มาตั้งแต่เปิดร้าน เป็นต้น คนกลุ่มนี้จึงมีระยะเวลาสามารถสร้างความรู้สึกผูกพัน การเป็นส่วนหนึ่งและการตัดสินใจอยู่กับย่านในระดับมาก และในส่วนตัวที่มีระยะเวลาเข้ามาอาศัยอยู่ในย่านไม่นานมีทั้งผูกพันกับย่านจึงตัดสินใจเข้ามาทำธุรกิจในย่านและความชอบในด้านศักยภาพของย่าน โดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้เคยมีช่วงเวลาที่เข้ามาสัมพันธ์กับย่านมาก่อน ซึ่งมีความคุ้นเคยและเล็งเห็นศักยภาพของย่านที่สามารถทำการค้าและอยู่อาศัยได้จึงตัดสินใจเข้ามาอยู่ ดังนั้นมิติความผูกพันกับย่านจึงสะท้อนระยะเวลาที่เข้ามาสัมพันธ์กับย่านทั้งก่อนและหลังการเข้ามาอาศัยอยู่ในส่วนคนกลุ่ม B1 ที่เข้ามาทำงานภายในย่านมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำโดยมีเหตุผลในความผูกพัน เช่น การดำรงชีวิตต้องพึ่งพาย่านนี้ชอบย่านนี้เพราะนำอยู่ ต้องเข้ามาทำงานทุกวัน เห็นวิถีชีวิตประเพณีวัฒนธรรมในแต่ละปีมาตลอด เป็นพื้นที่ทำมาหากิน มีร้านค้าเจ้าประจำอยู่ในย่าน เป็นต้น แสดงถึงความพอใจกับย่านด้วยปัจจัยทางคุณภาพของย่านที่รองรับการดำรงชีวิต และในส่วนตัวคนกลุ่ม B2 มีเหตุผลในความผูกพัน เช่น เข้ามาในย่านเป็นประจำ รู้สึกเหมือนโตมากับย่านนี้เป็นคนในเมืองอุบลราชธานี มาที่นี่ประจำ วิถีชีวิตยังคงเกี่ยวพันกับย่านแห่งนี้ เป็นต้น สะท้อนถึงการเข้ามาซื้อสินค้าและบริการภายในย่านอย่างต่อเนื่องทำให้ย่านนี้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน โดยทั้งคน 3 กลุ่ม มีความเชื่อมต่อกับมิติความผูกพันกับย่านด้วยการสัมพันธ์กับย่านเป็นประจำและด้วยความชอบความพอใจทั้งในด้านศักยภาพและคุณภาพของย่านทั้งด้านกายภาพและด้านสังคม

1.4 มิติการมีส่วนร่วม จากผลการศึกษาพบว่าคนในมีส่วนร่วมกับ้านนี้ 2 ระดับ คือ

- มิติการมีส่วนร่วมในระดับ “มาก” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่หรือมีบรรพบุรุษอยู่มาก่อนปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A1) ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการเข้าร่วมกิจกรรม เช่น งานเทียนพรรษา งานสงกรานต์ งานจิวประจำปี งานทำบุญเลี้ยงพระในช่วงวันสำคัญ เป็นต้น ในส่วนการร่วมบริจาคและช่วยสนับสนุนในกิจกรรม เช่น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ร่วมบริจาครางวัลในงานวันเด็กและวันปีใหม่ของพิพิธภัณฑ์ บริจาคทำต้นเทียนตามวัดต่างๆ บริจาคให้กับอุบลวานิชสมาคม เป็นต้น และการมีบทบาทในการกำหนดกิจกรรม เช่น การจัดทำบุญเลี้ยงพระในช่วงปีใหม่ของ

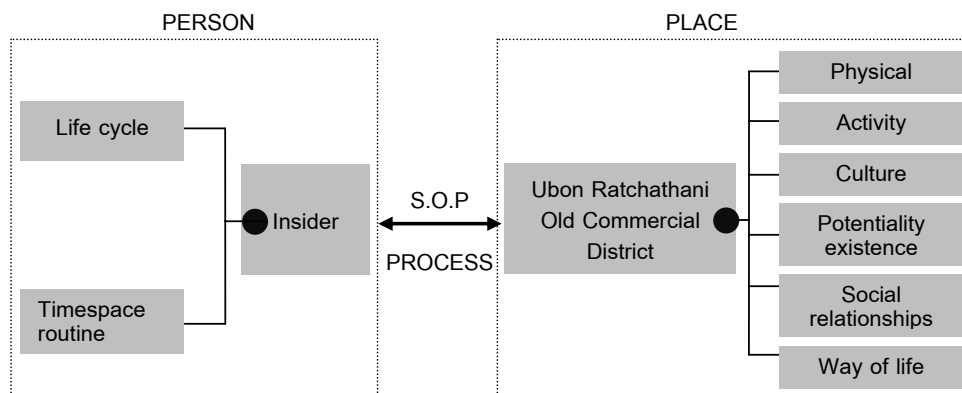
ทุกปี การจัดกิจกรรมตกแต่งโคมไฟในช่วงตรุษจีน เป็นต้น ซึ่งคนกลุ่มนี้มีบทบาทในกิจกรรมมากกว่าคนในกลุ่มอื่นๆ เพราะมีช่วงเวลาของการอยู่อาศัยที่ยาวนานและมีบทบาทที่สืบต่อมาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นคนเก่าแก่และเป็นที่เคารพนับถือของคนในย่าน สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของคนกลุ่มนี้กับย่านที่ยังคงจะรักษา สืบต่อ ตลอดจนริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ย่านมีชีวิตและคงเอกลักษณ์ของย่านเอาไว้

- มิติการมีส่วนร่วมในระดับ “ปานกลาง” ได้แก่ คนที่อาศัยอยู่ในย่านหลังปี พ.ศ. 2497 (กลุ่ม A2) คนที่มาทำงาน (กลุ่ม B1) และคนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ (กลุ่ม B2) โดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการเข้าร่วมและสนับสนุนในกิจกรรม เช่น งานถนนคนเดิน งานศาลเจ้าพุททัง งานลอยกระทง งานไหลเรือไฟ งานเทียนพรรษา งานเขื่อนชุมชนเก่า งานบุญตามวัดต่างๆ เป็นต้น ในส่วนการเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดกิจกรรม ได้แก่ งานอัครเฟสตีวัลซึ่งจัดขึ้นบริเวณทุ่งศรีเมือง เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าคนกลุ่ม A2 B1 และ B2 มีส่วนร่วมและสนับสนุนกับกิจกรรมในย่านมาก กว่าที่มีบทบาทในการกำหนดกิจกรรม

ความสัมพันธ์ของคนในกับย่านในทั้ง 4 มิติ สะท้อนถึงปัจจัยที่เกิดขึ้นทั้งเกี่ยวกับคนและย่านดังนี้

1) ปัจจัยเกี่ยวกับคน โดยพบว่าการมีวงชีวิตที่เติบโตมากับย่าน (Life cycle) และมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำ (Time-space routine) ทั้ง 2 สิ่งแสดงถึงเวลาคือตัวกลางสำคัญในการเชื่อมต่อกับความสัมพันธ์กับย่านที่ส่งผลให้คนเกิดสำนึกในถิ่นที่

2) ปัจจัยภายในย่าน จากการที่คนในมีประสบการณ์ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีความผูกพัน และมีส่วนร่วมกับย่าน สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบภายในย่านที่นำคนมาสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย ลักษณะทางกายภาพ (Physical) กิจกรรม (Activity) วัฒนธรรม (Culture) ศักยภาพการดำรงอยู่ (Potentiality existence) วิถีชีวิต (Way of life) และความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relationships) เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณภาพของย่าน การค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับคนทั้งทางด้านสังคมและทางกายภาพที่มีความหมายและความสำคัญต่อคน

ภาพที่ 3 แสดงปัจจัยที่ส่งผลต่อสำนึกในถิ่นที่ของคนในกับพื้นที่การค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี

กิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีภายในย่าน

การใช้พื้นที่ภายในย่านทั้ง พื้นที่พักอาศัย พื้นที่ค้าขาย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีกรรม และพื้นที่ส่วนราชการ

สภาพแวดล้อมภายในย่านที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย

ภาพที่ 4 แสดงองค์ประกอบภายในย่านที่ส่งผลต่อสำนักในถิ่นที่

2. สำนักในถิ่นที่ในระดับ “น้อย” ได้แก่ คนที่มาท่องเที่ยว (กลุ่ม B3) โดยสรุปในภาพรวมสำนักในถิ่นที่ ดังนี้ (ตารางที่ 6)

ตารางที่ 6 แสดงระดับมิติด้านต่างๆ ของกลุ่มที่มีสำนักในถิ่นที่ในระดับ “น้อยมาก”

กลุ่ม ตัวอย่าง	มิติทางสำนักในถิ่นที่				สำนักในถิ่นที่
	ประสบการณ์	ความเป็นเจ้าของ	ความผูกพัน	การมีส่วนร่วม	
B3	น้อยมาก	น้อยมาก	น้อยมาก	น้อยมาก	น้อยมาก

จากผลการศึกษาสำนักในถิ่นที่ของคนกลุ่ม B3 ทั้งกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาจากภายในและภายนอกจังหวัดอุบลราชธานี พบว่าสำนักในถิ่นที่ทั้ง 4 มิติ อยู่ในระดับน้อยมาก สะท้อนถึงการเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับย่านในลักษณะชั่วคราวเพราะมีช่วงเวลากับพื้นที่ไม่มากและขาดประสบการณ์กับพื้นที่จึงไม่สามารถเชื่อมต่อกับความรู้สึกกับพื้นที่ทั้งในทางกายภาพและทางสังคมของย่านได้มากพอ

การอภิปรายผล

จากผลการศึกษาโดยพบว่าย่านการค้าเก่าอุบลราชธานีเป็นย่านที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและยังคงเป็นย่านที่มีชีวิตต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันจึงเป็นย่านที่มีสำนึกในถิ่นที่สูง ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากคนที่มั่งงิชีวิตเติบโตมากับย่านและสัมพันธ์กับย่านเป็นประจำซึ่งมีการดำรงอยู่แบบคนใน ส่วนคนที่สัมพันธ์กับย่านในลักษณะชั่วคราวและไม่ต่อเนื่องสร้างความสัมพันธ์กับย่านได้น้อยจึงมีการดำรงอยู่แบบคนนอก โดยนำมาอภิปรายผลทั้ง 2 ส่วนดังนี้

1. **การดำรงอยู่แบบคนใน (Insider)** ซึ่งมีสำนึกในถิ่นที่มาก ส่วนใหญ่เป็นคนที่อาศัยอยู่ในย่าน คนที่มาทำงาน และคนที่มาซื้อสินค้าและใช้บริการ โดยคนเหล่านี้มีทั้งที่มั่งงิชีวิตเติบโตมากับย่านและมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับย่านเป็นประจำ ส่งผลต่อการเชื่อมโยงกับย่านในแต่ละด้านคือ 1) ด้านประสบการณ์ เป็นการสะสมประสบการณ์ตรงตามระยะเวลา เวลาที่สัมพันธ์กับย่านของแต่ละคน ส่วนใหญ่มีประสบการณ์อยู่ในระดับปานกลางถึงระดับมาก สอดคล้องกับแนวคิดของ Altman and Low (1992) โดยประสบการณ์ที่ยาวนานสามารถเชื่อมความรู้สึกกับสถานที่ได้ รวมถึง Levison et al. (1978) เห็นว่าประสบการณ์ตรงกับพื้นที่มีทิศทางขนานไปกับความผูกพันและสำนึกในถิ่นที่ 2) ด้านความเป็นเจ้าของ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความคุ้นเคยและรู้สึกเป็นสมาชิกที่เกิดขึ้นทั้งคนที่อาศัยอยู่ในและภายนอกย่าน โดยส่วนใหญ่อยู่ในระดับมาก ผลการศึกษาในส่วนนี้สัมพันธ์กับแนวคิดของ Hay (1998) เป็นสิ่งสะท้อนการดำรงอยู่แบบภายในซึ่งเป็นสถานการณ์เชิงลึก รู้สึกได้ถึงการเป็นสมาชิกในสถานที่นั้น รู้สึกว่าพื้นที่และชุมชนนี้เป็นของเราและเราอาศัยอยู่ในนี้ สิ่งเหล่านี้สามารถพัฒนาไปสู่การเกิดสำนึกในการเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่นั้น นอกจากนั้น Scannell and Gifford (2010) เห็นว่าการเชื่อมต่อของคนกับสังคมเกิดขึ้นจากความรู้สึกถึงความเป็นสมาชิกหรือเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ แสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงลึก 3) ด้านความผูกพัน ซึ่งความรู้สึกที่เชื่อมต่อกับพื้นที่โดยส่วนใหญ่อยู่ในระดับมากถึงระดับสูงมาก สอดคล้องกับแนวคิดของ Tuan (1974) การคาดการณ์ถึงความผูกพันเป็นเสมือนการสะสมความทรงจำ ประสบการณ์ ตลอดจนความภูมิใจที่ร่วมสร้างสถานที่นั้นขึ้นมา อีกทั้ง Lewicka (2010) ได้อธิบายถึงการอาศัยอยู่ยาวนานเป็นการคาดการณ์ได้ถึงความผูกพันกับสถานที่ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นเดียวกับ Hidalgo et al. (2001) เห็นว่าคนที่อาศัยอยู่ในสถานที่เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แสดงถึงความผูกพันอย่างมากกับสถานที่แห่งนั้น 4) ด้านการมีส่วนร่วม จากผลการศึกษาพบว่าคนทั้ง 4 กลุ่มมีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของย่านโดยการเข้าร่วมและสนับสนุนในกิจกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการเห็นความสำคัญของกิจกรรมภายในย่าน สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาของ Stedman (2002) ถึงการตั้งใจมีส่วนร่วมกับสถานที่ที่เป็นพฤติกรรมระดับสูงที่แสดงถึงความผูกพันมากและเป็นการเผยความสำคัญของสถานที่นั้นออกมา ซึ่ง Brown and Raymond (2007) เห็นว่าเป็นพื้นฐานของการเชื่อมต่อทางกิจกรรมที่กำกับพื้นที่ สะท้อนถึงความสำคัญในการจัดสภาพที่ตั้งเพื่อรองรับจุดมุ่งหมายในการใช้งาน รวมถึงคุณภาพของสถานที่ทางประโยชน์ด้านสังคมและด้านกายภาพรวมถึงความพอใจ โดย Jorgensen and Stedman (2006) อธิบายว่าความสนใจที่จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์หรือมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมเป็นความสัมพันธ์ด้านสังคมกับสถานที่ในเชิงลึก ดังนั้นการเชื่อมต่อกับย่านของคนในทั้ง 4 ด้านคือสิ่งที่แสดงถึงคุณภาพทางสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและทางกายภาพภายในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของคน

2. **การดำรงอยู่แบบคนนอก (Outsider)** ซึ่งมีสำนึกในถิ่นที่น้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวทั้งที่มาจากภายในและภายนอกจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีรูปแบบของความสัมพันธ์กับย่านด้วยระยะเวลาอันสั้น ไม่ต่อเนื่องและเกิดขึ้นเฉพาะในบางกิจกรรม ซึ่ง Relph (1976) เรียกว่าเป็นการดำรงอยู่แบบคนนอก แสดงถึงการเป็นปฏิสัมพันธ์กับสถานที่ในลักษณะชั่วคราว ให้ความรู้สึกว่าเป็นคนต่างถิ่นและเห็นห่างกับถิ่นเพราะมีช่วงเวลากับสถานที่ไม่มากนัก

สอดคล้องกับการศึกษาของ Kaltborn and Williams (2002) การคาดการณ์ถึงความผูกพันของคนที่เข้ามา
ปฏิสัมพันธ์กับสถานที่ในระยะเวลาอันสั้นไม่สามารถพัฒนาความผูกพันในระดับสูงได้

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษานี้เผยให้เห็นถึงคุณภาพทางสภาพแวดล้อมของย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานีและระดับทาง
สำนึกในถิ่นที่ของคนที่มีสัมพันธ์กับย่าน ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่ใช้ประเมินและตรวจสอบคุณภาพของย่านในภาพกว้าง
จึงไม่ได้สะท้อนรายละเอียดในมิติด้านอื่นๆ ในอนาคตการศึกษาทางความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่
ต้องมีการศึกษาวิจัยมิติภายในสำนึกในถิ่นที่ด้านอื่นๆ ระดับเชิงลึก เพื่อขยายศักยภาพของทฤษฎีให้สอดคล้องกับการ
ใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ทางความสัมพันธ์ของคนกับสถานที่ที่มีความซับซ้อนในมุมต่างๆ ต่อไป

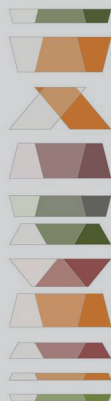
กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง ความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่ในย่านการค้าเก่าเมือง
อุบลราชธานี ซึ่งได้รับได้รับทุนสนับสนุนการเผยแพร่และตีพิมพ์จากศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

- Altman, I., & Low, S. M. (1992). **Place attachment**. New York: Plenum Press.
- Brown, G., & Raymond, C. (2007). The relationship between place attachment and landscape values: toward mapping place attachment. **Applied Geography**, 27, 89-111.
- Canter, D. (1977). **The Psychology of Place**. Architectural Press, London.
- Cobb, E. (1977). **The ecology of imagination childhood**. London: Routled and Keegan Paul.
- Cross, J. E. (2001). **What is sense of place**, Research on Place & Space Website Retrieved 12 Mar. 2003, 20 Feb. 2003.
- Hay, B. (1998). Sense of place in developmental context. **Journal of Environmental Psychology**, 18, 5-29.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. **Journal of Environmental Psychology**, 21, 273-281.
- Jorgensen, B. S., & Stedman, R. C. (2006). A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on and identification with Lakeshore Properties. **Journal of Environmental Management**, 79(2006), 316-327.
- Kaltenborn, B. P., & Williams, D. R. (2002). The meaning of place: attachments to Femundsmarka National Park, Norway, among tourists and locals. **Norsk Geografisk Tidsskrift**, 56, 189-198.
- Levison, D. J., Darrow, C. N., Kleun, E. B., Levison, M. H., & Mckee, B. (1978). **The seasons of a man's Life**. New York, U.S.A: Alfred A. Knopf.

- Lewicka, M. (2010). What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment. **Journal of Environmental Psychology**, 30, 35-51.
- Manley, S., & Guise, R. (1998). **Conservation in the Built Environment**. In Greed C & M. Roberts, eds, 64-86.
- Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design. **Journal of Urban Design**, 3, 93-116.
- Najafi, M., & Kamal, M. (2011). The concept of place and sense of place in architecture studies. **Journal of world Academy of Science, Engineering and Technology**, 56.
- Narsar, J. L. (1989). Perception, Cognition, and Evaluation of Urban Places. In Altman I & Zube E. H., (Eds.), **Public Places and Spaces**. New York and London: Plenum Press.
- Relph, E. (1976). **Place and placelessness**. London: Pion.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. **Journal of Environmental Psychology**, 30, 1-10.
- Seamon, D., & Sowers, J. (2008). Place and Placelessness, Edward Relph. In **Human Geography, P. Hubbard, R. Kitchen, & G. valentine**, eds, London: Sage, 2008, 43-51.
- Shamai, S. (1991). Sense of Place: An Empirical Measurement. **Geofmm**, 22, 347-358.
- Shamai, S., & Ilatov, Z. (2005). Measuring Sense of Place: Methodological aspects. **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografi (TESG)**, 96(5), 467-476.
- Shuhan, S., & Norsidah, U. (2008). Making place: The role of attachment in creating the sense of place for traditional streets in Malaysia. **Journal of Habitat International**, 32, 399-409.
- Stedman, R. C. (2002). Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place based cognitions, attitude and identity. **Environment and behavior**, 34(5), 561-581.
- _____. (2006). Understanding place attachment among second home owners. **The American Behavioral Scientist**, 50, 187-205.
- Steele, F. (1981). **The sense of place**: CBI Publishing Company, Inc.
- Tuan, Y. F. (1974). **Topophilia: A study of Environment Perception, Attitudes and Values**. New York: Columbia University Press.
- _____. (1980). **Rootedness versus sense of place**. **Landscape**, 24, 3-8.

การประชุมวิชาการทางสถาปัตยกรรม “สรรค์สารสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559”
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 24 มิถุนายน 2559
Vernacular Architecture and Cultural Built Environments Forum (VernAC-BEF) 2016
Faculty of Architecture, Khon Kaen University 24 June 2016

ภาพสะท้อนความเป็นสาธารณะบนพื้นที่สาธารณะในเมือง

Reflection of Publicness on Urban Public Space

ศุภชัย ชัยจันทร์* และณรงพน ไส้ประกอบทรัพย์**

บทคัดย่อ

พื้นที่สาธารณะเป็นองค์ประกอบหลักของเมืองที่สำคัญที่รองรับการติดต่อแลกเปลี่ยนกันทางสังคม ธุรกิจ การค้า กิจกรรมบันเทิง นันทนาการที่เป็นพื้นที่รวมตัวกันของกลุ่มคนและการเฝ้าสังเกตการณ์ รวมถึงการประท้วง เรียกร้องสิทธิต่างๆ ของคนในเมือง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางสังคมในปัจจุบันซึ่งทำให้พื้นที่สาธารณะนั้นถูกดูแลจัดการทั้งจากภาครัฐและเอกชนทำให้รูปแบบของพื้นที่สาธารณะถูกตั้งคำถามถึงความเป็นสาธารณะของพื้นที่ตามมา จุดประสงค์ของบทความนี้เป็นการทบทวนแนวความคิดจากมุมมองที่หลากหลายในการศึกษาความเป็นสาธารณะของพื้นที่สาธารณะทางกายภาพเพื่อขยายความเข้าใจในบริบทเมืองสมัยใหม่

จากการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจที่รวมไปถึงการเสนอวิธีการในการศึกษา (Methods) ที่มีความพยายามพัฒนาเพื่อนิยามและจัดระบบแนวความคิดความเป็นสาธารณะ (publicness) ในแต่ละพื้นที่ที่น่าสนใจอย่าง ฟาน เมลิก และคณะ (2007) เวิร์น และ ทีสเดลล์ (2010) เนเมทท์ และชมิคท์ (2011) (Van Me'lik et al., 2007; Varna & Tiesdell, 2010; Nemeth & Schmidt, 2011) แต่การศึกษาดังกล่าวยังมองบนฐานคิดเชิงกายภาพและรูปแบบที่ใช้งานพื้นที่ทั่วไป เช่น การกำหนดรูปแบบ การควบคุม การจำกัดการเข้าถึง และระดับของกิจกรรม หากเมื่อพิจารณาถึงบริบทเมืองในปัจจุบันจะพบว่าทุกวันนี้ชีวิตสาธารณะมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันระหว่างความเป็นสาธารณะควรศึกษาพื้นที่ทั้งเชิงกายภาพและเชิงสังคมไปควบคู่กัน

จากการศึกษาพบว่า ความเป็นสาธารณะควรพิจารณาถึงเงื่อนไขของระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ ทั้งกลุ่มประเภทกิจกรรมต่างๆ ลักษณะการออกแบบทางกายภาพที่มีการเชื่อมโยงระหว่างผู้ใช้กับพื้นที่ และการจัดการบนพื้นที่สาธารณะที่ควรรองรับรูปแบบชีวิตสาธารณะใหม่ของเมือง จำเป็นต้องทำการศึกษาไปพร้อมกันกับการเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการนิยามความเป็นสาธารณะที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่สาธารณะ นั้น ที่เป็นอีกปัจจัยในการสร้างสรรค์พื้นที่สาธารณะในเมืองสมัยใหม่

* นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเป็นอาจารย์ประจำสาขาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี นครราชสีมา

Email: tans_ton@hotmail.com

** อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

ABSTRACT

Public space is a key element of the city where is provided for social exchange and communication including different trading activities, entertainments. It is kind of space for assembly where people come to meet, to observe, to protest, or call for their public rights.

Current social transforming, however, public spaces are managed by both private and public sector. Such management over public space led a question to publicness afterwards. The aim of this article is to review theories and concepts from different point of views in term of publicness of public space especially physical environment. In addition, the study tends to increase more understanding about 'publicness' in modern city of Thai context.

The methodology of this study is literature review and critical contents in diverse viewpoints for categorizing concept of publicness. The viewpoints of Van Me'lik et al., 2007; Varna & Tiesdell, 2010; Nemeth & Schmidt, 2011, are the key contents of publicness for this article. Moreover, the study is considered to physical environment and general usage such as forms of control, access, and level of activities. Considering of the current city context found out public life unavoidably connect to publicness and public space. For this connection, studying physical and social situation of public space is become important point.

The study found out that *publicness* should be considered on conditions of relationship between activities and people. Therefore, design for a public space should link user and activities, and management on public space for supporting new way of public life in the city. Studying about *publicness* needs a parallel consideration with social place where directly relate to definition of publicness that is particular character in each public space. These are factors of production of public space in the city.

คำสำคัญ: พื้นที่สาธารณะ ความเป็นสาธารณะ การออกแบบทางกายภาพ กิจกรรม ผู้ใช้ การจัดการ

Keywords: public space, publicness, environment design, activity, user, management

บทนำ

พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่รองรับชีวิตสาธารณะทั้งในรูปแบบของการติดต่อเชิงการแลกเปลี่ยนกันทางสังคม ธุรกิจ กิจกรรมบันเทิง การประท้วง การรวมตัวกันของกลุ่มคนและการเผ่าสังเกตการณ์ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางสังคมในปัจจุบันซึ่งตัวพื้นที่นั้นถูกคุกคามแทรกแซง โดยที่ ริชาร์ด ซินเนทท์ (Richard Sennett, 2002) ได้สังเกตเห็นถึงแนวโน้มการลดลงของชีวิตสาธารณะ เช่น ถนนและพื้นที่สาธารณะกลางเมืองถูกแทนที่ด้วยพื้นที่แบบ 'suburban living room' ที่เปลี่ยนให้พื้นที่สาธารณะลดบทบาทลงเป็นเพียงเส้นทางสัญจรผ่านไปมา รวมถึงกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดรูปแบบของความเป็นส่วนตัว (privatization scheme) ที่มีลักษณะของความเป็นเมืองและการขยายโครงข่ายของรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ทางอิเล็กทรอนิกส์ที่ทำให้การสื่อสารแบบเดิมที่อยู่บนพื้นฐานของการมีปฏิสัมพันธ์กันโดยตรงลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งส่งผลกระทบต่อพื้นที่สาธารณะโดยตรงตามความเห็นของมาเดนีปัวร์ (Madanipour, 2003) ที่ถือเป็นพื้นที่ทางกายภาพจริง

มากไปกว่านั้น พื้นที่สาธารณะนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบโครงสร้างของเมืองที่สะท้อนรูปแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีการปรับบทบาทของพื้นที่สาธารณะในรูปแบบพลวัตของเมืองนั้นๆ (urban dynamics) และในอีกมุมหนึ่งก็มีรูปแบบอย่างองค์กรเอกชน (privatization schemes) ที่มีการจัดการพื้นที่ที่มีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบพื้นที่สาธารณะแบบเดิมที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่นั้นๆ ให้กลายเป็นการสร้างพื้นที่เพื่อรองรับและตอบสนองต่อรูปแบบที่เกิดขึ้นใหม่ของชีวิตสาธารณะ (public life) ที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่มีผลโดยตรงต่อการสร้างสรรค์พื้นที่สาธารณะในเมืองซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการทำสร้างความเข้าใจและนิยามใหม่กับพื้นที่สาธารณะในบริบทเมืองปัจจุบัน

ความหมายและคำจำกัดความ

ในความหมายโดยทั่วไปของคำว่า “สาธารณะ” (public) ถูกใช้ในความหมายรวมๆ ในหลายแขนง เช่น สาธารณะชนทั่วไป (general public) สาธารณะสมบัติ (public domain) ประโยชน์สาธารณะ (public interest) ชีวิตสาธารณะ (public life) เป็นต้น โดยทั่วไปนั้นความหมายนั้นถูกใช้เป็นตัวแทนของคู่ตรงข้ามกับคำว่า ความเป็นส่วนตัว (private) โดยเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันของทั้งคู่ซึ่งไม่ได้สร้างแค่ความเป็นเหตุเป็นผลเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อทั้งคู่เข้ามาสัมพันธ์ซึ่งกันและกันยังทำให้ลักษณะเฉพาะนี้มีอิทธิพลที่สำคัญในทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง (อาเร็นดท์, 1958) ด้วยเหตุนี้ความเป็นเจ้าของพื้นที่ทั้งส่วนสาธารณะและส่วนตัว (public and private ownership of land) จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพื้นที่ต่างๆ ของเมืองในภาพรวม นักวิชาการแต่ละสาขาต่างให้ทัศนะคติของพื้นที่สาธารณะที่แตกต่างกัน สำหรับ โลว์ และ สมิท (Low and Smith, 2006) ให้ความสนใจในหลายๆ แง่มุม เช่น บทบาทของหลักเกณฑ์ของการเข้าถึง แหล่งที่มาและการควบคุมสิทธิการเข้าถึง พฤติกรรมและกฎเกณฑ์ของการเข้าถึง ประเด็นหลังนี้เหมือนกับการนิยามของ มิเชลล์ และ สเตฮ์วาลี (Mitchell and Staheli, 2006) กล่าวว่าถ้าคนเข้ามาใช้พื้นที่โดยปราศจากการควบคุมข้อบังคับพื้นที่นั้นย่อมเป็นพื้นที่สาธารณะ ในอีกข้อโต้แย้งในมุมอื่นๆ อย่างในเรื่องของมิติของความเป็นประชาธิปไตย (democratic dimension) อย่างเช่น วัตสัน (Watson, 2006) แสดงความขบคิดเห็นในกรณีความต้องการพื้นที่เพื่อรองรับการประท้วงและการแสดงออกทางความเห็นและเรียกร้องของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม วอร์โพล และ คม็อกซ์ (Worpole and Knox, 2007) เสนอว่าระบบคุณค่าของการใช้พื้นที่ร่วมกันทั้งในด้านการใช้สอยพื้นที่ที่มีการทำกิจกรรม ประชุมแลกเปลี่ยน และการเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกันทำให้พื้นที่มีศักยภาพเป็นพื้นที่สาธารณะ

พื้นที่สาธารณะถือเป็นพื้นที่สำคัญที่มีบทบาททางกายภาพและบทบาททางสังคมในกรอบความคิดของเมือง นักวิชาการสายสังคมหลายคนใช้คำว่า ‘อาณาบริเวณสาธารณะ’ (public realm) เพื่อนิยามความหมายของพื้นที่สาธารณะมากกว่าเพียงแค่เชิงกายภาพ ซึ่งในความเห็นของ ล็อฟแลนด์ (Lofland, 1989) ยังกล่าวว่าพื้นที่สาธารณะเป็นตัวแทนของพื้นที่ภายในเมืองซึ่งไม่เป็นพื้นที่ส่วนตัว จะเห็นได้ว่า จากการนิยามดังกล่าวบนอาณาบริเวณสาธารณะ (public realm) นั้นมีทั้งพื้นที่ส่วนรวมและพื้นที่ส่วนตัวที่มีบทบาททางกายภาพและทางสังคมบนพื้นที่เดียวกัน

ในอีกด้านของนักสังคมศาสตร์หลายๆ คนสร้างคำเพื่อนิยามถึงพื้นที่สาธารณะในบริบทของพื้นที่ทางสังคมว่า ‘ปริมนทลสาธารณะ’ (public sphere) ที่มีอิทธิพลจากความคิดของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas, 1991) ที่กล่าวถึงเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่กายภาพและพื้นที่ทางสังคมซึ่งแยกพื้นที่สาธารณะออกจากปริมนทลสาธารณะในทางตรงกันข้าม พื้นที่สาธารณะทางกายภาพนั้นถูกเข้าใจว่าปริมนทลสาธารณะที่เป็นพื้นที่เชิงนามธรรมในสังคมประชาธิปไตย ในขณะที่เดียวกันนั้นมีการเกิดขึ้นของสถานที่ใหม่ๆ เพื่อพบปะกัน รวมตัวกันและมีปฏิสัมพันธ์กันเหมือน

อย่างที่เกิดชุมชนอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Community) รายการสนทนาทางโทรทัศน์หรือสื่อต่างๆ (media) ซึ่งสามารถที่จะสร้างพื้นที่ปริมณฑลสาธารณะที่มีรูปแบบใหม่ได้ (มิทเชลล์, 2003)

ในอีกประเด็นนั้น ผู้เขียนพิจารณาในมุมมองของการจัดการพื้นที่นั้นสามารถระบุถึงความรับผิดชอบเป็นของหน่วยงานท้องถิ่นหรือเอกชนใดบ้างที่จัดการบริหาร ตัวอย่างเช่น กรณีที่รัฐหรือเอกชนเป็นเจ้าของทั้งสวนสาธารณะ (park) พื้นที่ประชาสังคม (civil space) และพื้นที่ส่วนใหญ่ของถนนและจัตุรัส (street and square) แม้ว่ามีการให้คำนิยามมากมายบนพื้นฐานของคู่ตรงข้ามอย่างพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัว ในสถานการณ์ปัจจุบันแนวความคิดแบบเดิมเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะที่เข้าใจกันนั้นอาจไม่เพียงพอความแตกต่างระหว่างที่ว่าพื้นที่เป็นสาธารณะและพื้นที่เป็นส่วนตัวยังคงต้องถูกพิจารณา ซึ่งแนวคิดที่มีต่อพื้นที่สาธารณะที่มีความหลากหลายนั้นสามารถทำให้เกิดการตีความและขยายความเข้าใจที่มีมิติครอบคลุมเพิ่มขึ้นได้อีกให้เข้ากับบริบทปัจจุบัน

ความเป็นพลวัตของพื้นที่สาธารณะ

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ผลักดันให้เกิดการพัฒนาของเมืองที่ทำให้เกิดลักษณะของเมืองที่เป็นโครงข่ายกัน (networked cities) ที่มีสนับสนุนการเป็นระบบตลาดเสรีที่มีการแข่งขันในการลงทุนโครงการขนาดใหญ่ มากมายเพื่อเป้าหมายการลงทุนและผลประโยชน์ทางกำไรกลับมาสู่เมือง ซึ่งหลายๆ ครั้งเป้าหมายที่วางไว้ของการพัฒนานั้นทำให้ละเอียดและปฏิเสธความต้องการพื้นที่สีเขียวและพื้นที่เปิดโล่งต่างๆ ซึ่งทำให้พื้นที่สาธารณะหลายๆ พื้นที่กลับกลายเป็นเพียงเครื่องมือในการขายภาพลักษณ์ของเมือง (มาเดนีปัวร์, 2003) ซึ่งแนวทางดังกล่าวทำให้พื้นที่เกิดการประเมินจากการพัฒนาเมืองแทนที่จะประเมินจากระบบคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ที่เคยเป็นมา ซอร์คิน (Sorkin, 1992) ชี้ให้เห็นว่าอาจทำให้พื้นที่ถูกลดบทบาทในเชิงคุณค่าเปลี่ยนสถานะเป็นพื้นที่ที่รองรับเชิงธุรกิจประกอบกับเงื่อนไขข้อจำกัดทางการเงินและบทบาทของหน่วยงานภาครัฐที่อาจสนับสนุนให้เกิดรูปแบบความเป็นส่วนตัวที่ส่งผลและมีอิทธิพลครอบคลุมบนพื้นที่ต่างๆ รวมถึงพื้นที่สาธารณะให้อยู่ในรูปของผลผลิตที่เป็นสินค้าและขยายผลไปสู่การสร้างยุทธศาสตร์ของการพัฒนาผลประโยชน์เชิงการค้า (commercial interests) ของเมืองผ่านพื้นที่ดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่าการพัฒนาเมืองดังกล่าวอาจทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่ค่อนข้างเป็นระบบปิด (closing) ทั้งด้านการออกแบบ (design) และการควบคุมดูแลรักษาบนพื้นที่สาธารณะของเมืองที่เน้นและให้คุณค่าในมิติการพัฒนาเมืองตามยุทธศาสตร์ดังกล่าว รวมถึงการพัฒนาในด้านเทคโนโลยีการสื่อสารที่สะดวกรวดเร็วและลดความต้องการรูปแบบเดิมของการมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม และมากไปกว่านั้น หากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อพื้นที่สาธารณะละเอียดประเด็นข้างต้นอาจนำไปสู่แนวทางการพัฒนาเชิงนโยบายและกลายเป็นแนวทางการออกแบบพื้นที่สาธารณะอย่างขาดความเข้าใจ

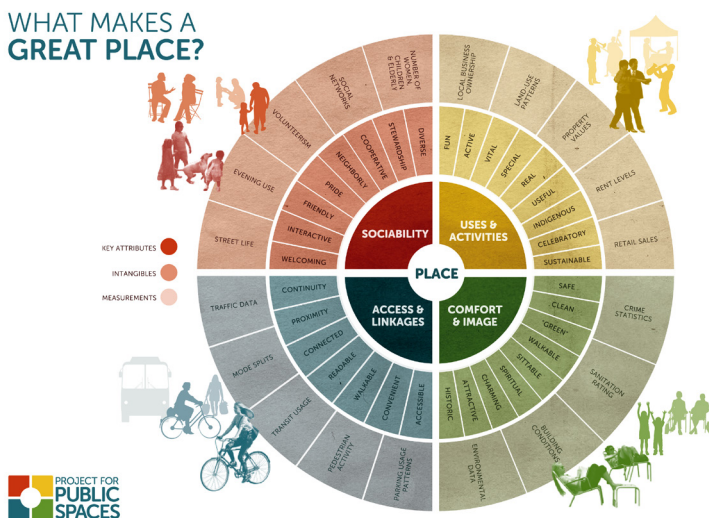
แต่อย่างไรก็ตาม ตามความเห็นของ คาร์ร์ และ คณะ (CARR etal, 1992) ให้ความเห็นเห็นว่าพื้นที่สาธารณะยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญของบริบทเมืองในฐานะที่เป็นพื้นที่รองรับความต้องการของผู้คนที่มีการใช้พื้นที่ร่วมกันในพื้นที่ที่รองรับแต่ละกิจกรรมซึ่งกลายเป็นการพัฒนาไปสู่พื้นที่ประชาสังคมได้ ผู้คนที่ทำกิจกรรมต่างๆ ที่หลากหลายบนพื้นที่และตัวพื้นที่เองนั้นก็บ่งบอกถึงลักษณะของเมืองนั้นๆ ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์และความหมายของเมืองที่สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของคนในเมือง อย่างที่ จาค็อบส์ (JACOBS, 1961) กล่าวว่าพื้นที่สาธารณะที่มีคุณภาพที่เหมาะสมนั้นสามารถลดระดับอาชญากรรมและลดพฤติกรรมกรรมาต่อต้านสังคมได้ (anti-social behavior) แต่ในปัจจุบันถ้ากลับมามองในอีกมุม ถ้าพื้นที่สาธารณะเริ่มลดการใช้พื้นที่ไม่ว่าอาจเกิดจากการลดความสนใจหรือแรงกระตุ้นในการเข้าถึงพื้นที่น้อยลง รวมถึงการละเลยการดูแลพื้นที่สาธารณะด้วย ซึ่งในอีกหลายทัศนะอย่าง เกห์ล และ แกมโซ (Gehl และ

Gemzoe, 2001) ได้สังเกตเห็นว่าการปรับปรุงพื้นที่แบบดั้งเดิมให้คืนกลับมา โดยมีวัตถุประสงค์ให้ชีวิตสาธารณะคืนกลับมา ดังเช่น การเกิดตลาดชุมชน การจัดการแสดง การละเล่นในพื้นที่สาธารณะของชุมชนเดิม เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความเข้าใจที่มีลักษณะเป็นพลวัต สำหรับ วอร์โพล และ คมีอช (2007) ให้ความเห็นตรงข้ามกับสมมุติฐานว่า พื้นที่สาธารณะนั้นไม่ได้เสื่อมลดบทบาทลง แต่กลับกำลังขยายตัวมากขึ้นซึ่งทำให้พื้นที่สวนสาธารณะนั้นต้องมีคุณสมบัติที่ความยืดหยุ่นในบริบทของสังคมพลวัต โดยรูปแบบใหม่ของชีวิตสาธารณะนั้นต้องการพื้นที่แบบใหม่ที่มีการปรับตัวและสร้างแนวความคิดของพื้นที่สาธารณะใหม่ ผู้เขียนเห็นว่าอาจเกิดปัญหาเชิงคุณภาพที่เหมาะสมกับพื้นที่สาธารณะนั้นๆ ในประเด็นต่างๆ ที่ได้ยกกล่าวมา ทำให้เห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ควรพิจารณาเพิ่มเติมให้เกิดการนิยามใหม่ที่จะขยายผลไปสู่ความเข้าใจต่อแนวความคิดของพื้นที่สาธารณะและความเป็นสาธารณะมากขึ้น แม้พื้นที่สาธารณะจะถูกสร้างจากกิจกรรมต่างๆ แก่กลุ่มคนแต่ละประเภท แต่กิจกรรมนั้นๆ ยังคงถูกกำหนดเงื่อนไขด้วยลักษณะตัวพื้นที่เองเช่นกัน พื้นที่สาธารณะนั้นมีความสัมพันธ์กับหลายๆ ภาคส่วนที่ส่งเสริมคุณภาพของสภาพแวดล้อม สุขอนามัย หรือแม้กระทั่งการท่องเที่ยวและคุณภาพชีวิตของคนในเมืองเอง

ความเป็นสาธารณะ (Publicness of spaces)

แม้ว่าจะมีหลายวิธีการในการศึกษา (Methods) มีความพยายามพัฒนาเพื่อนิยามและจัดระบบแนวความคิดความเป็นสาธารณะ (publicness) ในแต่ละพื้นที่ที่น่าสนใจอย่าง ฟาน เมลิก และคณะ (2007) เวิร์น่า และ ทีสเตลล์ (2010) เนเมธส์ และชมิทท์ (2011) (Van Me'lik et al., 2007; Varna & Tiesdell, 2010; Nemeth & Schmidt, 2011) นักคิดเหล่านี้ยังคงมุ่งเน้นมอบบนฐานคิดของกายภาพและรูปแบบที่ใช้งานทั่วไป เช่น การกำหนดรูปแบบ การควบคุม การจำกัดการเข้าถึง และระดับของกิจกรรม มีหลายความพยายามนำเสนอสมมุติฐานของความเป็นสาธารณะนั้นต้องประกอบด้วยส่วนประกอบต่างๆ เข้าด้วยกัน รวมถึงการพิจารณาถึงความเป็นพลวัตเมือง (Urban dynamics) ซึ่งการอธิบายถึงความสำเร็จของพื้นที่นั้นๆ ควรกำหนดหลักเกณฑ์เบื้องต้นโดยพิจารณาด้วยการนิยามถึงองค์ประกอบของความเป็นสาธารณะ (the definition of publicness' components) การที่พื้นที่สาธารณะถูกใช้โดยคนในชุมชนนั้นๆ ซึ่ให้เห็นว่าการประเมินผลพื้นที่ในเชิงกิจกรรมเป็นประเด็นแรกๆ ที่ควรพิจารณา จากค็อบส (1961) ถือว่าเป็นคนแรกๆ ที่กล่าวออกมาปกป้อง (defend) กิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดความสำเร็จของพื้นที่สาธารณะเอง ซึ่งนิยามออกมา 4 ประเด็น เริ่มจากความผสมผสานของการใช้งานเดิม รูปแบบชุมชน อายุ ขนาด และประเภทอาคารที่หลากหลายซึ่งความคิดเห็นเหล่านี้ยังมีการยกเป็นประเด็นพิจารณาจนถึงทุกวันนี้ในการสร้างกระบวนคิดที่เป็นการนำเสนอถึงการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมของเมืองที่ดีที่พื้นที่สามารถรองรับความเป็นชุมชนและชีวิตสาธารณะในชุมชนได้เป็นอย่างดีที่นำไปสู่ความยั่งยืน (sustainability) รวมถึงความเท่าเทียมกันของการเข้าถึงและการควบคุม (equality of access and control) และการพิจารณาความเป็นประชาธิปไตยบนพื้นที่ (democracy) ส่วน ชาฟโต (Shaftoe, 2008) กล่าวว่าสามารถสร้างพื้นที่ในการตอบสนองความต้องการของผู้คนได้ 3 ทิศทาง ดังนี้ อันดับแรก การเตรียมพื้นที่ภูมิทัศน์ที่ดี (good landscape) สร้างศิลปะสาธารณะ (public Art) และเป็นพื้นที่รองรับความบันเทิง (entertainment) ซึ่งจะทำให้เกิดพื้นที่ทางสังคม (convivial spaces) ที่เชื่อมโยงระหว่างการออกแบบทางกายภาพ (physical design) หลักจิตวิทยา (psychological stimulation) และกิจกรรม ส่วน เกฮัล (2001) นิยามคุณภาพของพื้นที่สาธารณะโดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลักดังนี้ การป้องกัน (protection) ความสะดวกสบาย (comfort) และความพึงพอใจ (Enjoyment) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้ผู้คนรับรู้และรู้สึกต่อพื้นที่นั้นๆ สำหรับ ผู้เขียนเห็นว่าลักษณะทั้งสามส่วนดังนั้นต้องถูกวางและออกแบบในสถานที่ที่เหมาะสมที่มีกลุ่มกิจกรรมที่มีภาพลักษณ์และรูปแบบของชุมชน

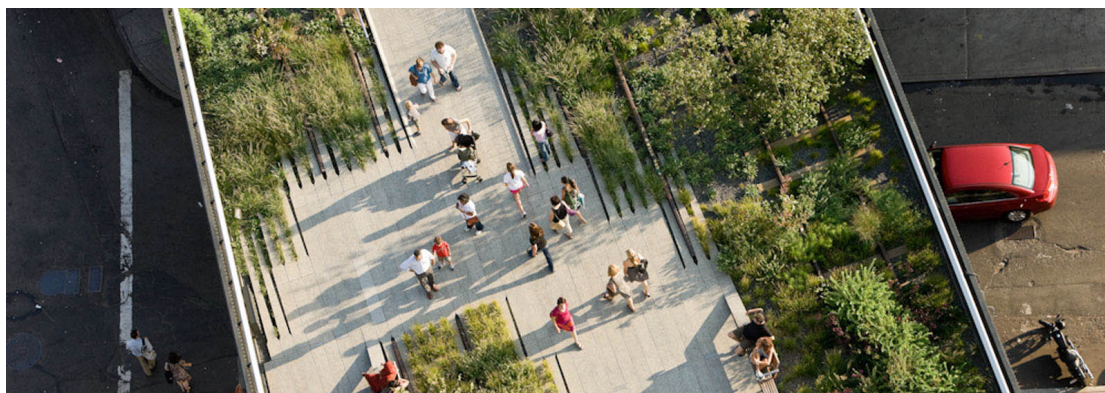
ที่ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งพื้นที่นั้นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของคนโดยตรงผ่านลักษณะทางกายภาพและเงื่อนไขต่างๆ เช่น การออกแบบตัวพื้นที่เองนั้นย่อมมีความสำคัญอย่างมากในการนิยามถึงคุณภาพของตัวพื้นที่เอง

ภาพที่ 1 The Project for Public Space แสดงคุณสมบัติของพื้นที่สาธารณะที่ประสบความสำเร็จ
ที่มา: <http://www.pps.org/wp-content/uploads/2009/12/diagrams-03232015-08.png>

อย่างโครงการของ The Project for Public Space (2000) ที่เป็นองค์กรที่ไม่แสวงผลกำไรที่ทำงานที่มีวิลเลียม ฮ. ไวท์ (William H. Whyte) ที่เป็นผู้ก่อตั้ง ได้นิยามลักษณะเชิงคุณภาพการของพื้นที่สาธารณะไว้ 4 ประเด็น ดังนี้ การเข้าถึงและการเชื่อมโยง (accessed linkages) การใช้พื้นที่และกิจกรรม (Uses and actives) ความสะดวกและภาพลักษณะ (comfort and image) และการพบปะสังสรรค์ (sociability) และยังคงกำหนดคุณสมบัติเหล่านี้เพื่อนิยามถึงองค์ประกอบของการใช้พื้นที่สาธารณะที่ดีที่สุดเป็นอีก 3 องค์ประกอบ ดังนี้ กิจกรรมระดับสูง (high level of activity) ความสัมพันธ์ของคนกับพื้นที่ (a strong connection between the space and their users) และภาพลักษณะและรูปแบบที่ดี ('good' image and form) ในขณะที่เดียวกันกระบวนการสร้างความเป็นส่วนตัว (Privatization) และระบบการจัดการบนพื้นที่สาธารณะที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นยังต้องการการศึกษาเพิ่มเติมถึงยุทธศาสตร์และทิศทางในการจัดการที่จะส่งผลต่อพื้นที่สาธารณะที่ส่งผลต่อการรับรู้ของผู้คนที่เข้ามาใช้พื้นที่บนเงื่อนไขของการศึกษาความเป็นสาธารณะ ดังนั้น เพื่อวิเคราะห์ถึงความเป็นสาธารณะของพื้นที่ให้สมบูรณ์มากขึ้นในบทความนี้จึงเสนอหลักเกณฑ์ในการพิจารณาเบื้องต้นซึ่งเป็นการรวบรวมจากประเด็นข้างต้นที่กล่าวมาตั้งแต่เริ่มต้น โดยแบ่งออกได้เป็น 4 ประเด็น ดังนี้ การออกแบบที่มีผลต่อลักษณะทางกายภาพ ลักษณะกิจกรรมที่หลากหลาย กลุ่มผู้ใช้ และการจัดการบนพื้นที่สาธารณะ ประเด็นแรก การออกแบบที่มีผลต่อลักษณะทางกายภาพ การออกแบบนั้นส่งผลกระทบต่อทางเลือกของผู้คนที่มีความแตกต่างและมีระดับของการใช้พื้นที่ที่หลากหลายต่างกัน โดยการออกแบบที่เหมาะสมเป็นอีกองค์ประกอบหลักที่สามารถหลีกเลี่ยงการทำให้พื้นที่เสื่อมความนิยมลงและถูกทอดทิ้ง ด้วยลักษณะทางกายภาพที่เหมาะสมและการเปิดโอกาสของพื้นที่ในการใช้งานแก่ผู้คนที่สามารถสร้างประสบการณ์ร่วมและแสดงความออก

ส่งเสริมถึงความเป็นตัวเองบนพื้นที่นั้นได้ อีกทั้งลักษณะทางกายภาพยังมีอิทธิพลต่อระดับของความสะดวกที่เอื้ออำนวย การต่อความปั่นป่วนที่เองไม่ว่าจะเป็นการออกแบบที่นั้งพักผ่อน คุณภาพของวัสดุ อุปกรณ์เฟอร์นิเจอร์ รวมถึงการ ออกแบบที่คำนึงถึงสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมด้วย เป็นต้น

ภาพที่ 2 พื้นที่สาธารณะ High Line ที่มี การออกแบบปรับปรุงพื้นที่ที่ทิ้งร้างให้กลับมาเป็นที่นิยมของเมืองนิวยอร์ก
ที่มา: <http://content.related.com/HYHeroShotLibrary/hudson-yards-nyc-highline-aerial-over-west-12th-lwan-baan-hero-HL0210.jpg>

ภาพที่ 3 พื้นที่สาธารณะรองรับกิจกรรมต่างๆ ตามลักษณะกิจกรรมของผู้คนในเมืองตามแต่ละช่วงเวลา
ที่มา: http://www.plzen2015.cz/sites/default/files/gallery_img-1.php.jpeg

ประเด็นที่สอง ลักษณะกิจกรรมที่หลากหลายของเมืองที่ประสบความสำเร็จนั้นย่อมต้องมีอัตลักษณ์ของ ตัวเองที่สะท้อนถึงรูปแบบชีวิตประจำวันของผู้คนในเมือง เมื่อมองถึงพื้นที่สาธารณะของเมืองซึ่งควรรองรับกิจกรรมที่ หลากหลายต่อการใช้พื้นที่ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประเภทของผู้ใช้พื้นที่ที่หลากหลาย เช่น อายุ เพศ เชื้อชาติ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ย่อมมีบทบาทที่สำคัญในการกำหนดว่ากิจกรรมใด บ้างสามารถและไม่สามารถเกิดขึ้นได้บนพื้นที่สาธารณะนั้นๆ นั่นเองที่ชี้ให้เห็นว่าทั้งพื้นที่เชิงกายภาพและกิจกรรมที่ เกิดขึ้นย่อมมีอิทธิพลต่ออัตลักษณ์ของเมือง

ภาพที่ 4 ผู้ใช้พื้นที่ที่มีความหลากหลายสนับสนุนให้พื้นที่ที่มีความเป็นสาธารณะมากขึ้น

ที่มา: http://sen.wikipedia.org/wiki/Central_Park#media:File:3015-Central_Park-Sheep_Meadow.jpg

ประเด็นที่สาม ผู้ใช้พื้นที่นั้นบ่งบอกถึงลักษณะการใช้พื้นที่ทางกายภาพที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมผู้ใช้ ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจต่อการกลายเป็นสถานที่หนึ่งๆ ที่เกิดขึ้นในย่านต่างๆ ของเมือง ดังนั้น ผู้ใช้พื้นที่ที่มีความรู้สึกรวม ประทับใจต่อพื้นที่และมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อพื้นที่ สามารถรับรู้ถึงอัตลักษณ์และการรู้สึกร่วมต่อพื้นที่ สถานที่นั้น ทั้งจากความสะดวกสบายและความรู้สึกผ่อนคลายในฐานะผู้ใช้สอยพื้นที่ซึ่งรองรับและตอบสนองความต้องการจากแต่ละกลุ่มคนที่หลากหลายในแต่ละประเภทของผู้ใช้พื้นที่ทั้งทางตรงและทางอ้อม หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้คนสามารถแสดงออกและเรียกร้องสิทธิบางอย่างได้เหนือพื้นที่ เช่น สิทธิการเข้าถึงอย่างเสรี โดยมีการจัดสรรพื้นที่ที่เหมาะสมกับกิจกรรมของประเภทผู้ใช้ตามช่วงเวลาที่เหมาะสม

ภาพที่ 5 ในอีกมุมหนึ่งการจัดการพื้นที่ด้วยการดูแลรักษาความปลอดภัยอาจทำให้พื้นที่ที่ถูกกลตทอนความเป็นสาธารณะได้

ที่มา: http://www.g-l-o-b.fr/glob/wp-content/uploads/2012/07/04_Wall-Street.jpg

ประเด็นที่สุดท้าย หากกล่าวถึงการจัดการเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามไป เนื่องจากการจัดการเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สามารถทำให้เกิดข้อจำกัดบนพื้นที่ซึ่งจะมาในรูปแบบของการดูแลรักษาความปลอดภัย การควบคุมและการดูแลพื้นที่ ซึ่งแน่นอนการจัดการเป็นอีกองค์ประกอบที่สำคัญที่สามารถกำหนดถึงความเป็นสาธารณะของพื้นที่ตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าแม้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ แต่ก็ยังไม่สามารถกำหนดหรือนิยามความหมายของความเป็นสาธารณะของพื้นที่ได้อย่างครอบคลุม เนื่องจากการทำความเข้าใจพื้นที่ซึ่งแม้จะเป็นพื้นที่เชิงกายภาพก็ตาม ควรพิจารณาศึกษาพื้นที่ทางสังคมไปด้วยเนื่องจากพื้นที่ย่อมมีระบบการควบคุมและการจัดการในมิติเชิงสังคมควบคู่กันกันไปตามบริบทวัฒนธรรมเมืองนั้นๆ

ผู้เขียนเห็นว่าพื้นที่สาธารณะในลักษณะนี้สะท้อนลักษณะการเปลี่ยนแปลงของทั้งกระบวนการทางสังคมที่จะทำให้เกิดขึ้นมีสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพที่เป็นระบบที่ตอบสนองความต้องการของเมืองใหม่ได้ เพราะเมื่อพิจารณาถึงสังคมที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองร่วมกัน (political community) มีแนวคิดต่อพื้นที่ของตนเองที่แสดงให้เห็นถึงการนิยามของการตระหนักร่วมของคนส่วนใหญ่ (public awareness) แนวคิดทั้งหลายนี้เป็นเป้าหมายเพื่อทำให้กลายเป็นแบบแผนสาธารณะ (public order) ซึ่งถูกใช้งานผ่านกระบวนการสาธารณะในรูปแบบการจัดการบริหารและการสร้างขอบเขตที่ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมและการรับรู้ถึงสิทธิ์ในการใช้พื้นที่ที่เป็นการสร้างรูปแบบที่เป็นสาธารณะในเวลาเดียวกัน ถือว่าเป็นการสร้างและขยายความเพื่อเพิ่มการนิยามความเป็นสาธารณะของพื้นที่สาธารณะในเมืองได้ในอีกมิติหนึ่ง

บทส่งท้าย

ในบทความนี้ ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตถึงการทบทวนแนวความคิดสาธารณะของพื้นที่สาธารณะที่ผ่านมาจะถูกนำไปสู่การตีความใหม่กับพื้นที่สาธารณะในบริบทใหม่ได้ แม้ว่ารูปแบบชีวิตสาธารณะนั้นได้เปลี่ยนไปจากเดิมมากแล้วก็ตาม ดังนั้น เมื่อพิจารณาในการเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น เช่น ถนน สื่อสาธารณะ อินเทอร์เน็ต รวมถึงย่านต่างๆ ในเมืองนั้นอาจไม่ได้รับความเอาใจใส่และละเลยต่อพื้นที่สาธารณะซึ่งเป็นผลโดยตรงทำให้คุณภาพชีวิตในเมืองตกต่ำลงที่กระทบต่อระบบความสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนในทุกๆ ระดับกับพื้นที่และสถานที่ พื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมควรถูกทบทวนทั้งในพัฒนาพื้นที่เชิงกายภาพและเชิงสังคมของบริบทเมืองสมัยใหม่ ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเป็นสาธารณะทำให้เห็นแนวโน้มที่ควรพิจารณาถึงเงื่อนไขของระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับทั้งกลุ่มประเภทกิจกรรมต่างๆ บนพื้นที่สาธารณะ ลักษณะการออกแบบทางกายภาพที่มีการเชื่อมโยงระหว่างผู้ใช้กับพื้นที่ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และการจัดการบนพื้นที่สาธารณะที่เหมาะสมกับทั้งผู้ใช้ กิจกรรม ลักษณะพื้นที่นั้นควรสัมพันธ์กันเพื่อรองรับรูปแบบชีวิตสาธารณะใหม่ของเมือง หากพิจารณาถึงข้อสังเกตเหล่านี้เห็นได้ว่าบทบาทของพื้นที่ทางกายภาพจำเป็นต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ไปพร้อมกันกับการเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อการนิยามความเป็นสาธารณะที่มีจะทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่สาธารณะได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ. (2547). “วาทกรรมของเมือง ผ่านโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์”. วารสารวิชาการ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. (ฉบับที่ 2): หน้า 63-76.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น.

พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์วิภาษา

- สันต์ สุวัจนราภินันท์ (บรรณาธิการ). (2557). **ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรม: พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคม**.
เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Arendt, Hannah. (1958). **The Human Condition**. Chicago & London: The University of Chicago Press
- Carr, Stephen et al. (1992). **Public Space**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gehl, Jan ;Gemzoe, Lars. (2001). **New City Spaces**. Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Habermas, Jürgen. (1991). **The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society**. MA: MIT Press.
- Jacobs, Jane. (1961). **The Death and Life of Great American Cities**. New York, Random House.
- Lofland, Lyn. (1989). "Social-Life in the Public Realm - a Review." **Journal of Contemporary Ethnography**, 17(4).
- Madanipour, Ali. (2003). **Public and Private Spaces of the City**. London and New York: Routledge.
- Mitchell, Don. (2003). **The Right to the city: Social justice and the fight for public space**. New York, The Guilford Press.
- Mitchell, Don; Staheli, Lyn. (2006). "Clean and Safe? Property redevelopment, public space and homelessness in Downtown San Diego." In **The Politics of Public Space**, pp. 143-175. London, Routledge.
- Ne'meth, Jeremy; Schimidt, Stephan. (2011). "The privatization of public space: modelling and measuring publicness." **Environment and Planning B-Planning & Design**, 38, 5-23.
- PROJECT FOR PUBLIC SPACES. (2000). **How to Turn a Place Around: a handbook for creating successful public spaces**. New York, Project for Public Spaces Inc.
- Sennett, Richard. (2002). **The Fall of Public Man**. New York and London: W. W. Norton and Company,
- Shaftoe, Henry. (2008). **Convivial Urban Spaces. Creating Effective Public Places**. London. Earthscan.
- Sorkin, Michael. (1992). **Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space**. New York: Hill and Wang.
- Van Me'lik, Rianne, Van Aalst, Irina; Van Weesp, Jan. (2007) "Fear and Fantasy in the Public Domain: The Development of Secured and Themed Urban Space." **Journal of Urban Design**, 12(1), 25-42.
- Varna, Georgiana; Tiesdell, Steve. (2010). "Assessing the Publicness of Public Space: The Star Model of Publicness." **Journal of Urban Design**, 15(4)
- Watson, Sophie. (2006). **City publics: the (dis)enchantments of urban encounters. Questioning Cities**. London, Routledge.
- Worpole, Ken; Knox, Catherine, (2007). **The social value of public spaces**. York, Joseph Rowntree Foundation.

VernAC-Bef

2016

